BibliOthecaria

8

Branko Berčič

O KNJIGAH IN KNJIŽNIČARSTVU

Razvojne študije in analize

Henda Šampel

Branko Berčič

O KNJIGAH IN KNJIŽNIČARSTVU

Moji družini

in

slovenskim knjižničarjem

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za bibliotekarstvo

Branko Berčič

O KNJIGAH IN KNJIŽNIČARSTVU

Razvojne študije in analize

Ljubljana 2000

BiblioThecaria 8

Branko Berčič
O KNJIGAH IN KNJIŽNIČARSTVU

Izdala
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za bibliotekarstvo
Ljubljana 2000

Odgovarja
Dr. Jože Urbanija

Za tiskovno komisijo FF
Dr. Miran Hladnik

Recenzenta
Dr. Alenka Šauperl, Dr. Jože Urbanija

Uredil
Dr. Jože Urbanija

Oblikoval
Jurij Kocbek

Prelom
Matjaž Kavar, Studio Didakta

Natisnila
Birografika Bori d.o.o.

Naklada
300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

02(497.4)(091)

BERČIČ, Branko
O knjigah in knjižničarstvu : razvojne študije in analize / Branko Berčič. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 2000. - (BiblioThecaria ; 8)

ISBN 961-227-074-0

109868288

O KNJIGAH

UVELJAVLJANJE KNJIGE IN TISKARSTVA NA SLOVENSKEM

V zadnjih desetletjih tistega daljnega 6. stoletja, ko so slovanska plemena od vzhoda sem začela poseljevati porečja vzhodnoalpskih rek Mure, Drave in Save, potem ko so bili ta ozemlja izpraznili Langobardi in se napotili v globino Apeninskega polotoka, so le-ti med svojimi vojaškimi in plenilnimi pohodi leta 581 porušili samostansko naselbino Monte Cassino, kjer je že petdeset let poganjalo kali žarišče novega kulturnega gibanja zahodnega sveta. Tu je bil v tistem letu prenehanja zadnje antične univerze v Atenah (529) Benedikt iz Nursije začel obdobje nove srednjeveške krščanske omike, ki so jo tedaj že tri desetletja nadaljevali in razširjali njegovi učenci in meniški sobratje benediktinci.

Zavedajoč se vrednot antične kulture so benediktinci na razvalinah rimske države zbirali, prepisovali in ohranjali najpomembnejše duhovne stvaritve starih grških in latinskih umov, njih besedil in knjig ter tako oblikovali in z novimi besedili dopolnjevali vire sočasne verske in posvetne literature, prve srednjeveške knjige in samostanske knjižnice. V tem času je prejšnjo antično knjigo, sestavljeno iz papirusovih zvitkov oziroma listov ali iz lesenih oziroma slonokoščenih in z voskom preoblečnenih tablic, že v celoti zamenjal srednjeveški kodeks kot nova splošna oblika knjige: sešitek pergamentnih listov, zaščitenih z lesenima tablicama, kvadratne ali pravokotne oblike, besedilo z roko zapisano v kolonah, včasih tudi že v razkošnejši barvni in tehnični izvedbi. V naslednjih stoletjih je postajala izdelava rokopisnega kodeksa kot srednjeveške knjige čedalje kvalitetnejša in umetelno bogatejša, številčnejša in vse bolj razširjena, dokler ni potreba po zapisovanju in razširjanju spoznanj začela izpodrivati pergametni kodeks s papirnim (13.stol.) in ga ni zamenjala tiskana knjiga (15.stol.).

Srednjeveška knjiga in Slovenci

Starejše obdobje rimske civilizacije, ki je obvladovala vzhodnoalpsko območje vrsto stoletij, je tu zapustilo dovolj številne sledove njene materialne in duhovne kulture. Po običaju rimskih družbenih odnosov so tod obstajala

številna teritorialna upravna in starokrščanska cerkvena središča, delovali so visoki upravni (svetovalci, senatorji, konzuli) in cerkveni (škofje, arhidiakoni, diakoni) odličniki in uradniki (arhivarji, računovodje, popisovalci premoženja) ter delovale tudi šole z izobraženimi učitelji. Ugledne in imovite rodbine so si postavljale umetno izoblikovana spominska obeležja, ki pričajo o poznavanju mitoloških in zgodovinskih prizorov in besedil iz stare grške in rimske literature; od tod so izvirali in tod so ustvarjali (verjetno ne samo likovni) umetniki, s katerimi so literarno komunicirali znani sodobni avtorji (Hieronim); sočasne obredne slovesnosti, njih pesnitve in himne so potekale po latinskem slovstvenem izročilu; odvijala se je sorazmerno živahna gospodarska in trgovska dejavnost. Vse to družbeno dogajanje je povsod v rimski civilizaciji vključevalo tudi antično knjigo kot enega svojih sestavnih dejavnikov za prenašanje informacij in za beleženje dogajanj in spoznanj. – In čemu ne bi bila antična knjiga tudi na območju vzhodnih Alp, kamor so se naseljevala slovanska plemena, predniki poznejšega slovenskega rodu, prisotna tudi že v obdobju rimske civilizacije? Ali smemo samo zato, ker doslej še ni bila dokumentarno izpričana, govoriti o njeni popolni odsotnosti?

Tako so bili benediktinski redovniki prvi zgodovinsko izpričani posredniki, ki so zanesli *srednjeveško knjižno kulturo* in dejavnost tudi na slovensko naselitveno območje. Že v 6. stoletju so ustanovili oziroma v 9. stoletju obnovili svoj samostan v Štivanu ob Tržaškem zalivu, se v 11. stoletju naselili v Št. Juriju ob Jezeru, Osojah, Krki, Millstattu in Št. Pavlu na Koroškem, v Admontu in Št. Lambertu na Štajerskem, v Rožacu na Furlanskem in v Možacu v Reziji, v 12. stoletju pa še v Gornjem Gradu na Kranjskem, v Kloštru na Koroškem in v Monoštru. Že v 10. stoletju je bil prafarno cerkev na Otoku ob Vrbskem jezeru freisinški škof Abraham opremil z večjim številom srednjeveških knjig, v 11. stoletju pa je bila v Krki na Koroškem ustanovljena prva škofija na slovenskem naselitvenem ozemlju ter v 12. stoletju kanoniški kolegiatni kapitlji v Dobrli vesi, pri Gospe Sveti in na Otoku ob Vrbskem jezeru, ki so pri svojem bogoslužnem delovanju prav tako potrebovali določene cerkvene knjige.

V tem času so se na tem območju začeli pojavljati tudi drugi meniški redovi, ki so razvijali še bogatejšo knjižno kulturo kot benediktinci. Tako so bile v 12. stoletju osnovane redovniške naselbine cistercijanov v Stični in Vetrinju ter kartuzijanov v Žičah in Jurkloštru, v naslednjem 13. stoletju pa cistercijanska samostana v Monoštru in Kostanjevici in kartuzijanski v Bistri, medtem ko je bila zadnja kartuzija osnovana na začetku 15. stoletja v Pleterjah. Vzporedno z njimi so v 12. stoletju prišli v Maribor in Komendo malteški redovniki, predvsem po mestnih naselbinah pa v 13. stoletju nastajali dominikanska samostana v Brežah in Ptuju, minoritski samostani v Gorici, Trstu, Ptuju, Celju, Ljubljani, Beljaku, Mariboru, Volšperku in Kopru, samostani nemškega križarskega reda v Veliki Nedelji, Metliki, Črnomlju,

Ljubljani in Brežah, premonstratencev v Grebinju, avguštincev v Velikovcu, Ljubljani in na Muti ter ženski dominikanski samostani v Studenici, Velesovem in Radljah, ki sta jim v 14. stoletju sledila še samostana klaris v Mekinjah in Škofji Loki ter samostani avguštincev v Radgoni in Ljubljani in malteškega reda v Polzeli. V 13. stoletju je bila v Št. Andražu ustanovljena lavantinska škofija ter arhidiakonati salzburške škofije za spodnjekoroško in oglejske škofije za gorenjsko, dolenjsko, tolminsko in furlansko območje s številnimi župnijami in vikariati.

Ustanavljanje samostanov na slovenskih tleh je v zvezi z zgodovinskim razvojem knjige pomembno zategadelj, ker je med redne obveznosti redovnikov spadalo, v večjem ali manjšem obsegu, tudi skupno in samostojno branje in ponekod tudi prepisovanje knjig.

Srednjeveški samostani so ob začetku svojega delovanja morali imeti vsaj sedem temeljnih bogoslužnih del (misal, psalter, himnarij, kolektarij, antifonar, gradual, Regula sv. Benedikta), ki so jih dopolnjevali z drugimi teološkimi (biblije s komentarji, evangelistarji, brevirji, dela cerkvenih očetov Avguština, Hieronima, Gregorja Velikega idr.) in pozneje tudi s posvetnimi znanstvenimi deli, ki so služila potrebam menihov tako pri bogoslužnem delovanju kot tudi za samostojno intelektualno ustvarjanje. V določeni funkciji je bila srednjeveška knjiga nujno prisotna tudi pri cerkvenem delovanju, v večjem obsegu zlasti njenih višjih organizacijskih enot (škofije, kapitlji, arhidiakonati); enako verjetno velja za upravne sedeže tukajšnjih cerkvenih posesti freisinške, salzburške, bamberške in briksenške škofije (npr. v 14. stoletju v Škofji Loki).

Med tujerodnimi posvetnimi fevdalci, ki so se v tem obdobju v večjem številu tod naseljevali in izmenjavali, je bila pismenost sorazmerno redka in temu primeren tudi odnos do srednjeveške knjige. V posameznih primerih pa je vendarle izpričan posreden ali neposreden pozitivni odnos do nje. Tako so bili npr. Spanheimi in Višnjegorski gospodje v 12. stoletju povezani z ustanavljanjem samostanov v Vetrinju in v Stični. O podobnem posrednem odnosu moremo morda razmišljati tudi pri Savinjkih krajišnikih (11.stol.), Andeških in Goriških grofih (12. in 13.stol.) in pri gospodih iz Ptuja (14.stol). V 13. stoletju so Spanheimi negovali viteško grajsko kulturo. Pri Turjačanih je v 14. stoletju začela nastajiti grajska knjižnica, v 15. stoletju pa tudi pri Celjskih grofih. Odnos do knjige so začele v 13. in 14. stoletju vzpostavljati prve mestne šole (Šentvid ob Glini, Piran, Ljubljana, Celovec, Trst, Milje, Kamnik) in prvi študenti, ki so v 14. in 15. stoletju začeli odhajati na tedanje univerze (Dunaj, Pariz), kakor tudi številni tam delujoči učenjaki iz naših dežel. Tako je bila zasidrana potreba po knjigi, sicer res ožjega kroga cerkvenih in posvetnih interesentov, in njena navzočnost na več mestih po slovenskem naselitvenem območju, ki je s tem dobivalo možnost, da postane uživalec njenih vrednot.

Da je bilo komuniciranje s srednjeveško knjigo na tedanjem slovenskem ozemlju dokaj živahno, priča že stanje na sedanjem območju Slovenije, kjer se je do današnjih dni ohranilo 159 srednjeveških kodeksov. Del tega fonda je prišel v svoja hranilišča hkrati s prihodom prvih redovnikov v posamezne samostane, nekatere knjige so bile importirane v času večstoletnega delovanja samostanov, marsikatero delo pa je bilo prepisano ali izvirno zapisano tudi na naših tleh. To velja zlasti za cistercijane v Stični, kjer je dokumentirano deloval samostanski skriptorij. V manjšem obsegu so rokopisne knjige pisali vsaj tudi v Bistri, Kostanjevici, Pleterjah in Jurkloštru. Izvirna dela so nastajala v Gornjem Gradu, Stični, Jurkloštru, Žičah, Št. Pavlu, Vetrinju in Millstattu in obsegajo besedila o ustanavljanju samostanov, o življenju svetnikov, o Husitih in začetke zgodovinopisja (zlasti v Vetrinju), vmes pa tu in tam tudi zapiske v slovenskem jeziku (kot npr. znameniti Stiški rokopis ok. leta 1428 in 1440). Besedila naših kodeksov so bila pisana predvsem v latinščini, nekaj pa je tudi nemških in eno italijansko. Po vsebini prevladujejo običajna liturgična pomagala, kot so pridige, psalterji, brevirji, graduali in cerkveni koledarji, novi testament in druga teološka in cerkvenopravna literatura, med kodeksi pa so tudi filozofska, jezikoslovna, muzikološka, medicinska, naravoslovna, zgodovinska in kronistična dela. Polovica kodeksov je pisanih na pergamentu, polovica na papirju in mnogi med njimi so kvalitetno umetniško izdelani, tako pisarsko kot tudi iluminatorsko in knjigoveško.

Slovensko geografsko področje, čeprav daleč odmaknjeno od sočasnih velikih evropskih kulturnih središč, je tako pričakovalo nastop kulturne revolucije, ki jo je sprožilo mehanično razmnoževanje knjig, z nekaj trdno zasidranimi kulturnimi žarišči, ki so štela med potencialne potrošnike nastopajočega pospešenega razširjanja zapisov človekove misli.

Prvi stiki s tiskano knjigo

Slovensko ozemlje ni zabeleženo med področji, kjer je tekla zibelka novi tiskarski umetnosti. Vzrok temu so bile neugodne gospodarske in kulturne razmere. Vendar ni ostalo samo pasiven konsument dosežkov kulturne in knjižne revolucije, ki jo je prebudil izum tiskanja knjig. Če že ni v okviru njegovih meja v času zgodnjega tiska obratovala nobena tiskarska stiskalnica, je pa na drug način dalo svoj prispevek h širjenju tiskane besede. Dva črni umetnosti zapisana delavca, izhajajoča iz slovenske sredine, sta znana; vsi drugi, ki so morda tudi še šli po njuni poti, so ostali anonimni in pozabljeni sodelavci bolj znanih mojstrov, ali pa so se njihova samostojna tiskarska dela porazgubila. Prva naša tiskarska umetnika sta Matevž Cerdonis in Jernej Pelušič.

Matevž Cerdonis (Mattheus Cerdonis de Windischgretz) je bil rojak iz Slovenj Gradca in je živel v drugi polovici 15. stoletja. Če naj latinizirani priimek govori o njegovem prvotnem oziroma o družinskem poklicu, je bil najprej rokodelec (strojar in čevljar). Študiral je na Dunaju artistične vede in 1472 kot magister predaval na tamkajšnji univerzi. Tiskarstva se je verjetno izučil v Benetkah, in sicer najbrž pri mojstru Erhardu Ratdoltu iz Augsburga. Le-ta je v Benetkah deloval v desetletju 1476-1486 ter izdelal številna in obsežna dela liturgične, matematične in astronomske vsebine ter slovel kot uvajalec prvih tipografskih knjižnih okraskov, kot so obrobni okviri in s cvetjem kombinirane inicialke. Na Cerdonisovo zvezo z Ratdoltom navaja tudi dejstvo, da je Cerdonis uporabljal, potem ko se je osamosvojil, klišeje iz delavnice beneškega mojstra.

V letu 1482 je Matevž Cerdonis odprl lastno tiskarsko delavnico v italijanskem mestu Padovi, potem ko je tod krajši čas poskušala svojo umetniško in komercialno srečo že desetina tiskarjev. Padova je dobila prvo tiskarno že pred desetimi leti (1472) in v začetku je njeno tiskarstvo živelo predvsem od dela za učenjake tamkajšnje univerze. Pri tem je značilno, da naročila niso bila toliko strokovno znanstvena, ampak po večini humanistično literarna. Z leti pa je obseg naročil začel upadati in padovanske tiskarnice so bile vedno bolj odvisne od neprimerno bolj razvite in konkurenčne trgovine s knjigami v Benetkah. Za prvim tiskarjem B.Valdezocchom (1472-1484) se je v Padovi zvrstilo še 11 tiskarjev, ki so delovali največ po leto dni oziroma najdlje 3 do 6 let, tako da je bil Matevž Cerdonis (1482-1487) trinajsti obrtnik te vrste v mestu. S presledkom nekaj let mu je sledil še eden in zadnji tiskar in z njim je obstalo tudi delo padovanskih tiskarskih stiskalnic, ker njih lastniki niso več mogli zdržati beneške konkurenčnosti. Karakteristična za tiskarstvo v Padovi je nekakšna posebna nagnjenost do gotsko oblikovanega črkovja, ki se je odrazila pri izdelavi mnogih pravnih in medicinskih knjig.

Srednje velika tiskarnica Matevža Cerdonisa je razpolagala z zelo skromnim črkovnim materialom, in sicer z enim samim tipom majhne gotice. Klišeje si je po potrebi izposojal pri E. Ratdoltu v Benetkah. V petih letih svojega delovanja je natisnil blizu 60 manj obsežnih knjig različne vsebine. Večinoma so bila to humanistična poljudnoznanstvena dela s področja medicine, matematike, astronomije, prava in jezikoslovja ter polemični in prigodniški spisi. Posebnost njegovih tiskov je, da je namesto štetja listov uporabljal štetje polovičnih tiskovnih pol. Leta 1487 pa je Cerdonisa doletela usoda vseh njegovih padovanskih tiskarskih prednikov. Zaprl je delavnico in se izselil. Domnevno naj bi odpotoval za mojstrom E.Ratdoltom, ki je bil leto dni prej zapustil Benetke, v Augsburg in tam delal kot pomočnik v njegovi novi tiskarni (obratovala v letih 1486-1522).

Tudi *Jernej Pelušič* (Bartholomaeus Pelusius, Justinopolitanus), ki je bil doma iz Kopra, je menda začel svojo tiskarsko kariero v bližnjem največjem središču zgodnjega tiskarstva v Italiji, Benetkah. Tu naj bil najprej delal pri mojstru Aldu Manutiu, ki je s svojo tiskarno v letih 1495-1500 zaslovel kot izdelovalec visoko kvalitetnih tiskov in kot reprezentant beneške renesančne tipografije, ki je prav preko njegove tiskarne reformatorsko vplivala na evropsko tiskarstvo. Kot humanistični učenjak si je prizadeval za znanstveno neoporečno predstavitev klasične helenske in italijanske humanistične literature. Specializiral se je za tisk z grškimi črkami, katerih obliko je kot črkorezec več let izboljševal in končno izoblikoval prvi resnično uporabljivi in značilnostim grške pisave ustrezajoči tip grškega tiskarskega alfabeta. Ob tej specializirani tiskarski usmeritvi si je Manutius izposloval tudi privilegij za izdajanje grških tekstov.

Nekako v letu 1497/98 sta Jernej Pelušič in Gabrijel Bračić (z otoka Brača) pridobila partnerja Joannesa Bissolo in Benedicta Mangia iz Caprija za ustanovitev tiskarne, ki bi konkurirala podjetju A. Manutija. Ker so vsi predtem bili Manutijevi pomočniki, so dobro poznali tehniko njegovega dela ter posneli in izpopolnili enega izmed njegovih estetsko zelo ugodnih tipov kurzivnih grških črk. S temi črkami so leta 1498 v Benetkah natisnili dve grški knjigi; tretje delo njihove tiskarne pa je bil natis nekega latinskega teksta. Manutius je seveda sprožil tožbo zaradi nedovoljenega prisvajanja njegovih priviligiranih pravic za tiskanje grških tekstov. Dva družabnika, Bissolus in Mangius, sta tedaj premestila tiskarsko delavnico v Milano in se tako izognila beneškemu sodstvu, medtem ko o nadaljnji usodi Pelušiča in Bračića ni nobenih podatkov.

Prekratek čas je delovalo Pelušičevo združeno tiskarsko podjetje, da bi moglo prispevati kaj več k razvoju zgodnjega tiskarstva. Tudi obseg delovanja te beneške tiskarnice je bil dokaj skromen, vendar po vsebini natisnjenih del humanistično usmerjen. Takšna je morala biti tudi duhovna usmerjenost tvorcev teh tiskov Jerneja Pelušiča in tovarišev.

Oba prvotiskarja, ki sta izšla s slovenskega ozemlja, Slovenjgradčan Matevž Cerdonis in Koprčan Jernej Pelušič, sta se uveljavila kot pospeševalca začetkov tiskarstva na tujem, v Benetkah in v Padovi. Ne onadva ne kdo drug pa ni zanesel semena črne umetnosti na slovenska tla. Do sredine 16. stoletja tudi ni znano nobeno drugo slovensko ime, ki bi kjerkoli na tujem delovalo na področju tiskarstva in s tem prispevalo k razvoju tuje kulture, če tega poslanstva že ni moglo opravljati na domačih tleh.

Vesti o začetkih in razvoju tiskarstva in *prve tiskane knjige* so prihajale na slovensko ozemlje po obeh starih trgovskih poteh iz bližnje gornje Italije in iz nekoliko bolj oddaljene južne Nemčije. Na zahodu so bili najbližji kraji, kjer so gojili novo tiskarsko umetnost, Čedad oziroma Videm, Treviso in Benetke, na severu pa Passau in Augsburg.

Sodeč po letnicah natisa tistih inkunabul, ki so še dandanes ohranjene v hraniliščih na Slovenskem, so mogle prve tiskane knjige začeti dotekati v deželo v sedemdesetih letih 15. stoletja. V Benetkah in Augsburgu so natisnili prve knjige sicer že 1468. oziroma 1469. leta, vendar se nahajajo v slovenskih hraniliščih šele izdaje beneških tiskarjev iz let 1471 in 1472. Podobno je z augsburškimi tiski, ki se začenjajo z letom 1468: najstarejši na Slovenskem ohranjeni primerki so iz leta 1470. Čedadsko-videmski tiskar iz let 1480-1485 s svojimi maloštevilnimi tiski ni vzpostavil zveze s sosednjim slovenskim tržiščem. Sorazmerno poznega datuma je tudi prva zveza s Trevisom, ki je vpeljalo tiskarstvo že leta 1471, saj je kot najzgodnejši zastopan tisk iz leta 1482, medtem ko je obdonavski Passau zastopan s tiskom, ki je izšel v tretjem letu tamkajšnjega tiskarskega delovanja 1482. O dokaj zgodnjem poznavanju med interesenti na slovenskem ozemlju bi mogli govoriti tiski obeh Gutenbergovih naslednikov J.Fusta in P. Schöfferja iz let 1460 in 1471 ter tiski iz Strasbourga iz 1470 in 1471, Rima iz 1470, Nürnberga iz 1471, Esslingena iz 1472, Milana iz 1472, Padove iz 1472, Mantove iz 1472, Basla iz 1474, Parme iz 1474/75, Ulma iz 1475, Blaubeurena iz 1475/78, Speyerja iz 1477, Reutlingena iz 1478, Florence iz 1478, Vicence iz 1478 in Lyona iz 1478. V času svojega nastajanja ali pozneje je bilo na slovensko ozemlje uvoženih najmanj 888 različnih prvotiskov v 1061 izvodih, ki jih je natisnilo 244 tiskarskih delavnic v 51 krajih Nemčije, Italije, Francije, Švice, Nizozemske, Avstrije, Češke in Črne gore.

Iz tujih dežel dotekajoči prvotiski so se ustavljali predvsem v knjižnicah različnih starejših in mlajših samostanskih redov in drugih cerkvenih inštitucij, ki so si bile med 12. in 15. stoletjem vzpostavljale svoja izhodišča za bogoslužno delo med Slovenci. Na zahodni, primorski strani so bili to benediktinci v Rožacu, Možacu in Štivanu, minoriti v Gorici, Trstu in Kopru in kanoniški kapitelj v Čedadu. Na Koroško so prihajale inkunabule k benediktincem v Št.Juriju ob Jezeru, Osojah, Millstattu, Št.Pavlu in Kloštru, h cistercijancem v Vetrinju, h premostratencem v Grebinju, k minoritom v Beljaku in Volšperku, k avguštincem v Velikovcu, na sedež škofije v Št.Andražu ter na kanoniške kapitlje v Dobrlo ves, Gospo Sveto in na Otok. Na Kranjskem so s prvotiski dopoljevali svoje srednjeveške knjižnice cistercijani v Stični in Kostanjevici, benediktinci v Gornjem Gradu, križarji v Metliki, Črnomlju in Ljubljani in malteżani v Komendi, kartuzijani v Bistri in Pleterjah, minoriti, frančiškani in avguštinci v Ljubljani, ljubljanska škofija na svojem sedežu in v Gornjem gradu, frančiškani v Kamniku in Novem mestu, tamkajšnji škofijski kapitelj, vikariat na Jesenicah in morda še kdo. Na Štajerskem so knjige prihajale h kartuzijanom v Žiče in Jurklošter, k dominikancem v Ptuj in Novi Klošter, h križarjem in malteškim v Veliko Nedeljo, Maribor in Polzelo, k minoritom v Ptuj, Celje in Maribor, k frančiškanom v Ormož, k avguštincem na Muto in še kam.

Ker tiskana knjiga ni bila več tako dragocena in redka kot prej rokopisna, se je krog njenih zbiralcev močneje razširjal tudi med njenimi posvetnimi uporabniki. V času po izumu tiska so knjige zlasti množile grajsko plemiško knjižnico Turjačanov in pogojevale humanistično vzdušje na dvoru Celjanov. Večji odmev je nova knjižna kultura tudi sicer dobivala med plemiškimi družinami in med višjo duhovščino, kar je vplivalo na povečanje števila študentov iz plemiških družin in za cerkveno delo, kakor tudi omogočalo drugim posvetnim interesentom študij na avstrijskih, italijanskih, nemških in francoskih univerzah. Na večje odpiranje do humanističnega duhovnega usposabljanja so vplivale tudi dotedanje in nove, v 15. stoletju v Izoli, Mariboru, Celju, Gorici, Škofji Loki, Krškem, Višnji Gori in v Črnomlju ustanovljene mestne šole, ki so usmerjale takratno izobraževanje v kulturno bogastvo knjige. S knjigo je živela tudi vrsta učenjakov in umetnikov, visokih državnih uradnikov in diplomatov, ki so izšli iz naših dežel in delovali predvsem na tujem, pa tudi v domačem okolju, ter sami ustvarjali izvirna literarna in znanstvena dela na področju filozofije, teologije, prava, zgodovine, medicine, glasbe idr. Vse to je pogojevalo možnosti in potrebe po oblikovanju novih, manjših ali večjih zbirk knjig (knjižnic) pri plemiških družinah, pri cerkvenih dostojanstvenikih in uradih (škofije, vikariati, župnišča) in tudi pri posvetnih izobražencih.

Slovensko ozemlje je bilo v času začetkov tiskarstva in neposredno zatem dovolj na široko in na gosto posejano s hranilišči zgodnjih izdelkov črne umetnosti in v sorazmerno veliki količini. Žal je bilo to bogastvo duha in znanja predvsem v posesti ožjega kroga pripadnikov višjih družbenih slojev in je samo v redkih izjemah moglo služiti prosvetljevanju slovenskega prebivalstva. Vse dotedanje srednjeveške rokopisne in prve tiskane knjige so bile pisane v tujih jezikih, a tudi vse obstoječe šolstvo ni moglo s svojo nizko kulturno ravnijo, naj bo prevzeta iz latinskega ali iz nemškega kulturnega področja, izobraževati večjega števila uporabnikov knjig. To je bilo še manj dosegljivo širšemu krogu slovenskega življa, katerega jezik je ostajal sredstvo za sporazumevanje pripadnikov nižjih družbenih plasti in brez vsakršne kulturne veljave.

Tiskanje prvih slovenskih knjig

V novem 16. stoletju se sicer splošne politične, gospodarske in kulturne razmere v slovenskih deželah niso prav nič spremenile, še posebej ne kar zadeva odnose do slovenskega življa. V globini takšnega neugodnega stanja pa so se vendarle počasi pripravljali pogoji za kvalitetni premik tako v splošnih družbenih odnosih kot tudi v odnosu Slovencev do vsepovsod naokrog njih uveljavljajoče se tiskarske umetnosti in do prisvajanja knjige kot nosilke samobitnega kulturnega razvoja. Spremembe so napovedali prodira-

joči nazori novo obujenih humanističnih pogledov na življenje in svet, ki so nosili v sebi klice duhovne družbene preobrazbe in katerih neposredni izraz je postalo reformacijsko versko gibanje, med drugim z novim odnosom do posvetne vrednote kot je tiskanje knjig v nacionalnih jezikih.

V tem času so stike z vse bolj razširjajočo se tiskano knjigo vzrževali potujoči ali občasni knjigotržci, ki so se ustavljali v večjih središčih slovenskih dežel, ali pa so novi tiski prihajali sem s posredovanjem izobražencev in trgovcev, ki so vzdrževali zveze z evropskimi kulturnimi in trgovskimi središči. Da je bilo to dogajanje dokaj živahno, pričajo kar bogati fondi tiskov tega časa v tukajšnjih knjižnicah, zlasti v zasebnih in plemiških pa tudi v samostanskih in cerkvenih. Med sočasnimi tiski pa je za slovensko splošno in kulturno zgodovino pomemben natis letaka, ki ga je leta 1515 na Dunaju izdelal tiskar *Johann Singriener*. Vsebuje besedilo nemške vojaške pesmi o bojih z upornimi kmeti na Kranjskem, v katerem je v slovenskem izvirniku navedeno kmečko geslo: "Stara pravda...Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna!". To je prvo v slovenskem jeziku natisnjeno besedilo.

Sicer pa se tiskarstvo neposredno in tvorno začne povezovati z jezikom, literaturo in kulturo slovenskega ljudstva v času evropskega reformacijskega verskega in družbenega gibanja, ki je seglo tudi na slovensko ozemlje. Sredi 16. stoletja je prišlo do izdajanja in tiskanja prvih knjig v slovenskem jeziku, sredi druge polovice stoletja pa tudi do prvega pojava tiskarske dejavnosti na slovenskih tleh. Knjige v slovenskem jeziku oziroma dela slovenskih avtorjev, kakor tudi dela tujih avtorjev, v katerih so upoštevana slovenska besedila, so bila natisnjena v tiskarskih delavnicah Tübingena, Regensburga, Gradca, Ljubljane, Wittenberga, Frankfurta in Nürnberga. Začetnik in glavni spodbujevalec te aktivnosti je bil verski reformator in oče slovenske knjige Primož Trubar, nadaljevalci njegovega knjižnokulturnega programa pa mlajši domači in nekateri tuji avtorji.

Prve slovenske knjige so bile natisnjene v tiskarski delavnici *Ulricha Morharta* v Tübingenu, ki je tu delovala od leta 1523, od 1571 dalje pa jo je vodil *Georg Gruppenbach*. V letih 1550-1595 je poleg številnih latinskih in nemških izdelala tudi 36 slovenskih tiskov, in sicer prve abecednike in katekizme, prevode novega testamenta, protestantski cerkveni red in obrednik, pesmarice in molitvenike ter prevode del J.Andreaeja in M.Lutra, katerih avtorji so bili predvsem slovenski protestantski pridigarji Primož Trubar, njegov sin Felicijan, Marija Trošt in Janž Znojilšek. Med njimi so tudi tisti slovenski tiski, ki jih je Gruppenbach, poleg hrvaških oziroma srbskih v glagolici oziroma cirilici, izdelal za južnoslovanski biblijski zavod v bližnjem Urachu.

V začetku šestdesetih let je kazalo, da bo prišlo do prve ureditve tiskarske delavnice za potrebe slovenskega protestantskega verskega in kulturnega gibanja v Ljubljani. Sem je bil prišel konec leta 1561 in poleti 1562 ponujat svoje usluge tiskar *Augustin Fries*, ki je prej deloval v Zürichu in

Strassburgu. Vendar sta negotov položaj tukajšnjih somišljenikov reformacije in pravkar uvedena izdajateljsko - tiskarska aktivnost v Urachu vplivala, da so Friesova prizadevanja ostala brez uspeha. Izdelal je samo nekaj enostavnih poskusnih tiskov, med katerimi so bila kratka slovenska svetopisemska besedila in protikatoliške sramotilne pesmi, vendar se ti prvi ljubljanski tiski niso ohranili.

Tako so slovenske knjige še naprej tiskali v Tübingenu in drugje na tujem. V letih 1566 in 1567 je *Johann Burger*_v Regensburgu med prvimi svojimi tiski izdelal dve slovenski knjigi: večjezično otročjo biblijo v priredbi Sebastijana Krelja in njegov prevod Spangenbergove postile. Leta 1574 pa je mojster *Zacharias Bartsch* v Gradcu natisnil prvo knjižno delo slovenskega katoliškega avtorja, katekizem Lenarta Pacherneckerja.

V tem času se je na skrajnem vzhodnem robu slovenskega ozemlja v Dolnji Lendavi za kratek čas ustavil potujoči tiskar *Rudolf Hoffhalter* iz Debreczina. Tu je v letu 1573/74 na posestvu grofa Nikolaja Banffyja izdelal nekaj madžarskih tiskov in že 1574 odšel v Nedelišče pri Čakovcu.

Do pomembnega preobrata za tiskanje slovenskih knjig v domači deželi je prišlo šele sredi sedemdesetih let. Dogajanje je povezano z imenom *Janža Mandelca* (Johannes Manlius, Johann ali Hans Mannel), ki je menda iz nemških dežel prišel v Ljubljano kot knjigotržec in v letu 1575 dobil tudi tiskarsko koncesijo. V šestih letih delovanja je izdelal 28 tiskov, od tega poleg 13 nemških, 5 latinskih in 1 hrvaškega tudi 10 slovenskih. Med nemškimi in latinskimi deli gre za spominske, kronistične in genealoške spise (C.Spindler, J.Khisl, C.Leonhardus, T.Stangl), upravne in cesarske predpise, koledarje (J. Strauss) in novičarske liste; hrvaško delo je kronika A.Vramca; med slovenskimi pa so jezikoslovna dela Adama Bohoriča, Tulščakov molitvenik, Kreljeva in Juričičeva postila ter katekizem in svetopisemski prevodi Jurija Dalmatina. Ko se je Mandelc pripravljal za prvi natis celotne biblije v slovenskem jeziku, mu je na intervencijo ljubljanskega škofa deželni vladar prepovedal nadaljnje opravljanje tiskarske dejavnosti v Ljubljani in na Kranjskem ter ga izgnal iz avstrijskih dežel. Spomladi 1582 se je Mandelc izselil in potem nadaljeval svoje delo kot uspešen potujoči tiskar na sosednjem obmejnem hrvaško-avstrijsko-madžarskem območju s tiskanjem knjig v latinskem, nemškem, hrvaškem in madžarskem jeziku. Vsi Mandelčevi ljubljanski tiski so obrtno odlično izdelani, besedilo je ponekod opremljeno s tipografskimi okraski in lesorezi, nekatere strani so tudi v dvobarvnem črno-rdečem tisku, kar priča o dobro opremljeni in strokovno razviti tiskarski delavnici. Z Mandelčevim izgonom s Kranjskega je za sto let zamrla tiskarska dejavnost v slovenskih deželah.

Okoliščene v zvezi z natisom popolnega slovenskega prevoda biblije pa so nanesle, da je postala delavnica mojstra *Johanna Kraffta* v Wittenbergu, ki je tod delovala že od leta 1549 dalje, drugo pomembno

središče za tiskanje slovenskih knjig na tujem. V njej sta bili leta 1584 natisnjeni t.i. Dalmatinova biblija in prva znanstvena slovnica slovenskega jezika Adama Bohoriča ter nove izdaje cerkvene pesmarice, molitvenika, cerkvenega obrednika in katekizma (1584 in 1585, priredil Jurij Dalmatin).

Odslej so se do prekinitve slovenskega reformacijskega verskega in kulturnega gibanja knjige njegovih pospeševalcev do leta 1595 tiskale spet samo v Tübingenu pri mojstru Gruppenbachu. Do konca stoletja pa so v knjižni sklad slovenik prispevali še nekateri tuji avtorji in tiskarji. V letu 1592 sta tiskarja *Hanss Schmidt* oziroma *Georg Widmanstetter* v Gradcu natisnila dve deli Hieronima Megiserja, in sicer večjezični slovar in zbirko pregovorov, ki sta upoštevali tudi slovenska besedila; istemu avtorju je v letu 1593 *Johann Spiess* v Frankfurtu natisnil še podobno večjezično zbirko očenašev. V letu 1599 pa je poliglot *Elias Hutter* v Nürnbergu svoj natis večjezične biblije opremil tudi s slovenskim prevodom.

Reformacijsko versko gibanje med Slovenci pa v svojem kulturnem udejstvovanju ni samo uveljavilo slovenščine kot literarnega jezika in s tiskanjem knjig začelo razvoja slovenske književnosti, ampak je vzpostavilo v drugačno vsebino tudi odnos do knjige in knjižne kulture. Knjigi so namenili mesto pri izobraževanju ljudi od kmečkih, trških in mestnih šol do višjih latinskih šol, ki so delovale v Ljubljani, Celovcu in Gradcu. Želja po izobraževanju je bila prisotna tudi med protestantskimi verniki in predikanti ter vzbujala nov odnos do domače in do tuje knjige. Potreba po knjigi in ljubezen do nje pa sta pri protestantskih pridigarjih, šolnikih, plemičih in meščanih pospešeno oblikovali nove zasebne in plemiške družinske knjižnice (npr. Khisli) oziroma dopolnjevali fonde že prej obstoječih knjižnic.

Spremenjeni odnos do knjige in do njene funkcije je dobil svoj odraz tudi v ustanavljanu knjižnic deželnih stanov v glavnih deželnih mestih, in sicer ali ob višjih mestnih šolah ali pri protestantskih cerkvenih občinah. Pri tem je bilo vodilo Lutrov poziv, naj ne bo oblastem žal ne truda ne stroškov, da zlasti v velikih mestih ustanovijo knjižnice, da bi v njih ljudje čitali in študirali in da se ohranijo dobre knjige. Takšna knjižnica je bila npr. v Celovcu ustanovljena ob stanovski šoli leta 1563, v Ljubljani pa jo je utemeljil Primož Trubar, ko je po vnovičnem izgonu iz domovine spomladi 1569 določil, naj bodo knjige iz njegove osebne knjižnice, ki so ostale v Ljubljani, last dežele in protestantske cerkve na Kranjskem.

Z oblikovanjem prvih javnih knjižnic na naših tleh, z nastajanjem večjega števila zasebnih knjižnic pri meščanih, izobražencih in plemičih, ob nadaljnjem delovanju starejših samostanskih in cerkvenih knjižic in z načrtnim vključevanjem knjige v sočasne izobraževalne ustanove ter ob skrbi za načrtno izdajanje temeljnih slovenskih knjižnih del in možnosti za njih tiskanje in za razširjanje knjig v drugih jezikih – se je v drugi polovici 16. stoletja tudi na slovenskem ozemlju širje odprla možnost za sprejemanje in

dotok tuje in domače knjižne produkcije in za celovito izvajanje poslanstva knjige med našimi ljudmi.

Uveljavitev slovenskega tiskarstva

V začetku 17. stoletja je bilo nekaj poskusov, da bi nadaljevali z izdajanjem knjig za slovensko jezikovno območje oziroma obnovili tukajšnje tiskarsko delovanje. Na skrajnem zahodnem obrobju je v furlanskem Vidmu tiskar *Giovanni Battisti Natolini* leta 1607 natistil priročni italijansko-slovenski slovarček z nekaj verskimi besedili, ki je nastal brez neposredne povezanosti z dotedanjo slovensko literarno tradicijo. Tej pa je želela slediti knjižica slovenskih evangelijev kot uradna izdaja ljubljanske škofije, vendar je morala biti v letu 1615 natisnjena v avstrijskem Gradcu in v že znani delavnici *Georga Widmanstetterja*. Škof Tomaž Hren si je bil že 1614 sicer prizadeval za obnovitev tiskarske dejavnosti v Ljubljani, ki naj bi jo organizirali v jezuitskem samostanu, a so le-ti ostali nezainteresirani; celo slovenski prevod Canisijevega katekizma, katerega avtor je bil eden jezuitov, so 1615 raje natisnili pri *Christophoru Mangiu* v Augsburgu. Leta 1625 je škof Hren ponovil svoja prizadevanja, naročil vso potrebno tiskarsko opremo in se celo že dogovoril z ljubljanskim knjigovezom; le jezuitov, ki naj bi prevzeli tiskarska opravila, ponovno ni uspel pridobiti ne on ne njegov naslednik škof Rajnald Scarlichi. Slednji je zato leta 1636 nameraval povabiti v Ljubljano nekega tiskarja, a mu je tokrat potrebno sodelovanje odrekel tudi mestni magistrat. Tako je dokončno propadla sicer dobro zamišljena akcija za ustanovitev nove tiskarske delavnice v Ljubljani, nakupljena tiskarniška oprema pa je bila pozneje (1667) prodana jezuitom v Zagrebu, kjer so pripravljali ustanovitev stalne tiskarne.

Medtem je kazalo, da se bo tiskarstvo zasidralo ob Tržaškem zalivu. Tiskar italijanskega rodu *Antonio Turrini* je nekako konec drugega desetletja 17. stoletja deloval naprej v Kopru, vendar mu posel ni uspeval in se je pred letom 1625 preselil v Trst. Tiskal je predvsem uradne tiskovine, ob pomanjkanju dela in zaslužka pa je celo razmišljal o preselitvi tiskarne v Ljubljano. Z njegovo smrtjo se leta 1644 za sto let prekine tiskarska dejavnost na tem območju.

V naslednjih desetletjih se je tiskarstvo uveljavilo na Koroškem. V letih 1659 oziroma 1660 je v Celovcu tiskar *Kramer* izdelal v svoji delavnici prvi latinski oziroma nemški celovški tisk, medtem ko slovenskih del ni najti med njegovimi znanimi izdelki. Isto velja tudi za drugo tiskarsto delavnico v Celovcu, ki jo je leta 1692 ustanovil knjigar *Matija Kleinmayr*. Med natiskovalce slovenskega literarnega repertoarja se je, ob sicer številnih latinskih in nemških tiskih, vključil šele njegov naslednik *Janez Friderik Kleinmayr*. Njegovo tiskarsko ime je v letih med 1731 do 1762 zabeleženo na slovenskih

izdajah Rogerijevih pridig, Lavrenčičevih misijonskih pesmi in Canisijevega katekizma ter slovenščino upoštevajočega slovarja Hieronima Megiserja. To tradicijo je v večjem obsegu nadaljeval *Ignac Alojz Kleinmayr*, ki je prevzel vodstvo podjetja 1771. Med njegovimi slovenskimi tiski so predvsem dela Ožbolta Gutsmana kot npr. nemško pisana slovnica slovenskega jezika (1772) in nemško-slovenski slovar (1789) ter slovenske izdaje cerkvenih evangelijev, velikega katekizma, protestantskega molitvenika in drugih nabožnih del. Številnejši so bili seveda tiski v latinskem in nemškem jeziku, med njimi prvi celovški časnik (Klagenfurter Zeitung, od 1779 dalje). - Nekako od leta 1770 dalje pa je v Celovcu deloval še tretji tiskar in knjigarnar, *Jožef Schrotter*. Poleg drugega se je uveljavil kot razširjevalec slovenske literarne tvornosti in v letih med 1770 in 1795 natisnil nekaj nad deset slovenskih knjižic, kot so abecednik, cerkvena pesmarica, molitveniki, križev pot ter druga nabožna dela, ki jih je večinoma pripravljal koroški narodni prosvetitelj Ožbolt Gutsman.

V Ljubljani delujoči krog latinsko oziroma nemško pisočih strokovnih avtorjev in slovenskih nabožnih piscev je moral v drugi polovici 17. stoletja svoja dela še vedno tiskati zunaj domače kranjske dežele. Za slovenske tiske so se ponovno posluževali delavnice *Widmanstetterjevih dedičev* v Gradcu, latinske teološke in nemške domoznanske tekste pa so tiskali pri *Melhiorju Haanu* v Salzburgu.

V Salzburgu je od okoli leta 1660 deloval tudi uspešni knjigar in tiskar *Janez Krstnik Mayr*, ki je na prigovarjanje in ob podpori stolnega dekana in deželnega zgodovinopisca Janeza Ludvika Schönlebna jeseni 1678 odprt v Ljubljani svoj podružnični knjigarsko-tiskarski obrat in s tem obnovil pred skoraj sto leti pretrgano tukajšnjo tiskarsko dejavnost. Za začetek je izdal knjigotrški katalog in v prvih letih tiskal nabožna in domoznanska dela v latinskem in nemškem jeziku, med njimi Schönlebnovi genealogiji grofov Blagajev (1680) oziroma Auerspergov (1681) in zgodovinski oris Kranjske (1681) ter topografiji sodobne Kranjske (1679) in Koroške (1681) J.V.Valvasorja.

Znameniti kranjski polihistor *Janez Vajkard Valvasor* si je bil za svoje raziskovalno in publicistično delovanje, istega 1678. leta kot Mayr tiskarno v Ljubljani, na svojem gradu Bogenšperk pri Litiji uredil lastno delavnico za izdelovanje in odtiskovanje bakrorezov, s katerimi je opremljal svoje knjige. V desetih letih delovanja je v Valvasorjevi bakrotiskarnici nastala vrsta samostojnih slikovnih topografij (posesti Lambergov na Kranjskem 1679, solnograška Koroška 1681) in zemljevidov (Kranjska, Koroška, Hrvaška) ter ilustracije pasijona in Ovidovih metamorfoz (1680). Pri topografskih in drugih knjigah, ki so vsebovale več besedila, pa je za tiskarsko delo poskrbel ljubljanski tiskar J.K.Mayr oziroma knjigar Moritz Endter v Nürnbergu (popolna topografija Koroške 1688 oziroma Kranjske 1689). Po letu 1685 je Valvasorjeva bakroreznica in tiskarna prenehala delovati.

Po treh letih začetnega poslovanja je vodstvo Mayrjevega ljubljanskega podjetja v letu 1681 najprej prevzel sin *Jožej Tadej Mayr*, od leta 1705 dalje pa ga je vodil *Janez Jurij Mayr*. Razvijalo je živahno aktivnost in v petdesetih letih svojega delovanja natisnilo vrsto del v latinskem, nemškem in tudi v slovenskem jeziku. Med tujejezičnimi tiski so bila dela domačih in drugih literarnih in znanstvenih ustvarjalcev, med njimi članov ljubljanske akademije operozov (humanist J.A.Glavič, zgodovinar J.G.Dolničar, numizmatik I.Š.Florijančič, medicinca M.Gerbec in B.Widmayer, pesnik A.S.Dolničar, publicist F.A.Pellzhoffer), ter priredbe gledaliških del, številni teološki in nabožni spisi, izdaje deželnih uredb in zakonov, poslovnih koledarjev in poskus izdajanja prvega nemškega časnika (Wochentliche Ordinari-Zeitung 1707-1708). Med slovenskimi tiski pa so bila večinoma dela nabožne vsebine, ki so jih od leta 1682 dalje začeli pripravljati katoliški cerkveni avtorji: molitveniki in verska poučna dela Matije Kastelca, Tomaža Kempčana in Bellarmina, Steržinarjeve pesmi, tri knjige znamenitih baročnih pridig Janeza Svetokriškega (prvi dve knjigi je natisnil Zaharija Conzati v Benetkah) in ponovne izdaje cerkvenih evangelijev, med posvetnimi strokovnimi deli pa Hipolitov poskus latinsko-nemško-slovenskega slovarja (1711), prirejena izdaja Bohoričeve slovnice (1715) in pratika kot množično izobraževalno sredstvo za preproste kmečke ljudi (od 1726 dalje).

V letu 1730 ali 1731 je Mayrjevo podjetje prevzel in odkupil *Adam Friderik Reichard*, ki je bil že od leta 1728 v Ljubljani delal v tiskarski in knjigotrški stroki. Še nadalje je opravljal vsa tiskarska dela za upravne potrebe ter postal uradni mestni in deželni tiskar. Poleg teh je v tridesetih letih izdelal še nad 50 knjižnih tiskov v nemškem, latinskem, italijanskem in slovenskem jeziku. Nekako polovica je odpadla na takratno slovensko literarno produkciji, ki je bila predvsem poljudno nabožna (Fr.Paglovec) in versko vzgojna, s pridigami J.Basarja (1734) in M.Kramerja (1743) in romarskimi pesmimi F.J.Repeža (1757) kot najkvalitetnejšimi dosežki. Med tiski v drugih jezikih so bila predvsem teološka dela (J.Nani, F. Poeck, J. Polanc, A.Pongratz, G.Samnitz), disertacije gojencev jezuitskega kolegija, nekaj drugih strokovnih besedil kot npr. zgodovinski spis C.Perizhofferja, pravno delo J.Hermannusa in poročilo o Cerkniškem jezeru Fr.Steinberga (1758) ter teksti za potujoče gledališke družbe. Tiskarski izdelki pričajo o kvalitetnem mojstru, vsa dejavnost pa o spretnem podjetniku.

S smrtjo mojstra Reicharda je prva ljubljanska tiskarska koncesija znova menjala lastnika: leta 1759 jo je odkupil tiskar *Janez Jurij Heptner*. Tiskarni so ostali vsi dotedanji javni naslovi in privilegiji za upravne tiske; med njimi so se kot pomembna novost pojavili redni natisi gimnazijskih šolskih izvestij v latinskem jeziku (od 1762 dalje). Med neslovenskimi tiski pa so še bolj kot prej začela prevladovati dela verske literature, med njimi spisi

rektorja ljubljanskega jezuitskega kolegija in nekaterih menihov (Dillherr, Ellffen, Seybold). Večina tiskov pa je iz slovenskega katoliškega literarnega repertoarja, vendar običajne ljudsko nabožne vsebine (novi natisi molitvenikov, pesmaric, katekizma, evangelijev, križevega pota, litanij ipd.). Od tega izstopa natis Pohlinovega abecednika (1765) kot prvega prosvetiteljskega pripomočka za širše omogočanje bralnega pouka. Plodno delovanje je pretrgala zgodnja tiskarjeva smrt in tiskarna je v letu 1765 že tretjič zamenjala ime svojega lastnika.

Medtem ko se je na Kranjskem (v Ljubljani) in na Koroškem (v Celovcu) tiskarstvo vse bolj uveljavljalo pri zadovoljevanju upravnih, cerkvenih in splošnih kulturnih potreb pa tudi kot donosna obrtna dejavnost, se je na tržaško-goriškem območju zakoreninilo šele sredi 18. stoletja. V Trstu so se predlogi za obnovitev dejavnosti javljali sicer že konec 17. stoletja, vendar brez uspeha; potrebe po tiskarskih izdelkih so si krili iz sosednjega Vidma in v Benetkah. Ugodnejši pogoji za uspevanje tiskarstva so menda bili v Gorici. Tu je leta 1754 poskusil srečo najprej dunajski tiskar *Janez Tomaž Trattner*, še istega leta pa se je na poziv Goričanov odzval tudi *Josip Tommasini* iz Benetk. Potrebe trgovstva po različnih tiskovinah so že v naslednjem letu 1755 privabile v Trst tiskarja *Josipa Zentza*, ki pa je izdeloval samo nemške in italijanske tiske. Leto dni pozneje (1756) je prišel iz Gorice v Trst *Janez Tomaž Trattner* in tod ustanovil svojo podružnično tiskarno, ki jo je vodil tiskar *Franjo Matija Vinkovič* in je bila sposobna poleg nemških in italijanskih izdelovati tudi latinske, hrvaške in slovenske tiske. Medtem so v Gorici naročila interesentov (upravni, cerkveni, privatni) po tiskarskih uslugah tako naraščala, da je tod ob Tommasiniju leta 1772 odprl tiskarsko delavnico še *Valerio de Valeri* iz Čedada, ki je kmalu začel izdajati in tiskati italijanski tednik (Gazetta Goriziana 1774-1776). Tudi potrebe po tiskarskih izdelkih v Trstu so postajale vse zahtevnešje. Ker so bili Trattner-Vinkovičevi izdelki slabše kvalitete, so se Tržačani z naročili začeli obračati na Tommasinija v Gorici. Stanja ni zadovoljila niti v letu 1776 ustanovljena *tiskarna mehitaristov*, ki je bila sicer dobro opremljena in kvalitetna, vendar je tiskala predvsem za potrebe svojega meniškega redu in bolj malo za lokalne potrebe. Zato se je Tommasini leta 1784 odločil v Trstu odpreti podružnico svoje goriške tiskarne, vodstvo pa je prepustil sodelavcu *Josipu Colletiju*, ki je že v letu 1786 postal njen lastnik. S spretnim poslovanjem si je pridobil privilegij gubernijske tiskarne in z njim tiskanje uradnega glasila (L'Oservatore Triestino) ter nemoteno obratovanje tiskarne. Tiskarska dejavnost se je tako v Gorici kot v Trstu vse bolj utrjevala in razširjala, vendar razen tistih pri Trattnerju oziroma Vinkoviču ni znan noben drug slovenski tisk. Pač pa sta bili leta 1775 v sosednjem Vidmu v delavnicah bratov *Galičič* in bratov *Murero* natisnjeni dve slovenski romarski pesmarici.

Do pomembnih sprememb v delovanju tiskarstva je medtem prihajalo v Ljubljani. Najprej so bile povezane z imenom *Janeza Friderika Egra*, ki je menda od okoli 1760 delal kot tiskarski pomočnik v delavnici J.J.Heptnerja. Takoj po mojstrovi smrti (1764) se začne na izdelkih te edine ljubljanske tiskarne pojavljati Egrovo ime, že v letu 1765 pa s poroko postane lastnik tiskarne in začetnik ljubljanske tiskarske družine, ki je tod delovala sto let. J.F.Eger je bil delaven, podjeten, imovit in ugleden mož, nekaj let celo mestni župan. Tiskal je za zalogo lastne knjigarne, kakor tudi za druge knjigotržce v Ljubljani in v Kranju. Pridobil si je izključno pravico za izdajanje, tiskanje in prodajanje šolskih knjig na Kranjskem. Tiskal je uradne tiskovine, šolska izvestja, nemško poslovno glasilo za Kranjsko (Wöchentlicher Kundschaftsblatt 1775-1776) ter samostojne knjižne izdaje v latinščini in nemščini, med njimi publikacije Društva za kmetijstvo in uporabne umetnosti, Granellijevo topografijo Ljubljane (1766) ter Antona Tomaža Linharta zgodovino Kranjske (1788) in pesniško zbirko (1781). Številni so bili tudi slovenski tiski. Na eni strani nadaljevanje serije verskih in nabožnih tiskov za preprosto ljudstvo in natis prvih knjig novega slovenskega prevoda sv.pisma (Japelj-Kumerdej, od 1791 dalje). Na drugi strani pa je bila pri Egru natisnjena večina del, ki so značilna in pomembna za obdobje razsvetljenstva v slovenski literaturi in kulturi, med njimi dve izdaji Pohlinove slovnice (1768,1783), njegov trojezični slovar (1781) in šolska računica (1781), prvi slovenski literarni almanah Pisanice od lepih umetnosti (1779-1781) in Linhartovo prvo slovensko dramsko besedilo (Županova Micka, 1790). Dotedanji preprosti kmečki pratiki je pridružil še izobraževalno in literarno kvalitetno Veliko pratiko (1790-1797) in Malo pratiko (od 1798) Valentina Vodnika. Med najpomembnejša založniška in tiskarska dejanja pa sodi izdajanje prvega slovenskega časnika Lublanske novice (1797-1800). Začetki slovenske posvetne in umetne literature so imeli v Egrovi tiskarni in knjigarni močno zaslombo.

Potreba po tiskarskih izdelkih, med njimi tudi po strokovni, leposlovni in nabožni knjigi med prebivalci in izobraženci, se je v Ljubljani in v drugih središčih Kranjske močno zakoreninila in se vedno bolj razvijala. Dogajalo se je, da se je eden od vodilnih ljubljanskih slovenskih kulturnih preporoditeljev M.Pohlin večkrat posluževal tudi uslug dunajskih tiskarjev *Leopolda Kaliwode*, *Christiana Grosserja* in *Janeza Tomaža Trattnerja*. Na Kranjskem so začenjali delovati tudi številni knjigotržci in nekateri med njimi so si prizadevali pridobiti tudi tiskarsko koncesijo. Vplivni J.F.Eger je nekajkrat uspel ubraniti svoj monopolni tiskarski položaj, dokler je bilo odločanje v pristojnosti lokalnih oblasti. Novi cesarski predpisi o tisku pa so to pravico prenesli na centralne državne organe in tako sta z Dunaja prišli v letu 1782 dovoljeni za ustanovitev dveh, 1786 pa še ene nove tiskarske delavnice v Ljubljani.

Medtem ko ljubljanski knjigotržec Mihael Promberger dovoljenja za ureditev tiskarske delavnice ni izkoristil, je to z vso podjetnostjo storil *Ignac Alojz Kleinmayr*, sicer uspešen tiskar in knjigotržec v Celovcu. Organiziral je podružnico matičnega podjetja, ki je postala druga in J.F.Egru konkurenčna tiskarna v Ljubljani. Na podlagi celovške izkušnje si je Kleinmayr takoj pridobil dovoljenje za izdajanje in tiskanje nemškega časnika (od 1782 Wöchentlicher Auszug aus Zeitungen, od 1784 Laibacher Zeitung), kaj kmalu pa tudi dovoljenje za izdajanje deželnih predpisov. Med knjižnimi tiski je zalagal in izdeloval predvsem manjše nemške patriotične spise in priročni poslovni koledar. In čeprav je veljal za nemško usmerjenega, ga je poslovna podjetnost navezala tudi na prerodno literarno dejavnost v slovenskem jeziku. Natisnil je vrsto nabožnih del, prevod knjige o bolezni goveje živine (Wollstein 1792), svojemu prijatelju A.T.Linhartu pa drugo slovensko dramsko delo (Ta veseli dan ali Matiček se ženi, 1790). Kleinmayrjevo knjigarsko podjetje je v Ljubljani uspešno delovalo skoraj 140 let.

V letu 1786 se je Egrovi in Kleinmayrjevi pridružila še tretja tiskarska delavnica v Ljubljani. Ustanovil jo je knjigotržec *Ignac Merk*, ki si je bil to brezuspešno prizadeval storiti že pred leti, in se takoj uspešno spustil v konkurenčni boj za zaslužek. Dosegel je, da ga je ljubljanski magistrat pooblastil za tiskanje svojih uradnih publikacij, postal je uradni tiskar deželnega glavarstva in izdelovalec vseh potrebnih uradnih tiskovin za državno upravo; večino tega posla je prevzel Egru. Leta 1788 je začel izdajati drugi ljubljanski nemški časnik (Merkische Laibacher Zeitung), kar je bil dotedanji Kleinmayrjev monopol, pozneje pa tudi znameniti uradni šematizem za Kranjsko (1795-1796). Sicer pa je tiskal nemško nabožno in posvetno literaturo in italijanska gledališka dela, ki so bila igrana v ljubljanskem gledališču. Od slovenskega sočasnega literarnega programa je natisnil samo dve nabožni deli in izdajal nekoliko izboljšano kmečko pratiko. Tik pred iztekom stoletja pa je živahna Merkova knjigarska dejavnost in tiskarska koncesija prešla v drugo lastništvo.

V primerjavi z uspešno tiskarsko in knjigarsko dejavnostjo na osrednjem, severnem in zahodnem območju slovenskega narodnostnega ozemlja, ki se je razvijala v deželnih upravnih središčih v Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu, pa je bilo popolnoma drugačno stanje na severovzhodnem območju, na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju. Gospodarski, upravni in splošni kulturni pogoji, posebej za slovensko narodnostno izobraževanje in literarno udejstvovanje, so bili manj ugodni. Uradne potrebe po tiskovinah in po drugih tiskih med vodilnimi družbenimi in izobrazbenimi sloji je zadovoljevala tiskarska produkcija s sosednjega nemškega oziroma madžarskega jezikovnega področja. Edini, ki so v tem času tod gojili slovensko jezikovno in literarno tradicijo, so bili protestantski pastorji in pozneje, po le-teh zgledu, tudi katoliški duhovniki za potrebe bogoslužnega dela med prek-

murskimi verniki. Potrebne slovenske katekizme in abecednike, molitvenike in prevode iz sv.pisma so prekmurski protestanti tiskali na tujem, kjer so se bili šolali, v mestu Halle na Saškem (v letih med 1715 in 1771). Od katoliških publikacij je bil slovenski abecednik natisnjen pri tiskarju *Jožefu Siessu* v Sopronu (1780), knjiga evangelijev pri *Andreju Leykamu* v Gradcu (1780), zbirka mrliških pesmi pa pri *Antonu Siessu* v Sombathelyju (1796).

Slovenska Štajerska je dobila prvo tiskarsko delavnico šele leta 1788 v Celju. Na pobudo okrožnega šolskega nadzornika in prosvetitelja Blaža Kumerdeja je tod ustanovil svojo podružnico ljubljanski tiskar *J.Fr.Eger.* Njeno vodstvo je zaupal tiskarskemu pomočniku *Francu Antonu Schützu.* Ta je delavnico vodil do leta 1791, ko si je pridobil samostojno obrtno pravico in osnoval lastno tiskarno. V obeh obratih so izdelovali predvsem kurende in druge tiskovine za tukajšnje urade pa tudi kak manjši knjižni tisk, med njimi slovensko pratiko. Vendar je bilo celjsko tržišče premajhno za delovanje dveh tiskarskih delavnic. Zato se je Schütz začel ozirati za boljšimi možnostmi in že v naslednjem letu skušal uspeti v drugem okolju.

Schützov odhod iz Celja je pospešilo tudi dejstvo, da je po njegovi osamosvojitvi Eger svojo podružnično tiskarno leta 1791 prodal veljavnemu celjskemu trgovcu in knjigarju *Francu Jožefu Jenku*, ki je bil prav v teh letih celo mestni župan oziroma sodnik. Poleg tega je s svojim knjigarskim delovanjem že dotlej pospeševal prosvetljensko dejavnost svojih slovenskih rojakov in založil nekatera njihova literarna dela (Rupnikova pesmarica 1784, Gutsmanov učbenik slovenščine za samouke 1786, prevod Prennerjeve tolažbe bolnikov 1787, katekizem 1787, Breznikova večna pratika 1791). Od leta 1791 dalje pa je podjetno nadaljeval s tiskanjem uradnih tiskovin kakor tudi verskih, literarnih in poučnih del v slovenskem in v nemškem jeziku. Med njimi je npr. bila Zagajškova slovenska slovnica (1791), Janšev priročnik za čebelarje (1792) in Šimoncova priredba pasijona (1794) oziroma Kalchbergova nemška drama o celjskih grofih (1791) in ženska nemška knjižna zbirka (1793). Ko je v letu 1794 zvedel za namero mariborskih upravnih oblasti, da v mestu osnujejo tiskarsko delavnico, si je tudi Jenko prizadeval za pridobitev te pravice, vendar ni uspel. Celjski tiski z njegovim imenom so se pojavljali še tja do leta 1796.

Kmalu po pridobitvi lastne tiskarske koncesije v Celju in ob spoznanju, da za oba z Jenkom ne bo dovolj dela, je *Fr.A.Schütz* zaprosil štajersko deželno upravo, da mu dovoli ustanovitev tiskarne v Ptuju. Jeseni 1791 je bila njegova vloga pozitivno rešena in v letu 1792 je Schütz že začel z delovanjem v novem okolju. Poleg tiskarskih del je svojo dejavnost najprej razširil na prodajanje pisarniških potrebščin, postopoma pa še na knjigotrštvo in na vzdrževanje kabineta za čitanje knjig (bralnica). Načrtoval je celo izdajanje nemškega časnika (In- und erbländische Zeitung), vendar ni dobil ustreznega dovoljenja. Od njegovih ptujskih tiskov je znan natis neke

nemške pesmi (1793), slovenskega molitvenika (1793) in Volkmerjevega prevoda latinske cerkvene hvalnice (1795), kajkavske nabožne pesmi Gregorja Malevca (1795) ter sočasne lesorezne upodobitve mesta Ptuja. Vendar malo podeželsko mesto, brez pomembnejših uradov in šol, ni moglo tiskarju in knjigarju nuditi zadovoljivega dela in življenja. Zato se je leta 1794 vključil med interesente za opravljanje tiskarske obrti v okrožnem mestu Mariboru, kjer bi vsekakor imel ugodnejše pogoje.

Fr.A.Schütz je najprej dosegel, da je bila zavrnjena kandidatura celjskega tiskarja Jenka in potem konec leta 1794 dobil pristanek deželnega gubernija, da sme, pod istimi pogoji kot pred leti v Ptuju, sedaj svojo tiskarno preseliti v Maribor. Tako se je Schütz v letu 1795 pojavil kot začetnik tiskarske dejavnosti že v tretjem mestu na slovenskem Štajerskem. Njegova tiskarnica je bila sicer skromno opremljena, tiskalnik je bil lesen, tiskarsko črnilo pa so si kuhali sami kar na ulici pred hišo. Čeprav ni imel ustreznega dovoljenja, je spočetka, kot prej v Ptuju, opravljal tudi knjigotrške posle in vodil bralnico, a je moral leta 1797 to dejavnost ukiniti, knjige pa razprodati. Brez uspeha je ostalo tudi njegovo prizadevanje za odprtje tiskarske delavnice v Judenburgu (1795) in za pridobitev naslova uradnega okrožnega tiskarja. Sicer pa je izdeloval predvsem tiskovine in tiske za upravne urade, šolska poročila pa tudi manjše knjižne tiske v nemškem in v slovenskem jeziku. S slednjimi se je vključil tudi v sočasno prosvetno, kulturno in narodnostno osveščanje štajerskih Slovencev.

V času jožefinskih gospodarskih in kulturnih reform se je na slovenskem območju avstrijskih deželnih upravnih enot Trst, Gorica, Kranjska, Koroška in Štajerska zaključevalo obdobje obnovitve tiskarske dejavnosti oziroma njene utemeljitve na celotnem narodnostnem prostoru. Tiskarska tradicija, ki je bila pred 200 leti zasejana v Ljubljani in pred 150 leti v Trstu, se je po stoletnih prekinitvah nadalje razvijala ter se v Ljubljani utrdila s tremi in v Trstu s štirimi tiskarskimi delavnicami; skoraj 150-letni neprekinjeni razvoj je v Celovcu in v Gorici izoblikoval po tri tiskarske delavnice; po ena tiskarska delavnica pa je prav v tem času začela obratovati v Celju in v Ptuju oziroma v Mariboru. S svojimi tiskarskimi izdelki so oskrbovale potrebe državne uprave in gospodarstva, cerkve in izobraževanja ter pospeševale splošno prosvetljevanje med prebivalstvom in nadaljnji razvoj literarne dejavnosti na Slovenskem. Osemstoletna tradicija knjižne kulture se je začela vse bolj razširjati in izboljševati. Tiski iz domačih tiskarn in tiski iz drugih dežel so v vse večjem številu dobivali svoje mesto v tradicionalnih samostanskih, cerkvenih in plemiških knjižnicah, v knjižnicah znanstvenih akademij in strokovnih društev tega časa in v vse številčnejših osebnih knjižnicah izobraženih meščanov ter prav v tem času postajale širši javnosti dostopne v javnih študijskih, licejskih in mestnih knjižnicah, ki so začenjale delovati v deželnih upravnih središčih Gradcu, Celovcu, Ljubljani, Gorici in Trstu.

SREDNJEVEŠKE ROKOPISNE KNJIGE V SLOVENSKI NACIONALNI KNJIŽNICI

Ob ustanovitvi Licejske knjižnice v Ljubljani leta 1774 so njen osnovni fond predstavljali iz požara rešeni ostanki knjižnice jezuitskega kolegija v Ljubljani. Največji dotok temeljnega fonda pa je knjižnica zabeležila ob družbenih reformah avstrijskega cesarja Jožefa II. v letih 1782-1786, ki je določil, da ob prednostni pravici Dvorne biblioteke na Dunaju prevzamejo knjižnične fonde ukinjenih samostanov deželne študijske knjižnice. Takrat je ljubljanska Licejska knjižnica pridobila fonde iz samostanskih knjižnic kartuzijanov v Bistri, avguštincev v Ljubljani, cistercijanov v Stični in Kostanjevici, servitov v Devinu in ljubljanskih škofov v Gornjem Gradu, z njimi pa je prišlo v knjižnico tudi nekaj knjig iz že prej ukinjenih kartuzijanskih samostanov v Jurkloštru in v Pleterjah. Med najbolj dragoceno knjižnično gradivo, ki ga je prevzela ljubljanska Licejska knjižnica, pa brez dvoma spada dokaj obsežni fond srednjeveških rokopisnih knjig ali kodeksov.

Danes je v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani shranjenih 78 rokopisnih kodeksov v 85 zvezkih, kar je hkrati največji fond te vrste v Sloveniji, kjer je skupno evidentiranih 159 srednjeveških rokopisov. Knjižnica pa poleg tega hrani tudi nekaj srednjeveških rokopisov, ki so pisani v cirilskem in glagolskem črkopisu in v staro-cerkvenoslovanskem oziroma starem hrvaškem, srbskem, makedonskem in bolgarskem jeziku. Od 85 v Narodni in univerzitetni knjižnici shranjenih latinskih in nemških srednjeveških rokopisov, ki so primarni dokumenti zahodnoevropske kulturne tradicije na tem delu slovenskega narodnega ozemlja, datira najstarejši v 9. stoletje; 19 kosov je iz 12. stoletja, 1 iz 13. stoletja, 29 iz 14. stoletja, 34 iz 15. stoletja in 1 iz 16. stoletja. Glede na provenienco so dokumentirana prvotna hranilišča samo za dobri dve tretjini gradiva (za 54 primerkov). Najobsežnejši fond izvira iz Stične (25), ki ji sledijo Bistra (11), Kostanjevica (7), Gornji Grad (6), Jurklošter (3) in Pleterje (2). Za slabo tretjino fonda (24 primerkov) prvotna nahajališča niso znana.

Cistercijanski samostan v Stični je bil eden najstarejših samostanov na slovenskem ozemlju. Ukaz cesarja Jožefa II. o njega razpustu datira v leto 1784, knjižnično gradivo pa je ljubljanska Licejska knjižnica prevzela v januarju 1790. Rokopisi iz Stične spadajo med najstarejše spomenike srednjeveške pismenosti na Slovenskem. Natančno datiran ni nobeden med njimi. Vendar moremo skupino 17 kosov s paleografsko analizo pisave v srednjeveški minuskuli, ki je sicer še okrogla, a že kaže znake špičenja in oglatih oblik, ki so v času med 11. in prvo polovico 13. stoletja uvajali gotsko

minuskulo, datirati v drugo polovico 12. stoletja, nekatere tudi v prva leta 13. stoletja. Eden stiških rokopisov pripada 14. stoletju, 13 pa jih je iz 15. stoletja. Sodeč po zapiskih, so bili ti pergamentni in papirni kodeksi pisani prav v Stični, in sicer najstarejša skupina že v prvih desetletjih po ustanovitvi samostana. Po vsebini kažejo sličnosti z rokopisnim fondom v samostanu Rein pri Gradcu, od koder so prvi stiški menihi prišli, po načinu pisave, ki je pri večini rokopisov latinska knjižna minuskula, v nekaj primerih pa italijanska gotska minuskula in gotska knjižna kurziva, pa spadajo v območje bavarske pisne šole.

Stiški rokopisi so izredno lepo iluminirani. Pri tem zlasti preseneča enotnost stila, ki je soroden salzburški rokopisni šoli, vendar izpričuje deloma samostojen razvoj. Ornamentika je značilna za poznoromansko dekorativno umetnost. Okraševanje v dveh, treh barvah (jasno modra, zelena, okrasto rumena in izjemoma vinsko rdeča) se omejuje na inicialke, ki so sestavljene iz rastlinskih in živalskih elementov (zmaj, ptica, pes, listna trta). Vsebinska analiza stiških rokopisov pokaže, da gre v večini primerov za najbolj razširjene tekste in avtorje srednjeveške latinske literature, kot so sv. pismo in dela Avguština, Bede, Ciprijana, Gregorja Velikega, Hieronima, Izidorja in Kasijana. Vmes pa so tudi spisi takrat modernih avtorjev, kot sta bila na primer Rupert iz Deutza in Hugon iz Sancto Victore in življenjepis sv.Bernarda. Poleg reinskega je opazen tudi francoski vsebinski vpliv, kot priča življenjepis francoskega svetnika sv. Mavricija in zelo redko ohranjen zapis besedila škofa Gregorja iz Toursa o trpljenju apostola Andreja. Med posebnostmi gre omeniti zagovor proti zobobolu, verze za pouk v muziki, rimano kroniko ogrske zgodovine, poznejše zapiske o turških vpadih in zlasti traktat o husitih. Slednji je za slovensko kulturno zgodovino posebej pomemben, ker vsebuje najstarejše slovenske zapise besedil splošne spovedi, velikonočne pesmi, invokacije sv.Duha in Salve reginae; to je tako imenovani Stiški rokopis, ki je nastal v letih okoli 1428-1440. Na stiških rokopisnih kodeksih so ohranjene stare izvirne signature iz druge polovice 17. stoletja in značilna stiška vezava v rjavo in belo usnje.

Zbirka srednjeveških kodeksov iz drugega najmočnejšega vira, *kartuzijanskega samostana v Bistri*, ki so prišli po njega razpustu leta 1782 v ljubljansko Licejsko knjižnico, je po obsegu sicer manj številna od one iz Stične, po svojih kvalitetah pa nič manj pomembna. Obsega 11 primerkov iz 14. in 15. stoletja, pisanih na pergamentu in na papirju z gotsko in latinsko knjižno minuskulo; eden med njimi je celo palimpsest. Teksti so vsebinsko zanimivi, ker vsebujejo poleg del krščanskih cerkvenih očetov, molitvenikov in brevirjev tudi nekrologe, koledarje, kanonsko pravo, traktate o črkah, izgovorjavi in petju, latinski slovar v distihih in prepis listine iz leta 1415 o bratovščinski zvezi med tedanjimi kartuzijami na Slovenskem (Žiče, Jurklošter, Bistra, Pleterje).

Nekateri med bistrskimi rokopisi so zelo bogato likovno opremljeni. To velja predvsem za prepis Avguštinove razprave De civitate Dei iz leta 1347, katerega umetnostna izvedba se uvršča v srednjeevropski slog pred nastopom češke ornamentike v drugi polovici 14. stoletja. Poleg razkošno opremljene naslovne strani s kanonskimi loki in stiliziranimi rastlinskimi in živalskimi okraski v zlatu, srebru in barvah vsebuje kodeks večje število inicialk in nekaj miniatur. Z enakimi likovnimi sredstvi okičene (zlato, srebro ter rdeča, modra, bela, rumena, zelena, rjava, oranžna in vijoličasta barva) kot naslovna stran in zasnovane z isto umetniško širokopoteznostjo kot prva stran kodeksa s prizori iz lova psov na zajce so tudi inicialke, ki so izoblikovane v stilizirano trto in z naturalistično naslikanimi živalmi (zajec, pes, opica, pav, ptice). Če so večje, so bolj impozantne, če so manjše, so kot filigrani. Miniature, ki predstavljajo sv.Avguština, samostanskega priorja in kralja Davida, pa so popolnoma romanske, posnete po sodobnih francoskih, zgornjeitalijanskih in romanskih motivih ter predstavljajo začetek miniaturističnega slikarstva na Slovenskem. Drug kodeks je spet poln drolerij po francoskem vzorcu, ki včasih so, največkrat pa niso v zvezi z njegovo cerkvenopravno vsebino. Med likovno opremo ostalih rokopisov najdemo tudi koloriran primitivni lesorez iz 15. stoletja in bakrorez iz istega časa. Zbirka srednjeveških rokopisov iz Bistre je tako pomembna tudi kot dokument zgodnjega umetnostnega snovanja na slovenskih tleh.

Vsa druga znana prvotna hranilišča sedanjega fonda srednjeveških rokopisov v Narodni in univerzitetni knjižnici so bila dosti manj bogata in pomembna kot prvi dve. Iz *cistercijanskega samostana v Kostanjevici* je po njega razpustu v letu 1785 prišlo v ljubljansko Licejsko knjižnico samo 7 kodeksov. Od teh sta dva nastala v 12. stoletju, torej pred ustanovitvijo samostana (1234) in sta importirana od drugod, pet rokopisov pa pripada 14. stoletju. Pri enem slednjih kaže gotska minuskula italijanskega tipa na njegov tamkajšnji izvor, od ostalih štirih, ki so pisani v latinski knjižni minuskuli, pa sta morda dva nastala v Kostanjevici, dva pa v Zagrebu, s katerim je imel samostan precej tesne zveze. Po vsebini so kostanjeviški kodeksi v glavnem običajna cistercijanska redovna literatura s statuti, privilegiji in koledarjem tega reda in z drugimi teksti za cerkveno rabo. Posebej velja omeniti samo izvlečke iz "zlate legende" Jakoba iz Varazze, kompendij teoloških resnic Huga iz Strassburga, pontifikalno knjigo za rabo nadškofa v Bologni in zapiske nevm. Umetnostna oprema kodeksov je zelo skromna. Več večbarvnih inicialk (rdeče, modro, vijoličasto) ima samo rokopis italijanske provenience, medtem ko premorejo vsi drugi eno samo barvno inicialko, ki je izpolnjena z rastlinsko ornamentiko.

Enako skromna je umetnostna obdelava 6 srednjeveških rokopisov iz 14. in 15. stoletja, pridobljenih za ljubljansko Licejsko knjižnico iz *knjižnice ljubljanskih škofov* v *Gornjem Gradu*, ki je bila sredi druge

polovice 15. stoletja prevzela knjižnico tamkajšnjih benediktincev. Izmed vseh je en sam kodeks okrašen z več inicialkami (v modri, zeleni, rožnati, rdeči, vijoličasti in okrasti barvi) z rastlinsko ornamentiko, drugi pa z rdeče barvano perorisbo klečeče kronane Matere božje v uvodni inicialki. Pisani so v gotski minuskuli in kurzivi na papir, razen v enem primeru, ko je uporabljen pergament. Med avtorji besedil so imena kot Pseudo-Aristoteles, Pseudo-Boetius, Avguštin, Hieronim, Izidor iz Seville, Guido de Monte Rotherii in druga. Zanimivosti predstavljajo Lucianov latinski slovar, traktat iz astronomije regensburškega škofa Alberta, zapisi nevm ter notice iz avstrijske zgodovine in o Babenberžanih.

Srednjeveški rokopisi, ki so svoj čas pripadali *kartuzijanom v Jurkloštru*, so prišli v Licejsko knjižnico posredno prek samostana v Bistri. Jurkloštrska kartuzija je bila ukinjena že konec 16. stoletja, trije njeni pergamentni rokopisi iz 13., 14. in 15. stoletja pa so zašli med rokopisni fond kranjske dežele kot rezultat živahnih kulturnih stikov od leta 1415 dalje v medsebojni duhovni zvezi poveznih slovenskih kartuzij. Le-te so si med seboj posojale in zamenjavale tudi rokopisne kodekse, kakor je razvidno iz vpisov v obravnavanih treh primerih. V kartuziji Jurklošter je bilo v določenem obdobju dovolj kulturnega življenja in literarnega delovanja, celo izvirnega. Med zadnja dela sodi rokopis s spisi Sifrida iz Švabskega iz sredine 13. stoletja in lastoročne opazke tedaj v Žičah živečega generalnega priorja rimske frakcije kartuzijanskega reda Štefana Maconija k prepisu daljše legende o sv.Katarini iz Siene, katere avtor je bil njegov prijatelj Raimundus de Vineis. Od običajnih avtorjev spisov v srednjeveških rokopisih srečamo tudi tukaj Bonaventuro, Henrika Suso, Davida iz Augsburga, svojevrstno posebnost pa predstavlja rimana pesem o ustanovitvi samostana v Jurkloštru kot izvirno delo že omenjenega tamkajšnjega kartuzijana Sifrida.

Posredno sta prišla v Licejsko knjižnico tudi oba rokopisa iz *kartuzije Pleterje*, ki je bila že konec 16. stoletja predana ljubljanskim jezuitom. Rokopisa datirata v 15. stoletje in sta pisana v gotski minuskuli, eden na pergamentu, drugi na papirju. Vsebina prvega je antifonarij z notami in inicialkami skoraj na vsaki strani, v drugega pa je takratni pleterski profes Konrad iz Speierja vpisal razne molitve in daljši tekst Johannesa Nyderja.

Kakor smo že navedli, obstaja v Narodni in univerzitetni knjižnici 24 srednjeveških rokopisov, za katere *niso znana prvotna nahajališče* pred prihodom v Licejsko knjižnico. Nekateri med njimi so bili morda celo v knjižnicah prej obravnavanih samostanov, za nekatere pa bi mogli domnevati, da so nastali na sosednjem avstrijsko-nemškem ali italijanskem območju. Polovica rokopisov je pisanih na pergamentu (eden je celo palimpsest), polovica na papirju. Datirani so po večini v 15. stoletje (12 primerkov) in v 14. stoletje (6 primerkov); štirje kodeksi so iz 12. stoletja, po eden pa iz 16. in iz prve polovice 9. stoletja.

Pergamentni kodeks iz 9. stoletja je najstarejši v ljubljanski in celotni slovenski zbirki srednjeveških rokopisov. Vsebuje Lathenovo eklogo Jobovih moralij Gregorja Velikega in je pisan v karolinški knjižni minuskuli s kurzivnimi elementi predkarolinške dobe. V drugih rokopisih je kot pisava največkrat uporabljena latinska in gotska knjižna minuskula, slednja tudi italijanskega tipa, po enkrat pa se pojavita italijanska in humanistična kurziva. Ob latinskem jeziku se v petih rokopisih pojavijo tudi besedila v nemškem jeziku, v enem primeru pa v italijanščini; v rokopis iz 14. stoletja je bilo v drugi polovici 16. stoletja vpisanih med obrobne glose tudi nekaj slovenskih besed. Vsebina teh rokopisov je po večini izpolnjena z običajnimi liturgičnimi pomagali (pridige, psalter, brevir, gradual, koledar, sv. pismo nove zaveze), s teksti Kasiodorja Senatorja, Avguština in drugih verskih teoretikov. Med nemškimi besedili sta zanimiva dvogovor o raznih svetih stvareh in molitvenik bavarskega vojvode Vilhelma, italijanski tekst pa je zapis kronike beneških plemičev z vrisanimi in po večini tudi koloriranimi grbi beneških dožev. Od drugih rokopisov so gosteje okrašeni z inicialkami z romansko rastlinsko in živalsko ornamentiko in v več barvah (rdeča, modra, bela, črna, rjava, lila, zlata) samo trije, četrti pa ima le grobo izdelano in kolorirano uvodno inicialko. Posebnost te skupine rokopisov je mali, na pergamentu izdelan koledarček za leto 1415. V njem so za vsak mesec narisana karakteristična opravila, nebesna znamenja, doprsne figure ali simboli glavnih svetnikov in praznikov ter izpisana ustrezna imena, tedenske črte, zlata števila in drugi karakteristični cerkveni in astronomski podatki. Kronološki del koledarja je bil verjetno izdelan po neki starejši predlogi, svetniški koledar pa priča o nastanku na področju spodnjega toka reke Rena.

Že pri dosedanji paleografski in umetnostni informaciji o srednjeveškem rokopisnem fondu v Narodni in univerzitetni knjižnici je bila z osnovno oznako navedena tudi vsebinska značilnost kodeksov glede na vsakokratno njihovo prvotno hranilišče. Podrobno so vsi srednjeveški rokopisi bibliografsko opisani v *Katalogu rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani* (Ljubljana 1975-1980, snopiča Ms 1-99 in Ms 100-399). Skupno obsega ta fond nad 310 besedil v ok. 360 zapisih iz različnih obdobij, od tega 145 zapisov 137 besedil 69 ugotovljenih avtorjev. Polega teh osnovnih spisov ali vmes med njimi pa so zapisana še različna druga zanimiva besedila sočasnega ali poznejšega izvora, kot na primer: knjiga kanonskega prava, traktati o vzdržnosti, o čistosti, o antikristu, o husitih idr., zapiski o svobodnih umetnostih in o živalskih glasovih, biblijski in latinski slovarji, pouk slovnice in govorništva, koledarji, antifonarji, graduali, nevme, pouk o glasbi, medicinski in botanični zapiski, zgodovina svetnikov, opis Svete dežele, kronike Benetk, Ogrske in sveta, življenjepisi apostolov, sv. Katarine, angleškega kralja Ozvalda, Katarine de Sienis, salzburškega nadškofa Tyema in drugih, beležke o papežih, o avstrijskih vojvodah Albertu, Frideriku in Leopoldu, o

ljubljanskih, zagrebških in drugih škofih, o raznih drugih cerkvenih osebnostih doma in na tujem, omembe tujih pokrajih (Hrvaška, Slavonija, Bosna, Srbija, Ogrsko, Grčija, Turčija idr.) in velikega števila domačih in tujih krajev. Za kulturno zgodovino naroda, na čigar področju so se ti srednjeveški rokopisi ohranili, pa so seveda najpomembnejši tisti drobni in skromni zapiski glos in verskih besedil v slovenskem jeziku, ki so bili fragmentarno zabeleženi v štirih rokopisih iz 14. in 15. stoletja.

Poleg doslej obravnavanih rokopisnih dokumentov zahodnoevropske kulture hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani tudi nekaj starih rokopisnih spomenikov južnoslovanskega kulturnega področja. To so rokopisni kodeksi, ki so pisani z glagolskim in cirilskim črkopisom ter izvirajo iz hrvaške Istre, Bosne, Srbije, Makedonije in Bolgarije. Iz časa do 16. stoletja, ki je časovni mejnik pri prej obravnavanih latinskih srednjeveških rokopisih, je v ljubljanski zbirki 5 glagolskih in 8 cirilskih kodeksov, medtem ko je mlajših rokopisov (16.-18.stoletje), zlasti cirilskih, še precejšnje število (skupaj 20 primerkov). Vsi ti rokopisi so nastajali zunaj slovenskega narodnega področja in so prišli v sedanje hranilišče iz privatnih zbirk slovenskih zbiralcev.

Cirilski rokopisi so prišli v prednico današnje Narodne in univerzitetne knjižnice, Študijsko knjižnico za Kranjsko, po smrti slovenskega rojaka in znamenitega slavista Jerneja Kopitarja (1780-1844) kot sestavni del njegove literarne zapuščine. Od osmih tu obravnavanih rokopisov jih je iz tega vira pravzaprav samo sedem, ker je eden iz zbirke slovenskega kulturnega mecena barona Žige Zoisa (1747-1819). Kopitarjeva zbirka je ena najstarejših znanstvenih zbirk cirilskih rokopisov in je bila predmet ponovnega proučevanja številnih znanih slavistov. V Kopitarjevo lastništvo so ti rokopisi prišli največ s posredovanjem Vuka S.Karadžiča iz fruškogorskih in vojvodinskih samostanov, kamor so bili prineseni iz samostanov ožje Srbije, Bosne in Makedonije.

Le eden med njimi je drugačnega izvora. To je eden najstarejših cirilskih rokopisov, in sicer iz prve polovice 11. stoletja izhajajoči Codex Suprasliensis. V Ljubljani je shranjen samo 118 pergamentnih listov obsegajoči del celotnega rokopisa, njegova vsebina pa obsega življenjepise svetnikov in navodila za praznične pridige za mesec marec. Napisan je bil v starocerkvenoslovanski redakciji in nekje na vzhodnobolgarskem jezikovnem področju, odkrit pa je bil v samostanu Suprasl v bližini Bialystoka na Poljskem. Pisava je kaligrafsko "ustavno pismo" najstarejšega obdobja staroslovanske redakcije, skoraj na začetku vsakega novega oddelka, ki se navadno začenja s preprosto inicialko, pa je izrisana "mala zastavica", tj. ozek ornamentiran trak, sestavljen iz enostavnih geometrijskih motivov. Codex Suprasliensis je največja dragocenost rokopisne zbirke v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Med starejšimi cirilskimi rokopisi so še: makedonski postni triodion (Posni triod) iz 13. stoletja, dva tetroevangelija (Četveroevandjelje) srbske raške šole iz 13.-14. stoletja, nadaljnja dva srbska in en bosenski tetroevangelij iz 14. stoletja ter srbska redakcija dela Mihaela Psellusa Dioptra iz 15. stoletja. Rokopisi so po svoji likovni obdelavi večidel zelo skromni. Večini je skupna rdeča rubrikacija in enostavne, z rdečilom izpisane inicialke; eden ima poleg tega še preprosto ornamentiko, samo v dveh primerih pa je ornamentika večbarvna (rdeča, zelena, rumena, rjava). Od zadnjih dveh je bogateje opremljen rokopis bosenskega izvora, katerega večbarvne inicialke in okraski nad začetki posameznih delov rokopisa so spleteni z rastlinsko ornamentiko ter je ilustriran z uspelimi miniaturističnimi upodobitvami štirih evangelistov.

Skupina *glagoskih rokopisov* je manj številna in tudi ne sega časovno tako daleč nazaj kot cirilska. En rokopis, Missale romanum, je iz konca 14. oziroma začetka 15. stoletja, štirje pa so iz 15. stoletja, in sicer dva brevirja, misal in psalter z brevirjem. Zadnji je spet iz Kopitarjeve zapuščine, medtem ko sta oba brevirja iz Zoisove knjižnice. Trije rokopisi so nastali na področju hrvaške Istre in so bili dalj časa v samostanu v Beramu, medtem ko izvor preostalih dveh ni znan. Kodeksi so pisani na pergamentu in večinoma v izredno skrbnem rokopisu. Vsi so opremljeni s številnimi okraski in inicialkami, ki so ponekod obilne, često grobe in večbarvne (rdeča, rumena, zelena, modra), ter z večjim številom s črnilom ali z barvami izdelanih miniatur, ki v posameznih primerih prehajajo v ilustracije večjega obsega, celo celostranske.

Srednjeveški rokopisni fond Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani je sorazmerno precej bogat. Vendar zajema komaj polovico vsega gradiva te vrste, ki se je ohranilo v Sloveniji. Če temu dodamo še določeno število rokopisov, ki so prešli v hranilišča zunaj Slovenije, pridemo do presenetljivega spoznanja, kolikšno kulturno bogastvo je že v najstarejši dobi kulturnega ustvarjanja uspevalo in srkalo duhovne moči iz tega majhnega koščka sveta, na katerem prebiva slovensko ljudstvo. Bogata kulturna dediščina, ki jo skrbno hrani slovenska nacionalna knjižnica, pa daje njenemu imenu posebno veljavo in jo uvršča v krog pomembnejših evropskih znanstvenih delovišč za proučevanje kulturnega ustvarjanja v srednjem veku.

INKUNABULE V SLOVENSKI NACIONALNI KNJIŽNICI

Z izrazom inkunabule poimenujejo od 17. stoletja dalje raziskovalci zgodovinskega razvoja knjige in tiskarstva tiste knjige, ki so nastale v prvem obdobju tiskarstva, ko je bila tako imenovana črna umetnost šele v povojih. Poleg tega, da vključuje tudi tabularne inkunabule, ki so bile odtiskovane s pomočjo plošč, v katere je bilo kot v lesorez vrezano besedilo posamezne strani, dandanes pod tem pojmom razumemo predvsem tipografske inkunabule, se pravi tiske, ki so bili natisnjeni s premičnimi črkami po Gutenbergovem postopku v času med sredino 15. stoletja in vključno letom 1500.

Mednarodna bibliotekarska akcija je v petdesetih letih evidentirala tudi fond inkunabul v vseh knjižnicah in drugih hraniliščih (nejavnih) v Jugoslaviji in pri tem se je pokazalo, da ima najbolj obsežno zbirko inkunabul v vsej državi Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Prvi popis tega fonda je bil okrog leta 1840 sestavil že takratni kustos Licejske knjižnice J.K.Likavec, ki je evidentiral 381 enot. Za njim je fond inkunabul raziskoval bibliotekar J.A.Glonar ter dopolnjeval in popravljal Likavčev katalog in v letih 1917-1941 objavil v strokovnem časopisju več prispevkov iz teh svojih študij; po njegovi zaslugi je takrat izhajajoči mednarodni katalog inkunabul (Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Leipzig 1925-1940) registriral tudi 11 primerkov iz naše zbirke. Najbolj izčrpno in natančno pa je to raziskovanje leta 1957 opravil vodja rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice Alfonz Gspan (Inkunabule v Sloveniji, Ljubljana 1957), ki je ugotovil, da je bilo svojčas v raznih hraniliščih v Sloveniji 1007 izvodov inkunabul in da je bilo leta 1956 na mestu samo že 793 izvodov, od tega 461 izvodov v knjižnem fondu Narodne in univerzitetne knjižnice. Naknadne raziskave P. Simonitija (1974) in nekatere nove pridobitve zadnjih let so knjižniccni fond inkunabul povečale na 506 primerkov.

Prvotna hranilišča inkunabul na Slovenskem so bili predvsem najstarejši in mlajši samostani, ki so nastajali na slovenskih tleh v obdobju med 9. in 15. stoletjem, protireformacijski in drugi poznejši samostani, ki so bili ustanavljeni od konca 16. do začetka 18. stoletja, akademija operozov iz leta 1693 ter semeniške knjižnice oziroma knjižnice na sedežih škofij. Prvotiske so hranili tudi v plemiških knjižnicah kot npr. pri Auerspergih, pri Valvasorju in Erbergih ter v privatnih knjižnicah bibliofilov, kot so bili J.K. Seebach, J. Zaule, L.E. Paumgartner, L. Pewerl, Ž. Zois, J.Kopitar, L. Gutmannsthal v preteklosti oziroma Fr. Kos in B. Lavička v sedanjosti. Dandanašnji so inkunabule na Slovenskem nahajajo v 28 hraniliščih, in sicer v knjižnicah, muzejih, arhivih, samostanih, antikvariatih in pri zasebnikih.

Fond inkunabul v Narodni in univerzitetni knjižnici se je začel nabirati hkrati z ostalim knjižničnim fondom njene prednice, Licejske knjižnice v Ljubljani. Na osnovi reform cesarja Jožefa II. je dotekal predvsem iz ukinjenih samostanov na območju dežele Kranjske, kamor so bile inkunabule prihajale že pred letom 1500, zlasti pa po letu 1485, ko so ti prvotiski postajali cenejši in širše dostopni, in sicer k cistercijanom v Stično in Kostanjevico, h kartuzijanom v Bistro in Pleterje, k frančiškanom, avguštincem in jezuitom v Ljubljano. Začetek sedanjega fonda predstavlja 8 inkunabul, ki so prišle v Licejsko knjižnico že leta 1774 ob požaru jezuitskega samostana v Ljubljani in izvirajo od pleterskih kartuzijanov. Najbogatejši fond, čez 100 inkunabul, je bil leta 1784 prevzet iz samostana v Stični. Nekaj manjši priliv, 58 primerkov, izvira iz samostana v Bistri, iz Kostanjevice so prišli samo 4 izvodi, medtem ko število primerkov iz samostana servitov iz Devina in iz drugih samostanov ni posebej ugotovljeno. Enega najobsežnejših dotokov predstavljajo inkunabule iz škofijske knjižnice v Gornjem Gradu, katerih realno število sicer ni znano, vendar je bilo med njimi 80 primerkov iz zbirke jurista J.K. Seebacha. Poznejše pomembnejše pridobitve v fond inkunabul so v Licejsko knjižnico in njene naslednice prišle s prevzemom zapuščin oziroma knjižnic Žige Zoisa, Jerneja Kopitarja in Ludvika Gutmannsthala ter prek Trubarjevega antikvariata v Ljubljani.

Po *provenienci natisa* je geografska omejitev knjižničnega fonda inkunabul naslednja: na severu Haarlem oz. Utrecht-Deventer-Leipzig, na vzhodu Brno-Dunaj-Treviso-Benetke-Cetinje (na Slovenskem datira prvi tisk šele v leto 1575), na jugu Neapelj-Rim, na zahodu Torino-Lyon-Pariz. V okviru teh geografskih mej je glede na število tiskarskih krajev, tiskarjev in evidentiranih tiskov na prvem mestu italijansko območje (18:108:265), ki je tudi sicer slovenskemu ozemlju najbližje; na drugem mestu je nemško-švicarsko-avstrijsko jezikovno območje (16:47:167), ki mu sledijo francosko (2:4:9), nizozemsko (2:2:2), črnogorsko (1:1:2) in češko-moravsko (1:1:1) območje.

Z italijanskega kulturnega območja so v naši zbirki kot najmočnejši vir tiskanja inkunabul predstavljene Benetke s 60 tiskarji in 177 tiski (v nadaljevanju označeno z X:X). Sledijo Rim (8:33), Milan (9:11), Bologna (5:11), Brescia (4:6), Pavia (4:6), Padova (4:5), Siena (2:3), Reggio-Emilia (2:2), Vicenza (2:2), Mantova (1:2) ter Florenca, Modena, Neapelj, Parma, Pisa, Torino in Treviso (vsi 1:1). Z nemškega govornega območja sta najštevilčnejša Nürnberg (5:34) in Strassburg (9:33). Njima sledijo Augsburg (9:27), Basel (5:21), Köln (2:19), Hagenau (1:6), Speyer (1:6), Leipzig (3:4), Ulm (2:4), Freiburg/Breisgau (1:3), Reutlingen (2:3), Mainz/Bamberg (2:2), Passau (2:2) ter Dunaj, Esslingen in Memmingen (vsi 1:1). Francosko območje prestavljata Lyon (3:8) in Pariz (1:1), nizozemsko območje pa Deventer in Haarlem oz. Utrecht (oba 1:1). Posebej pomembno mesto ima v zbirki prva črnogorska tiskarna na Cetinju z dvema svojima

tiskoma, medtem ko je češko-moravsko območje zastopano z enim tiskarjem in enim njegovim tiskom.

Po *letu svojega natisa* zavzemata v našem fondu posebno mesto dve inkunabuli. Z določenim pridržkom bi mogli na prvo mesto postaviti unikatni fragment na pergamentu natisnjenega dela Aelia Donata Ars minor, kakršne tiske je med leti 1430 do 1471 v Haarlemu oz. Utrechtu na Nizozemskem po primitivnem (morda tabularnem) postopku izdeloval eden predhodnikov evropskega tiskarstva Laurens Janzsoon Coster. Druga med najstarejšimi našimi inkunabulami je leta 1466 v Strassburgu natisnjena latinska Biblija. V skupino zgodnjih in zato redkejših inkunabul se uvršča še 53 tiskov (12% fonda) iz let 1470-1479. Iz 80-ih let 15. stoletja izvira 143 inkunabul (32%), medtem ko je iz zadnjega desetletja do vključno leta 1500 v naši zbirki že 238 (53%) bibliografskih enot. Nedatiranih oz. po letu natisa neopredeljenih ostaja 11 inkunabul (2.3%).

Poleg navedenega costerianuma je od *nizozemskih tiskarjev* v našem fondu zastopan samo še Jacob de Breda iz Deventerja z enim tiskom iz 1497 (nadalje navedeno z: 1, 1497).

S tedanjega *nemškega jezikovnega območja* je po letu natisa svoje najstarejše inkunabule v naši zbirki na prvem mestu *Strassburg* z že navedenim tiskom Heinricha Eggesteina (1,1466) ter s tiskarji: Adolf Ruch (3,1470 in 1481), Johann Mentelin (1,1474), Georg Husner (11,1485-1500), Typographus Vitas patrum (1,1485) Johann Prüss (5,1486-1493 in s.a.), Johann (Reinhard) Grüningen (6,1488-1500), Mathis Hupfuff (1,1499) in Martin Flach (4,1489-1498).

V Nemčiji jim sledijo tiskarji iz *Augsburga* Günther Zainer (9,1470-1477 in s.a.), Johann Schüssler (3,1470 in 1472), Johann Bämler (2,1474 in 1480), Anton Sorg (2,1480 in 1487), Anna Rügerin (1,1484), Erhard Ratdolt (7, 1488-1499), Peter Berger (1, 1488), Johann Schauer (1,1495) in Johann Schönsperger (1,1499); iz *Esslingena* Conrad Fyner (1,1475); iz *Nürnberga* Anton Koberger (25,1475-1500), Georg Stuchs (5,1489-1497), Friedrich Creussner (1,1490), Caspar Hochfeder (2, 1491 in 1492) in Peter Wagner (1,1495); iz *Ulma* Johann Zainer (2,1480) in Conrad Dinckmut (2,1485 in 1488); iz *Passaua* Benedikt Mayr in Conrad Stachel (1,1482) in Johann Petri (1,1487); iz *Speyerja* Peter Drach (6,1482-1488); iz *Reutlingena* Johann Otmar (2,1483 in 1489) in Michael Grayff (1, med 1489-1493); iz *Kölna* Heinrich Quentell (18,1485-1499 in s.a.) in Johann Koelhoff (1,1487); iz *Leipziga* Conrad Kachelofen (1,1488), Wolfgang Stöckel (1,1495/96) in Martin Landsberg (2,1497 in 1498); iz *Memmingena* Albrecht Kune (1,1489); iz *Freiburg/Breisgaua* Kilian Piscator (3, 1481 in 1493); iz *Hagenaua* Heinrich Gran (6,1491-pred 1501) in iz *Mainza oz. Bamberga* Peter de Friedberg (1,1493). S švicarskega ozemlja se sem uvrščajo tiskarji iz *Basla* Johann Amerbach (12,1485-1494), Nicolaus Kesler (3,1488-1494),

Michael Furter (3,1495-1499), Johann Froben (2,1495 in 1498) in Johann Bergman (1,1499). Zgodnje avstrijsko tiskarstvo pa je predstavljeno samo z *dunajskim* tiskarjem Johannom Winterburgom (1, ca 1499-1500).

Iz najbolj številno zastopanega *italijanskega območja* so kot najmočnejše tiskarsko središče v našem fondu in tudi po starosti svojih tiskov na prvem mestu *Benetke* s tiskarji: Adam de Amberger (1,1471), Franz Renner (5,1471-1483), Vindelinus de Spira (1,1473), Hans Aurl (1,1474), Jacobus Rubeus (1,1475), Gabriel Petri (1,1475), Johannes de Colonia in Johannes Manthen (6,1475-1481), Nicolaus Jenson (7,1476-1480), Jacobus de Fivizano (1,1477), Adam de Rottwell (2,1477 in 1480), Philippus de Petri (1,1479), Reynaldus de Novimagio (3, 1479-1483), Leonhard Wild (2,1479 in 1481), Georgius Walch (1,1479), Theodorus Herbipolensis (1,1480), Octavianus Scotus (4,1480 in 1484), Antonius de Strata (1,1481), Erhard Ratdolt (3,1482 in 1485), Lucas Dominici (2,1482 in 1483), Johann Herbort (2,1482 in 1483), Andreas Torresanus (9,1482-1498), Peter Loeslein (1,1483), Hermann Lichtenstein (5,1484-1494), Andreas de Bonetis (2,1484 in 1485), Andreas de Soziis (1, 1484), Johannes in Gregorius de Gregoriis (6,1485-1499), Nicolaus de Frankfordia (1,1485), Petrus de Piasiis (1,1485), Peregrinus de Pasqualibus (1, 1486), Bernardus Benalius (8,1486-1497 in s.a.), Bernardinus Rizus (5,1486-1493), Georgius Arrivabene (5,1487-1498), Gulielmus de Cereto (2,1487 in 1490), Andreas Calabrensis (5,1488-1492), Bonetus Locatellus (13,1488-1498), Johanes Lucilius Santritter (1,1488), Thomas de Blavius (4,1489-1491), Johannes Rubeus (6,1489-1497), Dionysius Bertochus (4,1489-1493), Baptista de Tortis (6,1490-1497), Bernardinus Stagninus (7,1490-1495), Johann Hamann-Hertzog (3,1490 in 1491), Theodorus de Ragazonibus (1,1490), Marinus Saracenus (1,1490), Bernardinus de Choris in Simon de Luere (1,1491), Maximus de Butricis (1,1491), Bartholomaeus de Zanis (3,1492-1500), Philippus Pinzius (2,1492 in 1493), Simon Bevilaqua (8,1492-1498 in s.a.), Petrus de Quaregnis (1,1493), Johann Emerich (4,1493-1495), neznani tiskar (1,1493/94), Matheus Capcasa (2,1494 in 1495), Johannes Tacuinus (2,1494 in 1495), Paganinus de Paganinis (1,1495), Christophorus de Pensis (3,1496-1500), Aldus Manutius (1,1497), Johannes Alvisius (1,1499) in Jacobus Pentius (1,1500). Med beneškimi tiskarji je za slovensko kulturno zgodovino predvsem pomemben rojak iz Kopra Jernej Pelušič (Bartholomaeus Pelusius, Justinopolitanus), ki je v letih 1497-1498 z Gabrijelom Bračićem z otoka Brača (Gabriel Bracius Brasichellensis) in s partnerjema Johannessom Bissolom in Benedictom Mangiom v lastni tiskarni izdelal doslej samo tri evidentirane inkunabule, od katerih je bila ena iz leta 1498 tudi v našem fondu, žal pa je bila ob katastrofi v januarju 1944 uničena.

Beneškim sledijo tiskarji iz *Rima* Adam Rot (2,1471), Georg Sachsel in Bartholomaeus Golsch (1, 1474), Georg Lauer (1,1478), Stephan Plannck

(16,1483-1493 in s.a.), Eucharius Silber (8, 1483-1500), Andreas Fritag (1,1493), Johannes Besicken (3,1493 in 1494) in Johann Reinhard (1,s.a.); iz *Milana* Antonius Zarottus (2, 1472 in 1491), Jacobus de Marliano (1,1478), Leonhard Pachel (2,1478 in 1490), Benignus in Johannes Antonius de Honate (1, 1479), Simon Magniagus (1,1483/84), Johannes Antonius de Honate (1,1484), neznani tiskar (1,1489/90), Ulrich Scinzenzeler (1,1498) in Typographus Antonini Florentini (1,1500); iz *Padove* Leonardus Achates (1, 1473), Bartholomaeus de Valdezoccho in Martinus de Septem Arboribus (1,1474) in Dominicus Siliprandus (1,1490). Posebno mesto v naši zbirki imata dva tiska iz let 1483 in 1486, ki sta bila izdelana v padovanski tiskarni slovenskega rojaka Matevža Cerdonisa iz Slovenjega Gradca (Matthaeus Cerdonis de Windischgretz), ki je imel v letih 1483-1487 v tem mestu lastno tiskarsko delavnico, v kateri je natisnil blizu 60 knjig.

Padovi po časovnem zaporedju sledijo tiskarji inkunabul iz *Parme* Stephanus Corallus (1,1474/75); iz *Mantove* Paulus de Butzbach (2,1477); iz *Florence* tiskar Apud S.Jacobum de Ripoli (1,1478); iz *Neaplja* Matthias Moravus de Olomuc (1,1478); iz *Vicenze* Stephan Koblinger (1,1479) in Hermann Lichtenstein (1, 1480); iz *Bologne* Henricus de Colonia (1,1481), Ugo Rugerius (1,1487), Franciscus de Benedictis (5,1490-1492 in s.a.), Benedictus Hectoris (2,1493 in 1494) in Danesius Hectoris (2,1494); iz *Reggio Emilliae* Bartholomaeus Bottonus (Bruschus) in Laurentius Bruschus (1,1482) in Franciscus de Mazalibus (1,1494); iz *Trevisa* Dionysius Bertochus in Peregrinus Pasqualibus (1,1482); iz *Bresciae*, kjer je treba posebej spomniti na tri inkunabule iz leta 1486, ki jih je tu natisnil potujoči tiskar Dobrić Dobričević (Boninus de Boninis) z Lastova pri Dubrovniku, poleg njega pa so v naši zbirki zastopani še tiskarji Baptista Farfengus (1, 1497), Angelus Britannicus (1, 1498) in Jacobus Britannicus, (1, 1498); iz *Siene* Henricus de Colonia (1,1487) in Henricus de Haarlem (2, 1494); iz *Modene* Dominicus Rocociola in Antonius Miscomini (1, 1489); iz *Paviae* Cristophorus de Canibus (1, 1489), Franciscus Girardingus in Johannes Antonius Biretta (2,1490 in 1491), Antonius Carcanus (2,1493 in 1495) ter Bernardus in Ambrosius de Rovellis (1,1493); iz *Torina* Jacobinus Suigus in Nicolaus de Benedictis (1,1492) in iz *Pise* Ugo Rugerius (2,1494).

Francosko zgodnje tiskarstvo je v naši zbirki predstavljeno z inkunabulami *pariške* družabniške tiskarne Ulricha Geringa, Martina Creutza in Michaela Friburgerja (1,1472) in tiskarjev iz *Lyona* Johannesa Siberja (6,1489 in 1500), Johanna Trechsela (1,1494) in Nicolausa Wolfa (1,1498). *Češkomoravsko območje* zastopa tiskarna Conrada Stachela in Matthiasa Preinleina (1, 1488) iz *Brna*. Posebna dragocenost naše zbirke pa sta dve cirilski inkunabuli iz let 1494 in 1495, natisnjeni na *črnogorskem Cetinju* v tiskarni, ki jo je 1493 ustanovil vojvoda Djuradj Crnojević in jo je vodil menih Makarije ter se z glagoljaško tiskarno v Kosinju, ustanovljeno

leta 1482, edini na južnooslovanskem območju uvrščata v kulturni krog začetnikov črne umetnosti v Evropi.

V našem fondu 506 primerkov inkunabul je 447 različnih izdaj del 202 avtorjev in 40 anonimnih del. Med njimi prevladujejo tako izdaje kot tudi avtorji in dela humanistične vsebine. Najbolj obsežno je zastopana verska literatura (42% izdaj:29% avtorjev). Dobra petina fonda pripada različni pravni literaturi (22%:21%), medtem ko je leposlovnih in literarnoteoretičnih del pol manj (11%:17%). Tem vodilnim strokovnim področjem sledi po številu izdaj posvetna filozofija (9%:9%), po številu zastopanih avtorjev pa različna področja prirodnih in uporabnih ved (7%:10%). Najslabše, vendar skoraj v enakem razmerju sta upoštevani področji zgodovine (4%:8%) in filologije (5%:6%). Med avtorji in deli se pojavljajo vsa pomembna imena in naslovi, ki so bili v tem času natisnjeni, nekateri tudi v zelo zgodnjih izdajah. Slovenec je med njimi samo Bernard Perger s Spodnjega Štajerskega, magister artium in rektor dunajske univerze, ki je v naši zbirki predstavljen s prigodniškim zgodovinskim spisom. Žal med našimi inkunabulami ni npr. del humanistov P.P.Vergerija st. iz Kopra, tržaškega škofa P. Bonoma ali E.S.Piccolominija, ki so v svojih delih obravnavali tudi slovenske dežele; o tem govori samo eno izmed del nemškega humanista H.Schedla.

Verska literatura obsega izdaje bibličnih, liturgičnih in teoloških religiozno-filozofskih del. Sama biblija se pojavlja v 19 izdajah, od tega 16 v latinščini (Strassburg 1466, 1481, Benetke 1476, 1480, 1481, 1482, 1482/83, 1483, 1495 in 1498, Nürnberg 1477, 1487, 1497, Ulm 1480, Basel 1495, 1498), 2 v nemščini (Augsburg 1480, Nürnberg 1483) in ena v italijanščini (Benetke 1471). Od biblijskih komentatorjev sta zastopana Nicolaus de Lyra s petimi izdajami iz 1477, 1488 in 1494 ter Johannes Marchesinus z izdajama iz 1489 in 1494. Med brevirji si po starosti natisa sledijo rimski 1485 (Benetke, t. Nicolaus de Frankfordia - znanih samo 5 izvodov!), passauski 1490, jeruzalemski 1495 (Speyer, t. Peter Drach - samo 4 izvodi!), oglejski 1496 in salzburški 1496. Izdaje rimskega misala so iz 1485,1493,1494 in 1497, oglejskega pa iz 1494. Fragmentarno je ohranjen oficij B.M.V. iz 1478. Latinsko-nemški psalter je iz 1499, od komentiranih izdaj pa je v gradivu ena Nicolaja de Lyra iz 1477. Med najpomembnejšimi liturgičnimi deli v našem fondu pa sta obe unikatni južnoslovanski inkunabuli Osmoglasnik iz 1494 in Psaltir iz 1495, ki ju je na Cetinju v tiskarni Dj. Crnojevića izdelal menih Makarij.

Med versko literaturo so najbolj bogato zastopani pisci in izdaje *religiozno-filozofskih del*, med katerimi so vsa najbolj avtoritativna imena svojega časa. Upoštevanih je 59 avtorjev, katerih izdaje si v časovnem zaporedju sledijo (avtor, leto natisa): Guillelmus Duranti 1470,1485,1487,1491, Leonardus de Utino 1471, 1475, 1479, Antonius Florentinus 1472, 1481, 1484, 1487/88, 1491, 1496, 1500, Jacobus de Theramo 1472, Johannes de Turrecremata 1472, s.a., Rodericus Zamorensis 1472, Paulus de Sancta Maria

1474, Rainerius de Pisis 1474, 1486, Avguštin 1475, 1489 (3), 1491, 1493, 1495, Tomaž Akvinski 1475, 1479, 1480, 1493, 1495, 1497 (3), 1498 (2), s.a., Alexander de Villa Dei 1478 (Doctrinale, Milano t. Jacobus de Marliano – samo 2 izvoda!), 1497 (Doctrinale, Deventer t. Jacob de Breda – samo 5 izvodov!), Robertus Caracciolus 1479, 1489 (2), 1490 (2), Johannes Nieder 1480, Johannes Herolt 1481, 1489, Thascius Caecilius Cyprianus 1483, Hieronim 1483, 1483/84, 1488, 1490, 1496, Robertus Holkot 1483, 1494, Petrus Marsus 1483-90, Johannes Cassianus 1485,1491, Petrus Comestor 1485,1500, Vincentius Ferrerius 1485, Pius II. 1486,1490,1496, Angelus de Clavasis 1487,1492 (2), 1498, Johannes Chrysostomus 1487, Malvitius Troilus 1487, Anicius Boethius 1488,1491, Johannes Gerson 1488, Humbertus de Romanis 1488, Jacobus de Voragine 1488, 1497, Petrus Lombardus 1488, 1489, 1491, 1493, Bartholomaeus de Bellincinis 1489, Guido de Monte Rochen 1489, Johannes Marchesinus 1489, 1494, Richardus de Mediavilla 1489, Bernardinus Senensis 1490, Johannes Duns Scotus 1490, Ambrosius 1491, 1492, Ephrem Syrus 1491, Guillermus Parisiensis 1491-93, 1496,1497, Johannes de Verdena 1492,1500, Stephanus Thegliatus 1492, Nicolaus Tygrinus 1492, Michael de Carcano 1492/93, Albertus Magnus 1493, Bernardus Claravallensis 1494, 1495,1497, Martinus de Nimira 1494, Guillelmus Ockam 1494, Johann Tritheim 1494, Vincentius Bellovacensis 1494 (2), Martinus de Azpetia 1495, Marsilius Ficinus 1495, 1498 (De triplici vita, Benetke t. Jernej Pelušič!), Gregor I. 1496,1498, Petrus Hispanus 1496, Domenico Cavalca 1497, Eusebius Caesarensis 1497,1500, Guillermus Baufet 1497, Bernardinus de Bustis 1498, Johannes Malber de Gerolzhofen s.a. Poleg tega so v naši zbirki različne izdaje anonimnih religiozno-filozofskih del: Imitatio Christi 1473, 1493, Errores Judaeorum ex Talmud extracti 1473, Von den sieben Todsünden 1474, Via contemplationis passionis Jesu Christi 1477 (Augsburg, t. Günther Zainer – samo 2 izvoda!), Tabula christiane religionis 1480, Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens 1485, Meffret 1487, Alphabetum divini amoris 1489, Speculum exemplorum 1495, Passio domini Jesu Christi 1495 (v nemščini, Augsburg t. Hans Schauer - samo 3 izvodi!), Textus sequentiarum cum optimo commento s.a.

V drugo skupino po obsegu se v našem fondu uvrščajo inkunabule *pravne* vsebine. Med 43 avtorji so najpomembnejši kodifaktorji in teoretiki srednjega veka v tej znanstveni disciplini. Od pravno normativnih in kodifikatorskih del se po času natisa pojavljajo: Sixta IV. Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae iz 1471 (dve izdaji, obe zabeleženi kot unikata!: Rim, t. Adam Rot po 27.VII.1471 in po 19.XII.1471), Justinianov Corpus iuris civilis 1478, 1482, 1483, 1484 (Milan, t. Jonannes Antonius de Honate – samo 5 izvodov!), 1491, 1494, 1499, Gratianove Decretum 1476, 1480, 1483, 1487, 1489, 1491, 1496, Bonifacija Liber sextus Decretalium 1482, 1489, 1491, 1491-94, Klementa V. Constitutiones 1485, 1489 in

Gregorja IX. Decretales 1491, 1492 (3). Kot pisci pravnih teoretičnih del pa si sledijo (avtor, leto natisa): Guillelmus Duranti 1470, 1485, 1487, 1491, Andreas Barbatia 1474/75 (Repetitio rubricae: De rebus ecclesiae alienandis vel non, Parma t. Stephanus Corallus –samo 5 izvodov!), Franciscus de Platea 1475, Dominicus de Sancto Geminiano 1477, 1490, 1495-96, Johannes Andreae 1477, 1491, Bartolus de Saxoferrato 1478, 1479 (Consilia, Milan t. Benignus in Johannes Antonius de Honate – samo 3 izvodi!), 1487/88, 1494, Baldus de Ubaldis 1480, 1481 (2), 1489, 1495, Albericus de Rosate 1481, Eike von Repgow 1484, Michael de Dalen 1485, Johannes de Imola 1486, 1492, Martinus Polonus 1486, Antonius de Canaro 1487, Franciscus Zabarellis 1487, 1492, Johannes Jacobus Canis 1488, Nicolaus Panormitanus 1488, 1490, 1491/93, 1496/97, 1500, Vivianus Tuscus 1489 (3), Antonius Corsetus 1490 (2), Henricus de Segusio 1490, Alexander Tartagnus 1490, 1490/93, s.a., Ganfredus de Trano 1491, Johannes Faber Runcinus 1492, Alexander VI. 1493, 1493/94 (Regulae cancellariae, Rim t. Johannes Besicken – samo 2 izvoda!), Johannes Cristophorus Porchus 1493, Pius Antonius Bartolinus 1494, Johannes Baptista de Caccialupis 1494, Lanfrancus de Oriano 1494, Rolandinus de Passageriis 1494, Marianus Socinus de Senis 1494 (2), Paulus de Castro 1494, 1495 (2), Antonius Andreae 1495/96, Paulus Hieronymus 1495, Laurentius de Rodulphis 1496, Lambertus de Monte 1498 (2), s.a., Engelbertus Cultifricis 1499/1500, Franciscus Accursius 1500, Guido 1500. Poleg teh je v naši zbirki inkunabul tudi nekaj anonimnih pravnih in administrativno pravnih spisov: Processus iudicarius 1473, Landrechtbuch (Schwabenspiegel) 1475/76, Terminal causarum in Romana curia in causa beneficiali 1488, Modus legendi abbreviaturas in utroque iure 1490, Klagen, Antworten und Urteile, gezogen aus geistlichen und weltlichen Rechten 1493, Compendium iuris canonici 1499, Vocabularius iuris utrisque 1500, Modus vacandi et acceptandi beneficiorum s.a.

Nekaj več kot desetina fonda inkunabul je *leposlovne oziroma literarno-teoretične* vsebine. Med 35 avtoriji so v največjem številu zastopani latinski klasiki in humanisti, s posameznimi deli pa tudi drugi latinistični pisci, komentatorji in potopisci ter predstavniki srednjeveške in humanistične književne teorije in retorike. V latinskem besedilu je predstavljenih nekaj glavnih imen starogrške književnosti, z enim primerom pa tudi italijansko leposlovje. Latinistična literatura je zastopana z naslednjimi avtorji (in natisi): Johannes Balbus 1470, Angelus Sabinus 1474, Leonicenus Omnibonus 1474, Decius Junius Juvenalis 1475, Caius Julius Caesar 1482, Publius Vergilus Maro 1482, 1492, 1498 (Bucolica cum commento, Lyon t. Nicolaus Wolf – samo 2 izvoda!), Marcus Fabius Quintilianus 1482, Quintus Horatius Flaccus 1483, Franciscus Philelphus 1483/84, Marcus Tullius Cicero 1484, 1488, 1490, 1492, 1494, 1496, 1497, Caius Valerius Catullus 1486 (Carmina, Brescia t. Dobrić Dobričević!), Albius Tibullus 1486

(Elegiae, Brescia t. Dobrić Dobričević!), Sixtus Propertius 1486 (Elegiae, Brescia t. Dobrić Dobričević!), Lucius Coelius Firmianus Lactancius 1490, Angelus Politianus 1491, 1492, Philippus Beroaldus 1491, Konrad Celtis 1492, Albertus Magnus 1493, Albertus de Eyb 1493, Publius Ovidius Naso 1493, Jacobus Wimpfeling 1493, Caius Suetonius Tranquillus 1493, Marcus Annaeus Lucanus 1493/94, Aulus Gellius 1493, Publius Papinius Statius 1494, Aulus Persius Flaccus 1494/95, Publius Terentius Afer 1499, Proba Falconia s.a. Starogrško književnost predstavljajo (avtor, leto natisa): Aristotel 1489, 1490, 1493,1494, Platon 1491, Lukian 1494, Homer 1497, Herodot 1500 in Isokrat 1500. Italijansko leposlovje zastopa edino Francesco Petrarka z izdajo iz 1475.

Prvotiski *posvetne filozofsko* vsebine so povezani predvsem s problematiko, ki so jo odpirala Aristotelova dela in segajo na področja metafizike, etike, politike, poetike in prirodnih ved. Določeno število izdaj pa je posvečenih splošnim in posameznim filozofskim vprašanjem, posebno propedevtiki. V našem fondu so zastopana dela 18 avtorjev v naslednjem časovnem zapovrstju njih natisov: Antonius Florentinus 1472, 1481, 1484, 1491, 1496, 1500, Paulus Venetus 1476, Donatus Acciaiolus 1478, Aegidius Columna 1482, Petrus de Abano 1482, Johannes de Janduno 1488 (2), Marcus Tullius Cicero 1488, 1490, 1492, 1496, 1497, Aristotel 1489, 1490, 1493, 1494, 1500, Johannes Versor 1489-94, 1494, Platon 1491, Petrus Mantuanus 1492, Beda Venerabilis 1495, Antonius Andreae 1495/96, Petrus Hispanus 1496, Lambertus de Monte 1498 (2), s.a., Magnus Hund pred 1501 (Expositio Donati secundum viam doctoris sancti, Hagenau t. Heinrich Gran - unikati!), Fredericus Petrucius 1498, Johannes de Sancto Geminiano 1499. V temeljno skupino teh spisov spadajo tudi anonimne Positiones circa libros Physicorum et De anima Aristotelis iz 1494.

Glede na čas, iz katerega izvirajo, je med našimi inkunabulami delež avtorjev, del in izdaj, ki segajo na različna področja *prirodnih in eksaktnih ved*, sorazmerno precejšen. Seveda gre za vrsto strokovnih področij, kjer se pri obravnavanju posameznih tem in problemov v neznanstveni simbiozi prepletajo veda, spekulativne znanosti, magija in diletantizem. Od skupno 20 avtorjev in 5 anonimnih del se jih največ ukvarja s standardnimi medicinskimi znanstvenimi vprašanji, prepletenimi z vražarstvom. Nekaj manjši je delež inkunabul z astronomsko-astrološko vsebino in s področja ekonomskih ved, medtem ko se samo po dva avtorja posvečata matematiki in problemom splošnega prirodoslovnega značaja. Slednje, splošno prirodoslovje zastopata Gaius Plinius Secundus z izdajama iz 1491 in 1499 ter Fridericus Sunzel z izdajo iz 1499. Na medicinsko področje segajo: Ortloff von Bayrlandt 1477, Johannes Mesue 1479, Matthaeus Silvaticus 1480, Avicenna 1484, 1489/90, 1490, Gentilis de Fulgineo 1486, Guillelmus se Saliceto 1490 in Antonius Cermisonus 1498 ter anonimni spisi Chiromantia, seu Chiromantica scientia

1486 (Benetke, t. Bernardinus Benalius - samo 5 izvodov!). Z astrononomsko in astrološko tematiko se ukvarjata Michael Scotus Astrologus z izdajama iz 1477 in 1487 in Regiomontanus z izdajo iz 1488 ter anonimnimi spisi De cometis 1474, Almanach auf das Jahr 1477 (Augsburg t. Günther Zainer - samo 4 izvodi!), Almanach auf das Jahr 1480 (Augsburg t. Johann Bämler - unikat!), Tavolla delle feste mobili per gli anni 1482-1505 (Benetke t. Erhard Ratdolt 1482 - unikat!), Prognostikon über den Antichrist 1490 (Nürnberg t. Friedrich Creussner - morda unikat!). Sicer nekoliko skromnejše področje ekonomskih ved zastopajo: Lucius Junius Moderator Columella 1480, Petrus de Crescentius 1486, Aristoteles 1495, 1497 in kolektivno delo Scriptores rei rusticae 1482, 1484 (avtorji M.P. Cato, Varro, L.J.M.Columella, R.T.Palladius). S področja eksaktnih ved se pojavlja samo matematika z dvema avtorjema: Anitius Boethius 1488 in Nicolaus Oresme 1486 (De latitudinibus formarum, Padova t. Matevž Cerdonis!).

Inkunabule *zgodovinske* vsebine vsebujejo dela 16 avtorjev, med katerimi je tudi edini avtor slovenskega izvora Bernard Perger. Predvsem obravnavajo v standardni zgodovinski in kronistični obliki opisana zgodovinska dogajanja od daljne preteklosti, zlasti v Grčiji in Rimu, do srednjega veka, nekaj pa je tudi specialnih zgodovinskih razprav in priložnostnih govorov, posvečenih posameznim vprašanjem in vidnim osebnostim; med slednjimi je tudi spis našega rojaka. Po času natisa si sledijo: Josephus Flavius 1470, Guido de Columna 1485, Lucius Fenestella 1491, Johannes Lucidus Cataneus 1492, Konrad Celtis 1492, Jason de Mayno 1492, Sextus Rufus 1492, Benevento de Sancto Georgio 1493, Nicolaus Maria de Este 1493, Jacobus de Spinola 1493, Bernardus Perger 1493 (Oratio in funere Frederici III. imperatoris Viennae habita, Rim t. Stephen Plannck - slovenski avtor!), Hartman Schedel 1493, Alexandrinus Appianus 1494, Eusebius Caesariensis 1500, Herodot 1500 (lat. prevod) in Isokrat 1500 (lat.prevod). V tej skupini gre posebna pozornost anonimnemu spisu Protokoll des Friedens zu Basel vom 22. September 1499, ki je bil natisnjen v Strassburgu pri Mathisu Hupfuffu leta 1499 in velja za edini doslej znani ohranjeni primerek.

Najbolj skromna po obsegu, zato pa ne zanemarljiva po imenih svojih 11 avtorjev, ki sodijo med pomembne srednjeveške in novejše slovničarje, leksikografe in lingviste, je skupina inkunabul s področja *filologije*. Med njimi se nahaja tudi naš najstarejši tisk, fragmentarno ohranjeni costerianum, in ena izmed inkunabul iz tiskarne slovenskega rojaka Matevža Cerdonisa. Sicer pa obsega naslednje avtorje in njih izdaje: Aelius Donatus (Ars minor, Haarlem ali Utrecht t. Laurens Janzsoon Coster 1430-1471-fragment unikata!), Nicolaus Perotus 1478, Franciscus Niger 1480, 1499, Isidorus Hispalensis 1483, 1493, Johannes Crastonus 1483, Raphael Regius 1483 (In eloquentiam panegyricus, Padova t. Matevž Cerdonis!), Laurentius Valla 1483, 1492/93, 1496, Johannes Tortellius 1484, 1495, Johannes Reuchlin 1494, Suidas 1499 in

Magnus Hund pred 1501. Med anonimnimi jezikovnimi izdajami so: Vocabularius ex quo 1482 (latinsko-nemški), Exercitium peurorum grammaticale 1491 in Expositio hymnorum 1489-93.

Poleg tiskarskega izvora in vsebine je pri inkunabulah pomembna tudi njih *vezava*, saj gre prav tako za začetke te obrtne umetnosti in za njen nadaljnji razvoj. Skoraj dve tretjini knjig sta vezani v usnje in tretjina v polusnje, manjši del pa je broširan z mehkimi pergamentnimi platnicami. Vmes naletimo na platnice iz bukovih deščic, s pergamentom prevlečene platnice, usnjene platnice z vtisnjenimi raznovrstnimi okraski, okovjem, zaščitnimi gumbi in zaponami ter na starinske izbolkle vezi na hrbtih knjig, okrasni kapitel in obarvano knjižno obrezo. V isti zvezek je večkrat skupaj vezanih tudi po več različnih del. Od značilnih tujih vezav razpoznavamo beneške in druge italijanske, baselske, kölnske, nürnberške, augsburške in strassburške ter vezave z renesančnimi okraski iz 16.stoletja in poznejše baročne vezave. Med domačimi vezavami oziroma poznejšimi prevezavami izstopata enotna baročna stiška in enotna bistrska vezava, obe iz sredine 17.stoletja, Zoisova vezava iz konca 18.stoletja in prevezava Licejske knjižnice iz prve polovice 19. stoletja. V veliko primerkih so kot knjigoveško gradivo uporabljeni fragmenti srednjeveških rokopisov, inkunabul in mlajših tiskov, večkrat pa so vezanim tiskom pridani rokopisni teksti starejšega ali mlajšega izvora.

Prvi tiskarji so v tiskarsko oblikovanje inkunabul prenašali izkušnje in dosežke pri izdelavi srednjeveških rokopisnih knjig pa tudi njihovo *likovno opremljanje*. Tako so v naši zbirki poleg enostavnih in skromnih tudi tiskarsko in likovno umetelno in razkošno oblikovani tiski, kot npr. uokvirjeni in dvobarvni tiski, perorisbe, v več barvah in zlatu ročne slikane miniature in številne inicialke ter ročno rubricirana besedila. Pogosto so ročno izrisani ali izpisani exlibrisi in druge beležke o lastništvu. Zanimive so številne poznejše glose ob robu besedila in razni zapiski v latinskem, nemškem in italijanskem jeziku, kot npr. o zgodovinskih in vojnih dogodkih, o napadu Turkov na Ljubljano, o kmečkem uporu 1515, življenjepisi, pregovori, verzi in pesmi, o kmečkih opravilih, vremenu, zdravilu zoper kugo, o cenah inkunabul idr. Ob njih so posebej zanimive slovenske beležke, kot npr. omemba kralja Matjaža, slovenska mesečna imena in imena ptic, slovenski pozdrav, polemična glosa, šaljivo reklo, poročni oklic in drugi zapiski, večinoma iz 16. in 17. stoletja.

Kolikšen in kakšen je delež naše zbirke inkunabul v celotnem fondu prvotiskov na Slovenskem? Po obeh publiciranih pregledih (Gspan-Badalič, Simoniti) in ob evidentiranih poznejših novih pridobitvah je v Sloveniji zabeleženih 1.601 izvodov inkunabul, tako da predstavlja knjižnični fond s 506 primerki slabo polovico (48%) celote. Skupno je opisanih 888 bibliografskih enot (izdaj, natisov), od tega iz naše zbirke 447 enot ali nekaj nad

polovico (50,47%). V celotnem slovenskem fondu se pojavlja 332 avtorjev in 86 anonimnih del, od tega sta v naši zbirki 202 avtorja (61%) in 40 anonimnih spisov (48%). Na slovensko ozemlje so dotekale inkunabule iz 51 tiskarskih krajev in iz 244 tiskarskih delavnic po Evropi, od česar so v naši zbirki na voljo inkunabule iz 41 krajev (82%) in iz 164 njihovih tiskarn (68%); med tiskarskimi kraji iz slovenskega gradiva se v našem primeru ne pojavljajo Blaubeuren, Lübeck, Magdeburg in Tübingen iz nemškega, Chivasso, Ferrara, Forli in Verona iz italijanskega ter Vienne de Douphiné iz francoskega kulturnega območja. Torej: od celotnega fonda inkunabul v Sloveniji se v naši zbirki nahaja polovica primerkov in bibliografskih enot (izdaj, natisov), vključenih je šest desetin avtorjev in polovica anonimnih spisov ter zastopanih nad osem desetin tiskarsih krajev in skoraj sedem desetin tiskarskih delavnic. Po vsebini v inkunabulah natisnjenih del je v obeh primerih na prvem mestu in najobsežnejši delež verske literature, preostala sestava pa je v naši zbirki ustreznejša: največ je pravne literature, sledi ji leposlovje in literarna teorija, na visokem četrtem mestu so prirodne in ekstraktne vede, šele peto mesto zavzema posvetna filozofija, na koncu pa sta področji zgodovine in filologije. Tako zbirka inkunabul v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani ni samo pomembno hranilišče teh tiskov v Evropi, ampak je tudi bogat in dragocen vir za preučevanje in raziskovanje kulturnozgodovinskega razvoja doma in po svetu, zlasti na področju razvoja knjige in tiskarstva ter dosežkov človeškega duha v najstarejših obdobjih znanstvenega razmišljanja in delovanja.

NEKATERE ZNAČILNOSTI FONDA INKUNABUL V SLOVENIJI

Ob znanstvenem razpravljanju o poltisočlentni tradiciji tiskane knjige na južnoslovanskih tleh, med katere začetniki je bila znamenita črnogorska tiskarska delavnica Crnojevićev na Cetinju, o starem tiskarstvu in o prvotiskih (inkunabulah), ohranjenih na tem območju, se bibliotekarju nudi izredna priložnost, da primerjalno predstavi nekatere značilnosti knjižnega gradiva iz najstarejšega obdobja črne umetnosti, ki se nam je do današnjih dni ohranilo v Sloveniji.

Za pretekla obdobja je na slovenskem ozemlju dokumentiran *dotok in obstoj* najmanj 1061 izvodov inkunabul, dandanes pa se po raznih hraniliščih v Sloveniji nahaja samo 847 izvodov; več jih je na južnoslovanskem območju ohranjenih le na Hrvaškem. Največje slovensko hranilišče teh najstarejših tiskov je Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, ki ima s 506 izvodi hkrati tudi najbogatejšo zbirko inkunabul na tem območju. To je prva značilnost iz razvoja teh knjižnih fondov na Slovenskem, ki je odsev zgodovinskega in kulturnega dogajanja ter knjižne in knjižničarske tradicije na tem geopolitičnem in narodnostnem območju med alpskim in dinarskim gorstvom ter med beneško in panonsko ravnino.

Navedena značilnost izhaja iz posebnosti kulturnega razvoja na Slovenskem, ki se je že od visokega srednjega veka navezoval na kulturne tokove iz širšega zahodnoevropskega prostora. To je med drugim tudi vplivalo tako na značilnost dinamike dotoka inkunabul v dokaj številna sočasna zbirališča (prej rokopisnih, odslej tiskanih) knjig na tem območju, kakor tudi na njegove značilnosti glede provenience in vsebinske strukture, vključno z redkostmi in unikati v ohranjenem fondu inkunabul. Ob vsem tem pa ne moremo mimo izpričane vezi med sočasnimi slovenskimi in hrvaškimi mojstri črne umetnosti in ne mimo deleža sočasnih njihovih in črnogorskih tiskov v sedanjem fondu inkunabul v Sloveniji.

Najprej nekaj izhodiščnih podatkov o kulturnozgodovinskem položaju in o pogojih, ki so vplivali na recepcijo knjig, izdelanih po novih tehnoloških postopkih, na slovenskem narodnostnem ozemlju.

V 15.stoletju, ko so dotedanje rokopisne knjige (kodekse) pri zapisovanju in reproduciranju človekovega duhovnega ustvarjanja začenjale najprej nadomeščati tabularne inkunabule in so jih navsezadnje tudi dokončno zamenjale tipografske inkunabule začetnika nove črne umetnosti Johanna Gutenberga in njemu sledečih tiskarskih mojstrov, se je na slovenskih tleh že sedmo stoletje v določenih oblikah negovala knjižna in knjižničarska tradicija. Od skromnih začetkov pojavljanja knjig in obliko-

vanja prvih knjižnih zbirk v 9., 10. in 11.stoletju so se ob ustanavljanju krščanskih samostanskih cerkvenih postojank, zlasti pa v 12. in 13.stoletju in v manjšem obsegu tudi v naslednjih dveh stoletjih, utrdila številna večja ali manjša srednjeveška kulturna žarišča, ki so bila potencialni interesenti za sprejemanje in razširjanje duhovnih spoznanj v novi, tiskani obliki knjige. Tako je na slovenskem območju v drugi polovici 15.stoletja, ko so vse številnejše izdaje inkunabul nudile ugodnješe možnosti tako za pridobivanje knjig kot za spoznavanje duhovnih dosežkov, obstajalo najmanj petdeset samostanskih, cerkvenih, plemiških in privatnih, večjih ali manjših zbirališč knjig, kamor bi mogli najti pot tudi prvi izdelki nove črne umetnosti. V naslednjem 16.stoletju, ko sta prav revolucionarni tehnični postopek za razmnoževanje besedil in načela humanističnih idej oblikovala materialne možnosti in duhovno potrebo po dopolnjevanju obstoječih in nastajanju novih knjižnih zbirk, je bilo takšnih hranilišč tiskane besede že vsaj okrog osemdeset, do začetka 18.stoletja pa je na številnih lokacijah obstajalo že preko sto manjših ali obsežnejših samostanskih ali cerkvenih, grajskih oziroma plemiških družinskih in meščanskih privatnih kakor tudi širši razumniški javnosti namenjenih knjižnic. Tolikšno število potencialnih sprejemališč je izhodiščna značilnost za dotok inkunabul v slovenske dežele.*

Po dosedanjih rezultatih raziskav je dokumentiran dotok najmanj 888 različnih izdaj (natisov) inkunabul v 1061 izvodih v slovenska okolja. Ne moremo pa ugotoviti, koliko jih je prišlo v posamezna prvotna hranilišča, ker so splošni družbeni in kulturni odnosi v naslednjih stoletjih povzročili, da dandanes skoraj nobeden izmed evidentiranih izvodov inkunabul ni ohranjen in situ. Le približno moremo ocenjevati, da je npr. bilo v samostanskih knjižnicah na Koroškem najmanj 265 izvodov, v sami škofijski knjižnici v Št.Andražu pa okrog 145 izvodov. V knjižnicah na tržaško-istrskem območju je bilo vsaj okrog 250 izvodov, na goriškem pa najmanj 120 izvodov inkunabul. Na področju nekdanje dežele Kranjske je bilo npr. v samostanski knjižnici v Stični čez 100, v samostanski knjižnici v Bistri pa pol toliko inkunabul. Za znamenito samostansko knjižnico v Žičah na Štajerskem vemo, da je imela vsaj 26 inkunabul. V grajski knjižnici plemičev Auerspergov je bilo menda 24 inkunabul, najpomembnejšo privatno zbirko okrog 80 inkunabul pa je v svoji knjižnici imel jurist J.K.Seebach v Ljubljani. V drugi polovici 16. stoletja so nekatere inkunabule prešle iz osebnih zbirk v knjižnici deželnih stanov v Celovcu in v Ljubljani. Največji premik pa so fondi starih, zlasti samostanskih knjižnic doživeli ob jožefinskih reformah konec 18. stoletja, ko je bil njih večji del z inkunabulami vred prenesen v osrednje deželne javne knjižnice v Trstu, Gorici, Celovcu, Ljubljani in Gradcu in v cesarsko dvorno knjižnico na Dunaj. Med danes izgubljene pa štejemo še nad 200 inkunabul, ki jih ni ne na njihovem prvotnem mestu v določenih samostanskih,

* Neposredni nosilci in kraji so predstavljeni v zapisih o uveljavljanju knjige in o razvoju knjižnic

cerkvenih, grajskih in privatnih knjižnicah niti jih ni uspelo dokumentirati v kakem drugem sedanjem hranilišču.

Sedanji fond inkunabul v Sloveniji šteje 847 izvodov. Največji del od tega, 506 inkunabul (ali 60%), hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. To dejstvo je povezano z zgodovinskim razvojem knjižnice, ker je njena prednica Licejska knjižnica (ustanovljena 1774 kot javna študijska knjižnica za deželo Kranjsko) v prvih petnajstih letih svojega oblikovanja prevzemala knjižnične fonde tod ukinjenih samostanov in z njimi inkunabule, ki jih je prejemala tudi med številnimi darovi iz starejših grajskih knjižnic in iz zasebnih knjižnic izobražencev oziroma njihovih znanstvenih in strokovnih združenj, v poznejših letih pa z darovi ali z nakupi načrtno pridobivala gradivo, med drugim tudi inkunabule, iz različnih novejših privatnih knjižnic. Tako je Narodna in univerzitetna knjižnica postale največje hranilišče inkunabul med južnimi Slovani, kar daje posebej značilno mesto slovenskemu fondu v okviru nacionalnih zbirk teh častitljivih starin tiskarske umetnosti. Pomembnejše zbirke inkunabul se v Sloveniji nahajajo še v knjižnicah frančiškanskih samostanov v Ljubljani (108 izvodov), Novem mestu (24) in Kamniku (17), v škofijskem arhivu v Mariboru (87), v semeniški knjižnici v Ljubljani (24), v kapucinskem samostanu v Škofji Loki (14) in v mestnem arhivu v Piranu (13 izvodov).

Ob povedanem se odpira vprašanje, kakšne so značilnosti slovenskega fonda inkunabul, kar zadeva provenienco njihovega natisa ter časovno in vsebinsko strukturo.

Slovenskemu ozemlju najbližji zarišči nove črne umetnosti sta bili beneško-furlansko območje na zahodu in južnonemško območje na severu. To sta hkrati bili običajni smeri starih trgovskih poti, po katerih so mogle biti importirane tudi prve natisnjene knjige. Vendar se dotok inkunabul ni omejeval na izdelke iz najbližjih delujočih tiskarnic, kot so bile npr. na zahodu v Čedadu, Vidmu ali Trevisu oziroma na severu v Passauvu, Augsburgu ali Memmingenu, marveč je segel na širše italijansko območje, tja do Rima in Neaplja na jugu in do Torina na zahodu, ter izrazito tudi na zahodno in srednje nemško območje, tja do Basla in Mainza oziroma Kölna in Leipziga ter do Lübecka v severnih nemških deželah. Pri tem izvira z italijanskega območja skoraj 60% in z nemškega slabih 40% pridobljenih inkunabul. Sicer pa so bile obravnavane inkunabule izdelane v 51 krajih in v 244 tiskarskih delavnicah Italije, Nemčije, Francije, Švice, Holandske, Avstrije, Češke in Črne gore.

Po *provenienci* izhaja največ tiskov iz Benetk, ki so bile najbližje med najpomembnejšimi sočasnimi tiskarskimi središči. Sicer pa so močneje zastopani tiski iz 22 nemških tiskarskih središč, kot so med njimi bili Strassburg, Nürnberg, Augsburg, Basel, Köln, Ulm, Speyer, Hagenau, Mainz, Leipzig itd. Med preostalimi je tudi 22 italijanskih tiskarskih središč, kjer pa si glede na zastopanost njih tiskov sledijo Rim, Milano, Bologna, Pavia, Brescia, Firence, Padova itd.

Med izdelovalci naših inkunabul so številni pomembni mojstri svojega časa kot npr.: v Strassburgu začetnik tamkajšnjega tiskarstva Johann Mentelin in oba poznejša velika podjetnika Georg Husner in Martin Flach; v Nürnbergu zgodnji mojster Johann Sensenschmidt in znameniti Anton Koberger; v Augsburgu mojstra Günther Zainer in Johann Schüssler; v Baslu Gutenbergov učenec Berthold Ruppel in poznejši podjetnik Johann Amerbach; v Kölnu mojster Heinrich Quentell; v Ulmu mojster Johann Zainer; v Speyerju Peter Drach; zibelka tiskarstva Mainz pa je zastopana s fragmentom iz delavnice Johanna Gutenberga in z deli njegovih naslednikov Johanna Fusta in Petra Schöfferja.

Dolga je vrsta pomembnih mojstrov iz začetkov in iz razcveta tiskarstva v Benetkah: od Vindelina de Spira, Franza Rennerja in Johannesa de Colonia do Erharta Ratdolta, bratov de Gregoriis, Andreasa Torresana, Boneta Locatella in Alda Manutia ter tiskarskih delavnic Andrije Paltašića (iz Kotora) in družabnikov Jerneja Pelušiča (iz Kopra) in Gabriela Bračića (z Brača). Poleg njih so med mojstri sočasnih italijanskih oficin: eden njihovih začetnikov iz Rima Ulrich Han (Gallus) in znamenita tiskarja Stephan Plannck in Eucharius Silber, začetnik črne umetnosti v Milanu Antonius Zarottus in vrsta drugih, med njimi naš rojak Matevž Cerdonis (iz Slovenj Gradca), ki je imel tiskarsko delavnico v Padovi in Dobrić Dobričević (z Lastova pri Dubrovniku), ki je imel delavnico v Brescii.

Skromnejši del sedanjega slovenskega fonda inkunabul izvira iz štirih drugih geografskih in kulturnih območij. Holandsko zgodnje tiskarstvo je zastopano samo z dvema primerkoma, katerih eden je fragment tabularne inkunabule, izdelane v delavnici enega predhodnikov tiskanja z uporabo premičnih črk Laurensa Janzsoona Costerja iz Haarlema oz. Utrechta. Nekaj več priliva je bilo iz tiskarskih delavnic na francoskem ozemlju, kjer je zastopan predvsem Lyon (8 izdaj) in poleg njega še Pariz in Vienne en Dauphiné. Ena inkunabula izvira iz Brna na Moravskem. Posebno mesto pa gre dvema črnogorskima prvotiskoma, ki sta bila v narodnem jeziku in s cirilskimi pismenkami izdelana v tiskarski delavnici Djuradja Crnojevića na Cetinju. Ni pa v našem fondu nobene hrvaške glagolske inkunabule.

Po *času nastanka* sodi nekako petina obravnavanega fonda knjig v skupino zgodnjih in zato redkejših prvotiskov, večina med njimi v sedemdeseta leta 15.stoletja; v osemdesetih letih je nastala tretjina, medtem ko je iz zadnjega desetletja do vključno leta 1500 polovica bibliografskih enot. Z določenim pridržkom bi na prvo mesto po starosti mogli postaviti unikatni fragment tabularne inkunabule z besedilom Aelia Donata *Ars minor*, izdelane na pergamentu v delavnici L.J.Costerja v Haarlemu oz. Utrechtu na Holandskem v času med 1430 in 1471. Drugi najstarejši tisk in prvo pravo tipografsko inkunabulo predstavlja spet samo fragment Gutenbergove *36-vrstične latinske biblije* na pergamentu, izdelan v Mainzu oz. Bambergu

1458. Vendar sta bila oba fragmenta teh prvotiskov odkrita šele v zadnjem času v platnicah poznejših tiskov iz 1480 oz. 1653.

Tako je najstarejša popolna naša inkunabula natis dela *Constitutiones* papeža Klementa V. iz 1460 v drugi najstarejši tiskarski delavnici, ki sta jo v Mainzu imela Johann Fust in Peter Schöffer. Med zgodnje inkunabule sodi tudi v Strassburgu pri Heinrichu Eggesteinu natisnjena latinska biblija iz leta 1466; isto velja za okrog 150 tiskov iz naslednjega desetletja, ki so bili izdelani od 1470 dalje v Augsburgu in Rimu, od 1471 v Benetkah in Nürnbergu, od 1472 v Esslingenu, Mantovi, Milanu in Padovi, od 1474 v Baslu in Brescii, od 1475 v Blauberenu in Ulmu, od 1477 v Speyerju ter od 1478 dalje v Florenzi, Lyonu, Neaplju, Reutlingenu in Vizenzi. V fondu okrog 300 knjig iz osemdesetih let se poleg prejšnjih kot kraji njih natisa postopoma vključujejo: 1481 Bologna in Vienne en Dauphiné, 1482 Köln, Passau, Reggio Emilia in Treviso, 1483 Brescia, Pavia in Verona, 1485 Würzburg, 1486 Chivasso in Memmingen, 1487 Siena, 1488 Brno in Leipzig in 1489 Modena. Na inkunabulah iz zadnjega desetletja, ki štejejo okrog 430 bibliografskih enot, pa se kot tiskarska mesta postopoma pojavijo še: 1491 Freiburg in Hagenau, 1492 Lübeck in Trevisio, 1494 Cetinje in Pisa, 1495 Forli in Pariz, 1497 Deventer in Ferrara, 1499 Dunaj in 1500 Magdeburg in Tübingen. Ob analiziranju takšne časovne strukture obstoječega fonda inkunabul so mogle prve tiskane knjige začeti dotekati v takratne samostane, cerkvene, grajske in privatne knjižnice na Slovensko nekako od sredine sedemdesetih let 15. stoletja dalje.

Analiza *vsebinske strukture* pokaže, da so v fondu inkunabul strokovna področja zastopana v razmerjih, kakršna so bila na splošno vzpostavljena v količini in vsebini tiskanih knjig 15. stoletja. V največjem številu je z več kot 40% zastopana teologija z deli, kot so izdaje biblije, biblijskih komentarjev, liturgičnih spisov, misalov, oficijev, psalterjev in teoloških filozofskih spisov, kar je razumljivo glede na večinski krog odjemalcev in uporabnikov knjižne produkcije na slovenskem ozemlju. Posvetna filozofija obravnava problematiko s področja metafizike, etike, politike, poetike in prirodnih ved. Zgodovina je zastopana s standardnimi zgodovinskimi ali kronističnimi spisi od zgodovine starih Grkov in Rimljanov vse do srednjega veka, dopolnjena s specialnimi zgodovinskimi monografijami in priložnostnimi govori, ki so posvečeni določenim vprašanjim ali osebnostim. Med pravnimi deli so na prvem mestu kodifikacijska in normativna, poleg njih pa pravno teoretična in administrativna dela. V leposlovni literaturi je močno poudarjena latinska književnost z njenimi klasiki in humanisti (kot avtorji, komentatorji in prevajalci), le skromno pa izvirna ali v latinščino prevedena starogrška književnost in italijansko leposlovje. Književna teorija z retoriko in stilistiko je predstavljena z avtorji srednjeveške in humanistične dobe, dokaj tehtno pa tudi filologija

s srednjeveškimi in novejšimi deli z ožjih področij lingvistike, leksikografije in gramatike. Med sorazmerno skromno zastopanimi prirodnimi vedami so dela s področja splošnega naravoslovja ter standardne sočasne izdaje s področja medicine, farmacije, astronomije in astrologije. Skromen je zbir literature s področja ekonomskih ved in matematike, arhitekture, likovne in glasbene umetnosti, evidentirano pa je celo delo s področja vojaških veščin.

Med *jeziki*, v katerih so ta dela napisana in natisnjena, popolnoma prevladuje latinščina; samo manjše število knjig je natisnjenih v nemškem jeziku in le posamezne v grščini, italijanščini in v srbski (črnogorski) cerkveni slovanščini. Med avtorji sta samo dva, ki izhajata s slovenskega teritorialnega območja, in sicer: humanist Peter Pavel Vergerij starejši iz Kopra kot prevajalec zbornika antičnih medicinskih razprav, ki ga je 1483 v Benetkah natisnil Hermann Liechtenstein, in humanist Bernard Perger iz Ščavnice na Štajerskem z natisom prigodnega zgodovinskega spisa iz 1493 pri tiskarju Stephanu Planncku v Rimu. Dogajanja na našem ozemlju pa obravnavata samo delo italijanskega humanista Eneja Silvija Piccolominija *In Europam*, ki ga je v Memmingenu 1491 natisnil Albrecht Kunne, in ena izmed kronik nemškega humanista Hartmanna Schedla, natisnjena 1493 pri Antonu Kobergerju v Rimu.

Med vsemi temi avtorji, njih deli in tiskarji pa je v obstoječem fondu inkunabul nekaj pomembnih svetovnih *redkosti*. Najbolj zanimiva sta oba že citirana najstarešja tiska, sicer ohranjena samo fragmentarno: Costerjev natis latinske slovnice Aelia Donata iz časa med 1430 in 1471 ter Gutenbergova 36-vrstična izdaja latinske biblije iz 1458. Med unikati pa si kronološko sledijo: dva natisa cerkvenopravnega dela *Regulae* papeža Sikста IV., izdelana v Rimu pri Adamu Rotu 1471; nemški *almanah za leto 1480* augsburškega tiskarja Johanna Bämlerja; enolistna *Epistola ex persona Helyae monachi ad parentes suos*, ki jo je napisal Bernardus Claravallensis in jo med leti 1480-1500 natisnil Georg Reyser v Würzburgu; pri Erhardu Ratdoltu v Benetkah 1482 izdelan enolistni tisk astronomskega spisa *Tavolla delle feste mobili* in fragmentarno ohranjeni *Breviarium Romanum* iz delavnice istega mojstra v Augsburgu med leti 1486-1491; anonimni astrološki spis *Prognostikon über den Antichrist*, ki ga je 1499 natisnil Friedrich Creussner v Nürnbergu; natis nemškega *protokola o sklenitvi miru v Baslu* leta 1499, ki ga je izdelal tiskar Mathis Hopfuff v Strassburgu; ter filozofski spis Magnusa Hunda *Expositio Donati* iz delavnice Heinricha Grana v Hagenauu pred letom 1501.

Izredne redkosti predstavljajo tudi tiski, ki so ohranjeni samo v dveh do petih izvodih. Med cerkvenopravnimi deli so to: *Constitutiones* papeža Klementa V., natisnjeno 1460 pri Petru Schöfferju v Mainzu; *Repetitio* Andreasa Barbatia, natisnjeno 1474/75 pri Stephanu Corallusu v Parmi; *Concilia* Bartola de Saxoferrato, natisnjeno 1479 pri Benignu in Johannesu

Antoniu de Honate v Milanu; Justinianov *Corpus iuris civilis*, natisnjen 1484 pri Johannesu Antoniu de Honate v Milanu; in *Regulae canceliariae* papeža Aleksandra VI., natisnjeno 1493/94 pri Johannu Besickenu v Rimu. Med religiozno-filozofskimi deli so: anonimni spis *Vita contemplationis passionis Jesu Christi*, natisnjen 1477 pri Gütherju Zainerju v Augsburgu; dve izdaji dela *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei, natisnjeni 1478 pri Jacobu de Marlianu v Milanu oziroma pri Jacobu de Bredi v Deventerju; in anonimni nemški *Passion* z razlagami cerkvenih učenjakov, natisnjen pri Johannu Schauerju v Augsburgu. Med liturgičnimi deli dva natisa *brevirjev*, in sicer rimskega iz 1485 pri Nikolaju de Frankofordia v Benetkah in jeruzalemskega iz 1495 pri Petru Drachu v Speyerju. Med literarnimi besedili delo Publija Vergila Mara *Bucolica cum commentario*, natisnjeno 1498 pri Nikolaju Wolfu v Lyonu. Med medicinskimi deli anonimni spis *Chiromatia*, natisnjen 1486 pri Vincenciju Benaliu v Benetkah ter med astrološkimi deli nemški *almanah za leto 1477*, izdelan pri Güntherju Zainerju v Augsburgu. Poleg navedenega pa so v našem fondu še določeni drugi tiski, zlasti zgodnji, ki so ohranjeni v sorazmerno majhnem številu izvodov, oziroma redke in zanimive izdaje posameznih avtorjev ali ponatisi njihovih del.

Za zaključek naj med značilnostmi ohranjenega fonda inkunabul na Slovenskem predstavim še delež domačih slovenskih ter hrvaških in črnogorskih ustvarjalcev. Med avtorji v njih natisnjenih besedil smo že opozorili na naša rojaka Petra Pavla Vergerija st. iz Kopra in Bernarda Pergerja iz Ščavnice na Štajerskem. Med tiskarji našega fonda inkunabul pa sta slovenska rojaka Matevž Cerdonis iz Slovenj Gradca in Jernej Pelušič iz Kopra ter tiskar hrvaškega rodu Dobrić Dobričević z Lastova pri Dubrovniku in črnogorska tiskarska delavnica Djuradja Crnojevića na Obodu oz. Cetinju.

Matevž Cerdonis (Matthaeus Cerdonis de Vindischgretz) je v svoji tiskarski delavnici, ki jo je med leti 1482-1478 imel v Padovi, natisnil blizu 60 knjig, večinoma dela s področja medicine, matematike, prava, jezikoslovja ter polemične in prigodniške spise. V slovenskem fondu sta ohranjena natisa filološkega spisa Raphaela Regia *In eloquentiam panegyricus* iz 1483 in matematičnega dela Nikolausa Oresmeja *De latitudinibus formarum* iz 1486.

V tiskarski delavnici Jerneja Pelušiča (Bartholomaeus Pelusius, Jutinopolitanus) in njegovih sodelavcev, med katerimi je bil tudi Gabrijel Bračić (Gabriel Bracius Brasichellensis) z otoka Brača, so v Benetkah v letih 1497-1498 izdelali menda samo tri inkunabule humanistične vsebine. V katastrofi, ki je med zadnjo vojno prizadela Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, je zgorela tudi ena izmed njih, in sicer delo filozofa Marcilia Ficina *De triplici vita* iz 1498.

Dobrić Dobričević (Boninus de Boninis, de Ragusa) je imel v letih 1481-1483 tiskarsko delavnico v Veroni in 1483-1491 v Brescii. V njej je bilo

izdelanih okrog 40 tiskov z besedili klasičnih in humanističnih avtorjev. Trije izmed njih so ohranjeni v našem fondu. Gre za literarna dela Caia Valeria Catula *Carmina*, Sixta Properta *Elegiae* in Albina Tibulla *Elegiae*, vsa natisnjena v letu 1486.

Posebno mesto pa pripada dvema inkunabulama iz tiskarske delavnice, ki jo je ustanovil črnogorski knez Djuradj Crnojević in je pod vodstvom meniha Makarija delovala med leti 1493-1496 na Obodu oz. na Cetinju. V njej je bilo izdelanih šest cirilskih prvotiskov liturgične vsebine, izmed katerih sta dandanes dva ohranjena v slovenskem fondu inkunabul. To sta *Oktoih*, ki je bil dotiskan 4.1.1494 in *Psaltir s posledovanjem*, ki je bil dotiskan 22.9.1495. Obe inkunabuli sta zelo redki in še posebej bogatita naše gradivo iz začetnega obdobja tiskane knjige.

To je zadnja značilnost sorazmerno bogate zbirke inkunabul, ki so dotekale in se ohranjale na našem območju in ki pričajo o tradiciji knjižne kulture in duhovnega bogatenja v kulturnozgodovinskem razvoju na Slovenskem.

V SLEDI ZA PRVIMI SLOVENSKIMI KNJIGAMI

Kdor hoče dandanes pobliže spoznati vznik in osnove slovenske besedne kulture, se najprej ustavi in zamisli ob dveh osnovnih vprašanjih. Prvič: Koliko del so napisali slovenski protestantski pisci, torej, kako obsežna je bila njihova literarna setev? In drugič: Koliko teh semen, knjig iz prvih petdesetih let slovenskega kulturnega ustvarjanja, se je ohranilo do današnjih dni in kje so? – Gre torej predvsem za obseg kulturne akcije slovenskih protestantov v drugi polovici 16. stoletja in za odnos do sadov njihovega dela v naslednjih obdobjih.

Po protireformacijski gonji, ki je divjala proti slovenskim protestantskim knjigam v začetku 17. stoletja, se je osem desetletij po izidu zadnjega protestanskega tiska zanje prvi zanimal pisec Slave vojvodine Kranjske (1689), Janez Vajkard Valvasor. V večjem številu pa so pričela naša protestantika prihajati v razvid šele v 18. stoletju. Pot do njih je peljala skozi knjižnice nemških fevdalnih oblastnikov, ki so šele od tedaj dalje pričele postajati dostopne tudi javnosti. Iz pozabe in teme je izbrskala te naše prve tiske literarna in bibliofilska vnema nemških raziskovalcev; vrh je dosegla ob koncu 18. stoletja s Christianom Friedrichom Schnurrerjem, ki je prvi odgrnil zaveso iznad dotlej skritega arhivalnega bogastva o Ungnadovem biblijskem zavodu v Urachu, in se zaključila v drugi polovici 19. stoletja z delom Theodorja Elzeja, raziskovalca protestantske cerkve na Slovenskem. Med Slovenci so vzbudila zanimanja za naše prve tiske šele prerodna gesla in našla v baronu Žigi Zoisu in filologu Jerneju Kopitarju vestna zbiralca slovenskih knjižnih redkosti iz 16. stoletja.

Zlasti pomemben nadaljevalec njunega dela v polpreteklem času je bil dr. France Kidrič, ki je načrtno in sistematično zbiral literaturo o eksistenci slovenskih protestantskih tiskov in stikal za temi redkimi originali, da bi sestavil osnovno bibliografsko delo za raziskovanje slovenskega kulturnega ustvarjanja v tem času. O rezultatih svojega paberkovanja je poročal v predavanjih slušateljem slavistike na ljubljanski univerzi, ti pa so jih leta 1927 razmnožili kot litografirana skripta pod naslovom *Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri južnih Slovanih v XVI. veku.* Tu je poleg hrvaških evidentiranih 43 različnih del slovenskih protestantskih piscev v 180 izvodih, medtem ko za 25 nekoč izpričanih izvodov ni mogel ugotoviti, kje so. V svojem nadaljnjem delu pa je te navedbe še dopolnjeval.

Delo prof. Kridriča je po njegovi smrti nadaljeval edini sočasni raziskovalec kulturne dejavnosti slovenskega protestantizma, dr. Mirko Rupel. Poleg študija dobe, njenih predstavnikov in problemov je posvečal

veliko skrb tudi evidentiranju novih primerkov že odkritih ali doslej neznanih slovenskih protestantskih tiskov. Največ uspeha pri tem iskanju, ki se je razmahnilo zlasti po zadnji vojni, je imel leta 1953, ko je kot štipendist UNESCO ob strokovnem študiju bibliotekarstva stikal za starimi slovenskimi knjigami v Švici, Franciji in Belgiji ter odkril vrsto novih del. O njih je poročal v publikaciji *Nove najdbe naših protestantik XVI.* stoletja, ki jo je leta 1954 izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Tu ob nekaj hrvaških beleži 41 (oziroma 42) novih izvodov osemnajstih že po Kidriču znanih slovenskih tiskov, poroča o treh novo evidentiranih in štirih izgubljenih, podrobneje pa razpravlja o najdbi 6 izvodov šestih prvič odkritih del slovenskih protestantskih piscev, katerih vrsto je s temi najdbami pomnožil z dvema novima avtorjema, Trubarjevim mlajšim sinom Primožem in Vipavcem Matijo Trostom.

Če je Kidričev popis izpred skoraj tridesetih let temeljno bibliografsko delo za raziskovanje slovenske reformacije, je Ruplov prispevek njegova pomembna dopolnitev, ki hkrati znova kliče znanstvenega delavca, da bi se posvetil izdelavi izčrpne bibliografije slovenske protestantske književnosti. To bi bilo potrebno tembolj, ker so Kidričeva skripta zelo redka in na voljo samo v javnih znanstvenih knjižnicah, tako da si more le malokateri slavist ali drug interesent ustvariti sliko kvantitete slovenskega književnega dela v 16. stoletju. Zato nas predvsem zanima, kaj je dognal že dr. Kidrič in koliko je novega prispeval dr. Rupel, katera dela prvih slovenskih pisateljev so torej znana, koliko se jih je ohranilo in kje so spravljena.

Prve štiri Trubarjeve knjige, *Catechismus 1551* in *1555* in *Abecedarium 1551* in *1555*, je Kidrič zabeležil vsako v enem izvodu v nacionalni knjižnici na Dunaju in pri tem je ostalo. Na istem mestu je našel tudi en izvod Trubarjevega dela *Ta evangeli svetiga Matevža 1555*, Rupel pa je temu unikatu dodal še dva nadaljnja primerka v centralni knjižnici v Zürichu in v mestni knjižnici v Schaffhausnu. Trubarjeva *Ena molitov 1555* se nam je po Kidriču ohranila v treh primerkih: v Marciani v Benetkah, v nacionalni knjižnici na Dunaju in v vojvodski v Wolfenbüttlu; *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta 1557* istega avtorja pa mu je bil znan v osmih primerkih, in sicer v državnih knjižnicah v Berlinu in Dresdenu, na Dunaju v nacionalni knjižnici in v knjižnici seminarja za slovanko filologijo, v univerzitetni v Gradcu, v British Museumu v Londonu, v državni knjižnici v Münchnu in v okrožni v Regensburgu, za štiri v literaturi izpričane izvode pa ni mogel ugotoviti nahajališč niti ne pojasniti njihove usode. Rupel je tem osmim izvodom zadnjega dela dodal še pet nadaljnjih. Po en izvod je zabeležil na Slovenskem v študijski knjižnici v Celju in v knjižnici minoritskega samostana v Ptuju, na tujem pa v knjižnici pastorjev v Neuchâtelu, v mestni knjižnici v Schaffhausnu in v javni univerzitetni knjižnici v Baslu. Naslednje Trubarjevo delo, *Ta drugi dejl tiga noviga tes-*

tamenta 1560, je Kidrič poznal v treh izvodih: po enega v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, v nacionalni knjižnici na Dunaju in v okrožni v Regensburgu; Rupel pa je na domačih tleh zabeležil še dva: v študijski knjižnici v Celju in pri minoritih v Ptuju. Prav tam je našel tudi nadaljnja dva primerka Trubarjeve knjige *Svetiga Pavla ta dva listi 1561*, medtem ko je bil Kidriču primerek v dunajskem slovanskem seminarju še unikat. Kljub trem ohranjenim izvodom pa nam besedilo še zdaj ni v celoti dostopno, ker so vsi trije defektni. Še vedno pa je ostal unikat Trubarjev *Register und summarischer Inhalt 1561*, ki ga je Kidrič zabeležil v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Tudi tej knjigi manjka zadnji list, katerega tekst pa je prepisan iz nekega nekoč znanega izvoda (mogoče Schnurrerjevega iz leta 1799) in privezan. Unikat je bil leta 1927 po Kidriču tudi berlinski izvod Kreljevega *Christlich bedencken 1562*, pozneje in na dugem mestu (SBL I, 566) pa mu je dodal še primerek v dunajski nacionalni knjižnici. Trubarjeve *Artikule 1562* je Kidrič našel v enem izvodu v Ljubljani (univerzitetna), na Dunaju (nacionalna), v Olomucu (univerzitetna), Tübingenu (univerzitetna) in Wolfenbüttlu (vojvodska knjižnica) in domneval še dva nadaljnja. Rupel pa je odkril še en primerek v javni univerzitetni knjižnici v Baslu. Oba raziskovalca sta zabeležila po dve pesmarici *Ene duhovne pejsni 1563*, Kidrič v Dresdenu in Tübingenu, Rupel v Zürichu in Baslu. Pomembno Trubarjevo knjigo *Cerkovna ordninga 1564* je Kidrič poznal v enem samem in okrnjenem primerku v Dresdenu, Rupel pa je ugotovil, da je bil ta unikat med zadnjo vojno uničen. Trubarjev *Ta celi psalter Davidov 1566* je Kidrič našel v semenišču in v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, v vseučiliški knjižnici v Olomoucu in v deželni v Stuttgartu, pogrešal pa je primerek, ki je bil nekoč last slovenskega muzejskega društva v Gorici in primerek iz nekdanje knjižnice kranjskih deželnih stanov. Rupel je poleg pogrešanega goriškega izvoda, ki je sedaj v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, našel še tri: v že omenjenih knjižnicah v Zürichu in Baslu in v univerzitetni v Greifswaldu. Samo dve sta znani Kreljevi *Otročji bibliji 1566*, ki ju je Kidrič zabeležil v britanskem muzeju v Londonu in v vatikanski knjižnici v Rimu, o dveh nekoč v katalogih antikvarjev navedenih primerkih pa ni sledu. Knjiga, ki je Kidrič ni poznal, je Trubarjev *Abecedarium ali tablica 1566*. Rupel jo je izsledil v mestni knjižnici v Schaffhausnu in je za zdaj še prav tako unikat kot Trubarjeva pesmarica *Eni psalmi, ta celi katehismus 1567*, ki jo je Kidrič po poznejših tiskih sicer domneval, prvi okrnjeni primerek pa je prišel v razvid šele po Ruplu v župnišču St.Mang v Kemptenu. Pomembna je tudi Ruplova najdba Trubarjevega slovensko-nemškega dela *Ta celi katehismus 1567* v Schaffhausnu, ki je dopolnila doslej edini znani Kidričev izvod v berlinski kraljevski knjižnici. V dveh primerkih so ohranjeni tudi Trubarjevi *Svetiga Pavla listuvi 1567*, ki so po Kidriču spravljeni v univerzitetni knjižnici v

Göttingenu in v okrožni v Regensburgu, unikat pa je še Kreljeva *Postila slovenska 1567*, ki jo je Kidrič našel v dunajski nacionalni knjižnici. Nadaljnja dva unikata je zasledil Rupel, in sicer v Schaffhausnu Trubarjevo *Eno duhovsko pejsen zubper Turke 1567* in v Zürichu Dalmatinov latinski spis *De catholica et catholicis disputatio 1572* (Kidrič ga je poznal samo iz literature), tretjega, Trubarjevo pesmarico *Ta celi katehismus... inu pejsni 1574*, pa je našel že Kidrič v univerzitetni knjižnici v Tübingenu. Prav tam in na Dunaju v nacionalni knjižnici je Kidrič odkril tudi po en izvod Trubarjeve brošurice *Tri duhovske pejsni 1575*. V sorazmerno večjem številu primerkov je znan Trubarjev *Katehismus z dvejma izlagama 1575*. Kidrič je zabeležil po enega v Zagrebu (Jugoslavenska akademija), na Reki (gimnazija), v Berlinu (kraljevska), na Dunaju (nacionalna), v Gradcu (univerzitetna knjižnica) in v Londonu (British Museum), Rupel pa še nove primerke v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (fragment), v župnišču St. Mang v Kemptenu in v mestni knjižnici v Winterthuru. Prvo Dalmatinovo slovensko delo *Jezus Sirah 1575*, ki je hkrati prva v Ljubljani v tiskarni Janža Mandelca natisnjena knjiga, je Kidrič poznal v dveh izvodih. Enega hrani univerzitetna knjižnica v Ljubljani, drugega ima nacionalna knjižnica na Dunaju. Obe knjižnici imata po Kidričevih podatkih tudi po en izvod Dalmatinovega *Pasijona 1576*, tretjega znanega pa hrani nadvojvodska knjižnica v Wolfenbüttlu. Neznano pa je Kidriču ostalo v latinščini pisano delo Primoža Trubarja mlajšega *Disputatio 1575*, ki ga je Rupel odkril v župnišču St. Mang v Kemptenu in z imenom njegovega avtorja pomnožil vrsto literarno delujočih Slovencev v 16. stoletju. Prav tam je Rupel našel še Trubarjev *Noviga testamenta pusledni dejl 1577* in ga dodal že Kidriču znanima izvodoma v Pragi (muzejska knjižnica) in v Stuttgartu (deželna knjižnica). Juričičevo *Postilo 1578* je Kidrič zabeležil pri kapucinih v Gorici, v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, v Stuttgartu (vse tri nepopolne) in v britanskem muzeju v Londonu, Rupel pa je sporočil, da je nekdanji primerek R.Drufovke (gl. ČZN 1931, 124) medtem pridobila ljubljanska univerzitetna knjižnica. Tudi Dalmatinove *Biblije... prvi dejl 1578* je Kidrič zasledil štiri izvode: fragment v župnišču v Dobu, pri župniku Iv. Vrhovniku v Ljubljani, v dunajski nacionalni knjižnici in v vojvodski v Gothi. Rupel je zabeležil doma še dva primerka, oba v Kamniku (Sadnikarjev muzej in knjižnica frančiškanskega samostana). Še vedno v enem samem izvodu, ki ga je registriral že Kidrič, je znan Trubarjev *Ta prvi psalm 1579*, Dalmatinova dela *Ta celi catehismus... in pejsni 1579*, *Salomonove pripuvisti 1580* (vsi trije v kraljevski knjižnici v Köbenhavnu) in poskusni list za biblijo z začetkom *Prve bukve Mozesove* 1580 (v privatni lasti v Gradcu) ter na drugem mestu (ČJKZ IV, 125-128) evidentirani fragment Bohoričeve *Otročje table 1580*, ki je v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. V sorazmerno večjem številu izvodov je ohranjeno zadnje Trubarjevo in še

pred njegovo smrtjo izdano delo *Ta celi novi testament 1582* v dveh delih. Kidrič je zabeležil kar sedem primerkov: dva doma (oba v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani), ostale na tujem v znanih knjižnicah Berlina, Göttingena, Gradca, Prage in Stuttgarta. Rupel je domačim v isti knjižnici dodal še enega, tujim pa štiri v Kemptenu, Londonu, Schaffhausnu in Zürichu v že omenjenih knjižnicah teh mest. Ni pa mogel ugotoviti, kje je primerek, ki ga je svojčas ponujal nek berlinski antikvariat. Med vsemi sloveskimi protestanskimi knjigami je največ ohranjenih Dalmatinovih *Biblij 1584*. Kidrič jih je zabeležil 65, in sicer med Slovenci v Brežicah pri frančiškanih, v študijski knjižnici v Gorici, v Krškem pri kapucinih (2), v Ljubljani v narodni (5), v muzejski (2) in v knjižnici slovenskega seminarja (2), v semenišču in v privatni lasti (7), v mariborski bogoslovnici (2), v tamkajšnjem zgodovinskem društvu (2), na gimnaziji in v privatni lasti (2), na novomeški gimnaziji, v župnišču v Rušah, v zavodih v Št.Vidu, pri privatnikih v Borovnici, Celju, Trstu (2), Kamniku, Lučah, Murski Soboti, Okroglem pri Kranju, Prežeku pri Novem mestu, Suhem dolu in Žireh, zunaj Slovenije pa v Zagrebu v univerzitetni knjižnici in v knjižnicah v Berlinu, Budišinu (Matica Srbska), Dresdenu, Dunaju (nacionalna, univerzitetna), Fürstenfeldu (privatna last), Gothi, Gradcu (Joanneum in univerzitetna), Halleju, Leipzigu, Londonu (British Museum in biblijsko društvo), Losentheinleithenu (privatna last), Münchnu, Olomoucu, Pragi (univerzitetna in muzejska), Stuttgartu in Wernigerodeju (privatna last), Wittenbergu in Wolfenbüttlu. Za šest nadaljnjih izvodov pa je nahajališča samo domneval ali jih citiral po literaturi. Rupel je pomnožil zbirko Biblij za nov izvod v celjski študijski knjižnici, za dva (oziroma tri v dveh knjigah, ker je eden sestavljen iz dveh prvotnih) v antikvariatu Cankarjeve založbe v Ljubljani in za izvod v javni univerzitetni knjižnici v Baslu. Obenem z Biblijo natisnjene Bohoričeve *Arcticae horulae 1584* so znane v trinajstih izvodih, hranilišča nadalnjnjih sedmih v literaturi izpričanih primerkov pa so ostala še neodkrita. Kidrič je zabeležil devet izvodov, med njimi tri v univerzitetni knjižnici v Ljubljani in po eno v ljubljanskem slovanskem seminarju, v zagrebški univerzitetni, na Dunaju v nacionalni in v univerzitetni ter v dresdenski in v münchenski državni knjižnici, Rupel pa je evidentiral še štiri nove izvode: v narodni knjižnici in v antikvariatu Cankarjeve založbe v Ljubljani, pri frančiškanih v Kostanjevici in v štajerski deželni knjižnici v Gradcu. Dalmatinovo novo izdajo pesmarice *Ta celi katehismus...inu pejsni 1584* je Kidrič poznal v sedmih primerkih: v ljubljanski univerzitetni knjižnici, pri R.Drufovki v Trstu (prej last goriškega zgodovinskega društva), v Zagrebu v knjižnici Jugoslavenske akademije ter v glavnih knjižnicah Berlina, Dresdena, Londona in Münchna, eksistenco osme pa je samo domneval. Rupel je njegove podatke popravil in poročal o novem hranilišču tržaškega primerka, ki je prišel v Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, in o

novem, a žal izgubljenem izvodu te knjige v kraljevski knjižnici v Bruslju. V skoraj vseh omenjenih knjižnicah (Berlin, Dresden, Ljubljana, München, Trst in Zagreb) in v vojvodski v Wolfenbüttlu je Kidrič našel tudi Dalmatinove *Krščanske lepe molitve 1584*. Rupel je z izvodom v antikvariatu Cankarjeve založbe povečal število ohranjenih izvodov te knjige na osem ter kot pri prejšnji poročal o novem hranilišču tržaškega primerka in o usodi onega v Bruslju. Dragocen unikat je še vedno Dalmatinova *Agenda 1585*, ohranjena po Kidričevi navedbi v biblioteki jugoslovanske akademije v Zagrebu, prav tam in v vojvodski knjižnici v Wolfenbüttlu pa tudi edina dva izvoda Dalmatinovega dela *Ta kratki wirtemberski katehismus 1585*. Novost, ki je bila odkrita šele z iskanjem dr. Rupla, je v mestni knjižnici v Winterthuru shranjeno delo novega avtorja med slovenskimi protestanskimi pisci, Matije Trosta *Ena lepa inu pridna prediga 1588*. Zadnje Trubarjevo delo *Hišna postila 1595*, ki je po njegovi smrti izšlo v izdaji sinu Felicijana, je ohranjeno, kot poroča Kidrič, v šestih izvodih, in sicer v ljubljanski Narodni in univerzitetni (2) in v muzejski knjižnici, v zagrebški in v tübinški univerzitetni in v vojvodski knjižnici v Wolfenbüttlu. Ohranili so se še po trije izvodi knjig Felicijana Trubarja *Lepe krščanske molitve 1595* (Kidrič: muzejska knjižnica in narodna knjižnica v Ljubljani, semenišče v Gorici) in zadnje izdaje pesmarice *Ta celi katehismus... inu pejsni 1595* (Kidrič: ljubljanski muzej in goriško semenišče; Rupel: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani) ter dva izvoda Znojilškove knjige *Katehismus doktorja Martina Luthra 1595*, in sicer v državni knjižnici v Dresdenu (Kidrič) in v mestni knjižnici v Winterthuru (Rupel).

Sumaričen pregled navedenega bogastva naših knjižnih redkosti iz 16. stoletja kaže (stanje 1954), da poznamo 49 različnih knjig slovenskih avtorjev, med katerimi je 43 napisanih v slovenščini, 1 v slovenščini in nemščini, 1 v slovenščini, hrvaščini, nemščini, latinščini in italijanščini, 2 v nemščini in 2 v latinščini. Ta dela so se nam ohranila v 228 (oziroma 229) izvodih, in sicer: v 69 (oziroma 70) Biblija 1584, v 13 Ta pervi dejl tiga noviga testamenta 1557 in Arcticae horulae 1584, v 12 Ta celi novi testament 1582, v 9 Katehismus z dvejma izlagama 1575, v 8 Ta celi psalter Davidov 1566 in Krščanske lepe molitve 1584, v 7 Ta celi katehismus 1584, v 6 Artikuli 1562, Biblije... prvi dejl 1578 in Hišna postila 1595, v 5 Ta drugi dejl tiga noviga testamenta 1560 in Postila 1578, v 4 Ene duhovne pejsni 1563, v 3 Ta evangeli svetiga Matevža 1555, Ena molitov 1555, Svetiga Pavla ta dva listi 1561, Pasijon 1576, Noviga testamenta pusledni dejl 1577, Lepe krščanske molitve 1595 in Ta celi katehismus 1595, v 2 Christlich bedencken 1562, Otročja biblija 1566, Ta celi katehismus 1567, Svetiga Pavla listuvi 1567, Tri duhovske pejsni 1575, Jezus Sirah 1575, Ta kratki wirtemberski katehismus 1585 in Katehismus 1595, v 1 samem pa Catechismus 1551 in 1555, Abecedarium 1551 in 1555, Register und summarischer Inhalt 1561, Abecedarium 1566, Eni psalmi 1567, Postila slovenska 1567, Ena duhovska pejsen zubper Turke

1567, Disputatio 1572, Ta celi katehismus 1574, Disputatio 1575, Krščanske lejpe molitve 1579, Ta prvi psalm 1579, Ta celi katehismus 1579, Prve bukve Mozesove 1580, Salomonove pripuvisti 1580, Otročja tabla (1580), Agenda 1585 in Ena lepa inu pridna prediga 1588, medtem ko za 25 nekoč izkazanih primerkov nahajišča niso znana, štirje pa so izgubljeni, med njimi (do 1954) tudi dresdenski unikat Cerkovne ordninge 1564. V literaturi zasledena, vendar še neznana sta še dva teksta: Bohoričev Elementale labacense (1580) ter Trubarjeva Formula concordiae (1581).

Na Slovenskem hranimo po stanju 1954 v naslednjih krajih 90 (91) ali 39% evidentiranih knjig: Borovnica (1), Brežice (1), Celje (5), Dob (1), Gorica (4), Kamnik (3), Kostanjevica (1), Krško (2), Ljubljana (53 oz. 54), Luče (1), Maribor (7), Murska Sobota (1), Novo mesto (1), Okroglo (1), Prežek (1), Ptuj (3), Ruše (1), Suhi dol (1), Št. Vid (1) in Žiri (1). Hranilišča na tujem pa so: Basel (5), Benetke (1), Berlin (8), Budišin (1), Dresden (7), Dunaj (22), Fürstenfeld (1), Gotha (2), Göttingen (2), Gradec (7), Greifswald (1), Halle (1), Kempten (5), Köbenhavn (3), Leipzig (1), London (8), Losentheinleithen (1), München (5), Neuchâtel (1), Olomouc (3), Praga (4), Regensburg (3), Reka (1), Rim (1), Schffhausen (6), Stuttgart (5), Trst (2), Tübingen (6), Wernigerode (1), Winterthur (3), Wittenberg (1), Wolfenbüttel (7), Zagreb (8) in Zürich (5).

Takšni so torej rezultati književnega prizadevanja slovenskih reformatorjev v drugi polovici 16. stoletja in odnosi poznejših rodov do njihovega ustvarjanja, če si jih ogledamo skozi prizmo bibliografskega dela dr.F.Kidriča (1927) in dr.M.Rupla (1954). Vendar ti podatki danes (1956) niso več stoodstotno natančni. Saj je od objave Kidričevih izsledkov preteklo že devetindvajset let, od Ruplovih pa teče drugo. In če so samo v obeh zadnjih letih prišla v razvid spet nova hranilišča slovenskih protestantskih tekstov, kako se ne bi mogla v treh desetletjih, ki so preživela celo divjanje strašne svetovne vojne, menjati nahajališča, o katerih je poročal že Kidrič. Tako vemo, da so menjale lastnike zlasti knjige, ki so bile v privatni lasti, da so bile nekatere založene, izgubljene ali uničene. Zgodilo se je celo, da je nek znanstvenik v tujini zaman potoval v oddaljeno biblioteko, da bi študiral ob originalnem slovenskem tisku, ki bi moral biti po Kidričevih podatkih tam spravljen, pa so mu odgovorili, da knjigo že dolgo pogrešajo in da je verjetno izgubljena. Z gotovostjo moremo zato govoriti samo o tistih hraniliščih, ki je o njih poročal Rupel, in o onih Kidričevih, iz katerih je Narodna in univerzitetna knjižnica v zadnjih letih dobila mikrofilmske posnetke. Vsa druga v literaturi citirana nahajališča pa bo treba preveriti in še iskati po Nemškem in drugje za novimi neznanimi izvodi. Tega dela se je sistematično lotila Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, ki je prav gotovo prva zainteresirana, da bi dobila pregled nad ohranjenimi slovenskimi bibliografskimi in kulturnozgodovinskimi redkostmi in posredovala kulturni javnosti popolno sliko o delu začetnikov naše književnosti.

O NASTAJANJU DALMATINOVE BIBLIJE

Za prve prevode svetopisemskih tekstov v nastajajoči slovenski literarni jezik je poskrbel sam začetnik slovenskega slovstva Primož Trubar. Že v petem letu po izidu prvih slovenskih knjig je tiskal v slovenščino prevedeni *Ta evangeli svetiga Matevža* (Tübingen 1555) kot prvi korak v svoje življenjsko delo: prevod celega novega testamenta. V naslednjih dvajsetih letih je Trubar nadalje oblikoval slovenski knjižni jezik predvsem s tem, da je vanj kos za kosom prevajal odlomke novega testamenta in jih sproti objavljal (1557, 1560, 1561, 1567, 1577). Po nekaj letih je svoje prevajanje svetega pisma znova pregledal in ga izdal kot *Ta celi novi testament* (Tübingen 1581-1582).

Medtem ko je Trubar sčasoma prevedel v slovenščino ves novi testament, se prevajanju starega testamenta ni čutil doraslega. Motilo ga je, da pri delu zaradi neznanja jezikov ni mogel uporabljati tudi hebrejske in grške izdaje svetega pisma ter da je bil odvisen samo od sočasnih latinskih, nemških in italijanskih objav. Tako je od besedila starega testamenta po enajstih letih premišljenega prevajanja izdal samo *Ta celi psalter Davidov* (Tübingen 1566). Isto svetopisemsko besedilo je v tem času prevedel tudi šolnik Adam Bohorič, vendar delo ni doživelo natisa. Pod Bohoričevim vodstvom pa je prav takrat pridobival prvo znanje in se nato pod Trubarjevim mentorstvom dalje razvijal nov slovenski literarni delavec – Jurij Dalmatin.

Iz Krškega, kjer je bil okrog leta 1547 rojen in kjer je pri Bohoriču užil prve šolske in novoverske nauke, je Jurij Dalmatin z Bohoričevo in Trubarjevo pomočjo prišel v Bebenhausen na Württemberško in tam v letih 1565-1566 dokončal latinsko šolo. Nato se je vpisal na univerzo v Tübingenu, kjer je študiral filozofijo in protestantsko teologijo ter leta 1569 dosegel bakalavreat in magisterij. Med študijem v tujini pa je izpopolnjeval tudi znanje slovenščine; prebiral je Trubarjeve knjige in se vadil v slovenskem pisanju. Sledeč zgledu svojega vzornika je že leta 1567 v Trubarjevi pesmarici tiskal prvo svojo v slovenščino prevedeno cerkveno pesem. Kmalu pa se je Dalmatin poskusil tudi v prevajanju biblijskega starega testamenta. Do začetka leta 1572 je že dokončal prevod Pentatevha, po prihodu za pridigarja v Ljubljano (julija 1572) pa je za plemiča Janža Khisla izdelal rokopisni prevod knjige *Jezus Sirah*, ki je kakšno leto pozneje (1575) postala prvi slovenski tisk prvega ljubljanskega tiskarja Janža Mandelca. Že 21.aprila 1575 je Dalmatin, ki si je bil prevajanje biblije izbral za življenjsko nalogo in delo sistematično nadaljeval, prvič predlagal kranjskim deželnim stanovom natis njenega celotnega slovenskega prevoda. Nekako okrog leta 1578 je Dalmatin prevod starega testamenta dokončal in v spodbudo za uresničitev velikega načrta natisnil Pentatevh z naslovom *Biblije, tu je, vsiga svetiga pisma prvi dejl* (Ljubljana 1578).

Medtem je Dalmatinu po vztrajnem prizadevanju vendarle uspelo, da je do konca leta 1577, ko je bil končan tudi Trubarjev prevod novega testamenta, pridobil za natis slovenske biblije kranjske deželne stanove. Ti so se povezali s stanovi na Koroškem in Štajerskem in 9. februarja 1578 so se predstavniki vseh treh dežel na zboru v Brucku odločili za skupno izdajo knjige. Sredi novembra 1578 je iniciativni Dalmatin predlagal, naj bi se začeli dogovarjati o reviziji slovenskega prevoda biblije. Tedaj so bili iz Ljubljane v Celovec in Gradec poslani predlogi za izvedbo dogovorjene založniške akcije, Dalmatinu pa je bilo naročeno, naj poizve, koliko bi stal natis. Že 16. decembra 1578 je ljubljanski tiskar Mandelc predložil okvirni predračun. Koroški deželni stanovi so na sodelovanje brez odlašanja pristali, medtem ko so napeti odnosi med katoliškim deželnim knezom nadvojvodo Karlom in protestantskimi štajerskimi stanovi povzročili, da je bila njihova odločitev za nekaj časa odložena in s tem zavrta aktivnost predstavnikov treh dežel.

Ni pa zastala Dalmatinova in Mandelčeva vnema. V začetku leta 1580 je bil natisnjen še en del starega testamenta, *Salomonove pripuvisti*, v aprilu pa je tiskar predložil stanovom nov predračun, ki je za natis 1500 izvodov biblije brez slik predvideval 3010 goldinarjev stroškov, in priložil list s poskusnim natisom začetka *Prve bukve Mozesove*. To pa je povzročilo nove zapletljaje. Brž ko je o pripravah za tiskanje biblije zvedel deželni knez, ki je štel odločanje o tem za izključno svojo pravico, je ukazal, da zaradi kršitve pristojnosti Mandelčevo tiskarno zapro.

Kljub dvakrat neugodnem položaju, ki so ga povzročale vezane roke štajerskih stanov in tiskarjeve težave, neutrudni Dalmatin ni miroval. V septembru 1580 je pri stanovih v Ljubljani znova načel vprašanje o reviziji in tiskanju biblije ter nato kot njihov odposlanec potoval v Celovec in Gradec na posvetovanja. Odtlej je med tremi sosednjimi deželami potekalo živahno izmenjavanje misli o kraju in o terminu za revizijo biblije, štajerski stanovi pa so medtem na zasedanju deželnega zbora prežali na ugodno priložnost, kako deželnemu vladarju navkljub doseči soglasje zbora za sodelovanje pri izdaji knjige. Proti koncu januarja 1581 so bile graške zapreke vendarle premagane in načrti so se začeli uresničevati.

Najprej so po izbiranju med Gradcem in Ljubljano končno določili slednjo za mesto sestajanja revizijske komisije in 24.avgust 1581 za začetni dan njenega poslovanja. Tega dne so se v Ljubljani zbrali vsi najpomenbnejši protestanski teologi kranjske, koroške in štajerske dežele. Iz Gradca je prišel superintendent Jeremija Homberger; s Koroškega celovški superintendent Bernard Steiner in predikant Janž Fašang; s Kranjskega so se kot teologi razpravljanj udeleževali superintendent Krištof Spindler in predikanti Jurij Dalmatin, Janž Švajger, Janž Tulščak in Felicijan Trubar ter rektor stanovske šole Adam Bohorič; sodelovala sta še predikanta Andrej Savinec iz Škocjana in Matija Živčič s Krasa. Često so delu revizijske komisije prisostvovali tudi posamezni deželni odborniki in zlasti mestni župan Lenart Hren.

Komisija je začela z delom 28.avgusta 1581. Najprej so se zedinili o pravopisnih in jezikovnih načelih, ki naj bodo enotno upoštevana v slovenskem prevodu biblije. Pri tem je imel glavno besedo Adam Bohorič, ki je največ pripomogel k izboljševanju prvotnega Dalmatinovega besedila ter po gradivu, predvsem med pripravami na revizijo biblije in ob njej, sestavil prvo slovnico slovenskega jezika. Nato so obravnavali besedilo že natisnjenih delov biblije in njenega še rokopisnega prevoda, pri čemer je Dalmatinu pripadla naloga, da brani svoje delo, pojasnjuje formulacije in določa stališče do predlaganih sprememb. Njegovo slovensko besedilo so teologi primerjali z Lutrovo nemško izdajo biblije kot protestantsko normo ter z grško in hebrejsko. Glavni teološki presojevalci so bili Homberger, Spindler in Felicijan Trubar. Drugi člani komisije so pazili predvsem na razumljivost slovenskega prevoda ter prispevali razlage manj znanih in tujih besed ali narečne izraze za uporabljeno kranjsko besedno obliko, medtem ko je Savinec kot kaligraf oskrbel čistopis revidiranega besedila. Komisija je svoje delo zaključila 22. oktobra. O opravljenem poslu in o predlogih za tiskanje biblije je odboru kranjskih deželnih stanov poročal graški superintendent Homberger. Slovenski prevod biblije je slednjič dobil soglasje cerkvenih in posvetnih oblasti za natis.

Zdaj je sledilo odločanje o tiskarskem kraju in tiskarju. Prvotno predvidevana Ljubljana je odpadla, ker je bil nadvojvoda Karel prepovedal tiskanje protestantske biblije na Kranjskem, tiskarja Mandelca pa pregnal iz dežele. Samo mimogrede je bila obravnavana, a opuščena možnost za tiskanje v Frankfurtu, kakor tudi ni bil sprejet prvi predlog o tiskanju na Saškem. Vse ugodnosti pa so govorile za Tübingen, kjer so slovenski protestantski tiski uživali veliko naklonjenost württemberškega vojvode in je tam blizu živel Primož Trubar, ki se je zavzeto zanimal za izdajo slovenske biblije. Prav on je verjetno priporočil tiskarja Georga Gruppenbacha, ki je 22.junija 1582 sporočil Dalmatinu, da bi delo prevzel, vendar bi bila cena, zaradi nabave ustreznega papirja iz Strasbourga ali Basla, izdelave novih črk in stavljenja tujega in tiskarsko zahtevnega besedila, precej visoka. Vsa posredovanja vojvode Ludvika, Trubarja in drugih, da bi tiskarjeve zahteve omilili, niso obetala uspeha. V takšnem položaju in čakaje na Gruppenbachovo odločitev je Dalmatin prosil za nasvet svojega bivšega sošolca in takratnega generalnega superintendenta v Wittenbergu Polikarpa Leiserja. Že 1.septembra 1582 je prejel njegov odgovor z zelo ugodno ponudbo knjigarja Samuela Selfischa iz Leipziga: prevzema založništvo biblije po ceni 20-22 goldinarjev od potiskane bale papirja. Konec novembra 1582 je poslal svoj predračun tudi Gruppenbach, ki je bil pri bali papirja za 8 goldinarjev dražji, posebej pa bi morali plačati še odškodnino za izposojene lesoreze.

Dalmatin je konec leta 1582 obe tiskarski ponudbi predložil deželnim stanovom. Dne 16. januarja 1583 se je deželni zbor odločil za 640

goldinarjev cenejšega Selfischa in izbral Dalmatina za nadzornika nad tiskom. Mesec dni pozneje je Dalmatin že sestavil nadroben načrt za tiskanje biblije v Wittenbergu, ki ga je v začetku aprila 1583 odobril deželni odbor in dal Dalmatinu zadnja navodila. Le-ta je poskrbel za namestnike, ki naj bi med odsotnostjo opravljali njegovo delo, si izbral sodelavce in se pripravil za potovanje na Saško.

Dne 22.aprila 1583 je Dalmatin krenil na zadnjo pot do velikega cilja. Ker prvotno določeni korektor Andrej Savinec ni mogel zapustiti Ljubljane, si je Dalmatin za njegovega namestnika izbral starega šolnika Adama Bohoriča, s seboj pa vzel še nekdanjega Mandelčevega tiskarskega pomočnika Lenarta Mravljo in dva študenta, Bohoričevega sina Adama in Janža Znojilška. Ta mala karavana je na konjih potovala po dolini Kokre čez Jezersko v Celovec (24.aprila) ter čez Judenburg in Kapfenberg do Dunaja (4. maja) in dalje čez Prago (11.maja) v Dresden (16.maj). Tam jim je saški volilni knez Avgust 17.maja 1583 izdal dovoljenje za tiskanje biblije. Naslednjega dne so potovanje nadaljevali in prišli 20.maja 1583 v Wittenberg, kjer so se nastanili pri Polikarpu Leiserju.

Še zadnja pogajanja o izdaji knjige in urejanje tehničnih priprav – potem pa so že teden dni po prihodu Jurija Dalmatina in sodelavcev v Wittenberg začeli slovensko biblijo tiskati. Dne 29.maja 1583 je Dalmatin sklenil z založnikom Selfischem dokončno pogodbo: naklada knjige 1500 izvodov, od tega petdeset na boljšem papirju, ustrezne vrste črk in cena 20 goldinarjev za potiskano balo papirja, založnik pa plača korektorje, prepelje knjige do Leipziga in skrbi za njih pošiljanje v slovenske dežele. Že dan prej, 28.maja 1583 je tiskarna dedičev Johanna Kraffta starejšega začela staviti in na eni tiskalnici odtiskovati prve strani besedila; pozneje so v delo vključili še dve Krafftovi tiskalnici, od 13.avgusta dalje pa tiskali tudi pri Zahariji Lehmannu. Spočetka je Dalmatin upal, da bo tiskanje končano do božiča, vendar je delo steklo hitreje. Z Bohoričevo in Mravljevo pomočjo ni samo vestno nadzoroval tiska in korigiral teksta, ampak je z vnetim priganjanjem in s pogostitvami delavcev tiskanje tudi močno pospeševal. V dobrih petih mesecih, natanko po 166 dneh, je tiskarjem že 9.novembra 1583 uspelo dokončati 95 tiskovnih pol velikega formata obsegajočo knjigo, ki je nosila naslov *Biblia, tu je, vse svetu pismu, stariga inu noviga testamenta, slovenski, tolmačena, skuzi Jurja Dalmatina* in letnico izida 1584. Z naslednjim novoletnim dnem je Dalmatin datiral tudi nemško posvetilo knjige prebivalcem dežel Štajerske, Koroške in Kranjske ter gospostev Slovenske marke, Metlike, Istre in Krasa.

Zdaj je dobilo naklado knjige v roke več wittenberških knjigovezov, ki so do konca decembra 1583 zvezali nekaj nad 500 izvodov. Tiski na boljšem papirju so bili večidel razkošneje vezani v rdeče, belo in črno usnje s pozlato in s koloriranimi slikami in inicialkami, na platnice pa so vtiskovali

renesančne okraske in upodobitve kralja Maksimiljana, Lutra, kneza Avgusta Saškega in Melanchthona. Medtem je Dalmatin poskrbel tudi za prevoz knjig v slovenske dežele. Opremljene kot običajno trgovsko blago in pod lažnimi oznakami so v sodih ali skrinjah največ potovale po tovorniških poteh od Leipziga prek Chemnitza, Nürnberga in Linza oziroma prek Dunaja v notranjeavstrijske dežele do Gradca, Beljaka in Ljubljane. Dovažanje knjig je trajalo še celo leto 1584 in 1585, srečno izogibajoč se nevarnostim pred zaplembo, ki so nenehno pretile. Od celotne naklade so štajerski deželni stanovi prevzeli 330, koroški 300 in kranjski 870 izvodov ter jih določeno število takoj po izidu knjige podarili podpornikom, zaščitnikom in sodelavcem.

Na Silvestrovo 1583 so Dalmatin in njegovi sodelavci zapustili Wittenberg ter se napotili proti domovini. Najprej so se ustavili v Leipzigu in 8.januarja 1584 z založnikom Samuelom Selfischem obračunali stroške za natis Biblije, ki so znašali 3523 goldinarjev, 4 groše in 9 pfenigov. Potem ko so se v Augustusburgu (14.-15. januarja) še zahvalili za pomoč saškemu volilnemu knezu, so prek Prage (18.januarja), Dunaja (29.januarja), Celovca (5.februarja) in Ljubelja 8.februarja 1584 pripotovali nazaj v Ljubljano. O tiskanju biblije in o izdatkih zanjo sta Dalmatin in Bohorič deželnim stanovom podrobno poročala 24.aprila 1584. Skupni stroški za izdajo knjige so znašali ok. 8000 goldinarjev, od česar so kranjski stanovi plačali ok. 3300, štajerski in koroški po ok. 1300 goldinarjev, ostanek pa podporniki iz drugih dežel. Prodajna cena vezanega izvoda Biblije je bila določena na 4 goldinarje in 30 krajcarjev, nevezanega za godinar manj. Za skrbnika nad zalogo knjig v Ljubljani je bil 22.maja 1584 postavljen Adam Bohorič.

Jurij Dalmatin si je z uspešno opravljeno nalogo izboljšal družbeni in materialni položaj. Postal je član ministerija slovenske cerkve, dobil faro v Škocjanu pri Turjaku in bil pridigar v Ljubljani. Slej ko prej je ostal literarno aktiven. Že pred tiskanjem Biblije je bil oskrbel novi izdaji slovenske protestanske pesmarice (1579) in katekizma (1580), med bivanjem v Wittenbergu spet eno izdajo pesmarice in molitvenika (1584), pozneje pa je objavil še agendo in kratek württemberški katekizem (1585). Umrl je razmeroma mlad, 31. avgusta 1589 v Ljubljani.

Dalmatinova Biblija iz 1584 je zaradi svoje kulturnozgodovinske pomembnosti še dandanes zelo dragocena, uničevanje protestantskih knjig na Slovenskem v času protireformacije pa je vzrok močno razredčenemu številu ohranjenih izvodov. Po sedanji evidenci (1968) je v javnih hraniliščih shranjenih vsega 66 izvodov. Polovica tega števila je v Sloveniji (Brežice, Celje, Kamnik, Koper, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Ravne), druga polovica pa po znanstvenih knjižicah v Baslu, Beogradu, Bratislavi, Brnu, Budimpešti, Chicagu, Dunaju, Fresachu, Gorici, Gradcu, Halleju, Jeni, Köbenhavnu, Londonu, Münchnu, New Yorku, Olomoucu, Pragi, Rothenburgu, Stuttgartu, Uppsali, Wolfenbüttlu in Zagrebu.

SLOVENSKA BESEDA IN SLOVENSKI REFORMACIJSKI AVTORJI V TISKIH 16. STOLETJA

Vsaka nacionalna knjižnica ima poleg drugih svojih nalog eno osnovno funkcijo, po kateri se razlikuje od vseh drugih vrst knjižnic. Naložena ji je obveznost, da zbira in hrani vse tiske in drugo knjižnično gradivo, ki je nastalo oziroma nastaja na njenem nacionalnem ali državnem območju in da izdaja nacionalno bibliografijo. To svojo nalogo v novejšem zgodovinskem obdobju opravlja na podlagi prejemanja t.i. obveznih izvodov vseh tiskov z njenega nacionalnega (državnega) območja, ki jih njihovi izdelovalci po zakonu brezplačno pošiljajo nacionalni knjižnici.

Slovenska nacionalna (narodna) knjižnica je Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. To svojo funkcijo uradno in celovito opravlja šele od leta 1945 dalje, v določenem obsegu pa so jo, v okviru takratnih državnih predpisov in družbenih pogojev, opravljale že njene prednice, Državna oz. Univerzitetna biblioteka v kraljevini Jugoslaviji in Licejska oz. Študijska knjižnica v avstroogrski monarhiji. Prvi slovenski tiski, nekateri izmed tistih iz 16., 17. in 18. stoletja, so v knjižnične sklade prišli že hkrati z njenimi ustanovnimi knjižnimi zbirkami v zadnjih desetletjih 18. stoletja, redno pa so začeli dotekati v obliki obveznih izvodov od leta 1807 dalje z območja takratne dežele Kranjske in od leta 1918 dalje z vsega slovenskega narodnostnega območja v Jugoslaviji; v obeh primerih sicer ne vselej redno in popolnoma sistematično, kar je v vsej svoji celovitosti začelo delovati šele od leta 1945 dalje. Odgovorni in prizadevni bibliotekarji, kot so bili Matija Čop in njegovi nasledniki, pa so ob tem in v vseh obdobjih skušali knjižnične fonde dopolnjevati zlasti z manjkajočimi starejšimi slovenskimi tiski kakor tudi s tiski s celotnega slovenskega ozemlja.

Dandanes je z zakonom določeno, da je dejavnost Narodne in univerzitetna knjižnice v Ljubljani kot slovenske narodne knjižnice namenjena predvsem zbiranju, hranjenju, predstavljanju in dajanju v uporabo knjižničnega gradiva, ki dokumentira slovensko duhovno ustvarjalnost. Zato je ena njenih prvih posebnih nalog, da zbira in hrani vse knjižnično gradivo, ki je nastalo na območju države Slovenije, knjižnično gradivo o Sloveniji, o Slovencih in pripadnikih italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji ter izdaje slovenskih avtorjev v tujini in drugo knjižnično gradivo iz tujine, ki je natisnjeno v slovenskem jeziku, ter da sestavlja in objavlja tekočo in retrospektivno slovensko narodno bibliografijo.

V okviru te svoje temeljne funkcije je slovenska narodna knjižnica, od časov stare licejke do sodobnih dni, vseskozi posvečala posebno skrb dokumentiranju začetkov slovenske slovstvene tradicije iz druge polovice 16. stoletja. Skrbno je čuvala fond slovenskih prvotiskov in ga skušala dopolnjevati, ob tem pa si je prizadevala čim popolneje evidentirati primerke teh redkih in dragocenih dokumentov zgodnje slovenske duhovne ustvarjalnosti, ki so se ohranili v drugih nahajališčih doma in na tujem. Zares sistematično je ta aktivnost začela potekati šele po končani drugi svetovni vojni, ko je bilo potrebno preveriti usodo pred vojno zabeleženih slovenskih tiskov 16. stoletja in njih izvodov v domačih in tujih hraniliščih, poleg tega pa poskrbeti za izpopolnitev lastne zbirke najstarejših slovenik, ki je takrat obsegala samo dobro tretjino njihovih izvirnih izdaj, vsaj s kopijami po izvirnikih iz drugih nahajališč. To nalogo je v začetku petdesetih let uspešno začel uresničevati zaslužni raziskovalec slovenske književnosti v 16. stoletju in takratni ravnatelj knjižnice dr.Mirko Rupel, v celoti pa je bilo delo opravljeno v letu 1966 z raziskovalno akcijo, ki sta jo skupaj izvedla Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in slovenski založnik in knjigotržec dr.Rudolf Trofenik iz Münchna.

Rezultati te raziskave so bili predstavljeni v literarni razpravi in bibliografskem opisu z naslovom *Das slowenische Wort in den Drucken des 16.Jahrhunderts* (München 1968), ki velja za najbolj popolno in izčrpno bibliografijo slovenskih tiskov iz 16.stoletja. Skupno je bilo evidentiranih 56 samostojnih bibliografskih enot v 282 ohranjenih izvodih. Potrjena je bila navzočnost 203 že znanih in 79 na novo registriranih izvodov, med pogrešane ali prej nedokumentirano evidentirane pa je bilo uvrščenih 37 izvodov. Med bibliografsko opisanimi deli je 13 knjig, ki so unikati, 15 del je ohranjenih v dveh, 5 v treh, 3 v štirih, 2 v petih, 1 v šestih, 2 v sedmih, 1 v osmih, 4 v devetih, 2 v enajstih, 2 v dvanajstih, 1 v šestindvajsetih in 1 v šestinšestdesetih izvodih. Te najstarejše slovenske knjige se nahajajo v 60 krajih in 80 hraniliščih po Evropi in v Združenih državah Amerike. Najbogatejše nahajališče je slej ko prej Ljubljana z 61 izvodi, od katerih je 45 shranjenih v Narodni in univerzitetni knjižnici. Njej po številu sledijo Dunaj s 26, London s 16, Zagreb s 15, Wolfenbüttel z 10 izvodi itd. Največ novo evidentiranih izvodov odpade na Ljubljano (11), London (9), Dunaj (5) in Zagreb (5), med pogrešanimi pa jih je največ iz Berlina (8) in Dresdena (4).

Pričujoči bibliografski pregled temelji na navedenem delu in ga, kar zadeva obseg obdelanega gradiva, v določenem smislu dopolnjuje. Ob praznovanju 400-letnice izida Dalmatinove slovenske Biblije 1584 želi celovito predstaviti dosedanja spoznanja o pojavljanju slovenske besede in slovenskih reformacijskih avtorjev v tiskih 16.stoletja. Gradivo je obdelano v 73 bibliografskih enotah, med katerimi vsebujejo nekatere še določeno število sestavnih delov, ki so se oziroma bi se mogli pojavljati tudi kot

samostojne publikacije. Upoštevanih je 54 tiskov 11 slovenskih reformacijskih avtorjev in 13 tiskov, ki so nastali ob njihovem sodelovanju ter 6 tiskov, ko se slovenska beseda pojavlja v delu slovenskega katoliškega avtorja in treh nemških avtorjev.

Slovenski reformacijski avtorji se kot izvirni pisci, kompilatorji, prevajalci in prirejevalci pojavljajo v 47 tiskih v slovenskem jeziku, in sicer: Adam Bohorič v enem (št. 53), Jurij Dalmatin v dvanajstih (42,44,47,51,54, 55,56,59,60,61,63,64), Jurij Juričič v enem (46) in skupaj z Matijo Klombnerjem v enem (24), Sebastijan Krelj v enem (36), Matija Trošt v enem (65), Felicijan Trubar v dveh (70,71), Primož Trubar st. v petindvajsetih (2,3,4,5,6,7,8,9,10,16,27,29,30,32,33,34,35,38,40,41,45,50,57,58,69), Janž Tulščak v dveh (48,49) in Janž Znojilšek v enem (72); 3 tiske v latinskem jeziku so pripravili Bohorič (62), Dalmatin (37) in Primož Trubar ml. (43); 2 tiska v nemškem jeziku sta pripravila Krelj (17) in Primož Trubar st. (11); 2 tiska v slovenskem in več drugih jezikih pa sta pripravila Bohorič (52) in Krelj (31). Po izvirnih slovenskih besedilih Primoža Trubarja st. oziroma njegovih priredbah in slovenskih prevodih tujih del ter ob njegovem sodelovanju in soavtorstvu je bilo v hrvaškem in srbskem jeziku izdanih 6 tiskov v glagolici (12,15,19,20,22,23), 6 tiskov v cirilici (13,14,18,21,25,26) in 1 tisk v latinici (28). Skupno je kot plod dejavnosti slovenskih reformacijskih avtorjev v slovenskem, latinskem, nemškem, italijanskem, hrvaškem in srbskem jeziku predstavljenih 67 tiskov, ki so natisnjeni v latinici (slovensko, latinsko, italijansko, hrvaško), frakturi (slovensko, nemško), glagolici (hrvaško), cirilici (hrvaško, srbsko) in z grškimi črkami (posamezni grški zapisi). Iz kroga slovenskih katoliških avtorjev je evidentiran samo 1 tisk v slovenskem jeziku, in sicer delo Lenarta Pacherneckerja (39). V delih nemških avtorjev tega časa se slovensko besedilo pojavlja v 5 tiskih, in sicer v enem tisku Elije Hutterja (73 s ponatisom Dalmatina), v treh tiskih Hieronima Megiserja (66 z naslonitvijo na Bohoriča in Dalmatina, 67 in 68 z upoštevanjem Dalmatina) in pri enem anonimnem tisku (1).

Predstavitev bibliografskih enot se ravna po načelih in načinu obdelave v že omenjeni bibliografiji iz leta 1968 ter obsega bibliografski opis in bibliografsko opombo.

Bibliografski opis povzema natančen prepis naslovne strani. Pri tem je zapis besedila v bohoričici ohranjen (za dolgi s je uporabljen znak ſ) zapisi v drugih črkopisih (fraktura, glagolica, cirilica, grški črkopis) pa so transliterirani oz. transkribirani v latinici, ker tiskarna ni razpolagala z ustreznim črkovnim gradivom. Dosledno je ohranjena uporaba malih in velikih črk, vendar brez oznake vrste in velikosti uporabljenega črkovnega gradiva in brez oznak za besedne okrajšave. Pri prepisu besedila ni posebej označeno, kdaj se konča posamezna vrstica. Ločila in preglasi vokalov so zapisani v sedaj običajni obliki. Če so podatki v impresumu (kraj izida,

tiskar, leto izida) nepopolni ali če sploh manjkajo, je bibliografski opis naslovne strani dopolnjen ali po navedbi v obravnavanem tisku in zapisan v okroglem oklepaju ali po navedbah v bibliografski literaturi in zapisan v oglatem oklepaju. V oglatem oklepaju je zabeležena tudi vsaka posebnost pri tiskarski obdelavi naslovne strani (vinjeta, črta, lesorez ipd.), morebitna opozorila na vsebinske napake in njih popravki ter številčni zapisi letnic, ko so natisnjene s črkami. Bibliografske enote so razvrščene kronološko in ob levem robu tekoče oštevilčene. Kadar se pri bibliografski enoti pojavijo samostojne naslovne strani njenih posameznih sestavnih delov oziroma njihovi čelni naslovi, so načelno obdelani na enak način kot glavni naslovni list.

Bibliografska opomba obsega nekaj osnovnih elementov za tehnično in vsebinsko indentifikacijo bibliografske enote. Med tehničnimi elementi je podatek o formatu tiska z uporabo oznak 12° (do 15 cm višine), 8° (15-20 cm), 4° (25-35 cm) in 2° (nad 35 cm), navedba njegovega obsega s številom listov, opis uporabljenih črkopisov, podatek o morebitnem večbarvnem natisu in o likovni obdelavi naslovne strani. Vsebinski identifikaciji služi opozorilo o slovenskem deležu pri tiskih v hrvaškem in srbskem jeziku in pri tiskih nemških avtorjev. Na koncu so podatki o številu ohranjenih izvodov obravnavanega tiska (stanje 1968), o izvodih v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in o morebitni faksimilirani izdaji.

Bibliografski pregled

1515

1 Ain newes lied von den kraynnerischen bauren. [Wien, Johann Singriener 1515.]

8°. 1 list. Čelni naslov. Nemško in slovensko besedilo v frakturi. - 2 izvoda. NUK 41185. Faksimile: Ljubljana 1965.

1550

2 Catechismus In der Windischenn Sprach, sambt einer kürtzen Außlegung in gesang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben, gestelt, durch Philopatridum Illiricum. Anu kratku Poduuzhene §katerim v§aki zhlouik more vnebu pryti. [2 lesoreza.] Pfalm. 5.2: Remini§centur et conuertentur ad Dominum uniuer§i fines terrae. (Gedruckt inn Sybenburgen durch den Iernei Skuryaniz [fing. = Tübingen, Ulrich Morhart 1550].)

12°. 130 listov. Slovensko in nemško besedilo v frakturi, latinsko v latinici. - 1 izvod. NUK 97942 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 18.Z.44). Faksimile: Ljubljana 1935 in Ljubljana 1970.

3 Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windischen Sprach. Ane Buquice, is tih §e ty Mladi inu prepro§ti Slouenci mogo lahku vkratkim zha§u brati nauuzhiti. Vtih so tudi ty veg§hy §tuki te ker§zhan§ke Vere inu ane Molytue, te §o prepi§ane od aniga Peryatila v§eh Slouenzou. Rom. XIII. Et ois lingua confitebitur Deo. (Gedruckt In Sybenburgen Durch den Iernei Skuryaniz [fing. = Tübingen, Ulrich Morhart] 1550.)

12°. 14 listov. Slovensko in nemško besedilo v frakturi, latinsko v latinici. - 1 izvod. NUK 97940 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 18.Z.44, adl.1). Faksimile: Ljubljana 1966.

1555

4 ABECEDARIVM. ENE BVQVICE, is katerih §e ti mladi inu prepro§ti Slouenci, mogo lahku ter hitru brati inu pi§§ati nauzhiti. [Lesorez.] Rom. XIIII. Et omnis Lingua confitebitur Deo. [Tübingen, Ulrich Morhart] M.D.LV.

12°. 8 listov - 1 izvod. NUK 97941 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 18.Z.44., adl.2). Faksimile: Ljubljana 1959.

5 CATECHISMVS. V slouenskim Ie§iku §ano kratko §astopno Islago. Inu ene Molytue tar Nauuku Boshy. V§eti is zhi§tiga §uetiga pi§ma. [Lesorez.] P§al. VIII. Math. XXI. Is tih uust kir ne umeio gouoriti inu kir §e§aio, Si ti Go§pud tuio zha§t gori naredel. [Tübingen, Ulrich Morhart.] 1555.

12°. 104 listi. - 1 izvod. NUK 97994.

6 TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA, SDAI PERVIZH VTA Slouenski Ie§ig preobernen. EVANGELIVM D. N. IESV Chri§ti, Authore Matthaeo, nunc primum uer§um in linguam Schlauicam. [Lesorez.] MATTH. XXI. Dabitur genti facienti fructus eius. [Tübingen, Ulrich Morhart.] M.D.LV.

8°. 92 listov. - 3 izvodi. NUK 97944 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. BE. 1. V.46).

7 ENA MOLITOV TIH KERSzhenikou, kir §o §a volo §e praue Vere Vie§ula Cri§tu§a, pregnani. ORATIONE DE PER§eguitati, e §oru§citi per lo

Euangelio, e per Giefu Cri§to. Ai Rom. 8. Per tua cagione ogni di §iamo ammazzati, e condotti come pecore alla beccaria. [Tübingen, Ulrich Morhart 1555.]

8°. 8 listov. - 3 izvodi. NUK 97945 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. B.E.2.R. 62(5)).

1557-1558

8 TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA, VTIM SO VSI SHTYRI EVANGELISTI INV TV DIAne tih Iogrou, §dai peruizh vta Slouenski Ie§ik, Sku§i Primosha Truberia §uei§tu preobernen. KER IE VEZH PER TIM, INV kadai ta drugi Deil bode dokonan, tebi ta draga §tran Letiga papyria pouei. Der erst halber Teil des newen Testaments, darinn seind die vier Euangelisten, vnd der Apostel Geschicht, auß der fürnembsten vnd approbierten Lateinischen, Teütschen vnd Wälschen, Alten vnd Newen Translationen, in die gemeine Windische sprach, jetzund zum ersten mal fleissig verdolmetscht. Vnd was mehr dabey, vnd warumb nur diser halber teil jetzund gedruckt worden, daruon würdt dir die erste Teütsche Vorred dises Buchs sagen. TVBINGAE [Ulrich Morhart] ANNO M.D.LVII (- M.D.LVIII).

Izdaja s samo slovenskim naslovnim listom:

Ta PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA, VTIM SO VSI SHTYRI EVANGELI§ti, inu Diane tih Iogrou, §dai Peruizh uta Slouenski Ie§ik sku§i Primosha Truberia, §uei§tu preobernen. PER TIM IMASH, OD SPRED en kratig Nauuk, kai v§e S. Pi§mu u§ebi dershi, Ta Kolendar, Inu eno dolgo Predguuor, Vti §e §a§topnu vuzhe v§i potrebni Articuli oli Shtuki te kerszhanske Vere, Inu potle na konzu, eno kratko Po§tillo. Htimu §e ie ta Syn Boshy perka§al, de on ta Hudizheua della re§uali. 1. Ioh. 3. [Lesorez.] VTIBINGI. Vtim Leitu po Cri§tu§euim Roy§tuu. M.D.LVII (- M.D.LVIII).

Samostojni naslovni listi oziroma čelni naslovi posameznih sestavnih delov:

TA SLOVENSKI KOLENDAR KIR VSELEI TERpi. Inu ena Tabla per nim, Ta ka§she inu praui Try inu Sedemde§§et Leit naprej, Kakou Nedelski Pushtab bode v§aku Leitu, Kuliku Nedel inu Dni od Bo§shyza do Pu§ta. Eni Raimi, ty prauio, kadai bode dobru Vreme, V§ake Quatri, Ta dalshi dan, Ta kratshi Nuzh. Kadai §e Leitu, Syma, Spomlat inu Ie§§en §ezheno, Kuliku ie Dni venim Leitu, Kuliku ie Leit kar ta Sueit §toy. En Regishter, ta praui, Kuliku ie Bucqui inu Capitolou v§iga S. Pi§ma, koko §e u§ake Bucque

Bukouski inu Slovuenski imenuio, kratku inu dolgu. Pi§sheio. Windischer Calender, vnd andere sachen darbey. Vtibigi, Vtim Leitu po Ie§u§ouim Cri§tu§ouim Roy§tuu. M.D.LVII. [Sledi signatura tiskovne pole in kustos.]

TIGA NOVIGA TESTAMENTA ENA DOLGA PREDGVVOR. VTI SO TY NER POTREBNISHI INV pridnishi Articuli oli shtuki te kerszhanske Vere, Inu kateri slishio hprauimu §a§topu v§iga S.Pi§ma, §uei§tu inu §a§topnu Islosheni, sku§i Primosha Truberia Crainza. Te shtuke kir §e vti dolgi Predguuori vozhe, Tebi ta REGISHTER §a to kratko Predguuorio po§taulen, porredu pouei. Ein lange Windische Vorred vber das new Testament, darinn die nötigesten vnd seligmachenden Hauptartickel des Christlichen Glaubens, fürnemlich aber von der Rechtfertigung des Menschens sind eingefürt, vnd mit lauteren verstendigen Sprüchen auß der heiligen Schrifft, auch mit Exempeln vnd Gleichnussen, dermassen außgelegt, vnd in ein ordnung gebracht, das alle, die sie mit fleiß lesen, mügen durch hilff des heiligen Geists, zum rechten verstand des Götlichen wesens vn willens leichtlich kommen, Vnd daraß gründtlich erlernen, wie alle Menschen vor Gott verdampte Sünder seind, vnd anderst selig nicht mögen werden, dann durch den rechten Glauben an Herren Iesum Christum. VTIBINGI. Vtim Leitu po Cri§tu§euim Roy§tuu M.D.LVII.

TA EVANGELI SKVSI S. MATEVSHA SAPISSAN. ...[Sledi:] TA SVETI EVANGELION OD IESVSA CHRISTVSA, PISSAN SKVSI S. Marca. ... TA S. EVANGELI OD S. LVKESHA §api§§an. ... TA SVETI EVANGELIVM SKVSI S. Ioanne§a §api§§an. ... TE DRVGE BVQVE SVETIGA LVKEsha, Od tiga Diane tih Iogrou. ...

EN REGISHTER, TA KASHE, KEI TY NEDELSKI INV TIH DRVGIH PRASNIkou Euangelij, vtim Nouim Te§tamentu, §e imaio iskati inu naiti. Per tim ie tudi ena kratka Po§tilla, Vti §e praui, kateri Nauuki inu Troshti v§akim Euangeliu §u§eb, §e imaio nerbule §amerkati inu ohraniti. Register, wie die Sontäglichen, vnd der anderen Festen Euangelien, in dem newen Windischen Testament zusuchen vn zufinden sein. Sampt einer kurtzen Postill, darinn auffs einfaltigst angezeigt würt, was für Lehr vnd Tröstungen wir in einem jetlichen Euangelio haben, Vnd wie wir derselbigen vns gebrauchen sollen. [Lesorez.] VTIBINGI. Vtim Leitu po Chri§tu§euim Roi§tuu. M.D.LVIII.

TA DRVGI DEIL TE KRATKE SVMMARISKE POSTILLE, INV TIGA REGISTRA, ZHES Euangelie, kir §e ob tih dneh oli Godeh tih Suetnikou pridiguio. VTIBINGI, Vtim Leitu po Cri§to§euim Roy§tuu. M.D.LVIII.

8°. 480 listov. Slovensko in latinsko besedili v latinici, nemško v frakturi, koledar v črnem in rdečem tisku. – 12 izvodov. NUK 292964 (nepopolno) in 97946 (fotokopija po izvodih v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. BE.9. Q. 33(1) in v Inštitutu za slovansko filologijo na Dunaju, sign. A.Dr 1).

1560

9 TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA, VTIM BOSH IMEL VSE LISTY INV PISma tih Iogrou, Skratkimi inu Sa§topnimi Islagami. Sdai Peruizh is mnogeterih Ie§ikou, vta Slouenski, sku§i Primosha Truberia Crainza, §uei§tu preobernen. Der ander halb Theil des newen Windischen Testaments, darinn werden sein alle Episteln vnd Geschrifften der H. Aposteln, mit Summarien vnd kurtzen Außlegungen. RO. 10. PSAL. 19. Atqui in omnem terram exiuit fonus eorum, et in fines orbis terrarum uerba illorum. [Lesorez.] VTIBINGI. [Ulrich Morhart.] V tim Leitu po Cri§tu§ouim Roy§tuu. [Črta.] M.D.LX.

8°. 46 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 11 izvodov. NUK 10064, 85345 in trije delno ohranjeni izvodi.

1561

10 SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY HTIM CORINTARIEM, INV TA HTIM GALAtariem. Sdai peruizh is mnogeterih Ie§ikou vta Slouenski §uei§tu tolmazheni, Inu kratku ter §a§topnu Islo§zheni. SKVSI PRIMOSHA Truberia Crainza. Des heiligen Apostels Pauli, zwu Epistelen an die Corinthiern, vnd die zun Galatern. Jetzt erst in die gemeine Windische Sprach trewlich verdolmetschet, sampt zugethonen kurtzen vnd verstendigen Außlegungen. [Lesorez.] VTIBINGI. [Ulrich Morhart.] Vtim Leitu po Chri§tu§euim Roy§tuu. M.D.LXI.

8°. 62 listov (vsi ohranjeni izvodi nepopolni). Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 4 izvodi. NUK 97946 (fotokopija po izvodih v Inštitutu za slovansko filologijo na Dunaju, sign. A Dr 1 in v Ljudski in študijski knjižnici, fond minoritske knjižnice, v Ptuju).

11 Register vnd summarischer Innhalt, aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero, biß auff diß 1561. Jar in Truck geben seind, Vnd jetzundt zum andern, in der Crobatischen Sprach mit zweyerley Crobatischen Geschrifften, nämlich, mit Glagolla vnd Cirulitza, werden

getruckt, (dise Sprach vnnd Buchstaben, brauchen auch die Türcken) darbey ist ein Vorred, die zeigt an, warumb diser Elenchus oder Register getruckt sey, vnd was hernach, in gemelten Sprachen weitter verdolmetscht vnnd getruckt werden soll. PHIL. II. Alle Zungen sollen bekennen, das Jesus Christus der Herr sey, zu Ehre Gottes des Vatters. Getruckt zu Tübingen, bey Vlrich Morharts Wittib. 1561.

8°. 12 listov. Fraktura, latinski citat v latinici. – 1 izvod. NUK 6716.

12 KATEHISMUS. EDNA MALAHNA KNIGA, UKOI ESU VEle potribni i prudni nauki i Artikuli prave Karstianske Vere, skratkim istomačenem, za mlade i priproste ljudi. I edna predika, od Kriposti i Ploda prave Karstianskse Vere, Krozi Stipana Istrianina, spomosču dobrih Hrvatov, sad nai prvo istomačena. Der Catechismus, mit kurtzen außlegungen, Symbolum Athana§ij, vnnd ein Predig von der krafft vnd würckung des rechten Cristichen Glaubens, in der Crobatischen Sprach. Stampana Utubingi [= Urach, Ulrich Morhart]. Godišče po Isukrstovim roistvu. .č.f.m.a. [= 1561.]

12°. 56 listov. Hrvaško besedilo v glagolici, nemško v frakturi, latinsko v latinici. Priredba in prevod po Trubarjevem katekizmu iz 1550 in z njegovim nemškim posvetilom. – 17 izvodov. NUK 21140.

13 [Vinjeta.] KATEKISMUS. [Vinjeta.] EDNA MALAHNA KNIGA, U KOI jesu vele potribni i koristni naouci i Artikouli prave Karstianske vere, skratkim istoumačenem, za mlade i preproste ljudi. I ta prava Vera od Božjega stana ali bitja u Svetoi Troici, od svetoga Atanažia složena: Tere jedna lipa predika, od kriposti, i ploda prave Karstianske Vere, kroz ANTONA Dalmatina, i STIPANA Istriana, sad naiprvo iz mnozih jezik harvacki istumacena. [Vinjeti.] Catechißmus, Mit außlegung, in der Syruischen Sprach. Štampana Utubingi [= Urach, Ulrich Morhart]. Godišče po ISHVOM roistvu. A.F.C.A. [= 1561.]

12°. 54 listov. Hrvaško oziroma srbsko (!) besedilo v cirilici, nemško v frakturi. Priredba in prevod po Trubarjevem katekizmu iz 1550 ter z njegovim nemškim posvetilom in soavtorstvom hrvaškega oziroma srbskega predgovora. – 20 izvodov. NUK 19898, 21139.

14 [Vinjeta.] TABLA ZA DICU: [Vinjeta.] JEDNE MALAHNE KNIŽICE, IZ koih se ta mlada predraga ditca, tere priposti ljudi Scirulskimi slovmi čtati, i poglavitei, i potribnei Artikuli, ili členi ove prave stare Karstianske Vere, koja svakoga Čovika Izveliča, lahko mogu naučiti. [Vinjeta.] ABECEDARIVM, Vnd der gantze Catechismus, one außlegung, in der

Syruischen Sprach. UTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. Godište po ISHOVOM roistvu. a.f.m.a. [= 1561.]

12°. 11 listov. Srbsko besedilo v cirilici, nemško v frakturi. Priredba in prevod po Trubarjevih abecednikih iz 1550 in 1555. - 9 izvodov. NUK 18379, 21138. Faksimile: Ljubljana 1959.

15 TABLA ZA DICU: EDNE MALAHNE KNIŽICE IZ koih se ta mlada predraga ditca, tere priprosti ljudi zglagolskimi slovmi čtati, i poglavitei, o potribnei Artikuli, ili členi Ove prave stare Karstianske vere, koja svakoga čovika Izveliča lagko mogu naučiti. ABECEDARIVM, Vnd der gantze Catechißmus, one außlegung, in der Crobatischen Sprach. UTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. Godišče po isukrstovim roistvu. č.f.m.a. [= 1561.]

12°. 12 listov. Hrvaško besedilo v glagolici, nemško v frakturi. Priredba in prevod po Trubarjevih abecednikih iz 1550 in 1555. - 9 izvodov. NUK R 31/65 (mikrofilm po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 38.D.50).

1562

16 ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE, IS S. PYSma poredu po§tauleni inu kratku §a§topnu Islosheni. Kateri §o tudi taku, utim 1530. leitu, nashimu Nermilo§tiuishimu Go§pudi Ce§§aryu Carolu tiga Imena Petimu, ranicimu. Inu potle utim 1552. leitu, timu Concilyu Vtrienti, od enih uelikih Nembshkih Vyudou, Mei§t inu Pridigarieu, naprei polosheni inu dani, Sdai peruizh is Latinskega inu Nembshkiga Ie§yka, uta Slouenski §uei§tu I§tolmazheni. Od§preda uti Slouenski Predguuori §e praui, katera Vera ie, od S. Troyce po§taulena, ta ner prauishi inu ner§tarishi, sku§i, Primosha Truberia Crainza. Drey Cristliche Confessionen, namlich Augspurgische, Wirtembergische vn Sächsische, wie die eine dem Großmächtigisten Römischen Keiser Carolo dem fünfften, rc. Hochloblicher Gedächtnuß, im 1530. Jar, vnd die anderen zwo dem Concilio zu Trient Anno 1552. von ettlichen von Gott erleüchten, Chur, Fürsten, Stett vnd Theologen überantwort, auß Latein und Teütsch, in diß Windisch Buch zusamen gezogen. VTIBINGI. [Ulrich Morhart.] Vtim Leitu po Criftufeuim Roiftuu. M.D.LXII.

8°. 114 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi. - 7 izvodov. NUK 18290.

17 Christlich bedencken, Ob vnd wiefern ein jglicher Crist, die Rotten vnd Secten, auch allerley offentliche Irthumen vnd Religionstreitte,

beide von Rechts wegen, vnd auch mit der that, zu richten vnd zu anathematiziren, schuldig sey. Wider etlicher Epicurischen Theologen vnd Clamanten furgeben, als solten die Leien nicht schuldig sein, offentliche Ketzereien zu verdammen. Vnd zur nötigen vermannung an alle Christen, auch jtzt alle schwebende Secten vnd Corrupteln zu richten, vnd wider dieselbigen zu streitten. Sampt einer Vorrede M. Cyriaci Spangenberg. (Gedruckt zu Eisleben, durch Vrban Gaubisch.) Anno 1562.

8°. 40 listov. Nemško besedilo v frakturi. - 2 izvoda. NUK 342758.

18 [Vinjeta] ARTIKULI ILI DELI PRAVE STARE KRSTJANSKE VERE, IS SVEtoga Pisma redom postavleni na kratko razumno složeni i stumačeni: Koi esu takaiše tako, va a.f.l. [= 1530] godišću našemu nai milostivomou Gospodinu Cesaru Karolou petoga imena, Bogoljubna spomenutja. I potle va a.f.l.v. [= 1532] godišću, Konciliju ili Zborišću va Trentou, od' jednih' velikih' Hrcegov' i Voivod', Varoši, Gradov' i Prodikači očito izroučeni i dani. Sada vnově iz' Latinskoga, Nemškoga i Krainskoga jazika va Hrvacki verno stlmačeni. Po Antonou Dalmatinu, i Stipanu Istrianu. Confe§§io oder Bekanntnuß des Glaubens, die dem Großmechtigisten Römischen Keyser Carolo dem fünfften, etc. von etlichen von Gotthocherleüchten Churfürsten, Fürsten, vn Stetten, auff dem Reichßtag Anno 30 in Augpurg gehalten, überantwort, auß dem Latein vnd Teütsch in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Cirulischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart] .č.f.m.v. [= 1562.]

8°. 124 listov. Hrvaško besedilo v cirilici, nemško v frakturi, latinsko v latinici. Prevod po Trubarjevi slovenski izdaji iz 1562, Trubar soavtor nemškega posvetila in njegovega prevoda. - 15 izvodov. NUK 10050.

19 ARTIKULI ILI DELI PRAVE STARE KRSTIANSKE VERE, IS SVEtoga Pisma redom postavleni na kratko razumno složeni i stumačeni: Koi esu takaiše tako, va č.f.j. [= 1530] godišču našemu nai milostivomu Gospodinu Cesaru Karolu petoga imena, Bogoljubna spomenutja. I potle va č.f.l.b. [= 1552] godišču, Konciliju ili Zborišču va Trentu, od' ednih' velikih' Hrcegov' i Voivod', Varoši, Gradov i Prodikači očito izručeni i dani. Sada vnově is' Latinskoga, Nemškoga i Krainskoga jezika va Hrvacki verno stlmačeni. Po Antonu Dalmatinu, i Stipanu Istrianu. Confe§§io, oder Bekanntnuß des Glaubens, die dem Großmechtingsten Römischen Keyser Carolo dem füfften, etc. von etlichen von Gottchocherleüchten Churfürsten, Fürsten, vn Stetten, auff dem Reichßtag Anno 30. in Augspurg gehalten, überantwort, auß dem Latein vnd Teütsch in die Crobatische Sprach verdolmetscht,

vn mit Glagolischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. č.f.m.b. [= 1562.]

8°. 121 listov. Hrvaško besedilo v glagolici, nemško v frakturi, latinsko v latinici. Prevod po Trubarjevi slovenski izdaji iz 1562, Trubar soavtor nemškega posvetila in njegovega prevoda. - 18 izvodov. NUK 18371.

20 EDNI KRATKI RAZUMNI NAUCI, NAIPOTREBNEI I PRUDNEI Artikuli ili Deli, stare prave Vere K'rstianske. Iz ovih' vsaki človik' more lahko tere brzo se naučiti, koja Vera est ta prava, najstareja, od' Boga postavlena, i koja vsakoga človika spasi. Kako, skrozi česa ktakovi Veri moremo priti. Kako se ima Bogu pravo služiti: Kako vsaki K'rstijanin' vnevolah' i uvrime Smrti imase krěpiti, i zazivati na Boga, da na milosti i pomoči Božjuoi ne bezufa, iz' Krainskog ezika sad naiprvo, skroz Antona Dalmatina, i Stipana Istriana istlmačeni. REGISTAR ILI UKAZ SVIH ARtikulov, koi vatih' Knigah izloženi esu, naiti hočeš za Nimškim i Hrvackim predgovori. Die Fürnämpsten Hauptartickel Chrislicher Lehre, auß der lateinischen, teütschen vnd Windischen Sprach, in die Crobatische jetzund zum erstenmal verdolmetscht, vnnd mit Crobatischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI [=Urach, Ulrich Morhart]. Č.F.M.B. [= 1562.]

8°. 148 listov. Hrvaško besedilo v glagolici, nemško v frakturi. Prevod po Trubarjevi slovenski izdaji iz 1557 in z njegovim nemškim posvetilom. - 13 izvodov. NUK 97947 (fotokopija posvetila po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 77.D.488).

21 EDNI KRATKI RAZUMNI NAUCI, NAIPOTREBNEI I PRUDNEI ARTIkuli ili deli, stare prave Vere Krstianske. Iz ovih svaki človik' more lahko tere brzo se naučiti, koja Vera jest ta prava, naistareja, od' Boga postavlena, i koja vsakoga človika spassi. Kako, skrozi česa ktakovoi Veri moremo priti. Kako se ima Bogu pravo služiti: Kako svaki Krstjanin' vanevolah i uvrime smrti imase kripiti, i zazivati na Ba, da na milosti i pomošči Božioi ne bezufa, iz Krainskoga jezika sad naiprvo, skroz Antona Dalmatina, i Stipana Istriana istlmačeni. REGISTAR ILI UKAZ SVIH ARtikulov, koi vatih knigah izloženi jesu, naiti hočeš za Nimskimi i Hrvackimi predgovori. Die fürnämpsten Hauptartickel Christlicher Lehre, auß der Lateinischen, Teütschen vnnd Windischen Sprach, in die Crobatische jetzundt zum ersten mal verdolmetscht, vnd mit Cyrulischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. Leto od Krstova Roistva. Č.F.M.V. [= 1562.]

8°. 165 listov. Hrvaško besedilo v cirilici, nemško v frakturi. Prevod po Trubarjevi slovenski izdaji iz 1557 in z njegovim nemškim posvetilom. – 19 izvodov. NUK 10014.

22 [Vinjeta.] POSTILA TO EST, KRATKO ISTLMAČENJE VSIH' NEdelskih' Evangeliov', i poglaviteih' Prazdnikov, skrozi vse Leto, sada naiprvo Hrvatskimi slovi štampana. Kurtze außlegung über die Sontags, vnnd der fürnembsten Fest Evangelia, durch das gantz Jar, jetzt erstlich in Crobatischer Sprach mit Crobatischen Buchstaben getruckt. PSAL. rzi. [= 119] T'lmačene riči tvoih' prosvečue, i razum' dae mladencem'. VTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. č.f.m.b. [= 1562.]

8°. 247 listov. Hrvaško besedilo v glagolici, nemško v frakturi. Prevod po Trubarjevi slovenski izdaji iz 1558, z njegovim nemškim in prevedenim posvetilom. – 21 izvodov. NUK 10048.

23 PRVI DEL NOVOGA TESTAMENTA, VATOM JEESU SVI ČETIRI Evangelisti i Dijane Apustolsko, iz mnozih jazikov vopčeni sadašni i razumni Hrvacki jazik, po ANTONU Dalmatinu, i STIPANU Istrianu, spomošču drugih bratov, sada prvo verno stlmačen. Der erst halb Theil des newen Testaments, darinnsein die vier Euangelisten, vnd der Apostel geschicht, jetzt zumersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. Leto od Krstova rojstva. č.f.m.b. [= 1562.]

8°. 232 listov. Hrvaško besedilo v glagolici, nemško v frakturi. Trubarjevo nemško posvetilo. – 31 izvodov. NUK 18372.

1563

24 ENE DVHOVNE PEISNI, KATERE SO SKVSI PRIMOSHA TRVBARIA VTA §lauenski ye§ik i§tolmazhene, inu vshe §eday kdrugimu maly drukane. Sa leteimi ye tudi en drugi deil Ker§zhanskih pei§ni. Geistliche Lieder in der Windischen Sprach, Sampt andern zugethonen Psalmen vnnd Christlichen Liedern, wölche von etlichen gutthertzigen Christen, auß der teutschen Sprach in die Windische verdolmetscht, so hernach im andern theil dises Büchlins gefunden werden. EPHESIEM. 5. Gouurite mei §abu ad teih P§almuu inu dohounih pei§ni, inu duhoune pei§ni puite temu ga§pudi notri vashem §ertzi, etc. [Vinjeta] VTVBINGAE, [Ulrich Morhart] 1563.

12°. 104 listi. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 4 izvodi. NUK 97950 (fotokopija po izvodu v Univerzitetni biblioteki v Tübingenu, sign. Gi 170. 8° R).

25 [Vinjeta.] POSTILA, TO JEST, KRATKO IStlmačenje vsih nedelskih' Evangeliov', i poglaviteih Praznikov, skrozi vse Leto, sada naiprvo Ciriličkimi Slovi štampana. Kurtze außlegung über die Sontags, vnd der fürnembsten Fest Euangelia, durch das gantz jar, jetzt erstlich in Crobatischer Sprach mit Cirulischen Buchstaben getruckt. PSAL. rti. [=119] T'lmačen'je riči tvoih' prosveščuje, i razum' daje mladencem'. VTUBINGI [Urach, Ulrich Morhart]. a.f.u.g. [!=1563.]

8°. 259 listov. Hrvaško besedilo v cirilici, nemško v frakturi. Prevod po Trubarjevi slovenski izdaji iz 1558, Trubar soavtor nemškega in prevedenega predgovora. – 16 izvodov. NUK 97949 (fotokopija predgovora po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 2. E. 43).

26 PRVI DEL NOVOGA TEŠTAMENTA, vatomsu vsi četiri evangelisti i Apoustolska D'jan'ja, iz' mnozih' Jazikov' vsakdašni opščeni i razumni Hrvatski jezik', Po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijanu, spomošću drugih' Bratov', verno stlmačeni, i Sciriličskimi Slovi naiprvo sada štampani. Der erst halb Theil des newen Testaments, darinn sein die vier Euangelisten vnd der Apostel Geschicht, jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Cyrulischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI [= Urach, Ulrich Morhart a.f.u.g. [! = 1563.]

8°. 237 listov. Hrvaško besedilo v cirilici, nemško v frakturi. Trubar soavtor nemškega posvetila. – 17 izvodov. NUK 18369.

1564

27 CERKOVNA ORDNINGA. [Tübingen, Ulrich Morhart 1564.]

8°. 176 listov. Brez naslovnega lista, čelni naslov. – 1 izvod. NUK 258865 (reprodukcija po izvodu v Apostolski biblioteki v Vatikanu, sign. Pal IV 1215). Faksimile: München 1973.

28 KATEHISMVS. [Vinjeta.] IEDNA MALAHNA KNIGA V'KOI YESZV VELE POTRIBni i korißtni Nauczi i Artikuli praue Krßtianßske Vere, ßkratkim tlmatsenyem. Za mlade i proproßte lyudi. I ta praua Vera od ßtana Bofyega, ili bitya ußvetoi Troiczi, od ßuetoga Atana§ia ßlo§ena. Tere yedna lipa Predica, od kripoßti, i ploda praue Krßtianßke Vere, ßada naipruo iz mnozih Yazik V'hruaczki iztumatsena. [Lesorez.] VTVBINGI [= Urach, Ulrich Morhart]. M.D. LXIIII.

8°. 71 listov. Besedilo uokvirjeno z okrasno letvijo. Priredba po Trubarjevem katekizmu iz 1550 s prevodom njegovega besedila. – 1 izvod. NUK nima.

1566

29 Ta Celi Pfalter Dauidou, VTIM SO VSI SHLAHT VISSOKI BOSHY Nauuki, Troshti, Pryteshi, Prerokouane, Te Ie§u§eue inu nega Suete Cerque, Molytue, Proshne, Huale inu Sahuale, etc. Sdai peruizh vta Slouenski Ie§ik I§tolmazhen, inu kratku §a§topnu i§loshen, sku§i PRIMOSHA TRVBERIA Crainza. Der gantz Psalter, in die Windische Sprach zum ersten mal verdolmetschet, vnnd mit kurtzen verstendigen Argumenten vnd Scholien erklärt. PSAL. 68. Increpa feram arundinis, congregationem Taurorum inter vitulos, populos conculcantes proster Argentum, Di§sipa gentes quae bella volunt. VTIBINGI. [Ulrich Morhart,] M.D.LXVI.

12°. 288 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. - 11 izvodov. NUK 10027, 97934, 97998.

30 ABECEDARIVM, OLI TABLIZA, IS KATEre §e v§laki more lahku inu vkratkim, brati inu pi§§ati nauuzhiti. [Vinjeta.] MAR. 10. Ie§us praui: Pu§tite te Otrozhizhe kmeni pryti, §akai tacih ie tu Nebeshku Kraleu§tuu. VTIBINGI, [Ulrich Morhart] M.D.LXVI.

12°. 8 listov. - 1 izvod. NUK 97951 (fotokopija po izvodu v Mestni knjižnici v Schaffhausnu, sign. Z A 151). Faksimile: Ljubljana 1965.

31 OTROZHIA BIBLIA. Ein Handtbüchlein, Darinn ist vnter anderm der Catechismus Von fünfferlei sprachen. DEVTERONOMY NA VI. INu te be§ede, katere tebi dana§ sapovém, bodesh utvoiem §èrcu hranil: inu ije 0trokom tvoim o§tril, inu od njih govoril, §edezh doma vhi§hi tvoij, alli po potu gredezh: kadar leshe§h inu v§tane§h. [Vinjeta.] (DRVKANV V'REGENSPVRGI SKVSI, IOANNESA Burgera.) ANNO M.D.LXVI.

8°. 64 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi, črn in rdeč tisk. - 2 izvoda. NUK 97952 (fotokopija po izvodu v Apostolski biblioteki v Vatikanu, sign. 21383).

1567

32 TA CELI CATEHISMVS, SKRATKO SASTOPNO ISLAGO VZHETERtyzh, sku§i Primosha Truberia, i§tolmazhen, inu §dai Slouenski inu Nemshki vkupe drukan. Is tiga §e ty Mladi, v§e shtuke te praue §tare Ker§zhanske Vere, inu ta Nemshki Ie§yk, mogo nauuzhyti. Catechismus, mit des Herrn Johanis Brentzij kurtzen Außlegung, in Windischer vnd

Teutscher Sprach zusamen getruckt. MATTH 21. PSAL.8. Nunquam legi§tis: Ex ore infantium & lactantium per feci§ti laudem. DRVKAN VTIBINGI, [Ulrich Morhart] M.D.LXVII.

12°. 16 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 2 izvoda. NUK 97955 (fotokopija po izvodu v Mestni knjižnici v Shaffhausnu, sign. Z A 15).

33 SVETIGA PAVLA LYSTVVI, HTIM EFESERIEM, FILIPERIEM, COLOSSERIEM, TESSALONIHERIEM, TImoteu, Titu inu Filemonu, pi§§ani, §dai peruizh vta Slouenski Ie§yk tolmazheni, inu kratku §a§topnu i§losheni, sku§i Primosha Truberia Crainza. Des Heiligen Pauli Episteln, die er an die Epheser, Philipper, Colosser, Thessalonicher, Timotheum, Titum vnnd Philemonem geschriben, zum ersten mahl in die Windische Sprach verdolmetscht, vnd mit kurtzen verständigen Argumenten vnd Scholien erkläret. Efa. 52. Rom. 15. Quibus non est annuntiatum de eo. videbunt: Et qui non audierunt de eo, intelligent. VTIBINGI, [Ulrich Morhart] M.D. LXVIII.

8°. 88 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 3 izvodi. NUK 85295 (fragment) in 97946 (fotokopija po izvodu v Spodnjesaški državni in univerzitetni biblioteki v Göttingenu, sign. 8° Bibl. II, 5217.)

34 ENA DUHOVSKA PEISSEN SVBPER TVRKE INV VSE SOVRASHnike te Cerque Boshye: Enu opominane Hpokuri inu Kmolytui, S. Daniela inu druge Moytue, sku§i P. Truberia sloshene inu tolmazhene. Ein Christlich Lied, Ermanung zur Buß, Danielis vnnd andere Gebett wider die Türcken vnd alle Feind der rechten alten Catholischen Kirchen. VTIBINGI, [Ulrich Morhart] 1567.

12°. 8 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 1 izvod. NUK 97953 (fotokopija po izvodu v Mestni knjižnici v Schaffhausnu, sign. Z A 151). Faksimile: Ljubljana 1966.

35 ENI PSALMI, TA CELI CATEhi§mus, inu tih vegshih Gody, §tare inu Noue kerszhanske Pei§ni, od P. Truberia, S. Krelia, inu od drugih sloshene, druguzh popraulene inu pobul§hane. Der gantz Catechismus, ettlich Psalm. Christliche Gesäng, die man auff den fürnembsten Festen singet, in der Windischen Sprach, zum andern Corrigirt vnnd gemehret. Deut. 31. Scribite uobis Canticu I§tud, et docete filios I§rael: ut memoriter teneant, et ore decantent, Et §it mihi Carmen i§tud pro Te§timonio inter filos I§rael. VTIBINGI. [Ulrich Morhart] M.D.LXVII.

12°. 16 listov (nepopolno ohranjeno). Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 1 izvod. NUK 97954 (fotokopija po izvodu v evangaličansko-luteranskem župnem uradu St. Mang v Kemptenu). Faksimile: Ljubljana 1967.

36 POSTILLA SLOVENSKA. To ie, KARSHANSKE EVANGELISKE Predige, verhu v§aki Nedel§ki Evangelion §kusi Létu. SA HISHNE GOSPODARIE, SHOLE, Mlade inu pripro§te Lüdi. PERVI SIMSKI DEL. CHRISTVS MATTHEI NA XXIIII. Inu §e bode predigoval leta Evangelion tiga Kralev§tva, po v§im ulnim §vétu, k'prizhi v§em Lüdem. Inu tadai, pride §odnij dan. (RATISBONAE EXCVDEBAT IOHANNES BVRGER.) ANNO DOMINI M.D.LXVII.

12°. 176 listov. Črn in rdeč tisk. – 2 izvoda. NUK 97956 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. C.P.2.B.26).

1572

37 DE CATHOLICA ET CATHOLICIS DISPVtatio. Deo Opt. Max. Patre Domini no§tri ac Saluatoris vnici Je§u Chri§ti, Spiritu §uo S. iuuante ac gubernante. PRAESIDE REVERENDO ET CLARISSIMO VIRO D. IACOBO HEERBRANDO, SAcro§anctae Theologiae Doctore ac. Profe§§ore in inclyta Tubingen§ium Schola (iam propter pe§tem Eßlingam translata) Domino ac Praeceptore §uo omni pietate et reuerentia colendo M.GEORGIVS DALMATINVS Gurgfeldianus, ad Quae§tionem propo§itam et §ub§equentes Propo§itiones, 27. Martij, hora 6. antemeridiana, loco con§ueto, pro ingenij §ui, tenuitate, exercitij gratiae, re§pondere conabitur. [Vinjeta.] TVBINGAE, [Georg Gruppenbach] M.D.LXXII.

8°. 10 listov. – 1 izvod. NUK 97957 (fotokopija po izvodu v Centralni biblioteki v Zürichu, sign. III N 151).

1574

38 TA CELI CATEHISMVS, ENI P§almi, inu tih vegshih Godij, §tare inu Noue kerszhanske Pei§ni, od P. Truberia S. Kreilia inu od drugih sloshene, tretyzh popraaulene inu populshane. Der gantz Catechismus, etliche Psalmen, vnd Christliche Gesäng, die man auff den furnemsten Feste singet, in der Windische Sprach. Zum dritten mal corrigirt vnd gemehrt. DEVT. 31. Scribite vobis Canticu i§tud, & docete §ilios I§raël, vt memoriter teneant, & ore decantent. Et §it mihi Carmen i§tud pro Te§timonio inter filios I§raël. VTIBINGI. [Georg Gruppenbach,] 1574.

12°. 96 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. - 1 izvod. NUK 97958 (fotokopija po izvodu v Univerzitetni biblioteki v Tübingenu, sign. Gi 377. 8°R).

39 Compendium Catechi§mi Catholici in Slavonica lingua, per Quaestiones, in gratiam Catholicae iuventutis propo§itum. Per patrem Leonhardum Pacherneckerum, professum ac Sacerdotem caenobij Victorien§is almi ci§tirien§is ordinis. Graecij Styriae Metropoli, apud Zachariam Bartsch 1574.

Ni ohranjeno.

1575

40 Try Duhouske pei§ni. VTI ENI, IE TE CERQVE BOSHYE SVPER NEE SOVRASHNIKE, TOSHba inu Molitou, Vti drugi inu trety, §e vuzhi inu praui od prida inu dobrute Cri§tu§eugia Goriu§tanena inu hoiena Vnebe§§a. Od Primosha Truberia, vnega vnuuizhni dolgi teshki bole§ni sloshene. PER TIM SO ENI PSALmi inu ena Boshizhna pei§§en, od Iuria Dalmatina inu Iansha Shvvageria, tolmazheni. Ettliche Geistliche Gesäng zuuor nicht gedruckt. VTIBINGI, [Georg Gruppenbach] M.D.LXXV.

12°. 17 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi. - 2 izvoda. NUK 97959 (fotokopija po izvodu v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, sign. 396.057 - A.M.).

41 CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA. ENA PRIDIGA OD STARO§ti te praue inu kriue Vere, Ker§tzhouane, Mashouane, zhe§tzhena tih Suetnikou, od Cerkounih inu domazhih Boshyh slushbi, Is S. Pi§ma, §tarih Cronik inu Vuzhenikou vkupe sbrana. Ta mahina Agenda, Otrozhie Molitue, sku§i Primosha Truberia. 1.Pet.3. Sitis parati ad re§pondendum cuilibet petenti rationem eius §pei, guae in vobis est. Catechismus mit des Herren Brentij vn M. C. Vischers außlegung, ein Predig vom Vrsprung vn Alter deß rechten vnd falschen Glaubens vnd Gottesdiensts, Die Haußtaffel, vnnd die kleine Agenda. VTIBINGI, [Georg Gruppenbach] M.D.LXXV.

12°. 268 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. -7 izvodov. NUK 97935 (nepopolno) in 97960 (fotokopija po izvodu v Knjižnici Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, sign. R-1430).

42 JESVS SIRAH. ALI NEGOVE BVquice (Latinski ECCLESIASTICVS,) sa v§e shlaht ludy, su§eb sa Ker§zhanske hishne Ozhete inu Matere,

v§louenski Iesik §tolmazhene, suei§tu pregledane, inu s'red enim kratkim nuznim regishtrom, sdai peruizh Drukane. [2 vinjeti.] Jesus Syrach Windisch, sampt kurtzen Argumenten vber alle Capitel, vn einem nutzlichen register, so am end des büchleins zu finden ist. DRVKANV VLVBLANI, Sku§i Ioanne§a Mandelza [črta] M.D.LXXV.

12°. 128 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi, uokvirjeno z okrasno letvijo. – 3 izvodi. NUK 19147. Faksimile: Ljubljana 1974.

43 DISPVTATIO DE VERA, ET SACROSANCTA CHRI§ti, quam habet in terris, Eccle§ia militante, eiusq, notis. Oppo§ita Di§putationi, eodem titulo, a Ie§uita guodam Graetij hoc anno aeditae. AVTHORE, ET PRAESIDE REVERENDO VIRO IACOBO HEERBRANDO, S.S. THEologiae Doctore et Profe§§ore in Academia Tubingen§i Clarißimo, Praeceptore §uo §umma fide §emper colendo, M. Primus Truberus Carniolanus, Theologiae §tudio§us, exercitij cau§a in Aula noua, Maij 7. hora matutina 6. argumenta a§§umet pro verili. [Vinjeta.] TVBINGAE, [Georg Gruppenbach] M.D.LXXV.

4°. 22 listov. – 1 izvod. NUK 97961 (fotokopija po izvodu v evangeličansko – luteranskem župnišču St. Mang v Kemptenu).

1576

44 PASSION TV IE, BRITKV TERPLENE, INV TVDI Tu zha§titu od §merti v§taiene, inu vNebo hoiene, Nashiga GOSPVDI Iesu§a Cri§tu§a, is v§eh §tirih Euangeli§tou sloshenu: Sred eno potrebno Pridigo: inu eno Pei§no vkateri ie Ceil Pa§§ion sapopaden. [Vinjeta.] Der gantze Passion, auß allen vier Euangelisten, in die Windische sprach verdolmetscht, Durch. M.Georgium Dalmatinum, E.E. Landtschafft in Crain Predicanten. DRVKANV VLUBLANI, Skusi Ioanne§a Mandelza. (M.D. LXXVI.)

Samostojen naslovni list:

PASSION IS VSEH STIRIH EVANGELISTOV VLETO Pei§sen, od Iuria Dalmatina, sdai peruizh sloshen, vti vishi kakor ta Nembshki: O mensch bewein dein sünde groß. Ali kakor ta §louenska pei§sen: Sueti Paul venim li§ti. [Vinjeta.] DRVCANY VLUBIani Skusi Ioanne§a Mandelza. M.D.LXXVI.

12°. 106 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi, uokvirjeno z okrasno letvijo. – 3 izvodi. NUK 10019.

1577

45 NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL, VTIM SO S. Paula htim Iudom, S. Iacoba, Petra, Iansha, Iudesha Ii§tuui, inu S. Iuana Re§odiuene, Skratkimi §a§topnimi Islagami, Druguzh popraulen inu prepi§§an §dai peruizh drukan, od Primosha Truberia. Deut. 4. P§al. 119. E§ai. 8. Apot. 22. Si quis appo§uerit ad haec vel diminuerit de verbis libri Prophetiae huius, apponet Deus §uper illum plagas §criptas in hoc libro, & auferet partem eius e libro vitae & ex vrbe §ancta. Das letst Theil des newen Testaments, in wölchen begriffen seind, die Episteln deß heiligen Apostels Pauli zun Hebreen, Item, Jacobi, Petri, Johannis, Jude, sambt der Offenbarung, mit kurtzen vestendigen Außlegung. VTIBINGI, [Georg Gruppenbach] M.D.LXXVII.

8°. 300 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 4 izvodi. NUK 97946 (fotokopija po izvodu v Württemberški deželni biblioteki v Stuttgartu, sing. Bibl. slavon. 8°.

1578

46 POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige, verhu v§akiga Nedelskiga Euangelia. OD ADVENTA DO PASKE ali Velikenozhi. SA HISHNE GOSPODARIE, Shole, mlade inu prepro§te liudi. Od Ioan: Spangenberga, na vprashanie, inu odgouor isloshena. PERVI DEL. Sdai peruizh, verno inu suei§to Stolmazhena: Inu vpraui Slouenski Iesik prepi§ana. [Črta.] (DRVKANO VLIVBLANI SKOSI Ioane§a Mandelza.) Anno, M.D.LXXVIII.

Samostojni naslovni listi posameznih sestavnih delov:

POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige, verhu v§akiga Nedelskiga Euangelia. OD PASKE, ALLI VELIKE Nozhi do Aduenta. SA HISHNE GOSPODARIE Shole, mlade inu prepro§te liudi. Od Ioan: Spangenberga, na vprashanie, inu odgouor isloshean. DRVGI DELL Sdai peruizh, verno inu suei§to Stolmazhena: inu vpraui Slouenski iesik prepi§ana.

POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige, verhu Euangelia, na v§e poglauite Prasdnike, skos celo Leto. SA HISHNE GOSPODARIE, Shole, mlade inu prepro§te liudi. Od Ioan: Spangenberga, na vprashanie, inu odgouor isloshena. Sdai peruizh, verno inu suei§to Stolmazhena: Inu vpraui Slouenski Iesik prepi§ana. [Črta] Anno, M.D.LXXVIII.

8 °. 490 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi, črn in rdeč tisk (1. in 3. del), uokvirjen s lesorezom. - 5 izvodov. NUK 10060, 97936.

47 BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, VKATERIM SO TE PET MOSESSOVE BVQVE, sdaj peruizh is drugih iesikou vta Slouenski suei§tu §tolmazhene, sred kratkimi inu potrebnimi argumenti zhes v§ak Capitul, inu sa§topnimi islagami nekoterih teshkeishih be§sed, inu seno potrebno Slouensko Predguuorio, vkateri ie kratka §umma, prid inu nuzh letih Buqui sapopaden, skusi Iuria Dalmatina. NA KONZV IE TVDI EN REgishter, vkaterim §o, sa Haruatou inu drugih Slouenou volo nekotere Kranske inu druge be§sede vnih iesik §tolmazhene, de bodo lete, inu druge nashe Slouenske Buque bule sa§topili. Die Fünff Bücher Mosis, sambt kurtzen Argumenten, vnnd nothwendigen Scholien. Joan: 5. Cap. Praui nash GOSPVD inu odreishenik Cri§tus: De bi vy Mose§su verouali, taku bi vy guishnu tudi meni verouali: Sakai on ie od mene pi§sal. [Vinjeta.] DRVKANV VLVBLANI VTIM leiti po Cri§tu§euim Roi§tuu skusi Ioannesa Mandelza M.D.LXXVIII.

4 °. 191 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi, črn in rdeč tisk. - 6 izvodov. NUK II 52394.

1579

48 Ker§zhanske LEIPE MOLITVE SA v§e potreibe inu Stanuve, na v§aki dan skusi ceil Tiedan, poprei v Bukouskim inu Nemshkim Iesiki, skusi Iansha Habermana, pi§§ane, Sdai pak tudi pervizh vSlouen§zhino §tolmazhene, Skusi Iansha Tulszhaka. [Vinjeta.] V LVBLANI, Skusi Iansha Mandelza, vtim Leitu M.D.LXXIX.

12 °. 148 listov. Besedilo uokvirjeno z okrasno letvijo. - 1 izvod. NUK 97964 (fotokopija po izvodu v Kraljevski biblioteki v Kobenhavnu, sign. 92. - 344.)

49 Ker§zhanske LEIPE MOLITVE SA v§e potreibe inu Stanuve, na v§aki dan skusi ceil Tiedan, poprei v Bukouskim inu Nemshkim Iesiki, skusi Iansha Habermana, pi§§ane, Sdai pak tudi pervizh vSloen§zhino §tolmazhene, Skusi Ivana Tulszhaka. [Vinjeta.] V LVBLANI, Skusi Ivana Mandelza, vtim Leitu M.D.LXXIX.

Izdaja s spremenjenim naslovnim listom. - 1 izvod. NUK (reprodukcija) po izvodu v Evangeličanskem škofijskem muzeju v Fresachu).

50 TA PERVI PSALM SHNEGA TRIIEMI ISLAGAMI, Htroshtu v§em kerszhenikom, kir od Turkou inu Papeshnikou §ijlo terpe, De §e vti nih praui Veri ne sblasnio inu od nee ne pado. P§al. I. Nouit Dominus viam iu§torum: at iter impiorum peribit. Der erst Psalm Dauids, mit dreyen Außlegungen, zum Trost den betrübten Christen, so von Turcken vnnd Papisten verfolget werden, in Gesangweiß gestelt. [Tübingen, Georg Gruppenbach.] M.D.LXXIX.

12 °. 6 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 1 izvod. NUK 97962 (fotokopija po izvodu v Univerzitetni knjižnici v Tübingenu, sign. Gi 377. 8 °.R). Faksimile: Ljubljana 1957.

51 TA CELI CATEHISMVS, ENI P§almi, inu tih vegshih Gody, Stare inu Nove Ker§zhanske Pei§ni, od P.Truberia, S. Krellia inu od drugih sloshene, Sdai supet na novu popraulene, inu sveliku leipimi Duhounimi Pei§ni pobulshane. [Vinjeta.] VLVBLANI, [Janž Manedlc] M.D.LXXIX.

2 °. 104 listi. Črn in rdeč tisk. – 2 izvoda. NUK 97963 (fotokopija po izvodu v Kraljevski knjižnici v Kobenhavnu, sign. 92, - 344).

1580

52 Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum Latinae, Germanicae et Sclavonicae. [Ljubljana, Janž Mandelc ok. 1580.]

Morda izdano v dveh samostojnih tiskih:

Elementale Labacense. [Ljubljana, Janž Mandelc ok. 1580.]

Nomenclatura trium linguarum Latinae, Germanicae et Sclavonicae. [Ljubljana, Janža Mandelc ok. 1580].

12 °. Ni ohranjeno.

53 OTROZHIA [TABLA oz. BIBLIA. Ljubljana, Janža Mandelc ok. 1580.]

8 °. 1 list. Čelni naslov, besedilo uokvirjeno. – 1 izvod. NUK 13548 (fragment).

54 PERVE BVQVE MOSESSOVE, GENESIS IMENOVAne, Iudouski Breshith. [Ljubljana, Janž Mandelc 1580.]

4 °. 1 list. Čelni naslov. – 1 izvod. NUK 97966 (fotokopija po izvodu v Univerzitetni biblioteki v Gradcu).

55 SALOMONOVE PRIPVVISTI, tu ie, Kratki, leipi inu v§em, §tarim inu mladim Ludem potrebni navuki, skusi Iuria Dalmatina vSloven§zhino tolmazheni. [Vinjeta.] Prouerb. I. 9. Timor Domini, initium §apientiae. VLVBLANI, (skusi Jansha Mandelza) M.D.LXXX.

12°. 68 listov. – 2 izvoda. NUK 97965 (fotokopija po izvodu v Evangeličanskem škofijskem muzeju v Fresachu).

56 CATHEHISMVS. TV IE TY NAR POTREIBNISHI shtuki nashe Ker§zhanske Vere, sred kratko sa§topno islago inu Hishno Tablo, inu drugimi potrebnimi navuki. [2 vinjeti.] MATTH. 6. Y§zhite nerpoprei Kraile§tvu Boshie inu negovo Pravizo, taku vam bo v§e tu drugu pervershenu. VLVBLANI, (skusi Iansha Mandelza) M.D.LXXX.

12°. 64 listov. – 1 izvod. NUK 97975 (fotokopija po izvodu v Evangeličanskem škofijskem muzeju v Fresachu).

1581

57 Formula concordiae. [Tübingen, Georg Gruppenbach ok. 1581.]

Ni ohranjeno.

1581-1582

58 TA CELI NOVI TESTAMENT NASHIGA GOSPVDI INV ISVELIzharie Ie§u§a Chi§tu§a, na dua maihina deilla resdilen, vtim ie tiga §tariga Te§tamenta dopolnene, Suma inu praua Islaga, druguzh pregledan inu vkupe drukan, sku§i Primo§a Truberia Crainza Ra§tzhizheria. MATTH. XXIIII. Et predicabitur (dicit Chri§tus) hoc Euangelium regni in vniuer§o orbe, in te§timonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Das new Testament vnsers Herren vnd Seligmachers Jesu Christi, in zwen klein theil abgetheilt, in welchem des alten Testaments Erfüllung, Summa vnd rechte Außlegung begriffen, zum andern mal vbersehen vnd zusamen getruckt. VTIBINGI, [Georg Gruppenbach] (M.D.LXXXI-) M.D.LXXXII.

Samostojni naslovni listi posameznih sestavnih delov:

TA DRVGI DEIL NOVIGA TESTAMENTA VTIM SO VSA Pi§ma tih Iogrou, druguzh pregledan inu vkupe drukan, od Primosha Truberia. ACTOR. X. Huic Chri§to omnes Prophetae te§timonium ferunt, guod remi§§ionem perccatorum accepturus §it per nomen eius. Qui§quis erediderit in eum. Der ander Teil des newen Testaments, in dem sind alle

Geschrifften der Apostel, zum anderen vbersehen vnd zusammen gedruckt. [Vinjeta.] VTIBINGI, (M.D.LXXXI-) M.D.LXXXII.

TA SLOVENSKI KOLENDAR KIR VSELEI TERPI, INV ENA TABLA per nim, Ta ka§she inu praui §tu inu dua§§eti Leit naprei, Kakou Nedelski Pushtab bode v§aku Leitu, Kuliku Nedel inu Dni od Bo§shyza do Pu§ta. Eni Raimi, ty prauio, kadai bode dobru Vreme. V§ake Quatri, Ta dalshi dan, Ta kratshi Nuzh, Kadai §e Leitu, Syma, Spomlat inu Ie§§en §ezheno, Kuliku ie Dni venim Leitu, Kuliku ie Leit kar ta Suet ftoy. En Regishter, ta praui, Koliku ie Bucqui inu Capitolou v§iga S. Pi§ma, koku §e v§ake Bucque Bukouski inu Slouenski imenuio, kratku inu dolgu. Pi§sheio. Windischer Kalender, vnd andere sachen darbey. [Vinjeta.] VTIBINGI, Vtim Leitu po Ie§u§ouim Cri§tu§ouim Roy§tuu, M.D.LXXXII.

TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA Te§tamenta, vtim §o v§a Pi§ma tih Iogrou. [Lesorez.] VTIBINGI, M.D.LXXXI.

8°. 585 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi, črn in rdeč tisk. – 12 izvodov. NUK 10015, 10016, 97937.

1584

59 BIBLIA, TV IE VSE SVETY PISMV, STARIGA inu Noviga Te§tamenta, Sloven§ki, tolmazhena, §kusi IVRIA DALMATINA. Bibel, das ist, die gantze heilige Schrifft, Windisch. [Vinjeta.] Gedruckt in der Churfürstlichen Sächsischen Stadt Wittemberg, durch Hans [=Johann] Kraffts Erben. [Črta.] ANNO M.D.LXXXIIII.

Naslovni listi posameznih sestavnih delov:

SVETI PREROKI, V'SLOVENSKI Iesik tolmazheni, SKVSI IVRIA DALMATINA. [Vinjeta.] Actorum X. Iesu§u Cri§tu§u prizhovanje dajo v§i Preroki, de §kusi njegovu Ime, imajo v§i odpu§zhanje grehou prejeti, kateri v'njega verujo. WITEBERGAE Anno M.D.LXXXIIII.

NOVI TESTAMENT: TV IE, téh Svetih Evangeli§tou inu Apo§tolou, Buqvi inu Ly§tuvi: Sloven§ki, SKVSI IVRIA DALMATINA. [Vinjeta.] JESA: LII. Koku §o na Gorrah lubesnive noge, téh po§lanih, kateri myr osnanujo: od dobriga predigujo, isvelizhanje osnanujo, kateri pravio k'Zionu: Tvoj Bug je Krajl. WITEBERGAE. Excudebant haeredes Johannis Cratonis. [Črta.] ANNO M.D.LXXXIII.

4°. 759 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi, črn in rdeč tisk, uokvirjen z lesorezno okrasno letvijo. – 62 izvodov.

NUK 9891, 10051, 10052, 10053, 19062, II 76390, II 83113. Faksimile: Ljubljana - München 1968.

60 TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI, INV TEH VEKSHIH GODOV, STARE inu Nove Ker§zhanfke Pej§ni, od P. Truberja, S. Krellia, inu od drugih sloshena, inu s'do§temi lepimi Duhovnimi Pej§mi pobulshane. Codo§§: 3. Verbum Chri§ti habitet in vobis abundanter: in omni §apientia, docentes & commonentes vo§metip§os in P§almis & Hymnis & canticis §piritualibus, in gratia canentes in cordibus ve§tris DEO. V'BITEMBERGI, [Johanna Kraffta dediči] ANNO M.D.LXXXIIII.

12°. 152 listov. Črn in rdeč tisk, uokvirjen z okrasno letvijo. - 9 izvodov. NUK 10200, 97936 adl. Faksimile: Ljubljana 1983.

61 KARSZHANSKE LEPE MOLITVE, SDAI PERVIZH IS BVKOVSKIGA inu Nem§hkiga jesika v'na§h Sloven§ki tolmazhene, sred enim regi§htrom v§eh molitvi, sadaj na konzu letih Buqviz, §kusi Jurja Dalmatina. Betbüchlin Windisch. Ioel 2. Cap. Omnis qvi invocaverit nomen Domini, §alvus erit. [Vinjeta.] VVITEBERGAE [Johanna Kraffta dediči] ANNO M.D.LXXXIIII.

12°. 132 listov. Črn in rdeč tisk, uokvirjen z okrasno letvijo. - 10 izvodov. NUK 10201, 97939.

62 Articae horulae §ucci§ivae, DE LATINOCARNIOLANA LITERATVRA, AD LATINAE LINGVAE ANALOGIAM accommodata, Vnde Mo§hoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae & Lusaticae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facile deprehenditur. PRAEMITTVNTVR HIS OMNIbus, tabellae aliquot, Cyrilicam & Glagoliticam, & in his Rutenicam & Moshoviticam Orthographiam continentes, ADAMI BOHORIZH. kriml: di. kap: Vsaki jazik' spoznati hošče boga. Vsaki jazik' spoznati hošče boga. V§aki jezik bode Boga §posnal. Omnis lingua confitebitur Deo. Pada glotta exomologadetai to deo. WITEBERGAE [Johanna Kraffta dediči] ANNO M.D.LXXXIIII.

8°. 140 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, hrvaško v cirilici in glagolici, grško z grškimi črkami. - 26 izvodov. NUK 6859, 9868, 97938. Faksimile: München 1969 in Ljubljana 1970.

1585

63 AGENDA, TV IE, KOKV SE TE IMENITISHE BOSHIE SLVSHBE OPRAVlajo po Wirtember§ki Cerkovni ordnungi, Sloven§ki. Wirtembergische Kirchenagend Windisch. [Vinjeta.] I.Cor. 14. Pustite de §e v§e

poshtenu inu poredi rovna. (DRVKANV V'BITEBERGI [=Wittenberg, Johanna Kraffta dediči] Anno 1585.)

12°. 24 listov. Slovensko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 1 izvod. NUK 97967 (fotokopija po izvodu v Knjižnici Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, sign. R-1430). Faksimile: Murska Sobota 1983.

64 TA KRATKI WIRTEMBERSKI CATECHISMVS, ALI ty potrebni§hi §htuki prave isvelizhan§ke Vere, sred enimi kratkimi v§akdajnimi molitvami, inu Hishno Tablo. Johan Brentzen Catechismus Windisch. Marc. 10. Pu§tite Otrozhizhe k'meni priti, inu ym nikar nebranite: Sakai tacih je Krajle§tvu Boshje. [Vinjeta.] WITEBERGAE Excudebant Haeredes Iohan. Cratonis, Anno 1585.

12°. 20 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi. – 2 izvoda. NUK 97968 (fotokopija po izvodu v Knjižnici Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, sign. R-1430).

1588

65 ENA LEPA INV PRIDNA PREDIGA, PER POGREBI tiga vreidniga inu vi§§oku vuzheniga Go§pud PRIMOSHA TRVBERIA rainciga, dershana od Go§pud IACOBA ANDREA DOCTORIA, Tibinskiga Prob§ta, inu is Nemshkiga Ie§ika v 'slovenski tolmazhena. DAN.XII.CAP. Qui docti fuerint, fulgebunt qua§i §plendot firmamenti, & qui ad iu§titiam erudiunt multos, qua§i §tellae in perpetuas aeternitates. [Vinjeta.] TVBINGAE, [črta] Per Georgium Gruppenbachium. M.D.LXXXVIII.

8°. 70 listov. – 1 izvod. NUK 97969 (fotokopija po izvodu v Mestni knjižnici v Winterthuru, sign. C 707).

1592

66 DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM, VIDELICET, GERMANICAE, LATINAE, ILLVRICAE, (quae vulgo Sclavonica appellatur) & ITALICAE, §ive Hetru§cae. Auctore, HIERONYMO MEGISERO. [Vinjeta.] IMPRESSVM GRAECII STYRIAE, a Iohanne Fabro; Cum S. Caef. Maje§tatis Privilegio Octennali. [Črta.] ANNO CLↃ IↃ XCII.

8°. 186 listov. Besedilo uokvirjeno z okrasno letvijo. Slovensko besedišče predvsem po Bohoričevi slovnici iz 1584 in Dalmatinovi bibliji iz 1584. – 8 izvodov. NUK 6871, 19140.

67 PAROIMIOLOGIAS, Pars prima: qua continentur Sententiae in§igniores, EX OPTIMIS ET PROBATISSImis quibusq Graecae et Latinae linguae §criptoribus, tam Poëtis, quam Oratoribus, de§umtae, et in locos Communes dige§tae, et cum Italorum, Gallorum, Germanorum, aliarumq Chri§tiani orbis Nationum, Sententio§is Proverbijs collatae Auctore Hieronymo Megi§ero. Non omnino temere e§t, quod vulgo dictitant. IN CALCE LIBRI ADIECTVM est §pecimen aliquod Paraphra§eos Epigrammatum M. Val. Martialis, eodem Auctore. GRAECII STIRIAE, Excudebat GEORGIVS WIDMANSTADIVS, Cum S. Cae§. Maj. Privilegio ad octennium. (1592.)

12°.107 listov. Grško besedilo z grškimi črkami, latinsko v latinici. Objavljeni slovenski pregovori. - 5 izvodov. NUK (reprodukcija po izvodu v Semeniški knjižnici v Ljubljani, sign. X V 15).

1593

68 SPECIMEN QVADRAGINTA DIVERSARVM ATQVE INTER SE DIFFERENtium linguarum & dialectorum; videlicet, ORATIO DOMINICA, TOTIDEM linguis expre§§a. HIERONYMUS MEGISERVS. FRANCOFORTI, EX TYPOGRAPHE'O Ionnis Spie§§ij. M.D.XCIII.

12°. 24 listov. Besedilo uokvirjeno z okrasno letvijo. Uvrščeno tudi slovensko besedilo. - 2 izvoda. NUK (reprodukcija po izvodu v Državni in mestni knjižnici v Augsburgu). Faksimile: München 1968.

1595

69 HISHNA POSTILA D. MARTINA LVTHERIA, ZHES TE NEDELSKE INV TEH IMENITISHIH PRASNIkou Evangelie, §kusi cejlu Lejtu, s'V§em fli§som tolmazhena, §kusi PRIMOSHA TRVBERJA KRAINZA RAINZIGA. [Vinjeta.] DRVCKANA v'TIBINGI SKVSI Georga Gruppenbacha. [Črta.] ANNO M.D.XCV.

4°. 430 listov. Črn in rdeč tisk, uokvirjen z lesorezno okrasno letvijo. - 9 izvodov. NUK 10054, 10055.

70 LEPE KARSZHANSKE MOLITVE, SDAI PERVIZH IS BVkou§kiga inu Nem§hkiga jezika v'na§h Sloven§ki tolmazhene, sred enim regi§htrom v§eh molitvi, sadaj na konzu letih Buqviz, §kusi Jurja Dalmatina. Betbüchlin Windisch. IOEL II. CAP. Omnis qvi invocaverit nomen Domini, §alvus erit. [Vinjeta.] v'TIBINGI, Skusi Georga Gruppenbacha, [črta] M.D.XCV.

12°. 178 listov. Slovensko in latinsko besedilo v latinici, nemško v frakturi, črn in rdeč tisk, uokvirjen z okrasno letvijo. - 2 izvoda. NUK 10034.

71 TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI; INV TEH VEK§hih Godou, §tare inu Nove Ker§zhan§ke Pej§ni, od P. Truberja, S. Krellia, Iurja Dalmatina, inu od drugih sloshena, inu s'do§temi lepimi Duhovnimi Pej§mi pobul§hane. [Vinjeta.] COLOSS. III. Verbum Chri§ti habitet in vobis abundanter: in omni §apientia, docentes & commonentes vo§metip§os in P§almis & Hymnis & Canticu §piritualibus, in gratia cannentes in cordibus vestris DEO. [Vinjeta.] v'VTIBINGI, Skusi Georga Gruppenbacha, [črta] Anno 1595.

12°. 240 listov. črn in rdeč tisk, uokvirjen z okrasno letvijo. – 2 izvoda. NUK 57650.

72 KATECHISMVS DOCTORIA MARtina Luthra. SRED NEKOTERIMI VPROSHNAmi, kakor bodo tei§te v'ti Kar§han§ki Cerqui v'Syrendorffi, v'dulajnim Oe§terrejchi dershane. ISLOSHEN SKVSI PHILIPPA BARBAta, etc. v'Nem§hkim Iesiku. SDAI PAK SNOV Tolmazhen na Sloven§ki ali Krajn§ki jesik, SKVSI Iansha Snoil§hika. [2 vinjeti.] DRVKAN v'TIBINGI, SKVSI Georga Gruppenbacha. [Črta.] Anno 1595.

12°. 108 listov. Črn in rdeč tisk, uokvirjen z okrasno letvijo. – 2 izvoda. NUK 97971 (fotokopija po izvodu v Mestni knjižnici v Winterthuru, sign. c 631).

1599

73 BIBLIA SACRA, EBRAICE, CHALDAICE, GRAECE, LATINE, GERMANICE, SCLAVONICE. Studio et Labore ELIAE HVTTERI GERMANI. NORIBERGAE, Cum Sacrae Caefar. Maie§t. Quindecim annorum Privilegiis. [Črta.] M.D.XCIX.

2°. 571 listov. Besedilo uokvirjeno z lesorezno okrasno letvijo. Slovensko besedilo po Dalmatinovi bibliji iz 1584. – 9 izvodov. NUK 10309.

O KNJIŽNIČARSTVU

ZGODOVINSKI RAZVOJ KNJIŽNIC (Informativni pregled)

Za knjižnico je od nekdaj veljala urejena zbirka knjig in drugega knjižničnega gradiva oziroma prostor ali stavba, kjer je to gradivo shranjeno. Tako označujemo tudi ustanovo, ki sistematično zbira, hrani in izposoja knjižnično gradivo ter posreduje informacije o njem in iz njega zainteresiranim uporabnikom. Poimenovanje je izvedeno in besede knjiga, ki jo je prvi zapisal Sebastijan Krelj leta 1567; zbirka knjig, prostor s knjigami in ustanova, ki z njimi strokovno upravlja, pa je knjižnica. Njena sopomenka je zastarela slovenska beseda bukvišče oziroma bukvarnica (po besedi bukve, izpeljani iz nemške besede za knjigo Buch, germansko boko), druga še uporabljena soznačnica pa je beseda biblioteka (izposojenka iz latinščine oziroma grščine biblion+theke za knjige+shramba), ki je v sličnih variantah uveljavljena tudi v več drugih jezikih.

Sodobna mednarodna opredelitev (UNESCO 1970, ISO 1974) označuje za knjižnico zbirko knjig in drugih publikacij, ki je tako strokovno urejena, da je knjigo ali publikacijo mogoče dobiti in jo uporabljati v skladu z namenom njenega intelektualnega izkoriščanja, ter delovanje skupine strokovnih delavcev, ki skrbijo za urejanje in ugodno dostopnost do gradiva, ki ga bralec potrebuje za informiranje, raziskovanje, izobraževanje ali za duhovno sprostitev.

Splošni razvoj knjižnic

Najstarejši znani podatki o zbirkah knjig (v obliki piktografskih zapisov besedil na glinenih tablicah) in o njihovih hraniliščih so iz verskih in vladarskih središč civilizacije Sumercev na Srednjem Vzhodu sredi 4.tisočletja pr.n.š. (Uruku, Nippur, Lagaš idr.) ter segajo preko kulture Babiloncev (Ebla 3.tisočletje pr.n.š., Ugarit 2. tisočletje pr.n.š.) in Hetitov (Hattušaš 14.stoletje pr.n.š.) do Asircev in znamenite knjižnice kralja Asurbanipala (Ninive 7.stoletje pr.n.š.). Območje vzhodnega Sredozemlja je deloma obvladovala kretska kultura (3.tisočletje do 13.stoletja pr.n.š.) z množico zapisanih besedil (v kretski pisavi na glinenih tablicah), deloma

civilizacija Egipčanov s pomembnejšimi zbirkami besedil (v hieratski in demotski pisavi na koži oz. papirusu) v knjižnicah faraonov (Ramzes II., Teba 13.stoletja pr.n.š.) in svetišč (boginje Izide na otoku Philae, boga Horusa v Edfu 3.stoletje pr.n.š.). Knjižnice so bile tudi v nekaterih naseljih Feničanov (od 11.stoletja pr.n.š.) ter v svetiščih in samostanih Židov (Elefantina pri Asuanu 5.stoletje pr.n.š., Jeruzalem in Kumran v Palestini 2.stoletje pr.n.š.). Na daljnem Kitajskem so bile knjižnice v budističnih samostanih in na cesarskih dvorih dinastij Čin (3.stoletje pr.n.š.) in Han (2.stoletje pr.n.š.), manjše zbirke knjig pa tudi po samostanih in na dvorih vladarjev starih civilizacij Indije.

Iz 6. do 4.stoletja pr.n.š. so poročila o knjižnicah na dvorih starogrških vladarjev-tiranov (Polikrat na Samosu, Pizistrat v Atenah), o atenski državni knjižnici (5.stoletje pr.n.š.) in o zasebnih knjižnicah grških učenjakov (5.-4.stoletje pr.n.š.), med njimi najbogatejša Aristotelova knjižnica. Pod njegovim duhovnim vplivom in po vzoru grške državne kraljevske knjižnice in starih vzhodnih knjižnic so v deželah prostranega kraljestva Aleksandra Velikega nastajale nove helenistične knjižnice. Med njimi Velika knjižnica v Aleksandriji (290 pr.n.š.) z Muzeionom (do 47 pr.n.š.) in Serapeionom (do 4. oziroma 7.stoletja) kot vzornica knjižnicam sodobnosti in prihodnosti ter knjižnici v Pelli (276-168 pr.n.š.) in v Pergamu (240 pr.n.š. do 2.stoletja, uporaba pergamenta za izdelavo knjig).

Po vzoru grških helenističnih knjižnic in s tam uplenjenim gradivom (npr. iz Pelle, iz Ponta) so nastajale knjižnice vojskovodij (Lukulus 1.stoletje pr.n.š.) kot prve knjižnice v zahodnem delu rimskega imperija. Pomembnejše so bile osebne knjižnice rimskih učenjakov (Cicero, Varo, Epafrodit, Samonik) ter prva javna knjižnica v Rimu (ustanovljena 39 pr.n.š., pobudnik Julij Cezar) in njene številne naslednice (vse propadle v 4. stoletju). V vzhodnem delu rimskega imperija je na knjižnični tradiciji teh dežel v Bizancu nastala bogata cesarska knjižnica (ustanovil 353 cesar Konstancij), z uveljavljajočim se krščanstvom kot knjižno religijo pa številna močna cerkvena središča, bogoslovne šole, meniški redovi in samostani s knjižnicami (od 4.stoletja dalje Aleksandrija, Jeruzalem, Cezareja, Carigrad, Sinaj, Atos).

S propadanjem zahodnega rimskega cesarstva so propadle številne knjižnice v Rimu ter v drugih upravnih in verskih središčih. Njihovo obnavljanje se je začelo šele pod vplivom razvijajočega se krščanstva, ki je sodobni in prihodnji kulturni razvoj gradilo na duhovnih vrednotah antičnega sveta. Tako sta učenjaka Benedikt iz Nursije in Kasiodor osnovala samostana v Monte Cassinu v Kampaniji (529) in v Vivariumu v Kalabriji (555), za katerih delovanje je temeljni sestavni del bila urejena knjižnica z versko in posvetno literaturo grških in latinskih avtorjev. Benediktov samostan je postal primer za meniško delovanje, samostanska knjižnica pa žarišče nove

srednjeveške knjižne kulture, ki so jo sprva benediktinci in pozneje novi meniški redovi (kartuzijani, cistercijani idr.) razširjali širom po Evropi in je dosegla višek v 11.-13.stoletju.

V prvih stoletjih srednjega veka so se razvile in imele pomembno vlogo cerkvene kapiteljske oz. katedralne knjižnice kot npr. v Rimu, Lucci in Veroni v Italiji, v Canterburyju in Yorku na Angleškem, v Lyonu in Reimsu v Franciji ter v Mainzu, Trierju in Würzburgu na Nemškem. V drugi polovici 8.stoletja je s pomočjo anglosaškega meniha Alkuina frankovski vladar Karel Veliki na svojem dvoru v Aachnu ustanovil dvorno (palatinsko) akademijo s prvo srednjeveško dvorno knjižnico v Evropi kot nosilcem karolinške kulturne renesanse. Po njenem vzoru so se začele pojavljati dvorne knjižnice tudi po drugih kulturnih središčih in so se zgledovale številne nove samostanske knjižnice (Sankt Gallen, Fulda, Reichenau, Flery, Corbil, Lorsch, Reims).

Od 7.stoletja dalje so se v razvoj knjižnic vmešali razširjevalci muslimanske vere, ki so v svoji verski gorečnosti na osvajalskih pohodih iz arabskih dežel do Indije in Kitajske ter preko Bližnjega Vzhoda in severne Afrike do Iberskega polotoka (Španije) hkrati uničevati krščansko kulturo in njene stare knjižnice (npr. Serapeion v Aleksandriji), na dvorih kalifov in drugih velikašev, v džamijah in medresah pa ustanavljali muslimanske knjižnice. V Bagdadu je delovala znamenita akademija Hiša modrosti (ustanovljena v 9.stoletju) s pomembno knjižnico in 36 drugih velikih knjižnic, kakršne so bile še v Kairu (10.stoletje), Tripolisu, Buhari in v drugih mestih (Samarkand, Basra, Alep, Mosul, Damask). Na evropskih španskih tleh so takrat nastale knjižnice pri univerzah v Cordobi (10.stoletje), Malagi, Sevilliji in Granadi, ki pa so skoraj vse propadle v 11. in 12.stoletju med boji španskih in drugih evropskih vojska proti muslimanskim Arabcem.

Druge v tem času nastajajoče evropske visoke šole in univerze (npr. Salerno v 9.stoletju, Bologna v 11.–12.stoletju, Pariz v 12.stoletju) niso imele svojih knjižnic. Prva takšna knjižnica je bila leta 1253 organizirana na univerzi v Parizu (Robert de Sorbon) in postala vzor za druge univerze tega obdobja na Angleškem (Oxford, Cambridge), v nemških (Dunaj, Heidelberg, Köln, Erfurt) in v italijanskih deželah (Napoli, Siena, Rim, Pavia), na Španskem (Salamanca, Sevilla) in drugje (Praga).

Proti koncu srednjega veka je duhovna renesansa sprožila zbiranje starejših in sočasnih znanstvenih in literarnih del za nastajanje rodbinskih knjižnic, ki so jih ustanavljali vladarji, plemiške in bogate meščanske družine in učenjaki. Njih zametek je bila knjižnica na dvoru kralja Sicilije Friderika II. v Palermu (13.stoletje), prave renesančne knjižnice pa so v 14.stoletju nastajale najprej pri italijanskih humanistih (Petrarca, Boccaccio, Salutati, Bracciolini), v bogatih plemiških in meščanskih družinah (Medici in Strozzi v Firencah, Montefeltro v Urbinu, Malateska v Ceseni, Este v Ferrari, Gonzaga v Mantovi, Visconti in Sforza v Paviji, Aragon v Neaplju) in med bibliofili

(Niccolo Niccoli, Basilios Bessarion). Nekatere med njimi so pozneje prerasle v prve javne (znanstvene) knjižnice: Niccolijeva v Marciano (1444) in Medičejska v Laurenziano (1571) v Firencah, Bessarionova v Marciano v Benetkah (1553). Rodbinske knjižnice s humanistično literaturo so se ustanavljali tudi na Angleškem kot npr. bibliofil Richard de Bury (14.stoletje) in vojvoda Humphrey Cloucesterski (15.stoletje), mecen univerzne knjižnice v Oxfordu; na Nemškem humanista Konrad Peutinger in Willibald Pirckheimer in bankirska rodbina Fugger (15.stoletje); v Franciji humanist Guillaume Budé (16. stoletje) in zlasti francoski kralji, ki so na svojih gradovih zbirali dragocene knjižne zbirke (13. - 16.stoletje), iz katerih sta nastali Kraljevski knjižnici na Angleškem (konec 15.stoletja) in v Parizu (1567). Bogata renesančna kraljevska knjižnica je nastala v Budimu na dvoru Matije Korvina (Bibliotheca Corviniana, 15.stoletje).

Humanistične zamisli o javnih knjižnicah s starejšimi in sodobnimi knjižnimi fondi, ki naj služijo razvoju znanosti in izobraževanja, so s prodorom tiskarstva (2. polovica 15.stoletja) ter ob reformacijskem verskem in kulturnem gibanju (16.stoletje) dobile novo oporo. Ustanavljajo se nove knjižnice posvetnih izobražencev, plemiških in kraljevskih rodbin oziroma se te problikujejo v nove univerzne, mestne, deželne in kraljevske (državne) javne knjižnice. Tako se v Nemčiji oblikujejo mestne oziroma deželne knjižnice (Dresden, München, Heidelberg, Königsberg, Wofenbüttel, Berlin, Weimar, Köln, Frankfurt idr.) in knjižnice univerz (Tübingen, Leipzig, Jena, Wittenberg, Göttingen), avstrijska dvorna knjižnica (Dunaj 1526), francoska kraljevska knjižnica (Fontableau 1518) in Mazarina (Pariz 1643), španska kraljevska knjižnica (Escorial 1567), italijanske mestne (npr. Milano, Rim, Firence) in univerzne (Rim, Bologna, Messina, Modena idr.) knjižnice, v Angliji obnovljena Bodleiana (Oxford 1602) in knjižnica Britanskega muzeja (London 1759), ruski carski (Petrograd 1714, 1795) in univerzna (Moskva 1756) knjižnica, češka javna in univerzna knjižnica (Praga 1777) in druge.

Širšo dostopnost do knjižnih fondov in organiziranje javnih (znanstvenih) knjižnic so pospešile tudi prosvetljenske reforme v posameznih državah. V Avstriji so proti koncu 18.stoletja ob sekularizaciji določenih samostanov fonde njihovih knjižnic prepustili knjižnicam univerz (npr. Graz, Krakow, Lwow) in licejev ali javnim študijskim knjižnicam po deželenih upravnih središčih. Načelo, da je knjižnica vsakomur dostopna javna ustanova je pomembno uveljavila francoska meščanska revolucija. S sekularizacijo cerkvene in samostanske in s podržavljenjem plemiške lastnine so bile iz nacionaliziranih knjižnih fondov organizirane nove javne znanstvene knjižnice ter obogatene nekatere velike knjižnice v Parizu (Mazarina, St.Genevieve, Arsenal) in Kraljevska knjižnica, ki je postala francoska Nacionalna knjižnica (1789) s funkcijo, da zbira in evidentira vse francoske tiske. Po njenem vzoru so se v javne nacionalne knjižnice že v tem

času ali pozneje preobrazile kraljevske knjižnice v Haagu, Bruslju, Köbenhavnu in Stockholmu, dvorna knjižnica na Dunaju, univerzitetna knjižnica v Pragi, knjižnica Britanskega muzeja v Londonu, parlamentarna Kongresna knjižnica v Washingtonu, palatinska in Magliabechijeva knjižnica v Firencah, knjižnica grofov Rumjancev iz Petrograda idr., oziroma so se postopoma ustanavljale nove nacionalne knjižnice za večino držav oziroma narodnih skupnosti (Škotska, Wales, Nemčija, Italija).

Že v 17.stoletju je duh humanizma v nekaterih evropskih deželah sprožil ustanavljanje različnih znanstvenih akademij in društev, v katerih so se ob njihovih knjižnicah združevali visoko izobraženi učenjaki ožjih ali širših strokovnih področij (npr. Italija), ali pa društev oziroma klubov izobražencev oziroma izbranih krogov srednjih družbenih slojev, ki naj bi članom omogočili branje knjig in časopisov (npr. Anglija, Nemčija, Avstrija, Italija). Iz začetka 17.stoletja izvira angleška zamisel o izposojevalnih knjižnicah za nižje družbene sloje (Conventry 1601, Bristol 1608, Norwich 1608), ki so jo konec 17.stoletja katoliški duhovniki na Škotskem preoblikovali v program, da se v vsaki župniji ustanovi javna knjižnica. V Nemčiji so v drugi polovici 17. stoletja ustanavljali bralna društva z izposojevalnimi knjižnicami (Berlin 1688) oziroma mestne knjižnice (Köln), ki so jih od konca 18.stoletja knjigarji oziroma knjigovezi vzdrževali skoraj v vsakem mestu, v 19.stoletju pa so bila organizirana delavska izobraževalna društva s knjižnicami oziroma čitalnicami (Dresden, Hamburg, Berlin, Dunaj). Leta 1731 je bila v ZDA kot prva javna izposojevalna knjižnica ustanovljena Philadelphijska knjižnična družba. Bila je vzor za nastanek prve angleške javne knjižnice za splošne uporabnike v Liverpoolu (1758) in za začetek razvoja ljudskih knjižnic (public library). Do začetka 19.stoletja se je v Angliji že močno razširila mreža župnijskih knjižnic, ni pa uspela zamisel o potujočih knjižnicah, ki naj bi razširjale čtivo po vseh vaseh; prišlo je do ustanavljanja javnih izobraževalnih knjižnic za delavce raznih strok (zlasti tehniške in trgovske, npr. v Edinburgu, Londonu, Manchestru) in do prvega zakona (1850), ki je določil organizacijo brezplačnih ljudskih knjižnic in jim zagotovil stalni finančni vir s posebno davščino, ki jo določi občinska uprava. Pod vplivom revolucije se je tudi v Franciji v 19.stoletju močneje razvilo ustanavljanje izposojevalnih knjižnic, ki so se vse bolj preusmerjale od razvedrilne h poučni literaturi. Oblika angleške javne ljudske knjižnice se je v organizaciji prosvetnih društev in ob podpori mestnih in pokrajinskih uprav kmalu uveljavila tudi v nemških deželah, vzporedno z njimi pa je nastajala tudi mreža javnih knjižnic v okrilju katoliških društev; na Nizozemskem in Danskem se pojavijo protestantske javne knjižnice za nižje sloje prebivalstva. Ob razvoju rednega osnovnega in srednjega šolstva so se po evropskih deželah začele oblikovati šolske knjižnice (z oddelkoma za učitelje in za učence), ki so često imele tudi funkcijo javne ljudske knjižnice.

V okviru javne knjižnice se je leta 1862 v Manchestru pojavila prva mladinska knjižnica, ki so se v večjem številu začele razvijati predvsem na Angleškem in v ZDA, nastajale pa so tudi že javne knjižnice za posebne vrste uporabnikov (npr. bolniške, tovarniške, zaporniške).

V zadnjih sto letih je širom po evropskih deželah razvoj knjižničarstva potekal na osnovi njegove večstoletne tradicije ter se prilagajal oziroma posodabljal pod pritiskom hitro rastoče proizvodnje knjig, novih vrst (npr. periodike) in oblik (avdiovizualne, mikro) publikacij, velikega števila strokovne in znanstvene literature in vse širšemu krogu bralcev prilagojenih izdaj (otroška in žepna knjiga, stripi, šund). Rast knjižničnih fondov in njihove uporabe je zahtevala pomembne spremembe tako v organiziranosti in strokovnem delu knjižnic kot v tehnološki in elektronski podpori poslovanja sodobnih multimedijskih knjižničarskih in informacijskih centrov. Stare in številne nove nacionalne knjižnice so v svoji sodobni funkciji postale nosilke nacionalnih oziroma državnih in vozlišča v mednarodnih knjižničnih informacijskih sistemih. V deželnih (pokrajinskih) središčih in v večjih mestih so se razvijale splošne znanstvene oziroma študijske knjižnice. Razrasle so se univerze s svojimi osrednjimi in fakultetnimi knjižnicami, ki se z vse večjim številom strokovnih oziroma specialnih knjižnic (pri gospodarskih organizacijah, javnih zavodih idr.) povezujejo v kooperativne strokovne mreže in informacijske sisteme, preraščajo svojo osnovno visokošolsko funkcijo in postajajo navzven odprte splošne ali specialne znanstvene knjižnice. Šolske knjižnice si razvojno oblikujejo svoje mesto v izobraževalnem in pedagoškem delu osnovnih in srednjih šol. Velik porast in strokovni razmah doživljajo sodobno organizirane (omrežje delovnih enot, potujoče knjižnice, knjižnični sistem) javne splošne (ljudske) knjižnice kot pomembni dejavniki splošne izobraženosti, prosvetnega in kulturnega osveščanja med prebivalstvom svojega družbenega okolja.

V zadnjih dveh stoletjih se je izoblikovala tudi knjižničarska stroka. Iz tisočletnega izročila o obstoju knjižnic in ob stoletja neprekinjeni tradiciji srednjeveških in novodobnih knjižnic so se v 18.stoletju izoblikovala prva teoretična načela o bibliotekarskem strokovnem organiziranju in o delovnih postopkih s knjigami in z njihovimi uporabniki. Pojavile so se prve oblike strokovnega usposabljanja za delo v knjižnicah, v 19.stoletju je bilo bibliotekarstvo utemeljeno kot samostojna znanstvena disciplina in kot predmet visokošolskega študija. V drugi polovici 20.stoletja so organiziranje in strokovno poslovanje knjižnic začele uravnavati enotne mednarodne strokovne smernice in standardi za knjižničarsko delo. Bibliotekarsko strokovno izobraževanje in usposabljanje se je vse bolj vključevalo v vse redne oblike strokovnega šolanja ter razvijalo raziskovalno delo na strokovnih področjih posameznih bibliotekarskih ved in bibliotekarske znanosti.

Razvoj knjižnic na Slovenskem

Prisotnost antične knjige začasa rimske civilizacije na sedanjem slovenskem ozemlju moremo na podlagi arheološke dokumentacije (nagrobnik iz 1.polovice 3.stoletja z reliefom moške postave s papirusovim zvitkom v rokah, Ajdovski Gradec pri Sevnici) zgolj predpostavljati. Prvi dokumentirani nosilci knjižne kulture na območju, ki so ga v 7.stoletju in 8.stoletju naselila staroslovenska plemena, so bili od sredine 8.stoletja naprej benediktinski misijonarski priorati severno od Drave (Gospa Sveta, St.Peter v Gozdu, Ad Udrimas) in benediktinski samostan v Štivanu pri Devinu (ustanovljen v 5.-6.stoletju, obnovljen v 9.stoletju) z zbirko obveznih srednjeveških rokopisnih knjig za bogoslužje v *samostanski knjižnici*. Za 10.stoletje je izpričan bogat knjižni dar (42 kodeksov) za cerkveno knjižnico prafare Otok na Vrbskem jezeru, z osnovno versko literaturo pa je morala biti v 11.stoletju opremljena tudi prva škofijska cerkev na slovenskih tleh (Krka 1072) in njeni kanoniški kapitlji (Dobrla ves, Gospa Sveta, Otok).

V 11.-13. stoletju so samostanske knjižnice nastajale najprej pri benediktincih v Št. Juriju ob Jezeru (1010), Osojah (1028), Krki (1043), Št. Pavlu (1091), Kloštru (1106) in Gornjem Gradu (1140) na osrednjem slovenskem naselitvenem območju oziroma na njegovem obrobju na Koroškem (Millstatt 1091), na Štajerskem (Admont 1074, Št.Lambert 1096), v Porabju (Monošter 1184), v Reziji (Možac 1085) in v Furlaniji (Rožac 1118); njim so sledili cistercijani v Stični (1135), Vetrinju (1142), Monoštru (1219) in Kostanjevici (1234) in kartuzijani v Žičah (1160), Jurkloštru (1170) in Bistri (1260), pozneje tudi v Pleterjah (1403). Fondi teh knjižnic so bili zelo različni, najbogatejši pri kartuzijanih in cistercijanih (npr.Žiče leta 1487 nad 2000 kodeksov), nekateri samostani pa so imeli tudi skriptorije (npr. Stična, Bistra, Vetrinj, Kostanjevica, Pleterje, Jurklošter, Žiče, Gornji Grad). Njim so v 13. in 14.stoletju sledili mlajši meniški redovi križniki, dominikanci, minoriti, premostratenci, dominikanke, avguštinci in klarise s samostani v Gorici, Trstu, Brežah, Grebinju, Beljaku, Velikovcu, Volšperku, Velesovem, Komendi, Mekinjah, Škofji Loki, Ljubljani, Črnomlju, Metliki, Celju, Polzeli, Ptuju, Veliki Nedelji, Radgoni, Mariboru, Studenici, Radljah in Muti ter cerkvene ustanove kot škofija v Št.Andražu v Labotski dolini (1228) in arhidiakonati salzburške škofije za spodnjekoroško in oglejske škofije za gorenjsko, dolenjsko in furlansko območje s svojimi župnijami in vikariati, vsi ali s skromnejšimi ali z obsežnejšimi samostanskimi oziroma *cerkvenimi knjižnicami* za potrebe svojega verskega in bogoslužnega delovanja.

Posredni odnos do knjižne literature so v tem obdobju pokazali tudi nekateri posvetni fevdalci, s tem da so podpirali ustanavljanje srednjeveških samostanov in njihovih knjižnic (npr. Spanheimi, Višnjegorski, Andeški, Goriški, Ptujski, Celjski). Prva izpričana *grajska knjižnica* je začela v 14.sto-

letju nastajati pri Turjačanih (Auerspergi) in se je v naslednjih stoletjih precej namnožila. V 15.stoletju je obstajala grajska knjižnica tudi pri Celjskih grofih, zlasti na dvoru Ulriha II. in njegove žene Katarine. Knjige so imeli tudi na upravnih središčnih fevdalnih posesti freisinške, salzburške, bamberške in brixenške škofije (npr. v 14.stoletju v Škofji Loki).

Po iznajdbi tiska so se od sedemdesetih let 15.stoletja dalje začele stare srednjeveške in nove nastajajoče knjižnice dopolnjevati z inkunabulami in z drugimi tiski, od sredine 16.stoletja tudi s slovenskimi. Ob novih cerkvenih knjižnicah je predvsem pomembna nova rast samostanskih knjižnic, ki so jih od 15.stoletja dalje po številnih krajih (Koper, Gorica, Devin, Trst, Sv.Križ, Celovec, Beljak, Kamnik, Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Metlika, Novo mesto, Krško, Novi Klošter, Ormož, Celje, Maribor, Ptuj, Nazarje, Olimje) ustanavljali najmlajši meniški redovi frančiškani, kapucini in jezuiti, tako da je na začetku 18.stoletja v 40 okoljih po Slovenskem delovalo vsaj 70 takšnih knjižnic, ki so imele poleg verske literature tudi vse več posvetne znanstvene in leposlovne literature.

Do spoznavanja znanja in do knjig v obstoječih knjižnicah (družinskih, grajskih, samostanskih, cerkvenih) so že od 13.stoletja mogle oblikovati določen odnos prve najstarejše mestne šole (Šentvid ob Glini, Piran, Ljubljana, Celovec, Trst, Milje, Kamnik), zlasti pa v 15.stoletju nastajajoče mestne šole (Izola, Maribor, Celje, Gorica, Škofja Loka, Krško, Višnja Gora, Črnomelj) ter odhajanje mladih ljudi iz teh okolij na višje šolanje v nemška, italijanska in francoska univerzna središča. To je pomembno prispevalo k delovanju starejših in ustanavljanju novih plemiških *družinskih knjižnic* v 16.stoletju (Gall, Rain), ki so jih največkrat oskrbovali prav njihovi mladi izobraženci, ter k oblikovanju družinskih oziroma *osebnih knjižnic* cerkvenih dostojanstvenikov (P.Seebach, B.Radlic, J.Tavčar, K. Ravbar) in posvetnih izobražencev (npr. L.Budina, V.Praunsperger, B. Rasp, G.Žitnik, družina Zaule).

Reformacijsko gibanje 16.stoletja je vzbudilo ustanavljanje knjižnic za protestantske občane (npr. Celovec 1563, Ljubljana 1569). Slednjo je kot *knjižnico deželnih stanov in cerkve na Kranjskem* utemeljil začetnik slovenske književnosti P.Trubar ter jo kot prvo javno knjižnico na Slovenskem namenil učiteljem protestantske stanovske šole, pridigarjem in drugim (slovenskim in nemškim) protestantskim sodeželanom. Njen osnovni fond iz Trubarjeve osebne knjižnice so dopolnili predvsem darovi protestantskih pridigarjev, šolnikov, plemičev in meščanov (J.Dalmatin, J.Simplicij, Fel.Trubar, J.Klement, A.Bohorič, L.Budina, S.Krelj, M.Vlačić idr.) ter je postala najbogatejša knjižnica sočasne verske in humanistične posvetne literature v latinskem, nemškem, italijanskem, francoskem in slovenskem jeziku (več kot 1.500 zvezkov) na Kranjskem. V času protireformacije je bila izročena v varstvo ljubljanskim jezuitom (1604), od koder je

prešla v knjižnico ljubljanskih škofov v Gornjem Gradu in pozneje (1798) vsaj delno v temeljni fond javne študijske knjižnice v Ljubljani.

Ljubljanski jezuitski samostan (ustanovljen 1597) je bil zbirališče zaplenjene protestantske literature (požig 1617), *jezuitska knjižnica* pa je predvsem služila gimnazijskemu, teološkemu (1619) in pozneje popolnemu filozofskemu visokošolskemu študiju (1704). Ob darovih iz osebnih knjižnic (J.L.Schönleben, F.A.Pelzhofer) in finančnih podporah (A.Erberg) je zbrala precej bogat knjižni fond, ki je bil v požaru po ukinitvi samostana (1773) skoraj popolnoma uničen, preostanek 637 knjig pa je predstavljal začetni fond novoustanovljene licejske knjižnice v Ljubljani. - Podobno funkcijo na področju srednjega oziroma višjega izobraževanja so imele tudi knjižnice jezuitskih samostanov v Celovcu (ustanovljen 1602), Gorici (1615), Trstu (1619) in pozneje v Mariboru (1757).

Od *grajskih knjižnic* plemiških rodbin se je z inkunabulami in tiski iz 16. in 17.stoletja obsežneje dopolnjevala knjižnica Turjačanov. Sredi 17.stoletja, ko so jo z gradu Turjak preselili v novi knežji dvorec v Ljubljano, je štela ok.7.000 zvezkov (50 inkunabul) večinoma posvetne znanstvene literature. Po potresu 1895 so jo prenesli na grad Losensteinleithen v Zgornjo Avstrijo in jo pozneje razprodali. - V drugi polovici 17.stoletja je nastajala bogata knjižnica J.V. Valvasorja na gradu Bogenšperku pri Litiji, ki je imela 10.000 zvezkov znanstvenih del in ok. 10.000 grafičnih listov ter bila konec stoletja prodana škofijski knjižnici v Zagrebu. - Grajska knjižnica Erbergov v Dolu pri Ljubljani je pridobila pomemben fond arhivalij in muzealij dežele Kranjske, domačih in tujih tiskov (sredi 19.stoletja ok. 7.000 zvezkov), ki so večinoma prešli v deželni muzej. - Med manjšimi grajskimi knjižnicami izvirata iz 17.stoletja knjižica baronov Raigersfeldov (Rakovec) v Ljubljani z deli pravnih, gospodarskih in uporabnih ved in knjižnica grofov Barbo-Waxenstein na Rakovniku pri Šentrupertu. - Od konca 18.stoletja pa je v družini barona Žige Zoisa v Ljubljani nastajala knjižnica naravoslovne in humanistične (zlasti slavistične) literature (nad 4.000 zvezkov), ki je bila na voljo širšemu krogu slovenskih razsvetljenskih izobražencev in je pozneje prešla v javno študijsko knjižnico.

Na začetku 18.stoletja je družba delovnih učenjakov *Academia operosorum* (ustanovljena 1693) v Ljubljani ustanovila javno znanstveno knjižnico (1701), ki je z darovi iz osebnih knjižnic društvenih članov zbrala obsežen fond teološke, filozofske, pravne, naravoslovne, medicinske, umetnostne, jezikoslovne in zgodovinske literature. Nameščena je bila v novi baročni knjižnični dvorani (arh.K.Martinuzzi, freskant G.Quaglio). Leta 1721 je akademija prenehala delovati, knjižnica je prešla v last škofije in postala kot *semeniška knjižnica* del bogoslovnega semenišča v Ljubljani (od leta 1951 je in situ zaščitena kot kulturni spomenik). - Podobno zamisel o javni znanstveni knjižnici je obnovilo *Društvo za poljedelstvo in koristne*

umetnosti za Kranjsko (ustanovljeno 1767). Zbrali so strokovno literaturo s področij gospodarskih, prirodnih in uporabnih ved ter načrtovali pridobitev turjaške grajske knjižnice in jezuitske samostanske knjižnice in postavitev primernega knjižničnega poslopja. Leta 1787 se je društvo razšlo, načrti so ostali neuresničeni, knjižni fond (2.086 zvezkov) pa je prešel v javno študijsko knjižnico.

Prizadevanja za javno znanstveno knjižnico so se uresničila šele v zadnjih desetletjih 18.stoletja, ko so začele sovpadati humanistične ideje izobraženih strokovnjakov, težnje slovenskega kulturnega in narodnega preporoda in ukrepi uradne razsvetljenske politike. Po slednjih je vsaka avstrijska deželna upravna enota, poleg višjih oziroma visokih izobraževalnih ustanov, v svojem glavnem mestu dobila tudi deželno študijsko knjižnico. V Ljubljani je bila njena ustanovitev v letu 1774 povezana z dekretom cesarice Marije Terezije, ki je 637 knjig, rešenih iz pogorele knjižnice razpuščenega jezuitskega samostana, namenila "za splošno uporabo ustanovljeni knjižnici" pri ljubljanskem liceju, po katerem je dobila ime *Licejska knjižnica*. Začetni fond so najprej dopolnili zasebni darovi (1776: Inocenc Taufferer, Jakob Knauer, baroni Rakovec, 1778: Karl Peer, skupno ok. 2.760 zvezkov), temeljnega pomena pa je bil priliv iz knjižnic na Kranjskem podržavljenih samostanov. Čeprav je imela pri odbiranju iz teh knjižnih fondov prednostno pravico Dvorna knjižnica z Dunaja, so bile v fond Licejske knjižnice v letih 1782-1790 vključene obsežne in dragocene knjižne zbirke cistercijanov iz Stične (2.523 zvezkov), kartuzijanov iz Bistre (1.153 zvezkov) in iz Kostanjevice (2.486 zvezkov), avguštincev (3.190 zvezkov) in diskalceatov (3.265 zvezkov) iz Ljubljane in servitov iz Devina (1.102 zvezka), skupno 13.719 zvezkov. Leta 1787 je bila priključena tudi knjižnica Društva za poljedelstvo in druge koristne umetnosti za Kranjsko (2.086 zvezkov), leta 1798 del knjižnice protestantskih deželnih stanov (neznano število enot), ki jo je bila ljubljanska škofija deponirala v Gornjem Gradu in še nekatere zasebne knjižnice (Gabrijel Gruber, Janez J.Schilling, Flachenfeld, Fr.Hladnik). Fond za novo knjižnico so zbrali v zgradbi mestne redute, njegov prvi varuh pa je bil baron Inocenc Taufferer (1775-1788). Prvi kustos, licejski profesor Franz Wilde (1789-1809), je leta 1790 v prvem popisu zbranega gradiva navedel 13.333 del v 19.415 zvezkih (in 5.050 dvojnic), med katerimi so bila vsa glavna teološka in kanonska dela, najboljša starejša juridična dela, latinski in grški klasiki, številna dela s področja naravoslovja, gradbeništva, poljedelstva in zgodovine, manj s področja filozofije in medicine. Knjižnica je za potrebe liceja začela delovati leta 1791, za javnost pa je bila odprta leta 1794. V letu 1807 je dobila pravico do prejemanja obveznih izvodov vseh tiskov iz Kranjske in s tem značaj deželne knjižnice. V času francoskih Ilirskih provinc (1809-1814) je imela pravico do obveznih izvodov tiskov s celotnega njihovega teritorija; v teh letih so

knjižnico vodili francoska visokošolska profesorja Michel Lieb in grof Hieronim Agapito (1810-1812) in pisatelj Charles Nodier (1813). Od leta 1813 naprej je knjižnico vodil prvi kustos slovenskega rodu Matija Kalister, kateremu je leta 1828 sledil licejski profesor Matija Čop (do 1835). Slednji je začel načrtno zbirati vsa slovenska in pomembnejša slovanska dela ter knjižnico urejati po takrat sodobnih načelih državne bibliotekarske inštrukcije (iz 1825). Njegovo delo sta nadaljevala kustosa Josip Kalasanc Likavec (1836-1850) in Matija Kastelic (1850-1865). Ob ukinitvi ljubljanskega liceja leta 1850 je njegova knjižnica uradno postala deželna *študijska knjižnica* za Kranjsko ter odslej delovala kot javna deželna splošna znanstvena knjižnica, katere fond je po inventarnem katalogu iz leta 1853 obsegal 21.200 publikacij v 31.900 zvezkih (od tega 412 inkunabul) in 423 rokopisov. Naslednji kustos univerzitetni profesor Gottfried Muys (1865-1897) je skrbel predvsem za izpopolnitev knjižničnih fondov z manjkajočo temeljno klasično in sodobno znanstveno literaturo. Po potresu leta 1895 je postala nekdanja licejska zgradba neuporabna in knjižnica je bila razseljena (1897,1901) po začasnih depojih; primerne prostore v novi zgradbi gimnazije je dobila šele leta 1907. Za obe selitvi in za hranjenje razseljenega fonda je poskrbel kustos Konrad Stefan (1897-1909), ki je tudi avtor prvega zgodovinskega pregleda o ustanovitvi in razvoju knjižnice. Njen nadaljnji razvoj je pretrgala prva svetovna vojna. V tem času sta bila direktorja knjižnice Luka Pintar (od 1909) in Avgust Žigon (od 1915). Ob koncu vojna (1919) je knjižnični fond obsegal 41.130 del v ok. 110.000 zvezkih, 600 inkunabul in 700 enot srednjeveških kodeksov in drugega rokopisnega gradiva.

Z ustanovitvijo Licejske knjižnice se zaključuje obdobje delovanja starejših knjižnic (samostanskih, grajskih, privatnih, znanstvenih društev) in prihaja do združevanja knjižničnih fondov nekaterih najpomembnejših med njimi. Začenja se oblikovanje javnih študijskih knjižnic, domoznanskih in strokovnih knjižnic, šolskih knjižnic in splošnih javnih knjižnic, po prvi svetovni vojni pa splošnih in specialnih znanstvenih knjižnic v okviru univerze in pri znanstvenih ustanovah.

Pri Deželnem muzeju za Kranjsko (ustanovljen 1821) je v letih 1821-1826 nastajala ena najstarejših javnih znanstvenih knjižnic na Slovenskem, domoznanska in strokovna *muzejska knjižnica*, ki je s pridobivanjem zasebnih (J.Zupan, K.Dežman, A.Grün), grajskih (Erbergi) in društvenih knjižnic (Kazinsko društvo, Zgodovinsko društvo za Kranjsko) in cenzurnih izvodov na Kranjskem natisnjenih publikacij ter z zamenjavami domače za tujo strokovno in znanstveno literaturo do prve svetovne vojne postala druga najpomembnejša knjižnica na Slovenskem in od leta 1920 dalje delovala kot *Knjižnica Narodnega muzeja* v Ljubljani. Za potrebe muzeja zbira predvsem strokovno in znanstveno literaturo s področja arheologije, numizmatike, kulturne zgodovine, muzeologije in konservatorstva. Knjižnica ima

ok. 130.000 zvezkov gradiva, med njimi številne redkosti, tiske iz 17. in 18.stoletja, zbirke slovenik do 1918, rokopisov, zemljevidov, društvenih spisov, gledaliških letakov in bogat grafični kabinet (ok. 16.000 listov). Med obema vojnama sta za njeno strokovno poslovanje poskrbela predvsem prvi bibliotekar Ivan Žibert in Avgust Pirjevec, po drugi svetovni vojni pa Joka Žigon in Branko Reisp. – Podobne muzejske strokovne in pokrajinske domoznanske knjižnice so ustanavljali tudi v drugih slovenskih kulturnozgodovinskih središčih. Med najstarejše se uvrščata knjižnici splošnih pokrajinskih muzejev v Celju (ustanovljen 1882) in na Ptuju (1893), med mlajše pa v Mariboru (1933) in v Škofji Loki (1939) ter po drugi svetovni vojni v vseh novih pokrajinskih in lokalnih muzejih. Predvsem v Ljubljani so nastajale tudi strokovne knjižnice v specializiranih muzejskih ustanovah, kot so npr. Slovenski etnografski muzej (1923), Slovenski šolski muzej (1938), Prirodoslovni muzej (1944), Muzej narodne osvoboditve (1944) in drugi.

V Mariboru je Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko (ustanovljeno 1903) v svoji društveni knjižnici zbiralo predvsem zgodovinsko literaturo in tiske, ki pričajo o štajerskih Slovencih in njihovi dejavnosti. Do leta 1918 je z darovi društvenih članov (Matej Slekovec) in z zamenjavami za Časopis za zgodovino in narodopisje (od 1904) pridobila ok. 3700 zvezkov. Po vojni se je leta 1921 preobrazila v *Študijsko knjižnico*. Poleg osnovne usmeritve je svoje fonde dopolnjevala s starejšimi in tekočimi slovenskimi tiski, prejemala v letih 1919-1925 obvezne izvode slovenskih tiskov in pridobivala pomembnejšo tujo znanstveno literaturo ter se pod strokovnim vodstvom Janka Glazerja (od 1926 bibliotekar, 1931-1959 ravnatelj) uvrstila med vodilne slovenske znanstvene knjižnice. Ob okupaciji leta 1941 je bila knjižnica ukinjena, njen fond (43.000 zvezkov) pa odpeljan v Gradec in po vojni tričetrtinsko repatriiran. Leta 1945 je bila obnovljena in postala pokrajinska splošna znanstvena knjižnica za severovzhodni del Slovenije s poudarkom na domoznanstvu in s pravico do obveznih izvodov tiskov v Sloveniji (od 1960). Ob nastajanju visokega šolstva v Mariboru je bila leta 1961 določena za njegovo osrednjo knjižnico in se leta 1970 preimenovala v *Visokošolsko in študijsko knjižnico*, postala matična knjižnica za visokošolske in specialne knjižnice v Mariboru in z nastankom univerze pridobila naslov *Univerzitetna knjižnica* (1975). Zasnovala je splošnoizobraževalni knjižnični sistem mariborske občine in sooblikovala knjižnično-dokumentacijsko-informacijski sistem univerze. Fondi (1991) knjižnice obsegajo 603.569 enot, od tega 470.708 knjig in letnikov periodik in 132.861 enot drugega knjižničnega gradiva (rokopisi, geografske karte, drobni tiski, glasbene edicije, avdiovizualni mediji). Od leta 1988 deluje v novi sodobni knjižnični palači in je opremljena s sodobno računalniško in komunikacijsko tehnologijo. Za J.Glazerjem sta razvoj knjižnice usmerjala Jaro Dolar in Bruno Hartman.

Leta 1901 je začela v okviru ljubljanskega mestnega arhiva delovati *Mestna knjižnica* kot strokovna knjižnica mestne uprave. Sprva je zbirala literaturo pravne in upravne vsebine in o Ljubljani, na predlog mestnega arhivarja in upravnika knjižnice Antona Aškerca pa od leta 1904 dalje tudi vse na Slovenskem in med izseljenci v tujini izhajajoče slovenske časnike ter do leta 1910 zbrala fond ok. 2.000 zvezkov. Od leta 1939 je začela dobivati obsežne darove češke, slovaške, lužiškosrbske, poljske in bolgarske literature, zato je bila leta 1946 uradno poimenovana za *Slovansko knjižnico*. Ob domoznanski funkciji študijske knjižnice za širše območje mesta Ljubljane je imela kot specialna študijska knjižnica zlasti nalogo, da zbira in hrani znanstvena (predvsem humanistična) in leposlovna dela vseh slovanskih narodov pa tudi prevode iz slovanskih jezikov v slovenščino in obratno ter da organizira temu ustrezno dokumentacijsko in informacijsko službo. Dolgoletni ravnatelj France Dobrovoljc (1948-1974) jo je razvil v sodobno bibliotekarsko ustanovo. Poleg povojnih vključitev gradiva iz nekaterih ukinjenih društvenih in drugih knjižnic in s privatnimi darovi je svoj fond bogatila predvsem s široko razvito mednarodno zamenjavo publikacij z vsemi velikimi knjižnicami slovanskih narodov in s slavističnimi inštituti drugih držav. V letu 1985 je razpolagala z več kot 90.000 enotami različnega knjižničnega gradiva.

Medtem ko so bile srednjeveške mestne in druge šole namenjene samo najbolj elementarnemu izobraževanju, so si v protestantskih deželnih stanovskih šolah v 16.stoletju (Celovec 1552, Ljubljana 1563) učitelji že pomagali z literaturo iz svojih osebnih oziroma iz javnih stanovskih knjižnic. V 17. in 18.stoletju ustanovljenim gimnazijam, ki so jih vodili jezuiti (Ljubljana, Celovec, Gorica, Trst, Maribor) in drugi meniški redovi (Koper, Novo mesto), so služili posebni fondi njihovih samostanskih knjižnic, kar je obveljalo tudi po ukinitvi jezuitskega reda (1773) oziroma po uvedbi obveznega javnega šolstva (1774). Posebne *šolske knjižnice* je bilo dovoljeno ustanavljati na gimnazijah, ki so delovale v krajih brez liceja, šele po letu 1925 (Celje, Maribor, Novo mesto), od leta 1849 dalje pa so bile na vseh srednjih šolah (gimnazije, realke) obvezne šolske knjižnice za profesorje in za učence (Celje, Celovec, Gorica, Idrija, Kočevje, Ljubljana, Maribor, Novo mesto, Trst). Dvajset ket pozneje (1869) so bile v vsakem šolskem okraju ustanovljene učiteljske strokovne knjižnice in šolske knjižnice na učiteljiščih (Maribor, Celovec, Ljubljana, Gorica, Koper, Trst), postopoma pa tudi šolske knjižnice po osnovnih šolah. Kvalitetneje so se razvijale predvsem gimnazijske ter nekatere učiteljiščne in učiteljske okrajne knjižnice.

Prvi zametki splošnih javnih knjižnic za potrebe podeželskega in mestnega prebivalstva so se začeli pojavljati kot sadovi prosvetljenskega gibanja konec 18.stoletja in v prvi polovici 19. stoletja. Po vzoru iz tujine (Pohlin 1789) naj bi knjižničarsko dejavnost opravljali duhovniki. Slovenski

bogoslovci so se za to delovanje začeli pripravljati v semeniških bralnih društvih (Gradec 1810 oz. 1832, Ljubljana 1839) in nato v prvi polovici 19.stoletja kot duhovniki vodili po župniščih *bralnice* oziroma *bralna društva* (Radgona 1830, Limbuš 1847, Št.Jakob 1847, Fram 1849).

V letih 1848-1850 je narodnopolitično Slovensko društvo v Ljubljani vzpodbudilo ustanavljanje svojih *društvenih knjižnic*, ki naj bi s primernimi knjigami prebujale in krepile slovensko narodno zavest zlasti med mestnim in trškim prebivalstvom; delovale so npr. tudi v Celovcu, Trstu, Gorici, Kropi, Dobrovi, Sodražici ter med Slovenci na Dunaju in v Gradcu. Istočasno je prišlo do zamisli (1849), naj bi po češkem vzoru na podeželju organizirali *občinske knjižnice* s knjigami za pouk in kratek čas. Iz te pobude je po letu 1853 prišlo do ustanavljanja *farnih knjižnic*, ki so sprva delovale v mnogih krajih, pa začele pod vplivom svetovnonazorskega razlikovanja med prebivalstvom usihati, se znova uveljavile v povezavi s knjižnicami Katoliške družbe za Kranjsko (ustanovljena 1869) ter se zlasti razvile, ko je skrb za knjižničarsko delo med ljudstvom prevzela Slovenska krščansko-socialna zveza (1897); leta 1912 je delovalo 450 knjižnic z ok. 122.000 knjigami.

Delovanju kulturno prosvetnih društvenih knjižnic pa je dalo novo in močno razvojno vzpodbudo narodnopolitično čitalniško gibanje Slovencev. Leta 1861 so bile ustanovljene *Narodne čitalnice* v Mariboru, Ljubljani, Trstu in Celju, ob koncu desetletja (1869) pa je po Slovenskem delovalo že 58 čitalnic, med njimi v Tolminu, Gorici, Škofji Loki, Ptuju, Kranju, Celovcu, Ajdovščini, Ilirski Bistrici, Vipavi, Planini, Metliki, Sevnici, Novem mestu, Št.Vidu, Idriji, Jelšanah, Solkanu, Črničah, Braniku in drugod). Zbirale in nudile so svojim članom predvsem slovenske politične časnike, leposlovne in znanstvene časopise in knjige ter publikacije drugih slovanskih narodov. Ob prelomu stoletij so čitalniške knjižnice v večjih in razvitih krajih prerasle v javne (občinske) *ljudske knjižnice*, drugje jih je prevzela organizacija Južnega sokola (ustanovljen 1863), slabše pa so se porazgubile. V drugi polovici 19.stoletja so v okviru katoliško, liberalno in socialistično usmerjenih delavskih izobraževalnih in stanovskih organizacij delovale tudi *delavske knjižnice* (npr. Ljubljana, Celje, Maribor, Ptuj, Celovec, Trst, Prevalje, Guštanj, Idrija).

V obdobju kraljevine Jugoslavije (1919-1941) so ljudske knjižnice delovale v okrilju političnih strank in njihovih prosvetnih organizacij: liberalna Zveza kulturnih društev, katoliška Prosvetna zveza, delavska Svoboda oziroma Vzajemnost in Zveza kmečkih fantov in deklet so leta 1927 vodile 415 knjižnic s fondom 249.000 knjig. Nekatere ljudske knjižnice so delovale pri drugih organizacijah in društvih oziroma so zanje bolj ali manj skrbele lokalne (občinske ali mestne) uprave, zlasti v manjših naseljih pa so bile organizirane tudi pri osnovnih šolah. Najbolj razširjene in s knjigami bogate so bile ljudske knjižnice na območju Maribora, Ljubljane, Ptuja, Celja in

Kranja. Dobro so delovale predvsem osrednje mestne knjižnice: Šentjakobska knjižnica v Ljubljani, Knjižnici Delavske zbornice in Prosvetni knjižnici v Ljubljani in Mariboru, Ljudska knjižnica v Mariboru, Dvorska knjižnica v Ljubljani, Javna mestna knjižnica v Celju ter Simona Gregorčičeva knjižnica, Knjižnica Ign.Gruntarja in Društvena knjižnica splošnega ženskega društva v Ljubljani. Tik pred drugo svetovno vojno (1940) je bilo na Slovenskem 855 ljudskih knjižnic s fondom 580.000 knjig (0,5 knjige na prebivalca), ki so izposodile letno 727.000 zvezkov (0,7 knjige na prebivalca), od česar pa je četrtina odpadla na deset osrednjih mestnih knjižnic.

Leta 1919 je bila dotedanja študijska knjižnica za deželo Kranjsko preimenovana v *Državno študijsko knjižnico* in postala osrednja knjižnica za slovenski del nove jugoslovanske države ter s tem pridobila pravico do prejemanja obveznih izvodov tiska z vsega slovenskega ozemlja; z zakonskim preimenovanjem v *Državno biblioteko* (1921) pa tudi pravico do obveznih izvodov tiskov iz cele Jugoslavije in nekatere naloge slovenske narodne knjižnice. Hkrati je z ustanovitvijo prve slovenske univerze v Ljubljani prevzela tudi naloge osrednje univerzne knjižnice in s tem oskrbovanje visokošolskega pedagoškega, strokovnega in znanstvenega dela s potrebno strokovno in znanstveno literaturo. Uradni naslov *Univerzitetna biblioteka* je dobila šele leta 1938 in odtlej delovala kot javna univerzna in splošna znanstvena knjižnica. V tem času sta knjižnico vodila ravnatelja Avgust Žigon in Janko Šlebinger (od 1925), njeno strokovno bibliotekarsko in bibliografsko delo je potekalo po sodobnih strokovnih smernicah, pri tem pa so, ob rasti knjižničnih fondov (1932:175.000 zvezkov) in samo 18 študijskih mestih v čitalnici, prostorski pogoji skoraj onemogočali njeno normalno poslovanje. Začela so se prizadevanja za novo knjižnično zgradbo, ki je bila po načrtih arh.J.Plečnika v letih 1936-1941 dograjena in vseljena. Na novi univerzi pa so ob njeni osrednji knjižnici in vzporedno z ustanavljanjem prvih fakultet in njihovih oddelkov začele delovati prve *visokošolske knjižnice* kot specialne znanstvene knjižnice na filozofski, juridični, tehniški, medicinski in teološki fakulteti.

Druge knjižnice so se v desetletjih med obema vojnama organizacijsko prilagajale družbenim spremembam in se strokovno razvijale. Knjižnica mariborskega zgodovinskega društva je prerasla v mestno Študijsko knjižnico (1922), ljubljanska Mestna knjižnica se je razvijala v specializirano študijsko knjižnico, pri slošnih in specializiranih muzejih pa so nastajale nove strokovne muzejske oziroma domoznanske knjižnice (Koper, Ljubljana, Maribor, Škofja Loka). Predpisi o ljudskih, srednjih in učiteljskih šolah (1929) so določili, da se v teh šolah organizirajo učiteljske (profesorske) in šolarske (dijaške) knjižnice, v večjih mestih pa se lahko ustanavljajo tudi strokovne knjižnice za profesorje vseh srednjih šol. Novo ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani (1938) je začela orga-

nizirati svojo osrednjo *akademijsko knjižnico*, vendar je njeno delovanje zaživelo šele po vojni. Nekatere starejše privatne družinske in osebne knjižnice so prehajale v javne fonde, samostanske in cerkvene knjižnice pa so delovale v svojem zaprtem delokrogu.

Po drugi svetovni vojni je slovensko knjižničarstvo doživljalo pomemben organizacijski in strokovni razvoj. Uvejavljeni so bili predpisi o raznih vrstah knjižnic, o knjižničarskih strokovnih delavcih in prvi slovenski zakon o knjižnicah (1961,1965) ter knjižničarstvu priznan položaj profesionalne družbene javne službe in dejavnosti. Na osnovi dolgoročne družbene usmeritve iz leta 1971 pa se je slovensko knjižničarstvo začelo posodabljati v skladu z mednarodnimi načeli o moderni funkciji, organiziranosti in delovanju knjižnic, kar je uradno uveljavil novi zakon o knjižničarstvu (1982).

Osrednja slovenska knjižnica (nekdanja licejska in dotedanja Univerzitetna biblioteka) je bila uradno preimenovana v *Narodno in univerzitetno knjižnico* (1945). Dobila status slovenske nacionalne knjižnice in bila reorganizirana po sodobnih mednarodnih načelih za delovanje nacionalnih in osrednjih univerznih knjižnic ter usposobljena za opravljanje nalog republiške matične knjižnice (od 1961) in povezovalke knjižničnega informacijskega sistema Slovenije (od 1982). Po organizacijski in programski utrditvi Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (1948) se je začela normalno razvijati osrednja *Biblioteka SAZU* in njene inštitutske knjižnice. Kot nova vrsta javnih splošnih znanstvenih knjižnic so bile v pokrajinskih središčih Slovenije v letih 1945-1956 organizirane poklicne *študijske knjižnice*: poleg že obstoječe v Mariboru tudi v Novem mestu, Celju, Ptuju, Postojni, Novi Gorici, Ravnah, Kranju, Kopru in v Murski Soboti, za območje Ljubljane pa je te naloge opravljala Slovanska knjižnica. Njih funkcija je bila zadovoljevanje potreb določenega območja z literaturo za strokovno, kulturnoprosvetno, izobraževalno in znanstveno delo ter zbiranje domoznanskega gradiva. Delovna in strokovna povezanost je bila vzpostavljena tudi z osrednjima knjižnicama zamejskih Slovencev, z *Narodno in študijsko knjižnico* v Trstu (ustanovljena 1947) in s *Študijsko knjižnico Slovenskega znanstvenega inštituta* v Celovcu (ustanovljena 1977).

Po vsej Sloveniji so bile organizirane *javne ljudske knjižnice* (predpis iz 1945), sprva še amaterske društvene in krajevne, ki so v večjih mestih in občinskih središčih prerasle v poklicne kulturne ustanove za širjenje knjig in branje v smislu splošnega izobraževanja in kulturnega razvedrila. Njihovo dejavnost so kot posebna organizacijska oblika splošnega javnega knjižničarstva dopolnjevale *sindikalne knjižnice* po delovnih organizacijah. Po letu 1971 so se ljudske in študijske knjižnice začele medsebnojno povezovati in združevati v *splošnoizobraževalne knjižnice*, ki so bile kot sodobna oblika splošnega javnega knjižničarstva organizirane v vseh obči-

nah (osrednja knjižnica z mrežo podružničnih krajevnih in vzajemnih knjižnic in izposojevališč potujoče knjižnice).

Močno so se razvijale knjižnice na področju visokega šolstva. Z izpopolnjevanjem univerze v Ljubljani so se ustanavljale *visokošolske knjižnice* na novih oddelkih že obstoječih fakultet ter v okviru novih fakultet za ekonomijo, za naravoslovje in tehnologijo, za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, za elektrotehniko, za strojništvo, za biotehniko, za sociologijo, politične vede in novinarstvo in za telesno kulturo. V letih obstoja Tehniške visoke šole je bila kot njena osrednja knjižnica ustanovljena *Centralna tehniška knjižnica* (1949), ki tudi po osamosvojitvi tehniških, tehnoloških in naravoslovnih fakultet opravlja naloge osrednje visokošolske knjižnice za ta strokovna področja. Vzporedno so nastajale in delovale knjižnice tudi na visokih in višjih šolah, ki so se pozneje vključile v ljubljansko univerzo, in sicer na akademijah za glasbo, za gledališče, radio, film in televizijo in za likovno umetnost, na pedagoški akademiji, na višjih šolah za socialno delo in za zdravstvene delavce, na višji upravni, višji tehnično varnostni in višji pomorski šoli (Piran), pa tudi na univerznih oziroma fakultetnih raziskovalnih inštitutih za biologijo, za gozdarstvo in lesno gospodarstvo, za kemijo, za metalne konstrukcije, za sociologijo, za geografijo, za javno upravo, za kriminologijo, za mednarodno pravo, za pedagogiko idr. Ob organiziranju visokega šolstva oziroma univerze v Mariboru (1959-1975) se je tamkajšnja študijska knjižnica preoblikovala v *Univerzitetno knjižnico* in prevzela funkcije osrednje univerzne knjižnice, ob njej pa so bile ustanovljene nove visokošolske knjižnice na višjih in visokih šolah oziroma fakultetah: tehniški, ekonomsko-komercialni, pravni, agronomski in pedagoški v Mariboru in za organizacijo dela v Kranju.

Obnovljena, razširjena in postopoma strokovno posodobljena in profesionalizirana je bila dejavnost *šolskih knjižnic* v osnovnih šolah, v poklicnih šolah ter v splošnih in strokovnih srednjih šolah. Šele v povojnih letih so se vzporedno z družbenim, gospodarskim, tehnološkim, strokovnim in znanstvenim razvojem začele uveljavljati tudi strokovne in specialne znanstvene knjižnice, ki so se postopoma preoblikovale v sodobne *specialne knjižnice* za zadovoljevanje potreb po strokovnih in znanstvenih informacijah in literaturi za redno izobraževanje ob delu, za poglavljanje strokovnega znanja ter za razvojno, raziskovalno in znanstveno delovanje. Najbolj so se razvile na področju državnih organov (republiška skupščina), upravnih zavodov (za šolstvo, za spomeniško varstvo), pravosodja (centralna pravosodna knjižnica), kulture (muzeji, galerije), industrijskih podjetij (ISKRA) in pri raziskovalnih zavodih.

Knjižnice delujejo po organizacijskih in vsebinskih smernicah Zakona o knjižničarstvu (1982), po ustreznih določbah v zakonih o osnovnem, srednjem in visokošolskem izobraževanju, o raziskovalnem delu

in o obveznem pošiljanju tiskov, po predpisih o strokovnih in tehničnih pogojih za ustanovitev knjižnice, o registru knjižnic, o medknjižnični izposoji, o informacijsko-dokumentacijskem delu v raziskovalnih enotah, o procesiranju znanstvenih in tehničnih informacij, o referalni dejavnosti in o pogojih za opravljanje matične dejavnosti ter po strokovnih standardih za splošnoizobraževalne, šolske, visokošolske in specialne knjižnice ob obveznem upoštevanju navodil o centralnem katalogu, o mednarodnem standardnem bibliografskem opisu različnih vrst publikacij (ISBD) in enotnem mednarodnem programu za računalniško obdelavo knjižničnega gradiva (UNIMARC). Na osnovi mednarodnega standarda (ISO) in zakona iz leta 1982 so knjižnice, glede na ožji namen svojega delovanja in krog uporabnikov, razdeljene na naslednje vrste: splošnoizobraževalne knjižnice, šolske knjižnice, visokošolske oziroma univerzitetne knjižnice, specialne knjižnice in narodna knjižnica*.

Po statističnih podatkih iz začetka devetdesetih let (1991, 1992) je stanje naslednje:

V mreži splošnoizobraževalnih knjižnic je organiziranih 891 knjižničnih delovnih enot, ki razpolagajo s 5.428.456 enotami knjižničnega gradiva (2,7 knjige na prebivalca Slovenije), imajo vpisanih 335.539 članov (17% prebivalcev) in med njimi 153.213 mladih (46%), ki si na leto ob 4.408.458 obiskih v knjižnicah (vsak član po 13 obiskov) izposodijo 9.248.394 enot gradiva (27,6 enote na člana oziroma 4,6 enote na prebivalca). V teh knjižnicah dela 682 knjižničarjev, od tega 569 (83%) bibliotekarsko strokovno kvalificiranih (na zaposlenega pride 7.959 enot gradiva, 6.464 obiskov in 13.561 izposojenih enot).

V osnovnih šolah je organiziranih 514 šolskih knjižnic, ki razpolagajo s 3.543.503 enotami knjižničnega gradiva in imajo vpisanih 374.976 članov, ki si na leto ob 2.628.544 obiskih v knjižnicah izposodijo 4.161.628 enot gradiva; v teh knjižnicah delajo 704 knjižničarji, od tega 430 (61%) bibliotekarsko strokovno kvalificiranih. V srednjih šolah je organiziranih 146 šolskih knjižnic, ki razpolagajo z 1.028.304 enotami knjižničnega gradiva in imajo vpisanih 84.199 članov, ki si na leto ob 460.799 obiskih v knjižnicah izposodijo 612.249 enot gradiva; v teh knjižnicah dela 167 knjižničarjev, od tega 100 (60%) bibliotekarsko strokovno kvalificiranih.

Na višjih šolah, visokih šolah in univerzah (brez Narodne in univerzitetne knjižnice) je organiziranih 67 visokošolskih oziroma univerzitetnih knjižnic, ki razpolagajo s 3.131.052 enotami knjižničnega gradiva in na leto 837.706 obiskovalcem izposodijo 1.590.881 enot gradiva. V teh knjižnicah dela 294 knjižničarjev, od tega 259 (88%) bibliotekarsko strokovno kvalificiranih.

---

*Razvoj slovenskega knjižničarstva po letu 1945 je podrobneje obdelan v avtorjevih analizah o stanju ob sprejetju prvega slovenskega zakona o knjižnicah in v letih 1975 in 1985 ter o razvoju slovenske nacionalne knjižnice.

V 94 specialnih knjižnicah in v akademijski knjižnici SAZU razpolagajo z 2.516.971 enotami knjižničnega gradiva in na leto 215.452 obiskovalcem izposodijo 304.649 enot gradiva. V teh knjižnicah dela 198 knjižničarjev oziroma dokumentalistov, od tega 59 (30%) z ustrezno strokovno kvalifikacijo.

V slovenski Narodni in univerzitetni knjižnici razpolagajo z 1.933.792 enotami knjižničnega gradiva in imajo vpisanih 7.131 članov, ki si letno ob 163.345 obiskih v knjižnici izposodijo 238.013 enot gradiva. V knjižnici dela 114 knjižničarjev, od tega 81 (71%) bibliotekarsko strokovno kvalificiranih.

Organizirane so občinske mreže splošnoizobraževalnih knjižnic, mreže šolskih knjižnic ter strokovne mreže visokošolskih in specialnih knjižnic s svojimi osrednjimi knjižnicami, občinske in državna matična knjižnica ter dva univerzna knjižničnoinformacijska sistema in nacionalni knjižnični informacijski sistem, ki strokovno povezujejo slovensko knjižničarstvo in ga vključujejo v sodelovanje v slovenskem nacionalnem ter s tujimi in mednarodnimi sistemi strokovnega in znanstvenega informiranja.

LETO DNI PRVEGA SLOVENSKEGA ZAKONA O KNJIŽNICAH

Na septembrskem zasedanju skupščine republike Slovenije leta 1961 je bil sprejet prvi slovenski zakon o knjižnicah. Od tedaj je preteklo leto dni. Vendar se slovenski knjižničarji doslej še nismo strokovno poglobljeno pogovorili o tem svojem zakonu, saj so vsa dosedanja razpravljanja imela pečat seznanjanja z njim in načrtovanja neposredno iz njega izvirajočih nalog. Danes pa smo že v takšnem časovnem razmaku od njegovega sprejetja, da moremo spregovoriti tako o zakonu samem kakor tudi o dogajanju, ki ga je sprožil ter oboje osvetliti in oceniti.

1

Do zakona o knjižnicah nismo prišli na lahek način. Strokovna organizacija slovenskih knjižničarjev je kot nosilec stroke in prizadevanj njenih delovnih organizacij in njih pripadnikov že od svoje ustanovitve sem uveljavljala potrebo po zakonski ureditvi bibliotekarske službe in statusa knjižnic kot njenih organizmov. V svoji več kot desetletni razvojni dobi so razpravljanja okrog zakonskih osnutkov, bodisi zvezne ali republiške narave, zdaj pojemala zdaj se spet stopnjevala, dokler niso dobila realnejših osnov v usmeritvi na izključno republiško reševanje zadeve. V Sloveniji je bil kaj kmalu pripravljen težnjam knjižničarstva ustrezajoči predlog zakona, vendar smo doživljali, da so druge federalne republike druga za drugo pred nami uresničevale svoja prizadevanja za sprejetjem zakona o knjižnicah. Vendar to prehitevanje ni bilo v vsakem oziru dobro in naše zaostajanje ne samo slabo. Pripravljanje zakona je namreč potekalo v letih pospešenega družbenega preobražanja, ki se je nujno moralo v določeni meri odraziti tudi na področju kulture in hkrati s tem v knjižničarstvu. Ko bi bili sprejeli slovenski zakon o knjižnicah prej, v kateri izmed njegovih predhodnih variant, bi se njegova določila danes marsikje in marsikdaj že izkazala kot zavirajoča in neuglašena s splošnim družbenim razvojem in z razvojem našega knjižničarstva. In čeprav je res, da je imelo odlašanje z zakonsko ureditvijo tega kulturnega področja tudi nekatere negativne posledice, ne moremo danes mimo ugotovitve dejstva, da je slovenski zakon o knjižnicah v celoti sodoben, dovolj okviren in elastičen, da more slediti družbenim dogajanjem, po nekaterih svojih elementih pa je najnaprednješi v Jugoslaviji.

Resnica je, da smo slovenski poklicni in amaterski knjižničarji v nekaterih pogledih želeli in pričakovati od zakona več ali drugače, kot pa je

le-ta prinesel. V bojazni za kvalitativni razvoj našega knjižničarstva, ki je po prvem povojnem obdobju naglega vzpona začelo kazati znake nazadovanja, izčrpani od dnevnega boja za izboljšanje materialnih pogojev našega delovanja in ponekod že razočarani zaradi slabega upoštevanja knjižničarske stroke in knjižničarskega dela – smo hoteli, da bi zakon z jasno besedo in na mah rešil vse te naše probleme. Toda – ali je mogoče s pravnim aktom, četudi najbolj avtoritativnim, spremeniti odnose v človeški družbi, ki so odvisni od njenega neizbežnega razvojnega procesa, katerega se ne da prehitevati? Ali je mogoče vpeljati neko družbeno potrebo, ki je ne bi rodilo prav samo hotenje te družbe? Mar ni, v konkretnem primeru, na knjižničarski stroki in službi sami, da s svojo kulturno vrednostjo in splošno občuteno koristnostjo vzraste iz družbenega presnavljanja ter z lastno dejavnostjo povzroči kvalitetni premik od neznane do neizbežne potrebe. Zunanji, brez nas samih izvirajoči pospeševalni elementi, pa tudi zakonski, morejo pri tem odigrati samo posredno vlogo. Gledano iz takšne perspektive, zakona o knjižnicah ne moremo ocenjevati kot morda nezadovoljajočega, ampak kot dokument, ki v družbeni situaciji ustrezajoči meri odločno podpira naša maksimalna stremljenja.

Večkrat je bila izražena misel, da zakon o knjižnicah ne pomeni kake posebne prelomnice v razvoju slovenskega knjižničarstva. Vendar sama zakonska določila in proces, ki so ga povzročila, spodbijajo takšno mnenje. Zakon je na eni strani res uzakonil stanje v slovenskem knjižničarstvu, kakršno je bilo po sedemnajstletnem povojnem intenzivnem delovanju na tem področju, na drugi strani pa je razvil popolnoma nove osnove za nadaljnji uspešnejši in sodobnejši razvoj knjižničarske službe in stroke na Slovenskem. Pri uzakonjevanju stanja in pri nakazovanju razvojnih perspektiv pa je zakonodajalec ukrepal dovolj previdno, da se ni togo omejeval na znane kalupe organizacijskih oblik v knjižničarstvu in tudi ne ostro zapiral možnosti in nians raznolikega razvijanja knjižničarske dejavnosti, ampak je preudarno ostal v mejah realnosti in družbenih možnosti. Že samo to, da je, čeprav na osnovi manjšine primerov, uveljavil poleg nesamostojnih tudi knjižnice kot samostojne delovne organizacije, je sprožilo nezadržljivo tendenco po osamosvajanju knjižnic, kar moremo vsekakor oceniti kot pomemben kvalitativni korak naprej v razvoju našega knjižničarstva. Zakonska določila o ustanavljanju in prenehanju knjižnic nadalje prvič vnašajo red na to področje, knjižnicam pa garantirajo njih temeljni dokument in preko njega drugačne, enakopravne odnose v obravnavanju njih položaja med javnimi družbenimi ustanovami. Tesno na to se navezujejo in v istem smislu učinkujejo smernice o financiranju knjižnic. Med najnaprednejša zakonska določila, ki veljajo za knjižnice v naši državi, se uvrščajo členi, ki govorijo o vodenju knjižnic. Ti prvič na področju javnih služb uvajajo poleg sistema družbenega upravljanja tudi organe samoupravljanja v obliki upravnih odborov, izvoljenih iz vrst delovnih kolektivov, ki imajo vse

osnovne upravljalne pravice in dolžnosti, enako kot samoupravni organi v gospodarskih delovnih organizacijah. Daleč najbolj pomembna in v določeni obliki revolucionarna za razvoj slovenskega knjižničarstva pa je uzakonitev institucije matičnih knjižnic. Z njimi je vzpostavljeno tisto jedro slovenskega knjižničarstva, ki bo garancija kvaliteti knjižničarske službe in nadaljnjemu razvijanju knjižničarske stroke. In prav knjižničarstvo kot stroka, doslej malo znana in priznana, je z zakonskimi določili o matičnih knjižnicah in o strokovnem delu v knjižnicah dobila svoje mesto in družbeno vlogo med drugimi že bolj razvitimi strokami.

Naštete novosti v zvezi z ustanavljanjem, financiranjem in vodenjem knjižnic, v zvezi z matičnimi knjižnicami in v zvezi s knjižničarsko stroko moremo torej, zaradi njihovega duha in vsebine, oceniti za takšne elemente prvega slovenskega zakona o knjižnicah, ki mu prav gotovo dajejo značaj važne in kvalitativne prelomnice v sodobnem razvoju slovenskega knjižničarstva.

2

Poleg tega, da smo slovenski knjižničarji pred letom dni dobili zakonsko osnovo za razvijanje svoje dejavnosti, je za nas v sedanjem času zlasti važno, kako poteka izvajanje tega zakona.

Najvišji upravni organ, v katerega delovno področje spada knjižničarstvo, *republiški sekretariat za kulturo in prosveto*, je, zavedajoč se svoje polne odgovornosti za uresničevanje zakonskih določil in načel, razvil močno aktivnost. S svojo okrožnico okrajnim in občinskim ljudskim odborom oziroma njih svetom za kulturo in prosveto je posebej opozoril na dolžnosti le-teh pri izdajanju ustanovitvenih aktov za knjižnice in jih seznanil z osnovnimi kriteriji, uveljavljenimi v strokovnih bibliotekarskih krogih, ki naj usmerjajo in regulirajo ustanavljanje knjižnic. Z njimi je postavljena najnižja okvirna meja knjižnemu fondu, ki naj ga imajo knjižnice raznih vrst in so navedeni drugi pogoji, kot so prostori, oprema, redna finančna sredstva in knjižničarski kader. Z drugo okrožnico pa je republiški sekretariat podrobneje pojasnil določila in pogoje ob imenovanju knjižnic za matične knjižnice. Pri tem ga je vodilo načelo, da je v cilju koristi pravilnega delovanja in razvoja našega knjižničarstva potrebno, da so matične knjižnice po občinah res prave knjižničarske delovne organizacije s kolikor se da popolno strokovno in družbeno fiziognomijo. V sodelovanju s knjižničarsko strokovno organizacijo je republiški sekretariat nadalje pripravil, republiški svet za kulturo in prosveto pa sprejel dva iz zakona izvirajoča odloka: Pravilnik o sestavi in vodenju registra knjižnic in Navodilo o izposojanju knjig med knjižnicami v Sloveniji. Pravilnik je predvsem prispevek k vzpostavitvi rednega omrežja knjižnic v naši republiki, navodi-

lo pa daje registriranim knjižnicam široke možnosti za oskrbovanje svojih obiskovalcev s skoraj vsem knjižničnim gradivom, ki je na voljo v naših knjižnicah vseh vrst. Republiški svet za kulturo in prosveto je nadalje določil tudi programe tako za redne strokovne kot za prekvalifikacijske izpite v bibliotekarski stroki in nove izpitne komisije, preko svojega sekretariata pa budno spremljal izvajanje zakona, strokovno in finačno pomagal v raznih konkretnih primerih ter o rezultatih akcije in o problematiki, ki je z njo povezana, posebej razpravljal na svoji seji.

Na drugi strani so se dejavno vključile v delo za uresničevanje zakona o knjižnicah tudi nekatere družbene in strokovne organizacije.

Na prvem mestu je potrebno omeniti *Zvezo Svobod in prosvetnih društev Slovenije*, ki ni samo izdelala ustreznih in za nadaljnje delovanje samostojnih in društvenih ljudskih knjižnic pozitivno ocenjenih smernic, marveč je s svojimi organizacijskimi enotami v občinah postala osnovni mobilizator vseh razpravljanj in akcij o ureditvi ljudskega knjižničarstva po načelih zakona in po principih modernega knjižničarstva. Poleg tega je skrbela za strokovno in materialno utrjevanje ljudskih knjižnic ter se z največjo skrbjo zavzemala prav za organiziranje resnično polnokrvnih občinskih matičnih knjižnic.

Prav tako široko dejavnost na drugem področju knjižničarstva, na področju strokovnih knjižnic, zlasti tistih v industrijskih podjetjih, razvija *Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije*. Z okrajnimi posvetovanji je razgibala zanimanje za to kategorijo doslej bolj na robu dogajanj stoječih in malokdaj obravnavanih knjižnic, ki v svojem bistvu predstavljajo pomemben element družbenoekonomskega napredka in so važen sestavni del knjižničarske službe kot celote.

Vse akcije upravnih organov in omenjenih organizacij pa je vseskozi, kot ustvarjalni sodelavec oziroma kot iniciator ali izvrševalec, z globokom interesom spremljala knjižničarska strokovna organizacija, *Društvo bibliotekarjev Slovenije*. Poleg svoje prvobitne usmerjenosti v obravnavanje aktualnih strokovnih vprašanj knjižničarskega dela je bilo društvo po svojih organih, članih in predstavnikih vedno v žarišču dogajanj. Vsi navedeni republiški upravni akti in odloki v povezavi z ustanavljanem knjižnic, z matičnimi knjižnicami, z registracijo, z medknjižničnim posojanjem in s programi za strokovne izpite, akcije, seminarje in zborovanja Zveze Svobod in posvetovanja Zveze inženirjev in tehnikov so bili realizirani v najtesnejšem in odgovornem sodelovanju Društva bibliotekarjev Slovenije. Društvo pa je hkrati, v okviru svoje strokovne dejavnosti, obravnavalo tudi specialne bibliotekarske teme, kot so strokovna ureditev ljudskih in pionirskih knjižnic, centralni katalogi, dokumentacija, mednarodna decimalna klasifikacija oziroma druga aktualna vprašanja naših knjižnic, kot so npr. vodenje knjižnic, pravila knjižnic, pravilniki o delitvi finančnih sredstev v knjižnicah in pravil-

niki o novem sistemu nagrajevanja v knjižnicah. Pri tem društvenem delovanju so nudili dragoceno sodelovanje in pomoč tako kolektivi naših osrednjih knjižnic v Ljubljani - Delavske knjižnice, Pionirske knjižnice, Centralne tehniške knjižnice - kakor tudi knjižničarski kolektivi v večjih središčih Slovenije, v Mariboru, Celju, Novem mestu, Kopru, Kranju in drugod.

Zakon o knjižnicah sam ter dejavnosti in iniciativnosti omenjenih republiških organizmov so v *okrajih in občinah* širom po Sloveniji sprožile razgibano razpravo in rastoče zanimanje za knjižničarsko problematiko. Pri tem je potrebno ponovno poudariti veliko mobilizatorsko vlogo organizacij Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, ki so bile vsepovsod glavni neposredni propagator in organizator analiziranja stanja knjižnic na določenem področju, razpravljanj o nastalem položaju in predvidevanj za zakonu ustrezno reševanje problemov. Po podatkih, ki so na razpolago, moramo ugotoviti, da so redki tisti okrajni in občinski sveti Svobod ter okrajni in občinski sveti za kulturo in prosveto, ki v tem času niso obravnavali zakona o knjižnicah ter predlagali občinskim ljudskim odborom konkretnih ukrepov. Ponekod so k razpravljanju pritegnili tudi Socialistično zvezo delovnega ljudstva (Celje, Šoštanj), drugje tudi sindikate (npr. Radovljica), ali pa so obravnavali problematiko na sestanku predsednikov občin (Novo mesto) oziroma organizirali celo seminar za občinske tajnike in načelnike oddelkov za družbene službe pri občinah (Murska Sobota). Nekateri občinski ljudski odbori so s popolnim razumevanjem sprejeli predloge svojih organov za kulturo in prosveto ter ali v mejah svojih možnosti nudili knjižnicam materialno pomoč za ureditev njihovih osnovnih potreb (npr. novi prostori in opremljanje knjižnic v Črnomlju, Metliki, Brežicah, Krškem, Novem mestu, Trbovljah, Murski Soboti idr.) ali pa izvedli ustrezne administrativne ukrepe (npr. v okraju Gorica). So pa tudi primeri, ko so se občinski ljudski odbori zganili šele po več zaporednih intervencijah (npr. v okraju Maribor), oziroma se zgolj seznanili z določili zakona in ga brez ustreznih ukrepov odložili "ad acta". V celoti vzeto je stanje takšno, da lokalni upravni organi v veliko primerih še vedno ne sledijo konstruktivnim predlogom svetov za kulturo in prosveto svojega področja za obravnavanje in reševanje zakonskih določil o knjižnicah; pri tem menda ne gre toliko za nerazumevanje potreb in dolžnosti, kolikor za objektivne težave materialne narave, ki zavirajo raealiziranje ustreznih ukrepov tudi povsod tam, kjer so bili le-ti sicer sprejeti. Vedno pa je aktivnejše odzivanje organov za kulturo in prosveto in ljudskih odborov plod aktivnega angažiranja za izvajanje zakona o knjižnicah knjižničarjev samih, oziroma je slabši položaj pogojen z njihovo manjšo iniciativnostjo in družbeno aktivnostjo. Kajti, kjer je knjižnica znala uveljaviti svojo družbeno vlogo in pomembnost, tam so bili, sedaj kot vedno doslej, hitreje doseženi boljši uspehi.

3

Poglejmo sedaj, kako poteka uveljavljanje nekaterih najvažnejših določil zakona o knjižnicah.

Zakon o knjižnicah in pravilnik o registru knjižnic govorita o *ustanovitvenem aktu* kot temeljnem dokumentu vsake samostojne in nesamostojne knjižnice. Pred njegovo izdajo si mora ustanovitelj samostojne knjižnice priskrbeti mnenje za kulturo pristojnega organa o možnostih in smotrnosti ustanovitve knjižnic. Kljub zakonski zahtevi, da morajo vse knjižnice v šestih mesecih od dneva, ko začne zakon veljati (ta termin je potekel 20.aprila 1962), prilagoditi svoje delo in organizacijo določbam zakona, v tem kot v vseh drugih primerih zakonu ni bilo zadoščeno. Večina naših knjižnic, pa tudi nekatere največje, ni imela in še vedno nima svojih ustanovitvenih aktov, čeprav le-te brez dvoma obstajajo od kdove kdaj, a so pač delovale na podlagi sklepa ustreznega organa, o čemer pa ni bila izdana pravno veljavna odločba. Druge knjižnice imajo spet ustanovitvene akte starejšega datuma, ki niso več v skladu z njihovo sedanjo funkcijo. Tako imajo ustanovitvene akte oziroma ustrezne odločbe npr. študijske knjižnice in druge samostojne znanstvene knjižnice, večina strokovnih knjižnic, ki so nesamostojne, pa jih praktično nima. Izmed ljudskih knjižnic je kot prva po sprejetju zakona dobila svoj ustanovitveni akt knjižnica v Tolminu, sicer pa je stanje nekako naslednje: v celjskem okraju je bil doslej izdan ustanovitveni akt eni sami knjižnici (Šoštanj), v goriškem okraju dvema (Tolmin in Idrija), v koprskem okraju imajo stare in nove ustanovitvene akte skoraj vse občinske knjižnice (Koper, Piran, Izola, Postojna, Ilirska Bistrica, Sežana), enako v kranjskem okraju (Kranj, Tržič, Radovljica, Jesenice), v ljubljanskem okraju pa le nekatere knjižnice (npr. Kamnik, Vrhnika, Hrastnik, Zagorje, Bežigrad), v mariborskem le dve (Mestna ljudska knjižnica v Mariboru, Ptuj), v murskosoboškem le ena (Murska Sobota) itd. Pri večini ostalih občinskih knjižnic je takšen akt v pripravi ali je celo že predložen občinskemu ljudskemu odboru kot ustanovitelju v potrditev, medtem ko nesamostojne društvene in druge knjižnice ustanovitvenih aktov nikdar niso imele in je malo verjetno, da bi v to smer začeta akcija rodila kake večje rezultate. Ustanovitelji samostojnih knjižnic so v vseh primerih izdajanja ustanovitvenih aktov v času po sprejetju zakona le-te izdali šele potem, ko je ustanovitev obravnaval in priporočil občinski svet za kulturo in prosveto, vendar nikjer v obliki uradnega akta, ampak samo z zapisniškim sklepom. Edinstven je primer pri ustanavljanju nesamostojnih knjižnic v ptujski občini, kjer se ustanovitelji posvetujejo s tamkajšnjo občinsko matično knjižnico. Brez dokumentacije o mnenju so tudi vse tiste knjižnice, ki imajo ustanovitvene akte (odločbe) starejšega datuma.

Očitno je torej, da poteka proces izdajanje ustanovitvenih aktov počasneje, kot pa bi moral glede na zakonska določila. To na eni strani govori

o tem, da razprave o knjižničarstvu še vedno težko najdejo mesto v dnevnem redu zasedanj občinskih ljudskih odborov, na drugi strani pa so vzrok odlašanju z izdajanjem ustanovnih aktov materialni razlogi, ker se ljudski odbori dobro zavedajo, da bodo morali kot pravni ustanovitelji skrbeti za rednejša in ustreznejša (tj. večja) finančna sredstva in za druge potrebe svojih knjižnic, sedaj pa jih lahko brezobvezno odslovijo tudi z manjšimi dotacijami. Vendar je pritisk zakonskih določil in lokalnih kulturnoprosvetnih organov tako močan, da moremo upati v skorajšnjo rešitev tega problema.

Drugačen je položaj glede *pravil* knjižnice. Na podlagi stalne iniciative knjižničarske strokovne in ljudskoprosvetnih organizacij so se s pravili oskrbele že pred sprejetjem zakona malone vse samostojne znanstvene, strokovne in ljudske knjižnice. V večini primerov so organi knjižnic ta pravila v zadnjem času prilagodili novemu zakonu, kjer pa se to še ni zgodilo, so spremenjevalni predlogi v delu ter ni bojazni, da ne bi bili v kratkem času uveljavljeni. To lahko upamo zato, ker pravila sprejemajo sami sveti knjižnic, ustanoviteljevo potrditev pa v njegovem imenu običajno izda pristojni svet za kulturo in prosveto. Problem se seveda pojavlja zlasti tam, kjer knjižnice še nimajo novih ustanovitvenih aktov, se pravi, svojih pravno veljavnih ustanoviteljev. Nadaljnji, večji problem pa so pravila v nesamostojnih knjižnicah vseh vrst, ki delujejo v sestavu društev in drugih družbenih organizacij, gospodarskih organizacij, šol, zavodov in državnih organov, kjer so bili glede tega doseženi minimalni, skoraj nobeni rezultati. Samo v večjih samostojnih knjižnicah (npr. Koper, Piran, Kranj, Ptuj, Maribor, Ljubljana) obstajajo tudi poslovniki o notranjem delu v knjižnicah in pravilniki o delivi finančnih sredstev in osebnih dohodkov.

Do *ukinjanja* knjižnic v času po sprejetju zakona praktično ni prišlo. Kolikor so nekatere manjše ljudske knjižnice prenehale poslovati, je bilo to storjeno v obliki združevanja oziroma priključevanja k močnejšim knjižnicam v lokalnih središčih in v cilju boljšega oskrbovanja ustreznega območja s knjigami. Takšne priključene knjižnice so ali postale podružnice osrednje občinske knjižnice ali, tiste v manjših krajih z majhnimi in ne več uporabnimi knjižnimi fondi, izposojevališča občinske potujoče knjižnice. Do takšnih pojavov je predvsem prišlo v kranjskem okraju (Kranj, Jesenice, Radovljica in Škofja Loka), v mariborskem (Slovenj Gradec, Dravograd, Slovenska Bistrica) in v celjskem okraju (Žalec, Šmarje). Večjo reorganizacijo je doživela le Nova Gorica z združitvijo študijske, ljudske in pionirske knjižnice v enotno Goriško knjižnico s tremi samostojnimi oddelki.

Kar zadeva *vodenje* knjižnic, lahko trdimo, da so bile redke tiste samostojne knjižnice vseh vrst, od velikih do najmanjših, ki že pred sprejetjem zakona o knjižnicah ne bi bile imele svojih družbenoupravnih organov, tako imenovanih upravnih odborov. Zakon o knjižnicah je te organe uza-

konil in jih v skladu s splošno uporabljano terminologijo in njih vlogo preimenoval v svete knjižnic, poleg njih pa uvedel nove vodstvene organe, samoupravne organe knjižničnih delovnih kolektivov, ki lahko obstajajo v večjih samostojnih knjižnicah, če tako določajo njihova pravila. Tak knjižnični organ se imenuje upravni odbor knjižnice. In prav zaradi takšnega poimenovanja, ki je enako imenu bivšega družbenoupravnega organa knjižnice, nastajajo razne nejasnosti in napačna pojmovanja. V večini ljudskih knjižnic namreč oba pojma zamenjujejo, ju često izenačujejo ali pa celo drugega z drugim izključujejo. Analogno s tem seveda ne ločijo med funkcijama obeh organov in ju ne znajo razviti. Tu ravnajo predvsem na škodo lastnega samoupravnega organa, čeprav bi bilo potrebno prav te samoupravne organe delovnih kolektivov čimbolj razvijati in uveljavljati.

Svet knjižnice imenuje ustanovitelj oziroma ga sestavljajo člani, ki jih imenuje ustanovitelj, člani ki jih delegirajo zainteresirani organi, zavodi in organizacije, ter zastopniki delovnega kolektiva. Ker so družbenoupravni organi obstajali v knjižnicah že pred uveljavitvijo zakona o knjižnicah, so se posamezne knjižnice različno prilagajale zakonskim določbam o svetu knjižnice. V večjih in bolj razvitih samostojnih knjižnicah, znanstvenih in ljudskih, so bili konstituirani novi sveti; to se je zgodilo tudi v nekaterih sicer manjših knjižnicah v občinskih središčih (Velenje, Šoštanj, Tolmin, Sežana, Piran, Kranj, Tržič, Domžale, nekatere ljubljanske knjižnice, Kamnik, Vrhnika, Zagorje, Trbovlje, Dravograd, Murska Sobota). Drugod so na primer enostavno razširili stare upravne odbore in jih preimenovali (Maribor, Ptuj, Slovenska Bistrica), ponekod pa delujejo še vedno stari upravni odbori (Ilirska Bistrica), ali bodo pa celo ostali do izteka svojega mandata (Jesenice). Poleg tega pa je še vrsta primerov, ko je imenovanje novih svetov knjižnice v duhu zakona prav sedaj v postopku (Idrija, Škofja Loka), ali pa bodo imenovani po izdaji ustanovitvenega akta (Radovljica idr.). Tam, kjer ti organi delujejo, so se v glavnem ukvarjali z organizacijskimi, finančnimi in kadrovskimi vprašanji, z delovnimi programi redne ali matične dejavnosti in s problematiko prostorov in njih opreme.

Upravni odbori kot novi samoupravni organi so zaživeli le malokje. V glavnem so res omejeni na velike, lahko rečemo samo na največje osrednje knjižnice (Ljubljana), na nekatere študijske knjižnice (Gorica, Murska Sobota) in na redke, res večje knjižnice v občinskih središčih (Celje, Kranj, Ptuj). To pomeni, da se knjižničarski delovni kolektivi res še niso popolnoma znašli in se zavedli svojih pravic, ki jim jih prinašata zakon. Tam, kjer ti organi delujejo, so bolj ali manj prevzeli iniciativo v svoje roke ter odgovorno obravnavajo vsa splošna vprašanja, o katerih zatem razpravljajo sveti knjižnic, in vsa vprašanja notranjega delovanja delovne organizacije in odnosov v delovnem kolektivu. Samo dve, tri velike knjižnice so se notranje

tako razvile, da posluje tudi *strokovni kolegij* kot posvetovalno telo upravnih organov knjižnice. V nekaterih knjižnicah nadomeščajo strokovni kolegij občasni strokovni posveti oziroma specialne strokovne komisije, ki jih imenuje vodja knjižnice (Kranj, Ptuj).

Vprašanje posebne vrste, še vedno ne dovolj obravnavano in razjasnjeno, predstavljajo *nesamostojne knjižnice* v okviru upravnega organa, zavodov, šol, gospodarskih in družbenih organizacij. Zakon o knjižnicah in iz njega izvirajoči odloki jih obravnavajo enakopravno ob samostojnih knjižnicah in jih glede njih pomena, pravice in dolžnosti izenačujejo z njimi. Vendar so podatki o teh knjižnicah in o tem, kako se odzivajo na zakonska določila oziroma kako jih sebi v prid izkoriščajo, zelo redki in pomanjkljivi. Ustanovitveni akti, pravila, kolektivni vodstveni organi v nesamostojnih knjižnicah in splošna njihova problematika bo v prihodnje zahtevala več sistematične obdelave s strani bibliotekarjev samih, upravnih organov in njih kulturnoprosvetnih teles, s strani delovnih organizacij, v okviru katerih delujejo, in s strani ustreznih strokovnih združenj. Prvi koraki v to smer so storjeni z že omenjenim načrtnim, široko zasnovanim delom Zveze inženirjev in tehnikov Slovenije, ki bo ob svojem zaključku dalo osnovno sliko o stanju in problemih večjega dela naših nesamostojnih knjižnic. Na drugem področju, prav tako širokem in važnem, na področju šolskih knjižnic, pa bo k razjasnitvi položaja in k njegovi ustrezni ureditvi prispevala akcija republiških organov za šolstvo, ki se je pred kratkim začela in pri katerih so k sodelovanju poklicani tudi knjižničarski delavci.

Najpomembnejša novost zakona o knjižnicah in obenem največja skrb pozakonskega delovanja so *matične knjižnice*. Zakon in pravilnik o registraciji sta točno nakazala sistem omrežja matičnih knjižnic, njih medsebojni odnos in njih naloge. Zakon sam je neposredno določil eno samo matično knjižnico, in sicer Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani za osrednjo matično knjižnico Slovenije; druge matične knjižnice morejo delovati za območje ene ali več občin. Ker morajo postati matične knjižnice trdno osrednje ogrodje in steber knjižničarstva v Sloveniji, ni čuda, da so se vsa razpravljanja o problematiki knjižničarstva, tako na najrazličnejših nivojih kot v najrazličnejšem obsegu, v glavnem vrtela prav okrog njihovega ustanavljanja, profila in delovanja. Delovanje matičnih knjižnic je v osnovnih potezah nakazal že sam zakon, okvir njih profila pa usmerja že omenjena okrožnica republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, ki izhaja iz obravnavanja te problematike na slovenskem knjižničarskem zborovanju (Koper) in iz debat o tem vprašanju v strokovnih bibliotekarskih krogih. To naj bi bila knjižnica z večjo knjižno zalogo (nad 3000 zvezkov), s pravilno (vzorno) strokovno ureditvijo, s strokovno izobraženim poklicnim kadrom in z urejenimi osnovnimi materialnimi pogoji, kot so prostori, oprema in zadostna redna finančna sredstva. In ker v cilju pravil-

nega funkcioniranja in perspektivnega razvoja slovenskega knjižničarstva postavljene zahteve ne smejo biti zniževane, so v zvezi z ustanavljanjem matičnih knjižnic nastopili nekateri najtežji in najbolj odgovorni problemi ob izvajanju zakona o knjižnicah.

Težko je imenovati knjižnice v Sloveniji, ki bi izpolnjevale prav vse pogoje njihovega imenovanja za matične knjižnice. Izpolnjujejo jih pokrajinske študijske knjižnice in nekatere največje ljudske knjižnice. Vse druge samostojne knjižnice pa največkrat ne izpolnjujejo ne enega samega, ampak kar več pogojev: ali niso popolnoma ustrezno strokovno urejene, ali nimajo ustreznega in dovolj kadra, ali ne ustrezajo prostori, največkrat pa so po sredi finančna sredstva. V celjskem okraju npr. izpolnjujeta pogoje študijska knjižnica, ki bo menda postala matična za tri obceljske občine, kjer njih lastne knjižnice ne ustrezajo pogojem, in mestna ljudska knjižnica za celjsko občino; za občinsko matično knjižnico je že imenovana knjižnica v Velenju, ki tudi skoraj v celoti izpolnjuje pogoje, v treh drugih občinah (Žalec, Šmarje, Slovenske Konjice) pa bodo imenovane samostojne matične knjižnice prihodnje leto, ko bodo izpolnjeni še nekateri pogoji. V goriškem okraju so imenovane za matične na območjih tamkajšnjih občin knjižnice v Tolminu, Idriji in nova Goriška knjižnica za občini Gorica in Ajdovščina, ki vse izpolnjujejo pogoje. V koprskem okraju bo študijska knjižnica iz Kopra verjetno postala matična knjižnica za ves obalni pas (Koper, Izola, Piran) in morda še za kako občino v notranjosti (Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina); v teku so priprave za ustanovitev matične knjižnice za občino Sežana, vendar tamkajšnja ljudska knjižnica še nima vseh pogojev, kakor tudi še ne knjižnica v Postojni. V kranjskem okraju od že imenovanih matičnih knjižnic ustreza pogojem le tista v Kranju, medtem ko v Tržiču ne popolnoma; v matičnem smislu deloma deluje, čeprav uradno še ni imenovana, a glede pogojev ustreza, knjižnica na Jesenicah, medtem ko knjižnici v Radovljici in Škofji Loki še nista imenovani in tudi popolnoma ne izpolnjujeta pogojev, a matično službeno delno vendarle opravljata. Matičnost v ljubljanskih občinah je bila poverjena osrednjim občinskim ljudskim knjižnicam, ki vse v glavnem imajo pogoje za takšno delovanje. V ljubljanskem okraju imajo pogoje za matično službo knjižnice v Kočevju, Kamniku in na Vrhniki, ki so že imenovane, in v obsavskih občinah Zagorje, Trbovlje in Hrastnik; za ostala območja vprašanje matičnosti še ni rešeno. V mariborskem okraju so imenovane kot matične za območje svojih občin mestna ljudska knjižnica v Mariboru in osrednji knjižnici v Ptuju in Slovenjem Gradcu, ki imajo ustrezne pogoje; enako študijska knjižnica na Ravnah, ki je določena za matično knjižnico občin Ravne, Dravograd in Radlje; pogoje izpolnjujeta, a še nista imenovani, še osrednji knjižnici v občinah Maribor-Tezno in Slovenska Bistrica, tako da vprašanje matičnosti v mariborskem okraju še vedno ni v celoti rešeno. Za Pomurje je dogovorjeno, da bodo tamkajšnje

občine imenovale za svojo matično knjižnico študijsko knjižnico v Murski Soboti, ki ima edina v okraju vse pogoje za to; želja po samostojnih matičnih knjižnicah, ne pa pogoji, so še v občinah Gornja Radgona, Ljutomer, Lendava in Murska Sobota. V novomeškem okraju ustreza pogojem samo študijska knjižnica v Novem mestu, ki sta jo imenovali za svojo matično občini Novo mesto in Trebnje; tudi vse druge občine so imenovale svoje osrednje ljudske knjižnice za občinske matične knjižnice, vendar se ta vnema ni dovolj ozirala na zahtevane pogoje, ki jih te knjižnice (Brežice, Črnomelj, Metlika, Sevnica, Videm-Krško) še ne izpolnjujejo.

Razpoložljivi podatki pričajo, da je v Sloveniji okrog 50 knjižnic raznih vrst, ki so organizirane kot samostojni zavodi; od teh bi jih bila komaj polovica sposobna opravljati naloge matičnih knjižnic, in to za območje 65 občin in za preko 2100 nesamostojnih knjižnic vseh vrst (znanstvene, specialne znanstvene, strokovne, ljudske in šolske). To dejstvo nam s svoje strani zgovorno komentira, kakšna je realna strokovna vrednost naših knjižnic in kolišno delo nas še čaka, preden bomo mogli govoriti o omrežju res pravih matičnih knjižnic, ki bodo vsestransko kos svojim nalogam. Na drugi strani pa tudi doslej imenovane matične knjižnice opravičeno niso mogle razviti kake posebne in prave dejavnosti, saj bi to morale delati v nespremenjenih materialnih in kadrovskih pogojih, ker niso za svojo novo in zahtevno dejavnost dobile nobenih dodatnih finančnih sredstev. (Primer Mestne ljudske knjižnice v Mariboru, ki ji je občinski ljudski odbor povečal na račun matičnosti dotacijo za ok. 600.000 dinarjev, je žal samo bela vrana!) To je tudi razlog, da ni niti osrednja republiška matična knjižnica, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, razen opravljanja svojih običajnih nalog narodne knjižnice, razvila nobenih dodatnih matičnih dejavnosti. Do kolikor toliko približnega poslovanja prave matične knjižnice se je s svojim delovanjem v zadnjih letih povzpela morda edinole Osrednja knjižnica občine Kranj. Pojem strokovne matičnosti ni združljiv s pojmom kampanjskega knjižničarskega aktivizma ali s pojmom gole knjižničarske servisne službe tehničnega značaja; matičnost mora pri nas dobiti obliko vsestransko stopnjevanega in kvalitetno poglobljenega dela knjižničarskih centrov, kakršne poznamo v nekaterih drugih družbenih okoljih.

Večkrat smo se že dotaknili vprašanja *financiranja* knjižnic. Zanj določa zakon o knjižnicah, da se uredi s pogodbo med ustanoviteljem in knjižnico. Toda takšen pogodbeni odnos je realiziran le pri neznatnem številu knjižnic. Na ta način so uspeli urediti financiranje morda samo v šoštanjski občini; v Ptuju je sklepanje pogodbe v teku, v Kranju je bila pogodba predložena, a ne potrjena, ponekod pa bo financiranje prešlo na to osnovo po potrditvi novih pravil knjižnice (npr.Tolmin) ali morda z novim proračunskim letom. Skoraj v celoti je torej financiranje samostojnih knjižnic urejeno še po starem načinu, v obliki bolj ali manj rednih in ustreznih dotacij in

subvencij iz proračuna teritorialnih upravnih enot. Popolnoma zanemarjeno pa je financiranje nesamostojnih knjižnic, ki naj bi se po tekstu zakona urejalo z ustanovitvenimi akti, a ni ne teh aktov ne reda pri financiranju. Tu in tam minimalno povečanih zneskov za pomoč knjižnicam kulturnoprosvetnih društev ne moremo šteti za resen napor pri reševanju te problematike. Sprejemljiva in perspektivna se zdi le rešitev v obliki ustanovitve posebnih fondov za financiranje kulturnoprosvetne dejavnosti, katerih osnovna sredstva in njih priliv bi morala biti v pravilnem sorazmerju med potrebami in rastjo kulturne dejavnosti in gospodarskega razvoja.

Zakon o knjižnicah govori, tudi o *osebju*, ki naj opravlja delo v knjižnicah. Strokovno delo v knjižnicah naj opravljajo strokovno usposobljeni uslužbenci; posamezne knjižničarske posle pa lahko v posameznih knjižnicah opravljajo tudi ljudje, ki nimajo ustrezne strokovne izobrazbe, imajo pa primerno splošno izobrazbo in ustrezno strokovno prakso. To se pravi: v samostojnih knjižnicah in večjih nesamostojnih knjižnicah, zlasti pa v matičnih knjižnicah, delo ne more ustrezati ne duhu zakona ne nalogam knjižničarske službe in stroke, če ga ne opravljajo stalni, poklicni in strokovno usposobljeni knjižničarski delavci; ob njih pa ostane še vedno dovolj dela za vse tiste volonterske in v ožjem smislu besede nestrokovne ljubitelje knjižničarskega dela, ki bodo, olajšani vseh zahtevnih strokovnih opravil, ostali še naprej v najširšem smislu besede posredovalci knjig širokemu krogu čitajočega in izobražujočega se občinstva. V zadnjem času se sicer opaža določen priliv kadra v knjižničarsko službo, ko povečan družbeni interes po knjižničarski dejavnosti le prepriča ustanovitelje (občinske odbore in druge) o neizbežni nujnosti po preofesionaliziranju posameznih knjižnic in odpiranju novih delovnih mest. Vendar so občine z rednim poklicnim knjižničarskim kadrom še vedno preveč redke: Celje in Šoštanj v celjskem okraju, Gorica, Tolmin in Idrija v goriškem, Koper, Piran, Sežana in Postojna v koprskem, Kranj, Škofja Loka, Tržič in Jesenice v kranjskem, ljubljanske mestne občine, Domžale, Kamnik, Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Vrhnika in Kočevje v ljubljanskem, mariborske mestne občine, Ptuj, Ravne in Slovenj Gradec v mariborskem, Murska Sobota v murskosoboškem ter Novo mesto in Metlika v novomeškem okraju. V nekaterih občinah delajo v knjižnici honorarni uslužbenci drugih poklicev ali upokojenci (npr. Ilirska Bistrica, Radovljica, Logatec, Črnomelj, Brežice), sicer pa prevladujejo s prakso v osnovnih knjižničarskih vprašanjih priučeni volonterji. Le-teh je največji odstotek v ljudskih knjižnicah, sorazmerno precej v strokovnih knjižnicah in nekaj tudi v znanstvenih knjižnicah. Na sploh pa je, ali glede na množino knjižnega gradiva v knjižnicah ali glede na obseg njegove uporabe, v slovenskih knjižnicah več kot pol premalo strokovno usposobljenega osnovnega poklicnega knjižničarskega kadra (na enega uslužbenca pride ok. 10.000 knjig), katerim so potem nestrokovni

uslužbenci in prostovoljci potrebni in dobrodošli sodelavci. Kadrovski problem se zlasti z vso ostrino in resnostjo pojavlja ob urejanju matične službe in ob novih nalogah, ki jih prinaša sodobni razvoj knjižničarstva doma in po svetu.

4

Leto dni je preteklo, odkar smo slovenski knjižničarski delavci dobili svoj prvi zakon o knjižnicah. Leto dni že poteka aktivno prizadevanje za ureditev slovenskega knjižničarstva v smislu zakonskih določil in v duhu sodobnega časa. Ob tem obojem moremo ugotoviti:

- Sprejetje zakona o knjižnicah manifestira pravno uveljavitev knjižničarstva kot pomembnega področja kulturne dejavnosti in kot sodobni družbi potrebne javne službe ter preko tega uvrstitev knjižničarske stroke v krog drugih starejših in priznanih strok. Zakon sam je pomembna prelomnica v knjižničarstvu Slovenije in temelj za njegov kvalitativni razvoj.
- Osrednji republiški upravni organi s Svetom za kulturo in prosveto Slovenije na čelu, strokovni organizaciji Društvo bibliotekarjev Slovenije in Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije ter Zveza Svobod in prosvetnih društev Slovenije so v letu uveljavljanja zakonskih določil s polno odgovornostjo izvajali mobilizacijo odgovornih dejavnikov v komunah za obravnavanje iz zakona izvirajočih nalog ter prispevali konstruktivne smernice za pravilno reševanje oranizacijskih in strokovnih knjižničarskih vprašanj.
- Ljudski odbori in njih organi za kulturo in prosveto so v večini primerov pokazali razumevanje za ureditev knjižničarske problematike v smislu zakonskih določil in po izdelanih strokovnih in kulturnopolitičnih smernicah, vendar so pred realiziranjem konkretnih dejanj prevečkrat obstali, tako da je vse pozakonsko intenzivno gibanje v nevarnosti, da obtiči kot običajna kampanjska akcija.

Da bi se izognili tej nevarnosti in v doglednem času, čeprav mnogo po zakonsko določenem terminu, vendarle polnokrvno oživeli besedo in duha zakona o knjižnicah, se mora skrb in prihodnja aktivnost vseh, ki se jih zakon kakorkoli tiče, usmeriti v reševanje naslednjih vprašanj:

- Ustanovitelji naj bi pospešili izdajanje ustanovitvenih aktov tako samostojnim kot nesamostojnim knjižnicam, da se bodo le-te mogle prijaviti v register knjižnic Slovenije in se z vsemi pravicami in dolžnostmi vključiti v omrežje javnih knjižnic ter preko njega v kulturno življenje ožje in širše družbene skupnosti. Še prav posebno pozornost je potrebno posvetiti nesamostojnim knjižnicam, katerih

položaj je v organizacijskem in strokovnem smislu dosti manj jasen, ugoden in pravilen kot položaj samostojnih knjižnic.

- Knjižnice in njihovi vodstveni organi naj ne bi odlašali s sprejemanjem novih knjižničnih pravil, ampak je potrebno to delo pospešiti ter v pravilih, samim sebi in celotnemu knjižničarstvu v korist, uveljaviti vsa napredna zakonska določila in iz njih izvirajoče smernice vseh osrednjih upravnih, knjižničarskih in kulturnoprosvetnih organov. To je še toliko bolj aktualno v času, ki prinaša še več samostojnosti delovnim organizacijam, kar se bo predvsem moralo odraziti v njihovih statutih, nekakšnih pogodbah o odnosih med delovno organizacijo in družbeno skupnostjo.
- Utrjevati je potrebno vodstvene organe knjižnic, družbenoupravne in samoupravne, ter dokončno odpraviti neločevanje med obema oblikama vodenja. Sveti knjižnic niso strokovni organi, marveč družbeni. Zato naj bodo sestavljeni iz ljudi, ki razumejo družbeno vlogo knjižnice in ki bodo pripravljeni to njeno delo podpirati in uveljavljati v družbenem življenju kraja. Obravnavanje notranje knjižnične problematike naj se usmeri v delo upravnih organov kot samoupravnih organov knjižničnih delovnih kolektivov, do katerih nimajo pravice samo večje knjižnice, ampak v primerni obliki prav vsaka samostojna delovna organizacija.
- Matične knjižnice so osnova vsemu knjižničarstvu in od njih pravilnega funkcioniranja je odvisen pravilni razvoj knjižničarske službe in stroke. Zato ni vseeeno, kakšen je njihov strokovni in materialni profil. Ljudski odbori in njih sveti za kulturo in prosveto nosijo polno odgovornost, da bodo potrebam komune primerno urejene materialne osnove za odgovorno delo matičnih knjižnic, naloga strokovnih knjižničarskih in kulturnoprosvetnih organov pa je, da bodo bdeli nad strokovno in kulturno dejavnostjo teh knjižničarskih osnovnih organizacij.
- Vsi odgovorni si morajo prizadevati, da se čimprej organizira ustrezen način financiranja dejavnosti na področju kulture, ker le tedaj bodo tudi knjižnice mogle kot enakopravni partnerji sodelovati pri delitvi v ta namen odmerjenih družbenih finančnih sredstev. Povsod je potrebno slediti zakonskim določilom in urejati financiranje knjižnic na osnovi pogodbenega odnosa, ki v enaki meri nalaga obema partnerjema pravice in dolžnosti.
- Kot najbolj akuten problem pri izvajanju zakona in pri vpeljevanju knjižničarskega omrežja v Sloveniji pa se je pojavilo vprašanje kadrov. Obstaja upravičena bojazen, da bo zakon ostal mrtva črka na papirju, če ne bodo prišli v knjižničarsko službo dodatni novi kadri, ki bodo tudi strokovno usposobljeni. Naloga ustanoviteljev, organov

oblasti in drugih, je, da bolj široko kot doslej oskrbujejo in dopolnjujejo knjižnice s poklicnim kadrom, naloga republiških upravnih organov in vodstva strokovne organizacije knjižničarjev pa je, da čimprej v primerni obliki omogočijo redno šolanje bibliotekarskih strokovnih kadrov.

Takšen je pomen prvega slovenskega zakona o knjižnicah, takšno je – grobo pregledano – stanje po letu dni, odkar zakon imamo, in takšni so uspehi in problemi, pred katerimi stojimo. Čeprav razmeroma kratka, je bila prehojena pot polna dinamike kot še nikoli doslej v razvoju slovenskega knjižničarstva. Uspehi, ki so bili doseženi, niso tolikšni, da bi nas mogli uspavati; nasprotno, z doseženimi rezultati nikakor ne moremo biti dovolj zadovoljni. Vendar to tudi ne more biti razlog, da bi obstali in omagali. Še bolj bo potrebno prijeti za delo in z združenimi prizadevanji vseh zainteresiranih bomo ustvarili takšne knjižnice in knjižničarstvo, kakršno terja sodobni čas, za kakršno si pripadniki stroke že dalj časa prizadevajo in kot je to uveljavil prvi slovenski zakon o knjižnicah.

SLOVENSKO KNJIŽNIČARSTVO 1945-1975

Temelji slovenskemu povojnemu knjižničarstvu so bili začrtani v zadnjem vojnem letu, potem ko se je po zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (Črnomelj, 19.-20.februarja 1944) na osvobojenem ozemlju začela izgradnja povojne slovenske državnosti in njenega upravnega delovanja. Organizirani so bili zametki bodočih slovenskih federalnih upravnopolitičnih organov in med njimi odsek za prosveto, ki je 28.oktobra 1944 že obravnaval in sprejel smernice za povojno izgradnjo javnega knjižničarstva od krajevnih, šolskih in obratnih knjižnic preko okrajnih in okrožnih do osrednje slovenske knjižnice. Pri tem je bila za izhodišče temeljna izobrazbena, vzgojna in kulturna funkcija knjige, ki je po svojem namenu socialna, po svojem idejnem učinku pa napredna. Zato bodi ena osnovnih nalog oblasti, od krajevnih odborov dalje, tudi materialna in moralna skrb za organiziranje in poslovanje knjižnic (enako kot npr. šol), za obnovitev knjižnih fondov in za izobrazbo ustrezno kvalificiranih delovnih moči. Vsaka takšna ljudska knjižnica deluje po enotnih strokovnih navodilih in vodi vsaj mladinski oddelek za šolsko in pošolsko mladino ter oddelek za odrasle z leposlovno, gospodarsko, domoznanstveno, tujejezično in drugo literaturo. Kot naj knjižnice v bolj razvitih krajih in v večjih upravnih središčih dajejo večji poudarek študijski literaturi, tako je treba misliti tudi na posebne mladinske knjižnice in na potujoče knjižnice za pokrivanje potreb po knjigi med vsemi sloji prebivalstva in v vseh krajih Slovenije.

Sledeč tem načelnim pogledom na organiziranje in delovanje knjižničarstva, sta Slovenski narodnoosvobodilni svet in Narodna vlada Slovenije jeseni 1945 izdala uredbo o ljudskih knjižnicah, uredbo o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in uredbo o okrožnih študijskih knjižnicah, ki so bile nato v letih 1946-1956 ustanovljene v Celju, Mariboru, Novem mestu, Ptuju, Postojni (ukinjena 1957), Novi Gorici, na Ravnah, v Kranju, Kopru in Murski Soboti. Od takrat naprej je slovensko knjižničarstvo prešlo razgibano in pomembno obdobje v svojem razvoju. V tem času se je pravzaprav na novo rodilo, se preporodilo in se uveljavilo kot pomembna družbena kulturna in strokovna dejavnost.

Tudi za slovensko knjižničarstvo je bilo v prvih letih po osvoboditvi značilno obdobje obnove. Če kje, potem so se prav na tem področju kar najbolj poznale posledice raznarodovalnega okupatorjevega delovanja. Po državnih statističnih podatkih je bilo leta 1940 na slovenskem ozemlju znotraj Jugoslavije 26 znanstvenih knjižnic s fondom 800.000 knjig, 855 ljudskih knjižnic s 582.000 knjigami in 971 šolskih knjižnic z 846.000 knjigami, skupaj 1.852 knjižnic s fondom 2.228.000 knjig. Razen redkih izjem pa so bile slovenske knjižnice, kot hranilišča dokumentov o slovenski narodni

samobitnosti, med vojno izpostavljene nekulturnemu barbarizmu okupatorjev, ki jim je prizadejal hude izgube in globoke rane.

Ob osvoboditvi so bili knjižni fondi skoraj popolnoma uničeni (zlasti v ljudskih in šolskih knjižnicah) oziroma razneseni na vse strani (npr. iz znanstvenih in strokovnih knjižnic). Zato je bilo obnavljanje, prerajanje in močna kvantitativna rast značilnost kakih prvih petih let povojnega razvoja slovenskega knjižničarstva. Ustanovljenih je bilo na desetine novih znanstvenih in strokovnih knjižnic in nekaj sto novih šolskih, sindikalnih in ljudskih knjižnic. V letu 1950 na primer je bilo v Sloveniji že 673 znanstvenih in strokovnih knjižnic, 378 sindikalnih, 463 šolskih in 845 ljudskih knjižnic ali skupno 2.359 knjižnic s fondom 2.482.472 knjig. Okrepljeni in prenovljeni knjižni fondi so močno dvignili zanimanje občinstva za knjigo in izposojanje knjig je zajelo zelo širok krog interesentov, bodisi iz izobraževalnih in študijskih potreb, bodisi zaradi razvedrila in duhovne rekreacije. Vzporedno z rastjo knjižnic se je množilo tudi število knjižničarskih delavcev, med katerimi so sicer še vedno močno prevladovali amaterji in volonterji, čeprav se je v primerjavi s predvojnim stanjem povečalo tudi število poklicnih knjižničarskih strokovnjakov. Zavedajoč se svojega kulturnega in poklicnega poslanstva, so se slovenski knjižničarji že v letu 1947 organizirali v svojem strokovnem Društvu bibliotekarjev Slovenije in skupaj z društvi drugih jugoslovanskih strokovnih kolegov v letu 1949 na strokovnem zborovanju v Ljubljani ustanovili Zvezo društev bibliotekarjev Jugoslavije.

Obdobje naslednjih desetih let je imelo v nadaljnjem razvoju slovenskega knjižničarstva več posebnosti. Če je bila za prva povojna leta značilna stihijska množična rast knjižničarstva, se je poslej ta polet začel umirjati. Umiritev je usmerila akcijo v treznejše razmišljanje predvsem o potrebah pa tudi o možnostih živega delovanja tako velikega števila knjižnic najrazličnejših vrst. Začel se je proces čiščenja in izločanja. Sledeč na eni strani reorganizacijam družbenih teritorialnih oblik upravljanja in na drugi strani razvojnemu procesu v samem sebi, je slovensko knjižničarstvo dobivalo iz leta v leto bolje organizirane oblike in kvalitetnejšo strokovno podobo. Odmirale in odmrle so knjižnice, ki niso bile organsko zrasle iz potreb bralcev določenega okoliša ali strokovnih interesentov, oziroma niso bile neposredno navezane na področje njihovega delovanja ali bivanja. Tako so sčasoma odpadle skoraj vse tako imenovane sindikalne knjižnice, se medsebojno povezale tako znanstvene kot strokovne in tudi ljudske knjižnice, le šolske knjižnice so se še nadalje številčno krepile. V letu 1961 je na primer delovalo v Sloveniji 12 splošnih in 88 specialnih znanstvenih, 138 strokovnih, 525 ljudskih in 1.412 šolskih knjižnic.

Kljub manjšemu skupnemu številu organiziranih knjižnic, ki jih je bilo v tem času 2.175, so razpolagale s podvojenim knjižnim fondom 5 mili-

jonov zvezkov. Brez upoštevanja šolskih knjižnic je bilo med bralce knjižnic vpisanih nad 280.000 občanov, ki so nad milijon in polkrat obiskali knjižnice in si izposodili skoraj 3 milijone knjig. Ali z drugimi besedami: Knjižnice so (brez šolskih) dnevno postregle nad 5.000 obiskovalcev in jim posodile okrog 10.000 knjig. To delo je opravljalo 1.306 knjižničarskih delavcev, med njimi 467 rednih ali honorarnih stalnih knjižničarskih uslužbencev in 528 volonterskih amaterjev.

Poleg obsežne izposoje so slovenski knjižničarji v tem času opravili še vrsto drugih poklicnih del, ob katerih so si vedno bolj prisvajali bibliotekarsko strokovno znanje ter si prizadevali dohiteti razvoj bibliotekarske stroke in službe v drugih, knjižničarsko bolj razvitih deželah. Izšli so prvi in osnovni domači bibliotekarski strokovni priročniki (zgodovina knjižnic, paleografija, abecedni imenski katalog, stvarni katalog, bibliografija, zaščita knjižničarskega gradiva), izhajati je začel prvi slovenski knjižničarski strokovni časopis Knjižnica (od 1957), množila so se strokovna posvetovanja, na katerih so bila obravnavana najbolj aktualna in vedno nova vprašanja iz bibliotekarske teorije in prakse, vse bolj poglobljeni so postajali strokovni tečaji za usposabljanje poklicnih knjižničarskih delavcev ter vse bolj zahtevna in odgovorna njihova služba in dejavnost. Slovensko knjižničarstvo se je dokončno uveljavilo kot pomemben sestavni del narodnega kulturnega življenja, slovenski knjižničarji pa kot aktivni javni delavci in soustvarjalci kulturnega obličja sodobne slovenske družbe. Družbeno priznanje takšnega položaja in vloge slovenskega knjižničarstva kaže splošno upoštevanje bibliotekarske stroke v zvezni zakonodaji o javnih uslužbencih (1957) in o obveznem prejemanju tiskov (od 1945) ter republiški dopolnilni zakon o obveznem prejemanju tiskov (od 1960), še posebej pa prvi slovenski zakon o knjižnicah v letu 1961, ki sta mu kot izvedbena predpisa sledila pravilnik o sestavi in vodenju registra knjižnic ter navodilo o izposojanju knjig med knjižnicami v Sloveniji (oba 1962).

Zakon o knjižnicah je predvsem pravno uveljavil takratno razvojno stanje slovenskega knjižničarstva glede na splošni družbeni politični in upravni položaj v Sloveniji, hkrati pa je razvil popolnoma nove osnove za nadaljnji, še uspešnejši in sodobnejši razvoj knjižničarske službe in stroke na Slovenskem. Tako je slovensko knjižničarstvo v naslednjih desetih letih delovalo v smislu in duhu svojega prvega sistemskega zakona. Kljub nekaterim negativnim pojavom, ki so pričali, da je bilo upoštevanje zakona in knjižničarstva mnogokrat bolj načelno kot stvarno, pa je bila dosežena tudi vrsta pozitivnih rezultatov, ki so pomenili nadaljnji premik v konsolidaciji slovenskega knjižničarstva.

Deset let poznejši statistični podatki so pokazali, da je takrat (1971) delovalo v Sloveniji 1.686 knjižnic, od tega 268 znanstvenih in strokovnih knjižnic, 157 ljudskih knjižnic in 1.261 šolskih knjižnic s skupnim knjižnim

fondom 7.867.000 zvezkov. V primerjavi s stanjem ob sprejemanju zakona o knjižnicah se je povečalo število znanstvenih in strokovnih knjižnic, nadalje znižalo pa število ljudskih in šolskih knjižnic. Prvo, povečanje, je bilo pogojeno z ustanavljanjem novih znanstvenih inštitucij, višješolskih in visokošolskih zavodov ter s širšim spoznavanjem potreb po strokovni literaturi v gospodarstvu in drugih delovnih organizacijah. Drugo, zmanjšanje, pa gre pri ljudskih knjižnicah predvsem na račun upadanja društvenih knjižnic, ki niso bile več zmožne živega delovanja in katerih vlogo so prevzele večje in bolje organizirane poklicne knjižnice s svojimi podružnicami in potujočimi knjižnicami, oziroma gre zmanjšanje števila šolskih knjižnic na račun reorganizacije (združevanja) v omrežju šolstva po takrat vpeljani šolski reformi. V tem času se je močno povečal obseg knjižničnih fondov in tudi njihova izposoja. Delo v knjižnicah je opravljalo 785 stalnih strokovnih delavcev, 117 pogodbenih delavcev in 96 volonterjev. Tri četrtine ozemlja Slovenije je bilo pokritega z omrežjem takšnih javnih knjižnic, ki so izpolnjevale temeljne pogoje za učinkovito delo, kot so ustrezna organiziranost, knjižni fondi, prostori, čitalnice, strokovni kadri in redna finančna sredstva ter so se mogle vključiti v splošno slovensko knjižničarsko mrežo in preko nje oskrbovati svoje območje z vso potrebno literaturo. Hkrati so te knjižnice delovale kot strokovni usmerjevalci in mentorji društvenih, šolskih in strokovnih knjižnic na svojem območju. Prav knjižničarska matična dejavnost, vodena po Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani kot republiški matični knjižnic, je speljala številne organizacijske akcije in oskrbela potrebna navodila za organizacijsko in strokovno ureditev ljudskih in študijskih, šolskih in specialnih strokovnih knjižnic, da bi se vse mogle enakopravno vključiti v republiško mrežo javne knjižničarske službe. V smislu enotnega nastopanja, medsebojnega usklajevanja in delitve dela je učinkovala tudi dejavnost poslovne skupnosti pokrajinskih študijskih knjižnic, ki so jo le-te ustanovile konec leta 1968.

V tem času so potekale v okviru republiške knjižničarske matične službe, Društva bibliotekarjev Slovenije in republiškega sekretariata za prosveto in kulturo vsestranske in poglobljene analize javnega knjižničarstva doma in po svetu, iz katerih naj bi izšla prihodnja, sodobnim knjižničarskim tokovom po svetu in domačim družbenim razmeram prilagojena razvojna usmeritev slovenskega knjižničarstva. Pri tem so se razmišljanja in snovanja oprla na osnovno socialno funkcijo knjižnic sodobnosti, katerih namen je predvsem v posredovanju vsakršne in komurkoli potrebne informacije za stalno izpopolnjevanje njegove izobrazbe kot poti do čimbolj izpopolnjenega splošnega ali specialnega strokovnega znanja, ki je vedno bolj odločujoč dejavnik človekovega in družbenega razvoja. Ne bi mogli reči, da te svoje naloge knjižnice na Slovenskem dotlej ne bi opravljale, saj so bile med obiskovalci splošnih javnih, šolskih, visokošolskih, strokovnih in znanstvenih

knjižnic predvsem učeče se generacije vseh šolskih stopenj ter strokovni delavci in raziskovalci z blagovnih in umskih proizvodnih področij, da se oskrbijo z literaturo, ki jo neposredno ali posredno potrebujejo pri svojem rednem ali dopolnilnem učenju, pri proizvodnem delu ali pri raziskovanju. Ugotovljeno pa je bilo, da je udeležba knjižnic pri splošnem ali specialnem izobraževanju potekala po medsebojno neusklajenih poteh, da ni bila organizacijsko in kvalitetno kos naraščajočim potrebam ter da je bila premalo učinkovita in družbeno koristna. Logična nadaljnja stopnja v razvojnem procesu slovenskega knjižničarstva je torej bila, urediti sistem knjižničarske dejavnosti na tak način, da bo čimprej učinkovito ustrezal rastočim potrebam izobraževanja, kulturne vzgoje in znanosti.

V Sloveniji smo v povojni čas podedovali organizacijske in delovne oblike knjižničarstva na visokih in drugih šolah, kakršne so bile, skoraj brez vsakršne prave strokovne usposobljenosti, sprejemljive za miselnost in strokovno poznavanje knjižničarstva pri nas v času pred drugo svetovno vojno. Podedovali smo hkrati tudi splošno prepričanje, da je javna ljudska knjižnica zgolj izposojevalnica čtiva za razvedrilo, brez vsakršnih vzgojnih in strokovnih namenov. Tem knjižnicam smo po vojni dodali vrsto pokrajinskih študijskih knjižnic kot tip splošnih znanstvenih knjižnic, zgrajen po vzorcu avstrijsko-nemških deželnih knjižnic in namenjen predvsem ožjemu krogu znanstvenih ineresentov. Študijske knjižnice pa so bile hkrati prve, bolje ali slabše, vendarle strokovno organizirane knjižničarske delovne enote in kot takšne temeljni kamen poklicnega slovenskega knjižničarstva. Njih vloga in pomen sta se začela družbeno še bolj uveljavljati, ko so iz prvotne zaprtosti v ozek krog znanstvenih interesentov svojega območja postopoma začele svoje delovanje vedno bolj razširjati na področje splošnega oziroma posebnega izobraževanja ter se po sprejetju zakona o knjižnicah prek matične knjižničarske dejavnosti zbliževati z delovanjem ljudskih knjižnic. Ljudske knjižnice pa so se po notranjih organizacijskih premikih, z uvajanjem profesionalizacije delovnega procesa in zlasti po uveljavitvi zakona o knjižnicah začele iz zastarelih izposojevalnic zabavnega čtiva v občinskih središčih, tu hitreje tam v slabših materialnih pogojih počasneje, razvijati v posredovalnice literature za splošno obšolsko in pošolsko izobraževanje. Približevanje dejavnosti med obema tradicionalnima tipoma študijskih in ljudskih knjižnic je pripeljalo ne samo do medsebojnega strokovnega in poslovnega sodelovanja, ampak ponekod tudi do organizacijskega povezovanja. Kot izraz domačih potreb in družbenega razvoja se je rojevala nova oblika in kvaliteta v slovenskem javnem knjižničarstvu, kakršna se je bila kot najbolj ustrezajoča v knjižničarsko naprednejših deželah zahoda in vzhoda vedno bolj uveljavljala že vsa povojna leta.

Tako je tudi v Sloveniji dozorel čas za prelom s tradicijo in za uveljavitev nove sodobne splošne javne knjižnice. V juniju 1971, deset let po

sprejetju zakona o knjižnicah, je prosvetno-kulturni zbor slovenske republiške skupščine obravnaval in sprejel Koncepcijo razvoja knjižničarstva v Sloveniji, ki je opredelila funkcijo, sistem organiziranja in normative za poslovanje splošnoizobraževalnih knjižnic in ki je hkrati začrtala usmeritev za nadaljnje sodobnejše in funkcionalnejše poslovanje šolskih in visokošolskih knjižnic kot sestavnih delov javnega knjižničarstva.

Po tej koncepciji splošnoizobraževalna knjižnica v enaki meri služi izobraževanju, strokovnemu izpopolnjevanju, širjenju znanstvenih spoznanj, kulturnemu delovanju in razvedrilu ter je najtesneje povezana s potrebami svojega območja po literaturi. Splošnoizobraževalna knjižnica je v svoji osnovi povsod enako strokovno organizirana in vodena, oblika organiziranosti in razvejanosti njenega delovanja pa je odvisna od velikosti in potreb komune, kateri služi. Osnovne celice novega enotnega sistema slovenskega javnega knjižničarstva so občinske splošnoizobraževalne knjižnice, ki so samostojni kulturni zavodi, v okviru katerih delujejo nesamostojne krajevne knjižnice in izposojevališča. Občinske knjižnice se povezujejo v regionalni knjižnični sistem in prek njega v omrežje slovenskega knjižničarstva in čezenj v druge sisteme. Delovna metoda enotnega sistema splošnoizobraževalnih knjižnic je popolna strokovnost knjižničarskih opravil ter koordinirano poslovanje in delitev dela, glavni cilj pa osnovna oskrba s knjižničarskimi uslugami in s potrebno literaturo vseh občanov, ne glede na to, ali živijo v mestu ali na deželi, v bolj ali manj ugodnih socialnih ali geografskih pogojih. Temu osnovnemu smotru so podrejeni vsi strokovni delovni normativi kot na primer obseg, vsebina in dopolnjevanje knjižnih fondov, način poslovanja, kadrovska zasedba, odstotek zajemanja odraslih in mladine med porabnike knjižnice in drugi elementi delovanja splošnoizobraževalnih knjižnic.

Ob posodabljanju in modernizaciji spološnega javnega knjižničarstva je sprejeta razvojna koncepcija sprožila enak proces tudi na področju knjižničarstva na stopnji visokošolskega in na nižjih stopnjah izobraževalnega sistema v Sloveniji. Analize so namreč pokazale, da je obstoječa organiziranost visokošolskih knjižnic nesmotrna, da sta razporeditev knjižnih fondov in njih sestav nefunkcionalna in da je, glede na sodobne vidike te službe, neustrezno izvedeno celotno bibliotečno poslovanje, saj takšno, kot je, ne more pri svojem delu slediti razvoju znanosti in tehnike, medsebojnemu povezovanju posameznih znanstvenih disciplin in strokovnih področij in zahtevam hitro razstočega števila interesentov za visokošolsko izobraževanje. Zato je v koncepciji nakazana potreba po smiselnem integralnem oblikovanju zaokroženih visokošolskih knjižničnih sistemov, ki bi ustrezali sodobnim visokošolskim potrebam, kot je to storjeno drugod po svetu pri organiziranju modernega visokošolskega študija. Kot našim potrebam primerno nakazuje v okviru visokega šolstva v Ljubljani organiziranje

treh visokošolskih knjižničnih centrov, in sicer za družbene vede, za tehniške vede in za medicinske vede, z ustrezno mrežo fakultetnih, oddelčnih in inštitutskih knjižnic, s primernejšo porazdelitvijo njihovih knjižnih fondov ter z modernim strokovnim poslovanjem. Gre za namero, da postane strokovna in znanstvena literatura, ne samo najnujnejši učbenik ali skripta, na posrednejši način, stalno in močneje prisotna v procesu visokošolskega študija in širšega dojemanja znanstvenih spoznanj.

In nekaj podobnega velja tudi za vzgojno-izobraževalni proces na vseh drugih stopnjah. Če želimo doseči neposredno aktiviranje učencev pri spoznavanju s šolskimi predmeti, z različnimi strokovnimi področji in znanstvenimi dognanji, potem je prav gotovo spet knjiga, a ne samo običajni šolski učbenik, eden osnovnih pripomočkov za uspešno opravljanje učnovzgojnega programa in za oblikovanje duhovnega obzorja mladih generacij. Zato sprejeta razvojna koncepcija določa, da se šolska knjižnica, kot kabinet za pouk o uporabljanju knjige in za razvijanje potrebe po spremljanju osnovne in dopolnilne, splošne in strokovne literature ter na podlagi modernih organizacijskih oblik in delovnih metod, organsko vključi v izobraževalni proces kot sestavni del šolanja. Koncepcija tudi začrtuje osnovno smer, kako prelomiti z dosedanjim zastarelim in omalovažujočim odnosom do vloge šolske knjižnice in kako uveljaviti njeno soustvarjalno vlogo v modernem učnovzgojnem procesu.

Koncepcija nadaljnjega razvoja knjižničarstva v Sloveniji je bila sprejeta v času, ko so bili tudi sicer storjeni pomembni premiki od državnoupravnega vodenja v samoupravno soodločanje na vseh področjih javnih družbenih dejavnosti, tako kar zadeva njihovo programiranje in vsebino delovanja kot tudi zagotavljanje ustrezne materialne osnove. Na področju kulture in izobraževanja so bile ustanovljene samoupravne interesne skupnosti, ki povezujejo neposredni interes vseh občanov in delavcev za čim bolje in kvalitetneje delujoče družbene inštitucije na področju izobraževanja in kulture. In če je takšen interes osnovni oblikovalec programa in razvoja navedenih dejavnosti, potem mora biti prav gotovo v ospredju tudi interes za knjigo in knjižnice kot najosnovnejše sredstvo in način za uveljavljanje izobrazbe in kulture med najširšimi sloji občanov. Zato je med prvimi nalogami samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo in za izobraževanje poudarjena skrb in aktivnost za učinkovito organiziranost knjižnic in za čim večjo dostopnost in uporabljanje knjige, kar se je doslej že močneje odrazilo na področju kulture in splošnoizobraževalnega knjižničarstva in se počasneje uveljavlja na področju izobraževanja in pri delovanju šolskih in visokošolskih knjižnic. Usmeritve iz razvojne koncepcije slovenskega knjižničarstva se na ustrezne načine vključujejo v obnavljajoče se zakone o osnovnem, srednjem in visokem šolstvu in v njihove šolske programe, celoviteje pa bodo uveljavljene v novem slovenskem zakonu o

knjižničarstvu, ki naj bi ga republiška skupščina Slovenije predvidoma sprejela v letu 1975.

V tem času (po statistiki za 1974) deluje v Sloveniji 232 občinskih splošnoizobraževalnih knjižnic in njihovih krajevnih knjižnic, ki imajo (s fondom za potujoče knjižnice) 2.218.000 enot knjižničnega gradiva, 1.187 šolskih knjižnic (osnovne in srednje šole) s 3.638.000 enotami, 241 specialnih knjižnic z 1.440.000 enotami ter 59 visokošolskih knjižnic (univerz v Ljubljani in Mariboru) z 1.344.000 enotami in slovenska narodna knjižnica (NUK) z 960.000 enotami, skupno 1.760 knjižnic z 9.600.000 enotami knjižničnega gradiva. Povprečno pride 5,4 knjige, v splošnoizobraževalnih knjižnicah 1,2 knjige na prebivalca. Letno je v knjižnicah (brez šolskih knjižnic) 2.897.000 obiskovalcev, ki si izposodijo 4.777.000 enot knjižničnega gradiva.

V tridesetih letih po zadnji vojni je slovensko knjižničarstvo naredilo velik razvoj. Iz vojnega uničenja se je na novo rodilo in organiziralo, iz začetnega organizacijskega in strokovnega zaostajanja je ujelo korak z modernim razvojem in delovanjem sodobnega knjižničarstva po svetu ter se v tem smislu sámo navznoter organizacijsko in strokovno utrdilo, da je dandanes sposobno vključevati se v mednarodno strokovno dogajanje in knjižnične sisteme. Pri tem opravlja svojo osnovno socialno funkcijo široko odprtega informatorja o domačih in tujih znanstvenih in tehniških spoznanjih ter aktivnega povezovalca med kulturami slovenskega in drugih narodov vsega sveta.

SLOVENSKO KNJIŽNIČARSTVO 1985

Družbene in strokovne osnove

V zadnjih letih se knjižničarska dejavnost v Sloveniji razvija v smislu uresničevanja organizacijskih in vsebinskih usmeritev novega republiškega zakona o knjižničarstvu iz leta 1982. Zakon je pravno uveljavil izvajanje razvojne koncepcije slovenskega knjižničarstva, ki je bila v republiški skupščini začrtana še v letu 1971 in katere cilj je bila postopna preobrazba slovenskega knjižničarstva v smislu sodobnih mednarodnih usmeritev, dogovorjenih v Unescu ob sodelovanju mednarodnih strokovnih organizacij s področja knjižničarstva, dokumentalistike, informatike in standardizacije. Tako knjižničarska dejavnost poleg bibliotekarskega in bibliografskega vključuje tudi informacijsko, dokumentacijsko in komunikacijsko delo s knjižničnim gradivom in z njegovimi uporabniki ter je namenjena delovanju in razvoju izobraževanja, strokovnega in raziskovalnega dela, prenosu znanja in zadovoljevanju kulturnih potreb delovnih ljudi in občanov. Med knjižnično gradivo za opravljanje knjižničarske dejavnosti pa so poleg običajnih knjig in drugih tiskov vključeni tudi sodobni in z modernimi tehničnimi sredstvi izdelani vizualni in avditivni zapisi sporočil.

V skladu z mednarodno standardizacijo so po svojih osnovnih funkcijah odslej knjižnice strokovno razdeljene na naslednje vrste:

- splošnoizobraževalne knjižnice (združujejo nekdanje splošne ljudske knjižnice in študijske knjižnice), ki so namenjene predvsem vzgoji in izobraževanju ter zadovoljevanju kulturnih potreb vseh občanov;
- šolske knjižnice, ki so namenjene predvsem vzgojnemu in izobraževalnemu procesu in potrebam učencev in delavcev v osnovnih in srednjih šolah;
- visokošolske knjižnice (na posameznih visokošolskih delovnih organizacijah) oziroma (osrednje) univerzitetne knjižnice, ki so namenjene predvsem strokovnemu izobraževalnemu procesu in raziskovalnemu oziroma umetniškemu delu ter potrebam študentov in delavcev na višjih in visokih šolah;
- specialne knjižnice (prejšnje strokovne knjižnice in specialne znanstvene knjižnice), ki so namenjene predvsem strokovnemu in raziskovalnemu delu na posameznem področju družbenega dela in potrebam delavcev na tem področju;
- narodna (nacionalna) knjižnica, katere delovanje obsega skrb za fond knjižničnega gradiva, ki dokumentira slovensko duhovno ustvarjalnost, skrb za pospeševanje knjižničarske dejavnosti v Sloveniji in skrb za povezovanje knjižničnega informacijskega sistema Slovenije.

Vse samostojne knjižnice in nesamostojne knjižnice, ki delujejo v okviru kulturnih, izobraževalnih in raziskovalnih organizacij, se obvezno povezujejo v enoten knjižnični informacijski sistem (vanj se lahko vključijo tudi druge knjižnice), ki je sestavni del družbenega sistema informiranja ter se povezuje z enakimi sistemi v Jugoslaviji in v tujini. Enotnost delovanja knjižničnega informacijskega sistema zagotavlja zlasti knjižničarska matična dejavnost, preko katere se utrjuje in razvija strokovnost, organiziranost, povezanost in enotnost knjižničarske dejavnosti in ki jo izvajajo za to posebej določene občinske matične knjižnice in Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani kot republiška matična knjižnica. Posamezne vrste knjižnic, kot so npr. visokošolske knjižnice in specialne knjižnice, ki delujejo na istem ali na sorodnih znanstvenih oziroma strokovnih področjih, se med seboj delovno povezujejo v t.i. mrežo knjižnic in pod vodstvom osrednje knjižnice za določeno strokovno oziroma znanstveno področje usklajujejo svoje delovanje; funkcijo takšne osrednje knjižnice za področje svojega delovanja v okviru mreže visokošolskih knjižnic določene univerze opravlja tudi univerzitetna knjižnica.

Vsaka knjižnica mora izpolnjevati določene organizacijske in strokovne pogoje za svoje delo in vanj vključevati določene temeljne naloge knjižničarske dejavnosti. Usmeritve in normative o strokovnem organiziranju knjižnic in o poslovanju s knjižničnim gradivom in z njegovimi uporabniki vsebujejo, poleg zakonskih predpisov, zlasti strokovni bibliotekarski standardi, ki so jih za vse vrste knjižnic v letih 1973-1977 določili jugoslovanski knjižničarski delavci na kongresih svoje strokovne organizacije in pomenijo prilagoditev mednarodnih standardov na naše pogoje in razmere. V Sloveniji zadevajo knjižnice republiški zakonski predpisi o knjižničarstvu (1982), o osnovni šoli (1980), o usmerjenem izobraževanju (1980), o raziskovalni dejavnosti (1979) in o obveznem pošiljanju tiskov (1972) ter navodila o registru knjižnic (1962), o medknjižnični izposoji (1962), o centralnem katalogu (1960) in o informacijski in dokumentacijski dejavnosti v raziskovalnih organizacijah (1981) ter zvezna sporazuma o procesiranju znanstveno-tehničnih informacij (1977) in o referalni dejavnosti (1978). Temeljni jugoslovanski bibliotekarski standardi so bili glede na mednarodne zahteve večkrat ustrezno prilagojevani, tako da se uporabljajo: za splošnoizobraževalne knjižnice slovenski standardi iz 1983 (predlog, potrdila Kulturna skupnost Slovenije 1984), za šolske knjižnice v osnovnih šolah slovenski standardi iz 1982 in v srednjih šolah slovenski standardi iz 1980, za visokošolske knjižnice slovenski standardi iz 1980 (osnutek) in za specialne knjižnice jugoslovanski standardi iz 1975, vsi večkrat dopolnjevani z dogovori na strokovnih posvetovanjih slovenskih knjižničarskih delavcev in z ustreznimi metodološkimi navodili republiške matične knjižnice.

Za usklajeno družbeno obravnavanje problematike ter za skladno delovanje in sodobni razvoj slovenskega knjižničarstva pripravlja potrebne strokovne podlage (delovanje, stanje in razvoj knjižnic, knjižničnih mrež in knjižničnega informacijskega sistema, normativi in standardi za knjižničarsko dejavnost, stanje in razvoj bibliotekarske stroke, izobraževanje strokovnih kadrov, raziskovalno delo na področju bibliotekarstva idr.) Strokovni svet za knjižničarstvo Slovenije kot skupni organ Kulturne skupnosti Slovenije, Izobraževalne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije za področje knjižničarstva. Strokovna, organizacijska in administrativna dela za strokovni svet opravlja Narodna in univerzitetna knjižnica (razvojna in matična služba) v Ljubljani.

Strokovni svet za knjižničarstvo ter pristojni organi republiških samoupravnih interesnih skupnosti za področje kulture, izobraževanja in raziskovalnega dela in republiški upravni organi so v letu 1985 pripravili nekaj temeljnih strokovnih podlag za izvajanje zakona o knjižničarstvu ter za delovanje in razvoj knjižničarske službe in stroke.

Sprejet je bil pravilnik o strokovnih in tehničnih pogojih za začetek dela knjižnice, ki vsebuje določila o obsegu, vsebinski usmeritvi in strokovni obdelavi knjižničnega gradiva, o strokovnem kadru in o prostorih in opremi v vseh vrstah knjižnic. Izdelani so tudi posebni pogoji za imenovanje oziroma delovanje občinskih matičnih knjižnic. Oba dokumenta naj bi hkrati služila za preverjanje doseženega stanja in za verifikacijo knjižnic. Ob informaciji o izvajanju zakonskega določila o delovnem povezovanju visokošolskih in specialnih knjižnic v strokovne mreže knjižnic, oziroma o rezultatih dosedanjega njihovega medsebojnega sodelovanja v okviru informacijsko-dokumentacijske dejavnosti, je bila ugotovljena potreba po izdelavi kriterijev za oblikovanje sistema takšnih mrež knjižnic ter za imenovanje osrednjih knjižnic za posamezna strokovna področja oziroma za potrditev dosedanjih nosilcev te dejavnosti.

Strokovni svet za knjižničarstvo je analiziral gradivo o ciljni usmerjenosti razvojnoraziskovalnega dela na področju oblikovanja integralne informacijske infrastrukture v Sloveniji ter se zavzel, da se vanjo celovito vključi in upošteva tudi funkcija enotnega knjižničnega informacijskega sistema Slovenije kot temelja za delovanje sistema znanstvenih in tehničnih informacij. Ob tem so bile analizirane razvojne možnosti knjižničnega informacijskega sistema v naslednjem razvojnem obdobju (1986-1990) ter poudarjena potreba po modernizaciji njegovega delovanja in po nabavi potrebne temeljne računalniške opreme. V tej zvezi je bil potrjen raziskovalni projekt o razvoju knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji, ki naj s posebnimi raziskovalnimi nalogami strokovno obdela problematiko organizacijskih in povezovalnih ter informacijskih in referalnih osnov sis-

tema, računalniškega programa za obdelavo podatkov v knjižnicah, koordinacije in specializacije knjižničnega gradiva v sistemu, izobraževanja uporabnikov sistema in strokovnih delavcev za sistem, ekspertskih sistemov in možnostih njihove uporabe v sistemu, preučevanja družbenih struktur in njihovih informacijskih potreb, merjenja družbenih učinkov delovanja posameznih enot sistema ter možnosti optimalizacije medsebojnih razmerij pri financiranju razvoja knjižničnega informacijskega sistema. S posebnim usmerjenim raziskovalnim programom o slovenskem bibliotekarstvu in njegovem razvoju pa naj bi se še nadalje pospeševalo raziskovalno delo na področju temeljnih bibliotekarskih ved (bibliologija, bibliotekologija, bibliotekonomija, bibliografija in biblioterapija) ter njihovega povezovanja s temeljnimi problemskimi sklopi na strokovnih področjih informatologije in drugih sorodnih strok.

Strokovni svet je tudi spremljal in usmerjal koordinacijske postopke za nabavljanje tuje strokovne in znanstvene literature ter se ponovno zavzemal za ugodnejši družbeni odnos do knjižnic pri zagotavljanju potrebnih deviznih finančnih sredstev. Obravnaval je uresničevanje samoupravnega sporazuma o financiranju Narodne in univerzitetne knjižnice (Ljubljana), Univerzitetne knjižnice (Maribor) in Centralne tehniške knjižnice (Ljubljana) v letih 1978-1985, financiranje dela za centralni katalog, revaloriziranje prispevka Kulturne skupnosti Slovenije za splošnoizobraževalne knjižnice, kriterije za financiranje in vrednotenje programov s področja knjižničarstva in informatike na zvezni ravni, obravnavanje knjižnic v branžnem samoupravnem sporazumu o razporejanju čistega dohodka, o osebnih dohodkih in o skupni porabi, problematiko nizkih osebnih dohodkov v knjižnicah in druga materialna in finančna vprašanja slovenskega knjižničarstva (npr. inventura oziroma revizija knjižnega fonda, stroškovnik knjižničarskih storitev). Razpravljal je tudi o problematiki osrednje družboslovne knjižnice in Slovanske knjižnice v Ljubljani ter o odnosih med republiškim arhivom in slovensko narodno knjižnico pri zbiranju določenega nacionalno pomembnega gradiva.

Za opravljanje knjižničarskih strokovnih del zahteva zakon ustrezno bibliotekarsko kvalificirane strokovne delavce. Po programih srednjega usmerjenega izobraževanja je potekalo šolanje za smer knjižničar-knjigar v treh šolah kulturološke usmeritve (Ljubljana, Maribor, Celje), kot predmet pa so knjižničarstvo poučevali tudi v nekaterih šolah družboslovno-jezikovne usmeritve. Na stopnji visokošolskega izobraževanja je potekalo redno šolanje na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani ter eksperimentalni izredni študij skupine bibliotekarskih predmetov na drugi stopnji študija sociologije na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. V smislu prenove visokošolskega študija v okvirih

usmerjenega izobraževanja in reorganizacije pedagoškega študija pa je bil na podlagi nekaj let potekajočih strokovnih razprav o izdelanih predlogih, ki so jih podprle vse knjižničarske ter pristojne kulturne in izobraževalne institucije, sprejet novi vzgojno-izobraževalni program za dvopredmetni in interdisciplinarni štiriletni visokošolski študij bibliotekarstva na univerzi v Ljubljani (začetek v študijskem letu 1977/78, izvajalec Filozofska fakulteta). Ob teh rednih oblikah knjižničarskega strokovnega usposabljanja pa so v okviru izvajanja knjižničarske matične dejavnosti potekali krajši ali daljši splošni ali specialni tečaji za razne stopnje bibliotekarske strokovne usposobljenosti ter bibliotekarski strokovni izpiti in pridobivanje bibliotekarskih strokovnih kvalifikacij.

Organiziranost in delovanje

Splošnoizobraževalne knjižnice

Splošnoizobraževalne knjižnice so organizirane po teritorialnem načelu (vse druge vrste knjižnic, razen narodne knjižnice, pa po delovnem načelu). Njihovo omrežje je bolj ali manj sistematično razpredeno po vsem ozemlju Slovenije, od največjih do najmanjših bivalnih središč. Prebivalci lahko pridejo do knjige za izobraževanje ali za splošne kulturne potrebe v 872 knjižničnih enotah, ki so sestavni del občinskih mrež splošnoizobraževalnega knjižničarstva. V 60 občinskih središčih so ustanovljene javne osrednje občinske splošnoizobraževalne knjižnice, v katerih okviru deluje še 210 podružničnih izposojevališč (stalne krajevne knjižnice) in 482 izposojevališč potujoče knjižnice (124 s knjižnimi kovčki, 358 bibliobusnih), poleg teh pa še 120 knjižničnih enot pri krajevnih kulturnoprosvetnih društvih oziroma vzajemnih knjižnic delovnih organizacij. Najbolj razvejeno mrežo knjižnic imajo na območjih ljubljanskih občin z 91 in mariborskih občin s 74 enotami; sledijo Nova Gorica 63, Postojna 56, Novo mesto 50, Ptuj 49, Tolmin 38, Murska Sobota 34, Ajdovščina 31, Koper 28 in Kranj 25 enot; do 20 knjižničnih enot imajo v 5 občinah, do 10 enot v 35 občinah, brez podružnic oziroma izposojevališč pa so v 5 občinah. Potujoča knjižnica je organizirana v 21 občinah, od tega v 14 občinah s 6 bibliobusi (oziroma tudi z njimi ob knjižnih kovčkih). Slaba polovica občinskih splošnoizobraževalnih knjižnic je samostojnih delovnih organizacij, druge so strokovno samostojne organizacijske enote v okviru kulturnih centrov (zavodov) ali delavskih univerz. V omrežju splošnoizobraževalnih knjižnic je skupno 270 enot (osrednje občinske, podružnice) s stalnim knjižnim fondom in z lastnim prostorom, tako da pride na enoto 7.000 prebivalcev; ob upoštevanju

vseh 872 knjižničnih enot pa pride na eno 2.170 prebivalcev, kar predstavlja okrog 70% doseganja priporočenega organizacijskega pokrivanja širšega teritorialnega območja z dejavnostjo splošnih javnih knjižnic.

Za svoje delovanje imajo splošnoizobraževalne knjižnice na voljo 31.948 m² prostorskih površin. To v povprečju res pomeni nekaj nad 500 m² na knjižnico, vendar pa dosega samo okrog 45% s standardi opredeljenih potreb. Vsem knjižnicam, razen redkih izjem, pomanjkanje prostora močno zavira njihovo delovanje, saj imajo npr. samo v dveh občinah nad 2.000 m² knjižničnega prostora (Celje, Ljubljana-Center), v sedmih nad 1.000 m² in v devetih nad 500 m², medtem ko imajo v ostalih 42 občinah (70%) na voljo do 100 m² in v štirih občinah celo manj kot 100 m² knjižničnega prostora. Najslabše je stanje v Sevnici (45 m²) in najboljše v Celju (2.895 m²), čeprav tudi tu ni zadovoljeno ne standardom ne potrebam. Posledica takšnega prostorskega stanja je tudi, da v 7 občinah knjižnice sploh nimajo čitalnic in v nadaljnjih sedmih manj kot deset čitalniških (študijskih) mest.

V omrežju splošnoizobraževalnih knjižnic je na voljo 3.983.098 enot knjižničnega gradiva. Med njimi je nad 3.500.000 knjig, 114.000 letnikov periodik in 57.000 enot neknjižnega gradiva, od tega 87% v slovenskem in 13% v drugih jezikih. Na prebivalca Slovenije prideta dobri dve knjigi, kar pomeni samo 70% doseganje dogovorjenega standarda. Tudi vsebinskemu razmerju, po katerem naj bi bilo v fondih splošnoizobraževalnih knjižnic najmanj 30% strokovne literature, med 30% in 40% leposlovja za odrasle, 25-30% mladinske in do 10% priročne informacijske literature, se knjižnice postopno, vendar sistematično približujejo. Letni dotok novega knjižničnega gradiva znaša 246.766 enot, kar je 1.3 enote na 10 prebivalcev (oz. 1 knjiga na 8 prebivalcev) ali samo 65% dogovorjenega obsega. Nekaj novega gradiva je bilo pridobljenega z darovi in zamenjavami (5%), dotok obveznih izvodov slovenskih tiskov v določene knjižnice znaša 12% in njih odkup preko Kulturne skupnosti Slovenije 23% od celote, medtem ko je 60% novosti pridobljenih z nakupom. Sicer pa je, zaradi visokih cen in nezadostnih finančnih sredstev, z nakupom 148.173 enot novega gradiva samo z 78% realiziran priporočeni obseg (10 knjig na 100 prebivalcev). Skoraj enako je z naročanjem (dotokom) novih periodičnih publikacij (časopisi, časniki): 7.687 naslovov (od tega 6.346 slovenskih, 891 srbohrvaških, 449 tujih) pomeni 81% doseganje priporočenega normativa. Z odpisom 36.584 kosov iztrošenega oziroma zastarelega knjižničnega gradiva pa se je že sicer neustrezen učinek dotoka novega knjižničnega gradiva (65% knjig, 81% tekočih periodik) znižal še za 14% letnega prirastka.

Med redne uporabnike splošnoizobraževalnih knjižnic je včlanjenih 275.521 prebivalcev Slovenije (15%), od tega 114.145 odraslih in 161.376 mladine; s tem je dosežen slovenski standard, ki priporoča 15-20% prebivalstva s 60% deležem mladih. Vsak vpisani član je povprečno 15-krat v letu

obiskal svojo knjižnico. Skupno je bilo evidentiranih 4.077.819 obiskovalcev, in sicer pol v izposojevalnicah pol v čitalnicah in 2% v bibliobusih (78.645 obiskov). Uporabljali so 6.031.167 enot knjižničnega gradiva, od tega 12% v čitalnicah in 88% z izposojo na dom. Med posojenim gradivom je 68% leposlovja, 23% strokovne literature in 9% revij. Odraslih obiskovalcev je bilo 1.032.998 ali 26% in so si izposodili 3.286.898 enot ali 56% vsega posojenega gradiva; nanje odpade 56% delež posoj na dom in 53% delež posoj v čitalnicah ter od posojenega leposlovja 52%, strokovne literature 61% in revij 69%. Mladino predstavlja 74% vseh obiskovalcev (2.918.575), ki so si izposodili 44% (2,635,376 kosov) gradiva; njigov delež pri posoji na dom znaša 44 % in v čitalnicah 47%, pri posojenem leposlovju pa 48%, pri strokovni literaturi 39% in pri revijah 31%. Vsak vpisani član splošnoizobraževalnih knjižnic si je ob obiskih izposodil povprečno 1.5 enote, v letu dni pa 22 enot knjižničnega gradiva. Celotni fond te vrste knjižnic je bil uporabljen 1.5-krat, kar je polovica priporočenega obračanja fondov ter odraz stropnje neusklajenosti med obstoječimi knjižničnimi fondi in potrebami njihovih uporabnikov. Splošnoizobraževalne knjižnice so bile za obiskovalce skupno odprte 4.859 ur na teden, kar da, preračunano na občino, 81 ur tedensko (13.5 ur na dan) in je popolnoma skladno s priporočili, vendar pa je v praksi zelo različno (do 20 ur tedensko v 3 občinah, do 40 ur v 15, do 60 ur v 21, nad 60 ur v 21 občinah) in pogosto tudi neustrezno.

V splošnoizobraževalnih knjižnicah je redno zaposlenih 496 delavcev in med njimi 80% z bibliotekarsko strokovno kvalificiranostjo, ostali pa so upravno-administrativni in tehnični delavci. Notranja razmerja med zaposlenimi (vrste delavcev, stopnje kvalifikacij) so sicer pravilna, njih skupno število pa je za okrog 30% prenizko. Kljub temu večina knjižnic dobro organizira in strokovno vodi občinsko mrežo splošnoizobraževalnih knjižnic ter ima svoje strokovno poslovanje urejeno po zahtevanih standardih za sodobno ureditev, postavitev in obdelavo knjižničnega gradiva ter za delo z obiskovalci. Poleg tega nekatere med njimi, zlasti tiste v pokrajinskih središčih, zbirajo tudi domoznansko in specialno knjižnično gradivo, opravljajo bibliografsko delo in razvijajo informacijsko dejavnost za potrebe svojih okolij ter se uveljavljajo kot knjižnični informacijski centri. Večina občinskih splošnoizobraževalnih knjižnic je vključenih v medknjižnično posojanje knjižničnega gradiva, tiste, ki zbirajo tudi tujo literaturo, pa sodelujejo pri oblikovanju centralnih katalogov. Vedno več je tudi različnih bibliopedagoških in kulturnoprosvetnih aktivnosti, kot so knjižne razstave in druge prireditve ob knjižničnem gradivu, zlasti za mlade obiskovalce knjižnic: v letu dni skupno 4.150 prireditev (povprečno 70 na občino) s 113.149 obiskovalci, več kot polovica od tega (2.770 prireditev) za mlade obiskovalce (80.851).

Vse osrednje občinske splošnoizobraževalne knjižnice so tudi občinske matične knjižnice, pri čemer opravlja to dejavnost za omrežje vseh mariborskih občin osrednja mestna knjižnica, za območje obalnih občin pa je večji del opravil zaupanih koprski osrednji knjižnici. Vendar večina med njimi še ni ustrezno prostorsko, organizacijsko, strokovno in zlasti kadrovsko razvita, da bi mogla v celoti in kvalitetno opravljati strokovno tako zahtevne in odgovorne naloge, kot so utrjevanje in razvijanje organiziranosti, strokovnosti, povezanosti in enotnosti delovanja vseh knjižnic na svojem območju. Tam, kjer so občinske matične knjižnice bolje usposobljene in uspevajo bolje opravljati svoje naloge, se razvijajo v nosilce občinskega knjižničnega informacijskega sistema in delovno povezujejo vse vrste knjižnic, ki delujejo na območju občine (poleg splošnoizobraževalnih tudi šolske knjižnice in specialne knjižnice, ponekod tudi visokošolske knjižnice) ter se vključujejo v republiški knjižnični informacijski sistem in v druge oblike povezovanja med knjižnicami pri pretoku informacij in knjižničnega gradiva za potrebe najširšega kroga prebivalcev svojega območja.

Šolske knjižnice

Na slovenskih osnovnih in srednjih šolah je organiziranih 953 šolskih knjižnic, in sicer: 799 knjižnic za 816 osnovnih šol in 154 knjižnic za 329 srednjih šol. Brez šolske knjižnice je 17 (2%) osnovnih šol in kar 175 (53%) srednjih šol; vendar moramo upoštevati, da ima v sodobno organiziranih centrih srednjega usmerjenega izobraževanja po več srednjih šol skupno šolsko knjižnico in da se je menda 144 srednjih šol (44%) posluževalo gradiva v drugih knjižnicah (šolskih, splošnoizobraževalnih, specialnih). V knjižnicah osnovnih šol je na voljo 3.512.000 enot knjižničnega gradiva, v srednjih šolah pa ok. 1.500.000 enot, skupaj 5.342.000 enot knjižničnega gradiva za potrebe 240.000 učencev (10 na učenca) in 120.000 dijakov (8 na dijaka) osnovnih oz. srednjih šol in njihovih učiteljev. Letni dotok novega gradiva je v osnovnošolskih knjižnicah dosegel 190.000 enot (0.8 na učenca), v srednješolskih pa samo 28.000 enot (0,2 na dijaka). V knjižnicah osnovnih šol je delalo 249, v knjižnicah srednjih šol pa 100 knjižničarskih delavcev; brez njih je okrog 550 osnovnih in 229 srednjih šol. Šolske knjižnice v srednjih šolah so izposodile 413.000 enot gradiva (3,44 na dijaka), medtem ko o izposoji v osnovnih šolah, kakor tudi o obiskovalcih in o vsebini fondov šolskih knjižnic ni podatkov.

Mesto in funkcija šolskih knjižnic v sodobnem vzgojnoizobraževalnem procesu sta določena z zakonoma o osnovni šoli in o usmerjenem izobraževanju, njihovo strokovno organiziranje in delovanje pa usmerjajo knjižničarski predpisi in strokovni standardi za šolske knjižnice. Vendar moremo ugotoviti, da knjižničarska dejavnost še ni organizirana v polovici

srednjih šol ter da je redko kje funkcionalno vključena v redni šolski vzgojni proces. Knjižnični fondi sicer dosegajo s standardi določen obseg, vendar more delovanje kolikor toliko uspešno potekati komaj v tretjini šolskih knjižnic, kot to kažejo podatki o številu knjižničarskih delavcev (70% premalo). O tem nadalje priča dotok novega knjižničnega gradiva, ki dosega na osnovnih šolah 80%, na srednjih šolah pa komaj 23% priporočenega obsega. Zato šolska knjižnica ne more z aktualnimi in novimi spoznanji bogatiti izobraževalnih vsebin, zlasti še, ker sta po nekih ocenah npr. v srednjih šolah dve tretjini obstoječih knjižničnih fondov nezanimivi za sodobno vzgojnoizobraževalno delo. Zaradi nezadostne in često tudi strokovno neustrezne kadrovske zasedbe tudi celotna organiziranost, knjižničarsko strokovno in bibliopedagoško delo šolske knjižnice ne more potekati po strokovnih usmeritvah in standardih ter kvalitetno zadovoljevati potreb učencev in njihovih učiteljev.

Strokovni svet za knjižničarstvo se je ob oceni delovanja in obravnavanju problematike šolskih knjižnic pri pristojnih družbenih institucijah (izobraževalna skupnost, zavod za šolstvo, republiški komite za izobraževanje) zavzel za hitrejše in učinkovitejše spreminjanje odnosa do šolskih knjižnic in za celovito uveljavitev njihovega položaja v vzgojnoizobraževalnem procesu.

Visokošolske in univerzitetne knjižnice

V Sloveniji deluje 68 knjižnic te vrste, in sicer 61 v okviru univerze v Ljubljani in 7 v okviru univerze v Mariboru. Visokošolske knjižnice so organizirane kot nesamostojne organizacijske ali delovne enote fakultet, visokih šol, akademij in drugih visokošolskih organizacij oziroma njihovih oddelkov ter višjih šol in univerznih ali fakultetnih inštitutov. Osrednje univerzitetne knjižnice pa so samostojne delovne organizacije: Narodna in univerzitetna knjižnica (obdelana posebej kot slovenska narodna knjižnica) in Centralna tehniška knjižnica, obe v Ljubljani, ter Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Razpolagajo z 2.610.000 enotami knjižničnega gradiva (skupaj z Narodno in univerzitetno knjižnico 4.216.000 enot). S tem fondom v povprečju presegajo s standardi za to vrsto knjižnic predvideni obseg gradiva na knjižnico oziroma na število študentov; vendar je med njimi še vedno 14 visokošolskih knjižnic ali 21%, ki tega ne dosegajo (6% knjižnic ima do 5.000 enot, 15% knjižnic do 10.000 enot), medtem ko imajo vse ostale knjižnice do 50.000 (41 knjižnic ali 61%) oziroma več enot (12 knjižnic ali 18%) knjižničnega gradiva. Po strokovni usmeritvi dejavnosti oziroma po vsebnini knjižničnega gradiva deluje 33% knjižnic pri humanističnih vedah, 28% na področju tehnike in prirodnih ved, 25% v družbenih vedah in 14% na področju biomedicine in biotehnike. Letni dotok novih strokovnih in znanstvenih knjig znaša 86.600 enot in je v okviru normalnega obsega, medtem ko z 12.904

naslovi tekočih periodičnih publikacij sicer zadovoljuje minimalno statistično povprečje, dejansko pa je v 20 knjižnicah (30%) pod tem nivojem. Uporabniki so visokošolske in dve univerzitetni knjižnici obiskali 485.363-krat in uporabili 1.303.700 enot knjižničnega gradiva, kar je ob precejšnjem deležu starejše literature, ki je uporabljiva predvsem za znanstveno delo, zadovoljiv odraz aktualnosti (50% obračanje fondov) knjižničnih fondov za visokošolske študijske in raziskovalne potrebe. V obravnavanih knjižnicah je redno zaposlenih 258 delavcev, od tega 85% bibliotekarsko oziroma dokumentalistično strokovno usposobljenih. Kolikor je to razmerje v kakovostnem smislu prav zadovoljivo, pa je za celovito opravljanje nalog ter vrste knjižnic pri visokošolskem izobraževalnem in raziskovalnem delovanju na voljo komaj polovica potrebnih delavcev, 29 visokošolskih knjižnic (45%) pa nima niti minimalnih kadrovskih pogojev za normalno poslovanje.

Osrednje univerzitetne knjižnice in večina zlasti večjih visokošolskih knjižnic ima dobro razvito bibliotekarsko strokovno delovanje, nekatere med njimi (osrednje univerzitetne oziroma fakultetne knjižnice) pa razvijajo tudi določene dokumentacijsko-informacijske dejavnosti. Celovitost in kvaliteto strokovnega dela zavira preslaba kadrovska zasedba. Vse knjižnice sodelujejo pri oblikovanju centralnih katalogov, osrednjim fakultetnim knjižnicam pa je zaupano vodenje strokovnih centralnih katalogov za področja biotehnike, ekonomije, medicine, prava, sociologije in družbenih ved, tehnike in teologije. Dobra tretjina te vrste knjižnic se s strokovno ustreznimi specialnimi knjižnicami in informacijsko-dokumentacijskimi službami povezuje v delovanje specializiranih informacijskih centrov za določena strokovna področja, pri čemer je vodstvo polovice delujočih centrov zaupano visokošolskim oziroma univerzitetnim knjižnicam, in sicer: za ekonomske in sorodne vede, za graditeljstvo, za kemijo in kemijsko tehnologijo, za pravo, za sociologijo in politologijo, za strojništvo ter za tehniko in prirodne vede. Visokošolske in univerzitetne knjižnice so aktivno vključene v koordinacijske kroge za nabavo tuje strokovne literature ter v medknjižnično izposojanje z domačimi in tujimi knjižnicami. Z vodenjem strokovnih centralnih katalogov in specializiranih informacijskih centrov ter s kvalitetnim strokovnim organiziranjem in opravljanjem drugih knjižničarskih dejavnosti za potrebe izobraževalnega in raziskovalnega dela se določene visokošolske in univerzitetne knjižnice usposabljajo za prevzem nalog osrednjih knjižnic pri delovnem povezovanju visokošolskih in specialnih knjižnic z določenih strokovnih področij v strokovne mreže knjižnic, ki jih kot sestavni del bodočega knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji uvaja novi zakon o knjižničarstvu.

Visokošolske knjižnice, ki so organizirane v okviru inštitucij določene univerze, pa se med seboj delovno povezujejo predvsem za opravljanje svojih nalog, ki jih imajo pri delovanju visokošolskih

izobraževalnih in raziskovalnih ustanov, organiziranih za določena strokovna področja v okviru univerze. V takšni mreži knjižnic oziroma knjižničnem sistemu opravlja univerzitetna knjižnica določene univerze naloge osrednje knjižnice za njene visokošolske knjižnice.

Na univerzi v Ljubljani je v sodelovanje pri razvijanju integriranega sistema visokošolskih knjižnic in informacijsko-dokumentacijskih centrov (oziroma mreže visokošolskih knjižnic) pri posredovanju strokovnih in znanstvenih informacij vključenih 67 obstoječih knjižnic in informacijsko-dokumentacijskih centrov. Organiziranost sistema je glede na razvoj, pogoje in doseženo stanje decentralizirana, vendar med seboj tako povezana, da zagotavlja enotnost strokovnega delovanja. Osnovne celice so visokošolske knjižnice za ožje strokovno področje, ki so usmerjene predvsem v tekoče potrebe pri delu študentov in delavcev temeljne visokošolske izobraževalno-raziskovalne enote. Te se delovno povezujejo z visokošolsko knjižnico za širše strokovno področje (običajno osrednja fakultetna knjižnica ali knjižnica za več visokošolskih organizacij), ki dopolnjuje in koordinira delo visokošolskih knjižnic za ožja strokovna področja (nabava, strokovni centralni katalog, pretok informacij, medknjižnična izposoja). Celotni sistem vodi Narodna in univerzitetna knjižnica preko posebnega odbora vodij fakultetnih in drugih osrednjih visokošolskih knjižnic, ki je najvišji povezovalec in usmerjevalec vseh strokovnih aktivnosti in razvoja knjižničarstva v okviru univerze ter povezovalec med knjižnicami in pristojnimi univerznimi organi.

Na univerzi v Mariboru je organiziran podoben knjižničarsko-dokumentacijsko-informacijski sistem, ki je samoupravno dogovorjena in strokovno organizirana povezava vseh šest tamkajšnjih visokošolskih in Univerzitetne knjižnice. Le-ta ima funkcijo osrednje knjižnice pri delovnem povezovanju med vsemi visokošolskimi knjižnicami, ustanovljenimi zaradi potreb izobraževalnega in raziskovalnega dela na strokovnih in znanstvenih področjih, ki jih pokrivajo v univerzo združene visokošolske delovne organizacije. Mrežo visokošolskih knjižnic vodi skupni odbor, ki deluje pri Univerzitetni knjižnici ter načrtuje in spremlja razvoj sistema, usklajevanje nabavne politike, strokovno poslovanje, izpopolnjevanje strokovnih kadrov in pretok informacij ter se povezuje z drugimi knjižničnimi in informacijskimi sistemi in s pristojnimi organi univerze.

Specialne knjižnice

V Sloveniji je 290 specialnih knjižnic, ki so organizirane pri delovnih organizacijah oziroma strokovnih službah na področju raziskovalne dejavnosti, industrije, gradbeništva, družbenopolitičnih skupnosti, zdravstva, kulture, prosvete in trgovine. Skupaj razpolagajo z 2.159.000 enotami knjižničnega gradiva, v katerem je velik poudarek na serijskih publikacijah

in neknjižnem gradivu (dokumentih). Vendar je za to vrsto knjižnic značilno, da prevladujejo takšne z manj obsežnim, a specialno izbranim gradivom (24% ima do 1.000 enot, 23% do 2.000, 24% do 5.000 enot, a le 12% do 10.000 ter 15% do in 2% nad 50.000 enot). Po strokovni opredelitvi dejavnosti oziroma knjižničnega gradiva jih 66% sodi na področje tehnike in prirodnih ved, 21% med družbene vede in 13% k biomedicini oziroma biotehniki. O dopolnjevanju knjižničnih fondov sicer ni podatkov, vendar je znano, da se je v zadnjih letih število tekočih tujih serijskih publikacij v slovenskih knjižnicah znižalo za polovico (1981=16.000, 1984 = 6.500), še bolj pa število tujih monografskih publikacij (1983=500 knjig). Letna izposoja gradiva dosega 535.000 enot, od tega 58% serijskih publikacij, medtem ko o številu uporabnikov ni podatkov. V specialnih knjižnicah dela 405 delavcev, med njimi je samo 119 (30%) bibliotekarsko ali dokumentalistično strokovno usposobljenih.

Odnos do funkcije strokovne literature in specialne knjižnice je še vedno preslabo razvit zlasti na področju gospodarskih dejavnosti, pa tudi tam, kjer so specialne knjižnice sicer organizirane, njihovo delovanje v veliki večini še vedno ne ustreza strokovnim standardom. Po razpoložljivih analizah ima komaj okrog 80 specialnih knjižnic (28%) poleg osnovne knjižničarske vsaj delno razvito tudi dokumentalistično in informacijsko dejavnost, medtem ko je dobro razvitih okrog 35 specialnih knjižnic (vsega 12%). Predvsem teh 40% specialnih knjižnic je s preostalimi specialnimi knjižnicami in informacijsko-dokumentacijskimi centri ali službami in zlasti z vodilnimi visokošolskimi knjižnicami doslej sooblikovalo sistem znanstvenih informacij za posamezna strokovna oziroma znanstvena področja, ki je organiziran v okviru samoupravnega interesnega povezovanja na področju raziskovalne dejavnosti. Najbolj razvite specialne knjižnice in informacijsko-dokumentacijski centri so prevzeli funkcije specializiranih informacijskih centrov na sedmih strokovnih področjih, in sicer za biomedicino, za biotehniko, za elektrotehniko, za fiziko in matematiko, za metalurgijo, za patente in za samoupravljanje; ostalih sedem specializiranih informacijskih centrov vodijo visokošolske oziroma univerzitetne knjižnice. Specializirani informacijski centri hranijo in procesirajo (obdelujejo) skupno 23 baz podatkov, od tega 12 domačih (okoli 150.000 informacij), 5 jih je nastalo v sodelovanju s tujimi informacijskimi centri, 6 pa je tujih kupljenih baz podatkov (ok. 1.130.000 informacij letno). Iz teh baz je za selektivno razširjanje informacij letno obdelanih okrog 5.000 profilov in okrog 2.500 informacijskih poizvedb.

Specialne knjižnice sodelujejo pri oblikovanju republiškega in strokovnih centralnih katalogov, med katerimi vodijo kataloge za arhivistiko, leposlovje in muzejstvo. S sorodnimi visokošolskimi knjižnicami koordinirajo nabavo tuje strokovne in znanstvene literature ter se vključujejo v

medknjižnično izposojo iz lastnih fondov ter iz fondov drugih slovenskih in jugoslovanskih knjižnic in tujih izposojevalnih centrov; slednja, zaradi slabega dotoka tuje literature v naše knjižnice, iz leta v leto naglo narašča. Pri svojem strokovnem delovanju specialne knjižnice zlasti in vedno širje sodelujejo s sorodnimi visokošolskimi knjižnicami ter tako ustvarjajo osnove za prihodnje še tesnejše medsebojno delovno povezovanje pri oblikovanju strokovnih mrež knjižnic, najbolje organizirane in aktivne med njmi pa tudi pogoje za opravljanje nalog osrednjih knjižnic za določena strokovna in znanstvena področja.

Narodna knjižnica

Slovenska narodna (nacionalna) knjižnica je Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, ki je obenem tudi (osrednja) univerzitetna knjižnica Univerze v Ljubljani, republiški referalni center, republiška matična knjižnica in nosilka (povezovalka) knjižničnega informacijskega sistema Slovenije. Razpolaga s fondom 1.653.357 enot knjižničnega gradiva, in sicer: 832.596 knjig, 213.341 letnikov periodik (časopisi, časniki) ter 3.062 enot rokopisnega gradiva, 179.324 kosov kartografskega in slikovnega gradiva, 66.235 enot glasbenega gradiva in 361.842 posebnih tiskov. V letu 1985 se je knjižnični fond povečal za 51.322 enot, od tega 18.339 knjig in 3.351 letnikov periodik. Knjižnica prejema po dva obvezna izvoda vseh tiskov v Sloveniji in po en obvezni izvod tiskov iz drugih republik in pokrajin Jugoslavije, kar predstavlja 75% letnega dotoka. Tuja sodobna in starejša strokovna in znanstvena literatura se dopolnjuje z nakupi (7,5%) in preko zamenjave (9%), ki poteka z 213 knjižnicami in znanstvenimi ustanovami v 35 državah sveta (3.800 poslanih in 3.550 prejetih kosov); z zamenjavo delno nadomešča izpadli nakup tuje literature in zagotavlja prisotnost temeljnih slovenskih znanstvenih in strokovnih del v tujih kulturnih središčih. Redno je dotekalo 5.151 naslovov periodičnih tiskov, od tega 898 iz tujine (852 revij). Med novo pridobljenimi monografskimi in serijskimi publikacijami jih je 59% iz humanističnih in družbenih ved, 22% iz prirodnih in uporabnih ved in 19% s področja umetnosti in leposlovja. Med njimi je izrazito prenizek fond sodobne tuje strokovne in znanstvene literature.

Knjižnični fondi in usluge so na voljo najširšemu krogu uporabnikov. Mednje je vpisanih 6.809 individualnih članov knjižnice, med katerimi je 5.341 študentov in 1.488 drugih interesentov (visokošolski učitelji, raziskovalni in znanstveni delavci, razni strokovnjaki, kulturni delavci). Knjižnico so obiskali 164.992-krat in uporabljali 139.330 kosov knjižničnega gradiva ali prezenčno v čitalnicah ali preko izposoje na dom oziroma v drugo knjižnico. Medknjižnično posojanje je potekalo s 348 knjižnicami, med njimi z 236 v Sloveniji in Jugoslaviji in s 112 tujimi v 23 državah sveta.

Pri tem poslovanju je knjižnica prejela 2.615 naročil in jih 2.199 (84%) pozitivno rešila, od njenih 672 naročil pa je bilo realiziranih 536 (80%). Opazno je veliko povečanje uporabe knjižničnega gradiva (ok.40%) in zlasti zahtevkov za posredovanje gradiva iz tujih knjižnic (za 53%), kar je odraz vse večjega pomanjkanja tuje sodobne literature v naših knjižnicah.

Knjižnica je med drugim skrbela za izvajanje republiškega zakona o tekočem razpošiljanju obveznih izvodov slovenskih tiskov. Pri tem je prevzela 489.790 kosov (knjige, posamezne številke periodik, plošče in kasete, razglednice, muzikalije, zemljevidi in atlasi, posebni tiski, neknjižno gradivo) in od tega 382.176 kosov odposlala 11 slovenskim pokrajinskim knjižnicam za dostopnost slovenskih tiskov ter 8 drugim osrednjim jugoslovanskim knjižnicam v zamenjavo za njihove tiske. Novi slovenski tiski so bili sproti obdelani za centralno katalogizacijo (2.166 naslovov), njeni kartotečni listki (799.857 kosov) pa v 802 setih razpošiljani 395 naročnikom (zlasti splošnoizobraževalne, šolske in druge knjižnice oziroma naročniki). Z letom 1985 je začela (poleg rednih objav v časopisu Knjiga) izdajati tekočo mesečno Slovensko bibliografijo za izišle knjige ter je opravila redakcijo in pripravila za natis letno Slovensko bibliografijo za leta 1977-1979. Izdajala je biltena Signalne informacije iz bibliotekarske periodike (6 številk) in Obvestila republiške matične knjižnice (2 številki) in interno glasilo delovnega kolektiva Novice (2 številki). Pripravljenih je bilo 9 tematskih knjižnih in knjižničarskih razstav, od katerih je bilo 7 postavljenih v knjižnici in 2 v tujini (Trst, Minsk), poleg tega pa je knjižnica z gradivom in s strokovnimi nasveti sodelovala na vrsti razstav drugih prirediteljev in na televizijskih snemanjih ter pri reproduciranju starih redkih tiskov in pri slikovni opremi raznih publikacij.

Kot nacionalna knjižnica je ob tem skrbela za dopolnjevanje starejšega domačega oziroma v tujini izišlega knjižnega gradiva, ki sodi v slovensko retrospektivo narodno bibliografijo in med temeljni arhivsko-dokumentacijski fond nacionalne knjižnice. S pomembnim kulturnozgodovinskim gradivom je dopolnjevala tudi svoje posebne zbirke rokopisnega, glasbenega, kartografskega in slikovnega gradiva (npr. zapuščine O.Župančiča, B.Borka, D.Lokarja, J.Ribičiča, M.Puglja, Fr.Bučarja, dela A.Lajovca, K.Adamiča, slovensko kartografsko gradivo, zamejske razglednice, portreti pomembnih osebnosti idr.).

Kot slovenski bibliografski informacijski in republiški referalni center skrbi knjižnica zlasti za oblikovanje svojih podatkovnih zbirk in baz. Zbirke publiciranih oziroma nepubliciranih virov informacij (monografske in serijske publikacije, posebno knjižnično gradivo) se oblikujejo v temeljnih knjižničnih organizacijskih enotah ter so tam tudi bibliotekarsko in bibliografsko obdelane za primarne lastne informacijske baze. Pri tem so uporabljeni mednarodni standardi za bibliografski opis konvencionalnega in nekonvencionalnega knjižničnega gradiva, ki služi tudi za strojno obdelavo podatkov.

Širšo bazo podatkov predstavlja republiški centralni katalog tuje strokovne in znanstvene literature v Sloveniji, ki zajema fonde in pridobitve 240 knjižnic. Ob letnem prirastku 21.172 listkov za slovenski centralni katalog in za področne strokovne centralne kataloge, ki jih vodijo določene osrednje strokovne knjižnice, vključuje katalog 1.811.340 enot. Del fonda tujih monografskih publikacij (2.500 enot) je računalniško obdelan, enako tudi celotni fond raziskovalnih nalog Sklada Borisa Kidriča (1.700 enot) in tujih periodičnih publikacij (10.720 enot) v 180 knjižnicah v Sloveniji, ki sta redno dopolnjevana. Za to delo ima knjižnica na voljo osnovno strojno opremo in se delovno povezuje z računskim centrom univerze v Ljubljani, na razpisih Raziskovalne skupnosti Slovenije oziroma Kulturne skupnosti Slovenije pa je uspela pridobiti finančna sredstva za začetek opremljanja knjižničnega informacijskega sistema Slovenije z mikroračunalniki (za določeno število osrednjih strokovnih in regionalnih knjižnic).

Poleg navedenih vodi knjižnica še naslednje informacijske baze podatkov, ki obsegajo: domače institucionalne vire informacij, publicirano gradivo o domačih in tujih institucionalnih virih informacij, individualne vire informacij, domače in tuje bibliografske in referalne časopise ter sekundarne in terciarne publikacije. Iz vseh svojih informacijskih baz (knjižnični katalogi, centralni katalog, bibliografske in informacijske kartoteke, računalniške podatkovne baze) in referalnih baz, v katerih je na voljo 3.680.627 informacijskih zapisov, je bilo interesentom posredovanih 180.125 strokovnih in znanstvenih informacij.

Posebej odgovorna je vloga in funkcija knjižnice pri povezovanju in usmerjanju knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji ter v tej zvezi pri izvajanju nalog republiške matične knjižnice. Knjižnica je neposredno opravljala matično dejavnost za splošnoizobraževalne knjižnice, za visokošolske knjižnice in za del specialnih knjižnic v Sloveniji, del matične dejavnosti pa so po pogodbi izvajale kot somatične knjižnice Centralna tehniška knjižnica (Ljubljana) za tehniške visokošolske in specialne knjižnice ter Pionirska knjižnica Knjižnice Otona Župančiča (Ljubljana) in Mariborska knjižnica (Maribor) za pionirske oddelke in za šolske knjižnice, vsaka na svojem območju Slovenije. Neposredno strokovno inštruktorsko delovanje je potekalo preko obiskov na terenu, korespondenčno ali po telefonu, zlasti pa z osebnimi stiki delavcev navedenih matičnih služb z zainteresiranimi knjižnicami oziroma knjižničnimi delavci (ok. 1.000 kontaktov) in s pomočjo pri urejanju knjižnic (kot npr. slovenske študijske knjižnice v Celovcu). Poglobljeno teoretično in praktično obravnavanje določenih strokovnih vprašanj je potekalo na območnih ali tematskih strokovnih posvetih in sestankih (20 z okrog 700 udeleženci). Glavne teme so zadevale načrtovanje dela in razvoja knjižnic, urejanje prostora in opreme, delo z obveznimi izvodi slovenskih tiskov, domoznansko delovanje, informacijsko

delo, strokovno obravnavanje novih vrst knjižničnega gradiva, novosti v strokovnem poslovanju, knjižnični sistemi in mreže knjižnic, povezovanje z uporabniki knjižnic, mednjižnična izposoja, uporaba računalnika pri obdelavi gradiva in pri posredovanju informacij, delitev dohodka in osebnih dohodkov idr. Poleg teh je bila v republiški matični službi obdelovana še vrsta drugih strokovnih vprašanj: problematika nesamostojnih knjižnic, povezovanje med visokošolskimi in specialnimi knjižnicami in možnosti za imenovanje osrednjih knjižnic, novi standardi za splošnoizobraževalne knjižnice, standardi za vzgojnoizobraževalne organizacije in normativi za šolske knjižnice, prenova standardov za visokošolske in specialne knjižnice, sodobna vloga specialnih knjižnic, priročnik za delovanje specialnih knjižnic, usklajevanje posameznih opravil v visokošolskih knjižnicah (opomini in zamudnina, število strokovnih delavcev), analiza dela z mladino v splošnoizobraževalnih knjižnicah, navodila za delo v pionirskih (mladinskih) knjižnicah, dopolnitev zbiranja statističnih podatkov o knjižnicah in njihova računalniška obdelava, koncept organiziranja enotnega knjižničnega informacijskega sistema Jugoslavije, družbenoekonomski status jugoslovanskih nacionalnih knjižnic, knjižna in knjižnična vzgoja, knjiga in bralci, stališča republiškega akcijskega odbora za veljavo knjig, akcija o odkupu knjig za splošnoizobraževalne knjižnice, strokovna mnenja o posameznih knjižnicah idr. Večina teh vprašanj je bila obdelana za potrebe Strokovnega sveta za knjižničarstvo, nekatera pa v povezavi z delovanjem Skupnosti jugoslovanskih nacionalnih knjižnic, Zveze bibliotekarskih društev Slovenije in Kulturne skupnosti Slovenije. Ob obravnavanju strokovnih vprašanj je bila zbrana potrebna dokumentacija (viri, ankete) oziroma izdelane tematske bibliografije, pripravljene razstave in katalogi (npr. gradnja in oprema knjižnic, priporočena literatura za predšolsko mladino), objavljeni strokovni članki o prostorskem načrtovanju, gradnji in opremljanju knjižnic, o delovnih postopkih in obdelavi podatkov v knjižnicah, o sodelovanju med pionirskim oddelkom splošnoizobraževalne knjižnice in šolsko knjižnico, o učinkovitosti in dostopnosti informacij, o literaturi za mladino idr. ter vodena dokumentacija objav o slovenskih knjižnicah (ok. 1.200 enot).

Posebna oblika matične dejavnosti je skrb za strokovno izpopolnjevanje knjižničnih delavcev in za izobraževanje uporabnikov knjižnic. Poleg navedenih strokovnih posvetov je bil organiziran npr. seminar o moderni organiziranosti splošnoizobraževalne knjižnice (2 dni), seminar za pripravo na bibliotekarske strokovne izpite (10 dni, 33 udeležencev) in običajni letni knjižničarski tečaj (1 mesec, 22 udeležencev). V dveh terminih (spomladi, jeseni) je opravilo 55 kandidatov strokovne izpite za pridobitev ustrezne bibliotekarske kvalifikacije, en kandidat pa je pridobil specialistično bibliotekarsko kvalifikacijo. Izdelana je bila analiza o opravljanju strokvnih izpitov in pridobivanju strokovnih kvalifikacij v letih 1980-1985. Vzgoji

bodočih strokovnih delavcev je bila namenjena tudi organizacija delovne prakse in hospitacij za študente knjižničarstva na Pedagoški akademiji, vzgoji uporabnikov knjižnic pa delovna praksa srednješolcev, uvajalni seminarji v uporabo knjižnic za visokošolce in organizirana strokovna vodstva po republiških (so)matičnih knjižnicah.

Posodabljanju delovanja in pospeševanju razvoja slovenskega knjižničarstva je namenjeno tudi raziskovalno delo, ki ga organizacijsko vodi ter s sodelavci iz nacionalne in iz drugih knjižnic uresničuje bibliotekarski strokovni in znanstvenoraziskovalni (t.i. razvojni) center. Center strokovno povezuje slovenske bibliotekarske raziskovalce, koordinira njihovo delo ter se s svojim programom strokovnih projektov, študij in znanstvenoraziskovalnih tem vključuje v ustrezne raziskovalne programe na področju družbenih dejavnosti. Tako so bile sklenjene pogodbe s Kulturno skupnostjo Slovenije za naslednje študije in projekte: Sodobni trendi razvoja knjižničarstva, Projekt izdelave slovenske narodne bibliografije v sodobni obliki (avtomatizacija), Preizkus standardov za splošnoizobraževalne knjižnice in Mikrofilmanje periodičnih publikacij. V okviru usmerjenega raziskovalnega programa Slovensko bibliotekarstvo in njegov razvoj, ki je preko znanstvenega inštitura Filozofske fakultete v Ljubljani vključen v program posebne raziskovalne skupnosti za družbene dejavnosti, so bile v delu naslednje raziskovalne naloge: Delovni postopki in obdelava podatkov o poslovanju knjižnic (zaključeno), Slovenska bibliotekarska bibliografija (2.del: monografije do 1984, članki do 1945), Sistem univerznih knjižnic in specializiranih informacijsko-dokumentacijskih centrov (obe v delu) in Periodika in avdiovizualno gradivo v splošnoizobraževalnih knjižnicah (začeto). V sodelovanju s posebnim programskim svetom je bil izdelan predlog aplikativnega razvojnega projekta Razvoj knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji in v tem okviru podrobni izvedbeni programi naslednjih prioritetnih raziskovalnih nalog: Razvoj informacijsko—referalnega sistemskega substrata knjižničnega informacijskega sistema z računalniško podporo, Računalniški program za obdelovanje podatkov v knjižnicah, Koordinacija in specializacija knjižničnega gradiva v slovenskem knjižničnem informacijskem sistemu, Izobraževanje strokovnih kadrov za knjižnični informacijski sistem in Izobraževanje uporabnikov knjižničnega informacijskega sistema. V tej zvezi so nosilci razvojnega projekta sodelovali v strokovnih razpravah o usklajevanju funkcij med knjižničnim informacijskim sistemom in sistemom znanstvenih in tehniških informacij. Potekale so tudi priprave za izdajo abecednega registra k skrajšani slovenski izdaji tablic univerzalne decimalne klasifikacije (iz 1982).

Center je 28.-31.oktobra izvedel bibliotekarske strokovne posvete, ki sta jih organizirala slovenska narodna knjižnica in Britanski svet za kulturo, o tematskih sklopih: Možnosti uporabe mikroračunalnikov v knjižnicah in informacijskih centrih, Izobraževanje kadrov na področju bibliotekarstva in

informacijskih ved ter Problematika gradnje in opremljanja knjižnic; na posvetih sta sodelovala dva angleška in osem domačih strokovnjakov (85 udeležencev). Strokovnemu izobraževanju oziroma seznanjanju z razvojem knjižničarstva in bibliotekarske stroke na tujem so prispevali študijski ogledi različnih računalniških sistemov, obisk mednarodnega knjižnega sejma v Frankfurtu, udeležba na letnem zborovanju mednarodne bibliotekarske federacije IFLA in sodelovanje v njenih strokovnih telesih, daljša študijska obiska v Združenih državah Amerike in Veliki Britaniji ter angleška štipendija za magistrski študij bibliotekarskih ved.

Sodelavci centra, republiške matične službe in drugih knjižničnih strokovnih enot so sodelovali v strokovnih telesih in na posvetovanjih Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, Zveze društev bibliotekarjev Jugoslavije in Skupnosti jugoslovanskih nacionalnih knjižnic. V centru je bila sistematično dopolnjevana zbirka strokovne literature s področja bibliotekarstva in informacijskih ved (dotok 250 publikacij in 50 tekočih periodik, uporabnikov 105, posojenih 174 publikacij in 180 periodik) in bil oblikovan referalni center za bibliotekarstvo v Sloveniji, ki tekoče dokumentacijsko spremlja domače in tuje strokovne časopise in pripravlja signalne informacije iz bibliotekarske periodike (75 naročnikov). Potekal je postopek za vpis centra v razvid raziskovalnih enot v Sloveniji. Vse delovanje razvojnega centra in njegovih sodelavcev iz nacionalne in iz drugih knjižnic je bilo predvsem povezano z delovanjem Strokovnega sveta za knjižničarstvo Slovenije in z delom za izgradnjo knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji.

Zaključne ugotovitve

Slovensko knjižničarstvo ima vse potrebne družbene pravne osnove in bibliotekarske strokovne podlage za nadaljnjo postopno preobrazbo v sodobno organizirano in moderno delujočo družbeno javno strokovno dejavnost za potrebe kulturnega, izobraževalnega in raziskovalnega delovanja ter splošnega družbenega razvoja. Obstajajo potrebni strokovni, samoupravni in upravni organi in službe, ki po svojih pristojnostih ter ustrezno organizirani in aktivni lahko pospeševalno vplivajo na nadaljnji razvoj knjižničarstva in bibliotekarske stroke na Slovenskem.

Iz delovanja posameznih vrst knjižnic je mogoče posebej poudariti naslednje ugotovitve:

Splošnoizobraževalne knjižnice so dosegle temeljno stopnjo sodobne organiziranosti, katero pa je treba še učinkoviteje razvijati in dopolnjevati in predvsem strokovno utrjevati. To velja tako za nadaljnjo izgradnjo občinskih mrež splošnoizobraževalnih knjižnic, za izboljšanje prostorskih in drugih njihovih materialnih pogojev kot za večjo rast in ustreznejše vse-

binsko oblikovanje knjižničnih fondov, za večje vključevanje prebivalstva med uporabnike knjižničnega gradiva in zlasti za kadrovsko strokovno dopolnjevanje. Slednje je še posebej pomembno zaradi kvalitetnega opravljanja knjižničarske matične dejavnosti, ki je osnova za oblikovanje in za delovanje enotnega knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji.

Šolske knjižnice lahko s svojim gradivom in s svojim delovanjem kot knjižnični informacijski center in kot metodični kabinet za razvijanje funkcij knjižničnega gradiva v vzgojnoizobraževalnem procesu bistveno vplivajo na učinkovitost dela v sodobni šoli. Vendar je omrežje šolskih knjižnic, zlasti v srednjem šolstvu, še preveč nepopolno, izboljšati pa je treba prostorske pogoje, dotok novega knjižničnega gradiva in strukturo knjižničnih fondov ter predvsem kadrovsko zasedbo in z njo vred knjižničarsko strokovno in bibliopedagoško delo in medknjižnično sodelovanje. Pristojni šolski organi in službe morajo, ob uporabi obstoječih šolskih in knjižničarskih zakonov in predpisov ter knjižničarskih strokovnih usmeritev in standardov, pospešeno utrjevati organiziranost in vsebinski koncept funkcije šolskih knjižnic v sodobnem delovanju osnovne in srednje šole ter celoviteje uveljavljati mesto šolske knjižnice v vzgojnoizobraževalnem procesu.

Visokošolske in univerzitetne knjižnice opravljajo pomemno delo pri izvajanju visokošolskega strokovnega izobraževanja in raziskovalnega dela. Za to delovanje so primerno organizirane in delovno povezane tako znotraj obeh slovenskih univerz kot tudi med seboj, s sorodnimi specialnimi knjižnicami in z drugimi dejavniki pri pretoku strokovnih in znanstvenih informacij in knjižničnega gradiva. Za še uspešnejše opravljanje svojih nalog bi morale biti bolje oskrbljene z osnovnimi materialnimi pogoji (prostori, finančna sredstva) in s potrebnimi strokovnimi kadri. Pomanjkanje tega ima za posledico neustrezen dotok sodobne tuje strokovne in znanstvene literature ter prepočasno modernizacijo organiziranja, strokovnega poslovanja in tehnološkega opremljanja knjižnic. Prav to pa je predpogoj za kvalitetno snovanje in delovanje domačih visokošolskih in strokovnih knjižničnih mrež in knjižničnih informacijskih sistemov ter za vključevanje v širše domače in v tuje sisteme za pretok strokovnih in znanstvenih informacij, ki so potrebne za sodobni potek, razvoj in uspešnost izobraževalnega in raziskovalnega dela v visokem šolstvu.

Specialne knjižnice so pomemben dejavnik za boljše strokovno delo in za razvoj na vseh področjih dela. Zato je nujna njihova večja in sistematična organizacijska razvejenost, izboljšanje pogojev za redni dotok tuje strokovne in znanstvene literature, ustreznejša strokovna kadrovska zasedba ter kvalitetnejše strokovno organiziranje in delovanje in celovitejše medsebojno delovno povezovanje s sorodnimi knjižnicami. Ustanovitelji specialnih knjižnic in pristojne družbene inštitucije bi morale tem temeljnim vprašanjem njihovega delovanja posvečati večjo pozornost in podporo.

Delovanje slovenske osrednje in narodne knjižnice poteka v smislu organiziranosti in strokovnega poslovanja sodobne nacionalne knjižnice ter ob postopnem uveljavljanju dejavnosti sodobne osrednje univerzitetne knjižnice, republiškega referalnega centra in nosilca knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji. Zaradi določenih objektivnih vzrokov pa njena sodobna notranja preobrazba, uvajanje nekaterih novih dejavnosti in opravljanje strokovnih del niso v celoti usklajeni z zahtevami razvoja stroke in s potrebami družbenega razvoja. Zato bi bilo treba knjižnici omogočiti boljše (dodatne) prostorske, materialno-finančne in kadrovske pogoje za organiziranje in delovanje njenih strokovnih služb, za obsežnejše in redno (normalno) dopolnjevanje njenih fondov s temeljno tujo strokovno in znanstveno literaturo, za hitrejše in vsestransko obdelovanje starejšega in novega nacionalnega fonda in drugih informacijskih virov ter za izpopolnitev tehnološke opreme in delovnih sredstev, ki bodo omogočali moderno strojno obdelavo gradiva, oblikovanje informacijskih baz podatkov in posredovanje informacij uporabnikom. Tako bi bilo slovenski narodni knjižnici omogočeno celovitejše in kvalitetno opravljanje vseh njenih dejavnosti in nalog ter izgradnja funkcionalno delujočega enotnega knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji.

SODOBNI RAZVOJ SLOVENSKE NACIONALNE KNJIŽNICE

I

Razpravljanje o dosedanjem delovanju in o osnovnih smereh prihodnjega razvoja slovenske narodne knjižnice terja najprej bežno osvetlitev pojma narodna (nacionalna) knjižnica ter obsega njenih funkcij v novejšem razvoju knjižničarske dejavnosti in službe po svetu. Omejimo se samo na nekaj definicij v posameznih časovnih obdobjih.

V času med obema svetovnima vojnama je bil pojem "nacionalna knjižnica" oznaka za knjižnico, ki ima poleg značilnosti splošne znanstvene knjižnice posebno nalogo, da v celoti zbira vse tiske svojega naroda (često tudi tuje tiska o njem) in jih hrani za potrebe znanosti in prihodnosti. Izpolnjevanje te arhivske naloge omogoča pravica do prejemanja obveznih izvodov domačih tiskov, na drugi strani pa ta naloga često vključuje obveznost centralne evidence o izhajajočih tiskih, nacionalno bibliografijo. – Vendar zadeva ni tako preprosta in enostavna, kot se zdi na prvi pogled.

Da bi prispeval k razreševanju problematike okrog nacionalnih knjižnic, je UNESCO leta 1958 organiziral na Dunaju posebno avtoritativen simpozij. Rezultat tega simpozija so bila spoznanja o funkciji nacionalnih knjižnic v prvem povojnem obdobju silovitega obnavljanja materialnih in duhovnih temeljev sodobne družbe. Vendar se na simpoziju, zaradi preveč med seboj razlikujočih se oblik organiziranosti in dejavnosti nacionalnih knjižnic, niso mogli zediniti o definiciji pojma "nacionalna knjižnica". Ugotovljena pa je bila enotnost glede glavnih nalog nacionalne knjižnice, ki obsegajo zlasti: zbiranje in arhiviranje v deželi izišlih oziroma natisnjenih del, nabava del o deželi, ki so jih napisali avtorji te dežele, nabava važnejše tuje literature, zbiranje domače in tuje bibliotekarske strokovne literature, omogočanje dostopnosti do gradiva s pomočjo katalogov, moderna strokovna obdelava literature (tudi dokumentacijska), izdajanje nacionalne bibliografije in izdajanje centralnih katalogov (ali vsaj odgovornost zanje), posredovanje bibliografskih informacij o zadevah z najrazličnejših področij znanja, za katera obstajajo specialne zbirke, katalogi oziroma bibliografije ali se vodi specialna dokumentacija ter posredovanje drugih specialnih informacij znanstvenega značaja, izobraževanje knjižničarjev, uvajanje moderne knjižničarske tehnike in sodelovanje s knjižnicami doma in v tujini.

O vlogi in nalogah nacionalnih knjižnic je tekla tudi razprava na zasedanju IFLA v Rimu leta 1964. Osnovne ugotovitve in teze, izpopolnjene z razpravo v sekciji za nacionalne in univerzitetne knjižnice in z dodatno

zbranim gradivom ter pozneje objavljene v glasilih IFLA in UNESCO, moremo šteti za uradno stališče obeh organizacij do funkcij nacionalnih knjižnic. Glede na to ločimo med nujnimi (osnovnimi), razširjenimi (dopolnilnimi) in dodatnimi funkcijami nacionalne knjižnice. Osnovne funkcije so: glavna in osrednja zbirka nacionalne literarne produkcije, zbiranje obveznih izvodov domačih tiskov, nabavljanje tuje literature, publiciranje nacionalne bibliografije, nacionalni center za bibliografske informacije, publiciranje katalogov, razstave. Med dopolnilne funkcije šteje npr. medknjižnična izposoja, evidentiranje rokopisov, raziskovanje tehnike knjižničarskega dela. Dodatne funkcije so npr. servis za mednarodno zamenjavo publikacij, razpošiljanje dvojnic, knjižna zbirka za slepe, strokovno izobraževanje, nudenje pomoči na področju knjižničarske tehnike, načrtovanje bibliotečne službe.

II

Ko je tako pred nami nekaj avtoritativnih ugotovitev o nalogah in vsebini dejavnosti nacionalnih knjižnic, poglejmo, kako je z nacionalno knjižnico na Slovenskem.

De iure imamo Slovenci svojo nacionalno knjižnico od konca druge svetovne vojne, de facto od konca prve svetovne vojne sem. To funkcijo opravlja sedanja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Dozorevanje pogojev zanjo je zdržema potekalo okroglih 170 let, prvi zametki pa segajo še za več kot dve stoletji nazaj.

Za takšen prvi zametek pred dobrimi štirimi stoletji – čeprav ne v smislu našega razpravljanja zavestno storjen – moremo šteti Trubarjevo utemeljitev javne knjižnice za deželo Kranjsko in za slovensko cerkev v letu 1569, ki je zaradi vsebine svojega poslanstva morala v svoj temeljni fond zajeti tudi vse slovenske tiske tistega časa. Posredno si je potrebo po načrtnem zbiranju slovenskih del moč zamišljati tudi v predlogih slovenskega razsvetljenca A.T. Linharta iz konca 18.stoletja o preureditvi tedanje ljubljanske licejske knjižnice v javno študijsko knjižnico s poudarkom na zbiranju gradiva za proučevanje zgodovinskega razvoja dežele Kranjske.

Prva pravna akta, ki sta v smislu danes pojmovanih funkcij nacionalne knjižnice temeljna kamna na poti njenega usposabljanja na Slovenskem, sta odloka o pravici do prejemanja obveznih izvodov vseh tiskov v deželi Kranjski iz leta 1807 oziroma tiskov z območja Ilirskih provinc iz leta 1810. Ta uradna pravica je sicer res pokrivala samo del slovenskega narodnega ozemlja, vendar je bilo dopolnjevanje fondov ljubljanske licejske in poznejše študijske knjižnice po zaslugi njenih vodij, kot so npr. bili Matija Kalister, Matija Čop, Miha Kastelic, Luka Pintar in Avgust Žigon, vselej prvenstveno usmerjeno v zbiranju slovenik v širokem pomenu besede. Vzporedno s tem se je v 19. stoletju ob knjižnici razvijala tudi druga

osnovna funkcija nacionalne knjižnice, delo na slovenski narodni bibliografiji. Tako je knjižnica mogla po prvi svetovni vojni, ko je dobila pravico do prejemanja obveznih izvodov tiskov iz vse Jugoslavije, torej tudi vsa slovenika, uspešno nadaljevati in razvijati osnovne dejanvosti slovenske nacionalne knjižnice, čeprav ji, glede na takratno družbeno in državno ureditev, takšna funkcija pravno ni bila priznana. To se je zgodilo šele po končani drugi svetovni vojni, ko je bila 13.oktobra 1945 sprejeta in 24.oktobra 1945 razglašena Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (kratica: NUK).

Dotedanji Univerzitetni biblioteki v Ljubljani, ki je sicer že vseskozi opravljala tudi osnovne funkcije slovenske nacionalne knjižnice, so bile kot centralni knjižnici federalne Slovenije z uradnim preimenovanjem prvič de iure predpisane naloge, ki naj jih, poleg nalog osrednje univerzitetne knjižnice, opravlja kot slovenska nacionalna knjižnica, in sicer:

- zbiranje, strokovna obdelava in hranjenje vseh tiskarskih in grafičnih izdelkov v Sloveniji in drugih federalnih enotah Jugoslavije,
- izpopolnjevanje z novo literaturo za potrebe univerze, znanstvenega in strokovnega dela,
- zbiranje in hranjenje zgodovinsko in kulturno pomembnega rokopisnega gradiva,
- sestavljanje knjižne in strokovne bibliografije vsega slovenskega tiska,
- evidenca nad tiskarsko in grafično produkcijo v Sloveniji ter obveznosti v zvezi s prejemanjem dolžnostnih izvodov slovenskih tiskov,
- strokovna pomoč knjižnicam v Sloveniji, skrb za strokovno izobraževanje njihovih delavcev ter zbiranje in posredovanje informacij o knjižničarstvu v Sloveniji.

Iz določil o organiziranosti knjižnice je nadalje razvidno, da - poleg splošne in posebne čitalnice z javnimi katalogi in službe za obdelavo knjižnega gradiva - opravlja knjižnica svojo dejavnost še s časopisnim, bibliografsko-informativnim, rokopisnim, grafičnim, kartografskim in glasbenim oddelkom, z oddelki za tiske iz časa NOB, za dolžnostne izvode, za dvojnice in za reproduciranje knjižničnega gradiva ter z knjigoveznico. Knjižnica je bila samostojen zavod pod neposrednim nadzorstvom ministrstva za prosveto Slovenije.

Takšen pravni položaj in vsebinska usmeritev slovenske nacionalke sta obveljala do leta 1957, ko je bila knjižnica z zakonom o univerzi v Ljubljani proglašena za zavod univerze, ki opravlja hkrati naloge osrednje študijske knjižnice republike Slovenije, oziroma do prvega slovenskega zakona o knjižnicah leta 1961, ko je bila določena za matično knjižnico za območje Slovenije. Oba pravna akta in splošni razvoj knjižničarstva so narekovali ustrezno dopolnitev knjižničnih funkcij.

Tako je statut NUK iz leta 1966, poleg tega da je prevzel dotedanje naloge knjižnice in podrobneje začrtal funkcijo osrednje univerzne knjižnice, določil tudi nekatere nove naloge iz delokroga nacionalne knjižnice, in sicer:

- zbiranje slovenik v najširšem pomenu besede,
- centralna katalogizacija slovenskih tiskov,
- delo na retrospektivni splošni nacionalni bibliografiji,
- skrb za navzočnost slovenske knjige v tujih knjižnicah,
- skrb za razvoj bibliotekarske in bibliografske stroke v Sloveniji,
- opravljanje nalog matične knjižnice za območje Slovenije in sodelovanje pri pospeševanju razvoja knjižničarstva v Jugoslaviji,
- zbiranje avdiovizualnega in drugače tehnično razmnoženega knjižničnega gradiva,
- vodenje centralnega kataloga knjižničnega gradiva v Sloveniji,
- skrb za koordinacijo pri dopolnjevanju tujega knjižničnega gradiva,
- vodenje medknjižnične zamenjave in posredovanje pri medknjižničnem posojanju knjižničnega gradiva,
- prirejanje razstav knjižničnega gradiva in
- skrb za zaščito knjižničnega gradiva, ki sodi pod varstvo kulturnih spomenikov.

Primerjajmo sedaj funkcijo in naloge slovenske nacionalne knjižnice v povojnih dvajsetih letih njenega polnopravnega razvoja s sočasno veljavnimi mednarodnimi standardi o nacionalnih knjižnicah.

Takoj moramo ugotoviti, da so že snovalci prvega zakonskega predpisa o NUK v letu 1945 dosti širše začrtali naloge slovenske nacionalke, kot naj bi jih po takratni mednarodno uveljavljeni definiciji nacionalne knjižnice imela (slovenika, obvezni tiski, narodna bibliografija). S tem, da ji je bila naložena še vrsta drugih nalog, je v dobršnem delu že imela profil nacionalne knjižnice, kot ga je izoblikoval dunajski simpozij UNESCO iz leta 1958.

Izhajajoč iz takšnih temeljnih nalog je ravnatelj dr.Mirko Rupel v letih 1946-1963 razvijal knjižnico po vzoru najbolj razvitih nacionalnih knjižnic v Evropi. Naloge in organiziranost, kot ju določa statut iz leta 1966, pa kažejo, da se je knjižnica, razen redkih izjem, v celoti zavedla vseh tistih nalog nacionalne knjižnice po dunajskih spoznanjih, ki jih dotlej še ni bila uvrstila v svoj delokrog in da so v njem dobile svoje mesto tudi vse osnovne funkcije nacionalne knjižnice, kakor tudi cela vrsta njenih dopolnilnih in dodatnih dejavnosti, kot izhajajo iz razprav v IFLA leta 1964.

Ugotoviti torej moremo, da je slovenska nacionalna knjižnica po koncepciji svojega delovanja v prvem povojnem dvajsetletju uspešno sledila razvoju pojmovanja vloge nacionalne knjižnice v knjižničarsko razvitih deželah in med svoje naloge uvrstila vse funkcije, ki jih nalaga uresničevanje

te vloge. Pri opravljanju nalog pa so se nekatere oblike dejavnosti hitreje uveljavljale, druge počasneje, odvisno pač od materialnih in kadrovskih pogojev, v katerih je knjižnica delovala ter od postopnega dozorevanja splošnih družbenih spoznanj o potrebnosti modernejšega delovanja knjižničarske stroke tudi na Slovenskem.

III

Družbeni odnosi, svet znanja in spoznanj se stalno razvija: iz nabranega znanja se rojevajo nova spoznanja in nova vprašanja. Vzporedno se razvijajo tudi knjižnice, ki so zakladnice znanja in viri za razreševanje vprašanj, ki rojevajo nova spoznanja. In prav v zadnjih desetletjih so se količine in vrednote duhovnih spoznanj množile s tolikšnim razmahom, da so terjale tudi nadaljnji razvoj doseženih organizacijskih in delovnih oblik knjižničarske dejavnosti in uvajanje novih, da bi bila spoznanja strokovno ustrezneje zabeležena ter čim hitreje in čim širje posredovana. Tudi pogled na funkcijo in naloge nacionalne knjižnice je dograjeval dosežena spoznanja.

Generalna konferenca UNESCO je leta 1970 sprejela naslednjo temeljno defenicijo: "Nacionalne knjižnice [so] knjižnice, ki so, ne glede na svoj naslov, odgovorne za pridobivanje in hranjenje vseh pomembnih publikacij, izišlih v deželi, in ki služijo kot "depozitne" knjižnice po zakonu ali po drugih predpisih. Običajno opravljajo naslednje dejavnosti: sestavljajo nacionalno bibliografijo, hranijo in nabavljajo reprezentativno zbirko sodobne tuje literature, vključno s knjigami o svoji deželi, delujejo kot nacionalni bibliografski in informacijski center, sestavljajo centralne kataloge, objavljajo retrospektivno nacionalno bibliografijo. Knjižnice, ki se imenujejo "nacionalne", pa njihove dejavnosti ne ustrezajo gornji definiciji, se ne smejo uvrščati v kategorijo "nacionalnih knjižnic".

Toda to še zdaleč ni popoln seznam glavnih funkcij, ki jih opravljajo sodobne nacionalne knjižnice. Predstavniki nacionalnih knjižnic z vseh delov sveta, zbrani ob zasedanjih IFLA v Oslu leta 1975 in v Lausanni leta 1976, so ugotovili, da vodilne nacionalne knjižnice res delujejo predvsem kot osrednji in usmerjevalni centri kooperacijskega dela v omrežju izposojevalne, bibliografske in informacijske službe ter zbiranja in hranjenja gradiva o svoji deželi, služijo pa tudi kot vozlišča v mednarodni knjižnični mreži. Zaradi teh širših nalog morajo nacionalne knjižnice razvijati še dodatne osrednje knjižničarske službe, med katerimi so najpomembnejše:

- bibliografska služba: da pomagajo knjižnicam svojega naroda pri pridobivanju, obdelavi in posredovanju informacijskega gradiva (npr. katalogni podatki v listkovni obliki ali za računalniško obdelavo), da kot nacionalni centri skrbijo za prispevek svojega naroda programu UBC in drugim mednarodnim programom (ISSN, ISBN, MARC) ter

da oskrbujejo druge osrednje bibliografske službe za posredovanje bibliografskih informacij organizacijam in posameznikom, ki jih zahtevajo (npr. SDI);

- izposojevalna služba: da delujejo kot nacionalno središče za mednarodno izposojo in posojo ter da oskrbujejo potrebne osrednje nacionalne izposojevalne službe;
- informacijska in svetovalna služba: da služijo kot najvažnejši vir informacij o priročnikih in da oskrbujejo potrebo osrednjo svetovalsko službo;
- knjižnične zbirke: da jih pridobivajo in vzdržujejo za potrebe zgoraj navedenih služb ter jih zamenjujejo s knjižnicami v deželi in v tujini;
- standardi: da podpirajo in uvajajo knjižničarske, bibliografske in komunikacijske standarde, ki so potrebni za pospeševanje gornjih programov;
- zastopanje v mednarodnem merilu: da poskrbijo za ustrezno predstavništvo nacionalne knjižnice na mednarodni ravni (ogranizacije, odbori, delovne skupine) in da sodelujejo pri oblikovanju in usmerjanju mednarodnih dogovorov, ki so potrebni za razvoj vseh funkcij nacionalne knjižnice.

Poleg oskrbovanja osrednjih knjižničarskih služb – tako je bilo ugotovljeno v Oslu in Lausanni – pa je nacionalnim knjižnicam priznana tudi vodilna usmerjevalna in načrtovalna vloga v knjižničarski dejavnosti svojega naroda, kar postaja v pogojih sodobnega razvoja znanosti in tehnologije vsaj tako pomembna naloga kot organiziranje osrednjih služb. V zadnjih letih se je poudarek premaknil od pojmovanja knjižnice kot individualne institucije k širšemu pojmovanju celotnih knjižničnih nacionalnih in mednarodnih omrežij ali sistemov in informacijskih služb. S tem v zvezi imajo nacionalne knjižnice velik vpliv in pomen za razvoj narodnega in mednarodnega knjižničnega in informacijskega sistema.

Informacije s področja znanosti in tehnologije so bistveni pripomoček pri družbenem in ekonomskem razvoju vsakega naroda. V svetu naglo povečujočega se števila informacij pa je treba načrtovati in razvijati nacionalne informacijske sisteme (NATIS), da se zagotovi koordinacija za poznavanje dosežkov in spoznanj v lastnem nacionalnem okviru in tako pripravi osnova za aktivno udeležbo v svetovnih informacijskih sistemih. Več dejavnikov, ki izvirajo iz njenih osnovnih funkcij, nalaga nacionalni knjižnici dolžnosti pobudnika pri povezovanju in načrtovanju dela, da bi dosegli potrebno stopnjo koordinacije, ter ji daje ključni položaj v odnosu do nacionalnega informacijskega sistema, v katerem sodelujeta še dokumentalistika in arhivistika. Glavni teh dejavnikov so: velikost in pomen nacionalne knjižnice v primerjavi z drugimi ustanovami s področja infor-

matike, vodenje knjižničarske veje nacionalnega informacijskega sistema ter organiziranost in obsežnost strokovnih služb na področju knjižničarstva.

Noben nacionalni informacijski sistem ne zadošča vsem potrebam znanosti in tehnologije, zato so zlasti manjši pa tudi veliki narodi odvisni od informacij, ki so pridobljene in objavljene zunaj njihovih meja. Glede na to je posamične nacionalne informacijske sisteme potrebno vključiti v mednarodni informacijski sistem, ki ga sestavljajo splošni informacijski sistemi (kot npr. NATIS, UNISIST) in vrsta specializiranih informacijskih agencij. V mednarodnem informacijskem sistemu pa imajo pomembno vlogo nacionalne knjižnice, ki so temeljni sooblikovalci nacionalnih informacijskih sistemov in ki se za opravljanje teh svojih funkcij morajo usposobiti zlasti v naslednjem:

- izpopolniti strokovno obdelavo knjižničnega gradiva z uvedbo norm univerzalne bibliografske kontrole, kot so mednarodni standardi (ISBD) za popis monografij, serijskih publikacij in drugi, ki so še v pripravi, mednarodna standardna knjižna številka (ISBN) in mednarodna evidenca o serijskih publikacijah (ISSN), ter z nacionalnimi projekti za strojno obdelavo (katalogizacijo) knjižničnega gradiva (MARC);
- uvajati določene oblike standardiziranih stvarnih gesel ali drugih vsebinskih oznak (npr. UDK klasifikatorji);
- zamenjavati bibliografske popise z drugimi deželami, in to od zapisov na kartotečnih listih do izdaj nacionalne bibliografije;
- izboljšati dostop do publikacij s pospešeno medknjižnično izposojo ob uporabi sodobne komunikacijske in reprodukcijske tehnike;
- uvajati sistem računalniške obdelave informacij o knjižničnem gradivu in vzpostavljati sodelovanje z nacionalnimi knjižnicami, ki so aktivno vključene v elektronsko obdelavo podatkov.

IV

V tako začrtnih sodobnih nalogah nacionalnih knjižnic moramo iskati tudi smer prihodnjega razvoja NUK kot slovenske nacionalke, da bi še nadalje sledila svetovnemu razvoju knjižničarstva in prispevala k razvoju knjižničarske službe doma ter se aktivno vključevala v mednarodno omrežje knjižnic in informacijskih sistemov. Zato poglejmo najprej, kako dandanašnji izpolnjuje knjižnica pogoje Unescove definicije iz leta 1970:

- zbiranje slovenskih tiskov: zagotovljeno je s prejemanjem obveznih izvodov vseh tiskov iz Slovenije in Jugoslavije ter z načrtnim zasledovanjem in pridobivanjem vseh slovenik v najširšem smislu;
- nacionalna bibliografija: tekoča je kartotečna obdelava knjig, drugih samostojnih tiskov in člankov v serijskih publikacijah (1975: 3.200

tiskov, 15.330 člankov) ter izdajanje letne nacionalne bibliografije (1975 izšel 25. letnik);

- reprezentativna zbirka sodobne tuje literature: zaradi premajnih finančnih sredstev je dotok v zadnjih letih preskromen (1975: samo 2378 knjig in 694 naslovov tekočih revij), čeprav je temeljni fond dovolj bogat in reprezentativen (1975: 1,400.000, od tega 809.000 knjig in letnikov periodik);
- nacionalni bibliografski in informacijski center: v celoti zadovoljuje, kolikor zadeva nacionalne bibliografske in informacijske vire, samo deloma, kar zadeva tuje splošne informacijske vire;
- centralni katalogi: vodi osrednji katalog tuje znanstvene in strokovne literature v knjižnicah Slovenije (1975: 785.000 listkov) in delni centralni katalog takšne literature v knjižnicah Jugoslavije (1975: 780.000 listkov);
- retrospektivna nacionalna bibliografija: naloga je predvidena, vendar se samo občasno opravljajo posamezna dela, ker so prizadevanja za redno uvedbo dela doslej ostajala brezuspešna.

In kakšen je odnos do drugih glavnih funkcij nacionalke po defeniciji IFLA iz let 1975 in 1976:

- bibliografska služba: redno poteka posredovanje informacij drugim knjižnicam z listki centralizirane katalogizacije slovenskih tiskov (1975: razposlanih 371.000 listkov) in z objavo mesečne knjižne bibliografije, postopoma se realizira program UBC, služba za posredovanje bibliografskih informacij deluje;
- izpopolnitev strokovne obdelave: uvedeni so novi mednarodni standardi za popis monografij in serijskih publikacij (ISBD), delovna skupina pripravlja nacionalni projekt za strojno obdelavo katalogizacije (MARC), medtem ko je uvedba mednarodnih programov ISBN in ISDS kot skupna jugoslovanska akcija tudi za Slovenijo prepuščena drugim nosilcem;
- standardizirana vsebinska gesla: uvedena je uporaba UDK pri centralizirani katalogizaciji slovenskih tiskov in pri obdelavi tujejezičnih knjižničnih fondov ter za slednje tudi stvarna gesla (1975: določenih 27.000 vrstilcev UDK, 8000 gesel);
- zamenjava bibliografskih popisov: v listkovni obliki poteka zamenjava z Makedonijo, ki se bo v bližnji prihodnosti razširjala na vse druge republike in pokrajine Jugoslavije, v knjižni obliki pa skoraj z vsemi deželami v Evropi in z nekaterimi zunaj nje;
- standardi: uvajajo se mednarodno sprejeti standardi pri strokovni obdelavi in posredovanju knjižničarskega gradiva ter slovenskim

razmeram razvojno prilagojeni standardi za organizacijo in poslovanje knjižničarske službe v Sloveniji;

- izposojevalna služba: deluje svetovalska služba o primarnih in sekundarnih virih informacij (1975: 18.000 informacij), vedno bolj narašča uporaba gradiva (1975: 155.000 obiskovalcev, 106.000 izposojenih del) in medknjižnično izposojanje (1975: 243 knjižnic, od tega 116 tujih, izposojenih 760 knjig in 4000 reprodukcij), čeprav ob nepopolni reprodukcijski (kseroks, fotografski laboratorij) in brez komunikacijske tehnike (npr. teleks);
- računalniška obdelava: potekajo prve študijske priprave programov za prehod na računalniško obdelavo nacionalne bibliografije in centralnih katalogov, potrebe po ustrezni tehnični opremi so vključene v program komisije za informacijski sistem pri Raziskovalni skupnosti Slovenije;
- knjižnične zbirke: fond knjižničnih zbirk za opravljanje knjižničnih služb se redno dopolnjuje (1975: 44.000 enot, od tega 17.800 knjig, 4200 letnikov periodik, 40 rokopisnih enot, 7000 kartografskih in grafičnih enot, 1600 muzikalij, 13.400 separatov in drobnih tiskov), vendar je dotok tuje literature, kljub obsežni zamenjavi publikacij s tujino (1975: 178 knjižnic, 1000 poslanih in 1600 prejetih naslovov), občutno premajhen, obdelava gradiva pa je zaradi pomanjkanja strokovnih delavcev deloma nepopolna (1975: 16.000 začasno obdelanih enot);
- zastopanje v mednarodnem merilu: članstvo v IFLA, redna udeležba na njenih letnih zasedanjih in vključevanje v delo njenih strokovnih organov, aktivna udeležba na nekaterih strokovnih posvetovanjih v drugih deželah in skromna zamenjava strokovnih delavcev.

Da bo slika o delokrogu slovenske nacionalne knjižnice zaokrožena, navedimo še druge dejavnosti, ki jih opravlja poleg zgoraj evidentiranih: matična služba za pospeševanje knjižničarstva v Sloveniji z inštruktorsko dejavnostjo za splošnoizobraževalne in ljubljanske visokošolske knjižnice, z organiziranjem izobraževanja knjižničarskih delavcev, z uvajanjem organizacijskih in strokovnih delovnih standardov, z dokumentacijo o slovenskih knjižnicah in s programiranjem njihovega razvoja, vendar še vedno brez bibliotekarskega strokovnoraziskovalnega centra, ki ga delno nadomešča strokovna publicistična dejavnost nekaterih knjižničnih delavcev; prirejanje razstav knjižničnega gradiva in izdajanje strokovnih publikacij; sodelovanje pri višješolskem študiju knjižničarstva, v knjižničarskih strokovnih organizacijah ter v drugih kulturnih organizacijah in družbenih organizmih.

V

Tako so razgrnjena pred nami sedanja spoznanja o funkciji nacionalne knjižnice, pred nami pa je tudi dejavnost slovenske nacionalne knjižnice. Iz medsebojne primerjave moremo ugotoviti, da so v delokrogu NUK vsebovane skoraj vse karakteristične funkcije nacionalk in da se knjižnica postopoma usposablja za aktivno vključevanje v nacionalni, državni in mednarodni informacijski sistem. Kvaliteta strokovnega dela je na zahtevani višini, medtem ko količinski obseg nekaterih služb občutno zaostaja (npr. obdelava knjižničnega gradiva, centralni katalogi), določenih dejavnosti pa sploh ni mogoče razviti (npr. slovenska retrospektivna bibliografija, zbirke disertacij, elaboratov, separatov in drobnega tiska, bibliotekarski strokovnoraziskovalni center). Vzrok zaostajanju so prenizka razpoložljiva sredstva (npr. za nakup knjižnega gradiva, predvsem tujega) oziroma premajhno število delavcev (1975: 90, veljavna merila v visokem šolstvu in raziskovalni dejavnosti za Slovenijo dopuščajo ok.150), ki uvršča knjižnico med kadrovsko najslabše izpopolnjene osrednje republiške knjižnice v Jugoslaviji.

In kakšna naj bo ob vsem tem prihodnja usmeritev razvoja NUK? Osnovno je troje:

- Nadaljnji razvoj vseh funkcij nacionalne knjižnice v osrednjo bazo podatkov in informacijski center o Sloveniji in Slovencih za aktivno vključevanje v mednarodni pretok informacij.
- Dograjevanje funkcij matične knjižnice za Slovenijo, zlasti strokovno raziskovalnih, načrtovalnih, izobraževalnih in inštruktorskih.
- Koordiniranje knjižnične informacijsko-dokumentacijske dejavnosti v okviru univerze v Ljubljani in v okviru celotnega visokošolskega sistema v Sloveniji.

Da bi dosegli nakazane cilje, je v prvi vrsti treba zagotoviti normalno krepitev knjižničnih fondov kot osnovne baze njenega funkcioniranja. Ob redno dotekajočem fondu obveznih izvodov slovenskih in jugoslovanskih tiskov povečati dotok tuje informacijske in temeljne znanstvene literature in periodike. Nič manj temeljnega pomena ni usposobitev knjižnice za redno strokovno obdelavo vsega dotekajočega gradiva, čemur je predpogoj postopno kadrovsko dopolnjevanje za tekoče opravljanje že delujočih služb in za uvajanje programiranih specialnih dejavnosti.

Pri katalogizacijski in bibliografski obdelavi knjižničnega gradiva vseh vrst nadalje uvajati mednarodne standarde UBC ter se s tekočo centralizirano obdelavo slovenskih tiskov vključevati v medrepubliško zamenjavo katalognih listkov in v mednarodno bibliografsko informiranje, da bi še bolj krepili interes za izvirne dosežke slovenske duhovne tvornosti in za nav-

zočnost slovenske knjige v tujih kulturnih in znanstveih središčih. Za doseganje tega namena se bo treba usposobiti, da bo večkrat med letom izhajala tekoča nacionalna bibliografija knjig in drugih samostojnih publikacij ter za zmanjšanje pri zaostajanju letne slovenske nacionalne bibliografije na minimum. Važna naloga, ki jo bo knjižnica čim prej morala začeti v polnem obsegu uresničevati, je delo na retrospektivni slovenski nacionalni bibliografiji.

Da bi dosegli nove kvalitete pri posredovanju in medsebojni izmenjavi bibliografskih in drugih informacij, se morajo v najbližji prihodnosti usposobiti ustrezne knjižnične službe za strojno obdelavo podatkov. Razviti je treba nacionalni program mednarodnega sistema MARC, zaobseči z njim katalogizacijo in bibliografsko obdelavo domačega in v centralni katalog vključenega tujega knjižnega gradiva ter se opremiti s potrebnimi aparaturami za obdelavo, hranjenje in posredovanje zbranih informacij (računalnik, terminal, teleprinter) in se povezati z drugimi nacionalnimi informacijskimi centri v državi in v tujini. Ob tem bo treba nadalje krepiti službo klasičnega posredovanja bibliografskih informacij po primarnih in sekundarnih virih ter zlasti povečati fond tujih informacijskih virov. Redneje po treba izdajati informativne objave o novo pridobljeni tuji literaturi, kakor tudi v večjem obsegu publicirati specialne bibliografske preglede (kataloge) in prirejati razstave posameznih fondov razpoložljivega knjižničnega gradiva, da bi bila informiranost o gradivu čim boljša, njegova dostopnost in uporaba pa čim večja. Z uveljavjanjem navedenih in drugih delovnih postopkov se bo stalno povečeval interes za knjižnico, število njenih obiskovalcev in izposoja gradiva tako domačim kot prek še bolj razširjenega medknjižničnega sodelovanja tudi tujim raziskovalcem in znanstvenim delavcem.

Funkcija republiške matične knjižnice bo morala razviti predvsem strokovno raziskovalno dejavnost. Brez nje inštruktorska dejavnost pri organiziranju, pri strokovnem delovanju in pri programiranju knjižničarskega dela v Sloveniji ne bo več mogla uspešno slediti razvoju bibliotekarske vede po svetu in razvijati knjižničarsko stroko in službo v domovini. Ob utrjevanju sedaj programirane in dosežene stopnje knjižničarstva na vseh področjih dela (splošnoizobraževalne, mladinske, šolske, visokošolske, specialne knjižnice) bo treba stalno dograjevati domače standarde in normative ter uvajati sodobne organizacijske oblike knjižničarske službe in delovne metode strokovnega dela. Ena osnovnih nalog bo še večja aktivnost na področju izobraževanja strokovnih delavcev za knjižnice, tako preko strokovnih izpitov in tečajev kot z akcijo za uvedbo popolnega visokošolskega študija bibliotekarstva. Ob tem pa bo seveda treba poskrbeti za oblikovanje ustreznega predavateljskega kadra, za večje specializiranje in znanstveno kvalificiranje med knjižničarskimi strokovnjaki ter za pripravljanje in izdajanje potrebnih priročnikov, strokovnih in znanstvenih del s področja bibliotekarstva.

Naloga neposredne prihodnosti je tudi aktivnejša vključitev v dejavnost visokošolskih knjižnic v Sloveniji. Sedanjo rahlo povezanost močno razčlenjene in večkrat ne dovolj učinkovito delujoče mreže knjižnic v okviru ljubljanske univerze bo treba stkati v homogen, na samoupravnih načelih zgrajen in strokovno učinkovito delujoč knjižnični informacijsko-dokumentacijski sistem z jasno opredelitvijo delovnih področij, funkcij, pravic in dolžnosti, da se bo ta veja knjižničarstva uspešno vključila tako v visokošolsko vzgojno-izobraževalno in znanstvenoraziskovalno delo kot se tudi, skupaj z nastajajočim visokošolskim knjižničnim sistemom v okviru mariborske univerze, povezala v splošni slovenski knjižnični sistem. NUK bi glede na tradicijo svojega razvoja kot univerzna knjižnica in na svoj družbeni položaj kot slovenska nacionalna in matična knjižnica v tej aktivnosti morala prevzeti funkcijo vodilnega sooblikovalca in koordinatorja.

Vedno večja postaja nujnost širšega družbenega in strokovnega uveljavljanja knjižnice in njenih delavcev. Ustanovi in celokupnemu slovenskemu knjižničarstvu v korist bo zato treba še nadalje razvijati aktivno sodelovanje v raznih družbenih organizmih ter v strokovnih knjižničarskih organizacijah v domovini in v tujini. Zadnje velja predvsem za aktivnost v društvu slovenskih in zvezi jugoslovanskih knjižničarjev in v poslovni skupnosti slovenskih in jugoslovanskih nacionalnih knjižnic ter za večje povezovanje s tujimi knjižnicami in knjižničarskimi strokovnjaki in za postopno uveljavljanje v raznih oblikah mednarodnega bibliotekarskega sodelovanja. Biti v središču domačega družbenega in mednarodnega bibliotekarskega dogajanja, je bistveni pogoj za vsestransko usklajen razvoj knjižnice kot slovenske nacionalke, republiške matične knjižnice in vodilne visokošolske knjižnice v Sloveniji.

In še en temeljni razvojni podatek. Ob sedanjem dotoku knjižničnega gradiva se bodo knjižnični fondi do leta 2000 povečali za ok. 1,250.000 kosov in bodo takrat skupno znašali ok. 2,350.000 kosov. Glede na to in ob vseh nanizanih nalogah se bo postopno razširjal obseg in se bodo ustrezno reorganizirale oblike poslovanja knjižnice. Povečalo se bo število obiskovalcev, izposojenih knjig, posredovanih informacij in temu primerno tudi število knjižničnih delavcev. Za povečano zalogo knjižničnega gradiva in za večji obseg svojega poslovanja pa bo knjižnica morala dobiti večje in nove prostore. S programiranimi in začetimi adaptacijami in modernizacijo ter z drugimi začasnimi prostorskimi rešitvami bo v sedanji zgradbi mogoče poslovati še kakih deset let. V letu 1985 bi knjižnica morala razpolagati z novo knjižnično zgradbo, ki bo omogočala njeno poslovanje v naslednjih petdesetih letih, ko bodo knjižnični fondi dosegli število okrog štiri milijone kosov različnega knjižničnega gradiva.

SOOBLIKOVALI SO SLOVENSKO NACIONALNO KNJIŽNICO (1784-1992)

Nastanek in značilne naloge nacionalnih knjižnic, po katerih se razlikujejo od drugih javnih splošnih znanstvenih knjižnic, ter njihov zgodovinski, sodobni in prihodnji razvoj so v bibliotekarski stroki in knjižničarski dejavnosti ustrezno teoretično opredeljeni in funkcionalno uveljavljeni. To velja tudi za slovensko nacionalno knjižnico. O tem priča dovolj obsežna literatura, ki pa je vendarle toliko nepopolna, ker govori predvsem o tej knjižničarski ustanovi, ne pa tudi o ljudeh, ki so jo razvojno sooblikovali. Poglejmo torej, kdo so bili in kaj so za razvoj slovenske nacionalne knjižnice in slovenskega bibliotekarstva prispevali njeni vodilni delavci.

Licejska in deželna študijska knjižnica

Temeljno izhodišče za nastanek nacionalne knjižnice je obstoječa javna splošna znanstvena knjižnica. Razsvetljensko fundacijo cesarice Marije Terezije, da preostanek pogorele jezuitske knjižnice v Ljubljani nameni "za splošno uporabo ustanovljeni knjižnici" pri ljubljanskem liceju (1774), je najpomembnejši slovenski preroditelj *Anton Tomaž Linhart* kot kresijski uradnik že leta 1784 izoblikoval v načrt za ustanovitev javne znanstvene knjižnice, ki naj združi knjižnične fonde razpuščenih in nekaj drugih samostanov, nekdanje Akademije operozov in protestantskih deželnih stanov, nekaterih plemiških (Auersperg, Raigersfeld) in drugih privatnih knjižnic ter naj dobi prostore ali nekdanje knjižnice operozov v semenišču ali pri liceju v zgradbi mestne redute; v zvezi s slednjo varianto je leta 1786 izdelal še načrt za ustrezno preureditev izpraznjenega frančiškanskega samostana. Tu je od 1791 dalje delovala sprva kot interna Licejska knjižnica, od 1794 tudi v funkciji javne splošne znanstvene knjižnice (sicer v nekoliko okrnjenem Linhartovem vsebinskem obsegu) in od 1850 (po ukinitvi liceja) kot Študijska knjižnica za deželo Kranjsko – vseskozi kot prednica prihodnje slovenske nacionalne knjižnice.

Prvi vodja (bibliotekar) in oskrbnik (kustos) **Licejske knjižnice** je postal takratni licejski profesor *Franz Ksaver Wilde* (1789-1809), šlezijski Nemec s končanim študijem filozofije, teologije, prava in političnih ved ter poznejši doktor filozofije in profesor na dunajski univerzi. Opravil je revizijo zbranega knjižničnega fonda, ga popisal in uredil za javno uporabo (1794) in sestavil prvi splošni katalog (1800). Od leta 1807 dalje pa je z državnim odlokom tudi Licejska knjižnica v Ljubljani prejemala obvezne izvode vseh v deželi Kranjski izdelanih tiskov. S tem je začela postopoma

izpolnjevati eno osnovnih posebnih nalog nacionalne knjižnice, da zbira in hrani vse tiske svojega naroda, čeprav še z omejitvijo samo na del slovenskega ozemlja. Ker pa so enako pravico imele tudi javne študijske knjižnice v vseh drugih deželnih upravnih središčih (Gradec, Celovec, Trst, pozneje tudi Gorica), je bilo odslej na ta način zagotovljeno zbiranje in hranjenje tiskov s celotnega slovenskega narodnostnega ozmelja do konca prve svetovne vojne.

Od leta 1975 je imel vodja knjižnice pravico do pomočnika (skriptorja), ki so ves čas avstrijske in francoske oblasti vsi razen dveh (Karel Melzer, Konrad Stefan) bili slovenskega rodu. Najpomembnejši med njimi je bil *Matija Kalister* (1799-1803), ki je absolviral filozofske in bogoslovne študije ter ob delu v knjižnici in pozneje poučeval na normalki in liceju (matematika, fizika, naravoslovje). V času francoske vladavine je postal pomočnik (1811-1813) licejskih bibliotekarjev Hieronyma Agapita (1810-1812) in Charlesa Nodierja (1813) in po povratku avstrijske uprave postal prvi vodja (bibliotekar) Licejske knjižnice (1813-1828) slovenskega rodu.

Med najpomembnejše vodje Licejska knjižnica štejemo klasičnega filologa, literarnega zgodovinarja in kritika, učenjaka *Matijo Čopa*. Po filozofskem in nezaključenem bogoslovnem študiju je bil gimnazijski profesor (Reka, Lvov) in od 1827 licejski profesor v Ljubljani. Že med študijem filozofije je v šolskem letu 1815/16 sodeloval z bibliotekarjem Licejske knjižnice M. Kalistrom, kot profesor na Reki je uredil gimnazijsko knjižnico, iz Lvova pa leta 1823 neuspešno kandidiral za knjižničarsko mesto v licejki v Celovcu. Želja se mu je uresničila v Ljubljani, ko je bil poleg licejske profesure imenovan najprej za začasnega namestnika (1828-1830) in nato za novega bibliotekarja Licejske knjižnice (1830-1835); pozneje je neuspešno kandidiral tudi za kustosa v dunajski univerzitetni knjižnica (1832, 1834). Že 1829 je uredil še neobdelane stare knjižnične fonde, predložil 1831 načrt za revizijo fondov in za reformo knjižnične ureditve v skladu z državno bibliotekarsko instrukcijo iz 1825. Knjige je na novo sistematično razvrstil in jih začel popisovati za nov osnovni (abecedni imenski in stvarni) katalog. Ker je bilo dostavljanje obveznih izvodov tiska v knjižnico že več let zelo neredno, je 1834 pri pristojnem deželnem uradu poskrbel za njihov normalni dotok. Ob tem si je za eno glavnih nalog postavil sistematično iskanje in pridobivanje manjkajočih in novih tiskov s celotnega slovenskega narodnostnega območja ter tako med obveznosti Licejske knjižnice uvrstil eno temeljnih nalog bodoče slovenske nacionalne knjižnice. Za izdajo Šafařikove zgodovine južnoslovanskih literatur (obj. šele 1864) je že leta 1831 napisal pregled slovenskega slovstva (Slowenische Literatur), ki obsega kronološko razvrščene biografije slovenskih pisateljev in bibliografski popis njihovih del. V primerjavi s starejšimi, osebno ali deželno omejenimi, podobnimi bibliografskimi prispevki (Trubar, Valvasor, Pohlin) je Čop sestavil prvo in po

avtopsiji strokovno popisano slovensko splošno retrospektivno bibliografijo, ki velja za začetek uresničevanja te posebne naloge slovenske nacionalne knjižnice. Med svojim sicer kratkim delovanjem je Matija Čop v Licejski knjižnici utrdil in razvil vse temeljne naloge prihodnje slovenske nacionalne knjižnice (strokovno urejena javna splošna znanstvena knjižnica, redno prejemanje obveznega izvoda tiskov, zbiranje vseh slovenik, delo za nacionalno bibliografijo), ki jih je poslej ali sama opravljala ali s svojim fondom in delovanjem omogočila nadaljevati drugim strokovnjakom (npr. bibliografijo).

Začeto Čopovo delo v knjižnici pa so nadaljevali naslednji licejski bibliotekarji. Prvi, češki rojak *Jožef Kalasanc Likavec* je bil doktor filozofije in avtor pomembnih znanstvenih del in je služboval kot profesor na gimnaziji, liceju in univerzi (Dunaj, Brno, Gradec). Kot bibliotekar Licejske knjižnice (1836-1850) je nadaljeval sistematično preurejanje njenega fonda, dokončal osnovni listkovni katalog (1838) ter sam napisal knjižni abecedni katalog (1840), knjižni sistematični katalog (1844) in posebni katalog inkunabul (1849). Sestavljen je bil tudi katalog dvojnic, opravljeno žigosanje in opremljanje knjig z lokalno signaturo, izdelan lokalni repertorij (katalog) in razširjena čitalnica (60 mest). Pri tem delu je z Likavcem in že prej s Čopom in Kalistrom kot bibliotekarjev pomočnik (1825-1850) sodeloval *Miha Kastelic*, slovenski pesnik in urednik Krajnske čbelice. Kot bibliotekar (1850-1865) takrat preimenovane deželne **Študijske knjižnice** za Kranjsko pa je poskrbel za dokončanje njenega strokovnega preurejanja z izdelavo inventarnega kataloga (1853) in popisa rokopisov. Z njim je sodeloval dolgoletni služitelj (od 1823) in bibliotekarjev pomočnik (1852-1872) Jurij Kosmač.

Naslednji vodja študijske knjižnice, doktor zgodovinskih znanosti pruskonemškega rodu *Gottfried Muys* je kot njen kustos (1865-1897) opravil prvo uradno revizijo knjižničnega fonda, ugotovil večje vrzeli med klasično in sočasno znanstveno literaturo in poskrbel za izpopolnitev s temeljnimi deli za študij raznih znanstvenih področij. Za pomočnika v knjižnici si je izbral slovenskega pisatelja, kritika in jezikoslovca Frana Levstika (1872-1887) in moravskonemškega naravoslovca *Konrada Stefana* (od 1888), ki je dotlej bil gimnazijski profesor (Gradec, Trst). Ta je ob potresu 1895 sodeloval pri preselitvi knjižničnega fonda iz poškodovanega poslopja ter pri njegovi začasni namestitvi in zavarovanju. Pozneje je kot kustos (1897-1909) vodil selitev knjižnice v nove prostore (1907) in napisal obširen in dokumentiran zgodovinski pregled o njenem nastanku in razvoju (1907).

V vseh teh letih pa med knjižničnimi bibliotekarji in njihovimi pomočniki ni bilo nikogar, ki bi nadaljeval začeto Čopovo bibliografsko delo. Poleg beleženja slovenskih tiskov v nemški slavistični literaturi (1848-1853) in v avstrijski tekoči bibliografiji (od 1853 dalje) so skromne informativne letne preglede slovenskega tiska objavljale Novice (1860-1866). Tekoča letna slovenska bibliografija je šele od 1869 dalje izhajala v Letopisu

oz. Zborniku Slovenske matice (do 1906), serijo teh objav pa je zaključil njen zadnji sestavljalec Janko Šlebinger s knjižno izdajo slovenske bibliografije za leta 1907-1912 (1913). Vzporedno s tem je pri Slovenski matici v snopičih izhajala (1903-1905) tudi prva retrospektiva slovenska splošna bibliografija (knjige 1550-1900), ki jo je sestavil zgodovinar in slavist Franc Simonič, takrat bibliotekar univerzitetne knjižnice na Dunaju.

V ljubljanski študijski knjižnici je v tem času deloval klasični filolog, slavist, literarni zgodovinar in nekdanji gimnazijski profesor *Luka Pintar*, sprva kot bibliotekarjev pomočnik (od 1898) in nato njen ravnatelj (1909-1915). Bil je predvsem varuh (kustos) knjižnice, kateri so neprijetne okoliščine (potres, stiska s prostori, vojna) skoraj popolnoma onemogočile normalno delovanje. Ob številnih jezikoslovnih in prešernoslovskih znanstvenih razpravah je kot bibliotekar sestavil kazalo k Marnovemu Jezičniku (1908), v poročilu o Šlebingerjevi bibliografiji pa je podal pregled slovenskih bibliografskih publikacij in ugotavljal, da je bibliografija podlaga vsakršni literarni zgodovini (1914).

Državna in univerzitetna biblioteka

Po končani svetovni vojni so ob zunanjih družbenopolitičnih nastajale tudi v takratni kranjski deželni študijski knjižnici pomembne organizacijske in funkcionalne spremembe. Postala je **Državna študijska knjižnica** (1919) s pravico do prejemanja obveznih izvodov tiska s celotnega slovenskega in ko je postala **Državna biblioteka** (1921), tudi z jugoslovanskega območja ter z obveznostjo, da kot največja slovenska splošna znanstvena knjižnica deluje tudi kot osrednja knjižnica nastajajoče slovenske univerze. Prvo je omogočalo popolnejše uresničevanje naloge nacionalne knjižnice o zbiranju in hranjenju tiskov svojega naroda, drugo pa nalagalo povečano strokovno skrb za oblikovanje, obdelovanje in dostopnost knjižničnih fondov in za dopolnjevanje strokovnega osebja.

Državno študijsko knjižnico je v tem času vodil doktor umetnostnozgodovinske znanosti *Avgust Žigon*, ki je absolviral tudi študij prava, filozofije, klasične filologije in slavistike ter nato služboval kot srednješolski profesor (Kranj, Gorica, Ljubljana) in kot sodelavec umetnostnozgodovinskega inštituta (Gradec). V knjižnici je bil od 1910 bibliotekarjev pomočnik, od 1915 je nadomeščal njenega vodjo in po vojni postal ravnatelj (1920-1925). Znanstveno se je uveljavil predvsem kot literarni zgodovinar (odmevne študije v povezavi s Čopom, Prešernom, Levstikom), zlasti s svojo kritično obravnavo literarnoteoretičnih in metodičnih ter umetnostnofilozofskih in estetskih vprašanj, ter s številnimi faktografskimi zgodovinskimi in bibliografskimi prispevki. Poleg ravnatelja je odslej v knjižnici delovalo pet bibliotekarjev (fakultetna izobrazba, doktorat) ter po en pomožni bibliotekar in služitelj.

Med bibliotekarje se je med prvimi vključil *Jože Glonar* (1919-1946), po študiju slavist in klasični filolog z doktoratom iz literarne zgodovine, ki je dotlej (od 1911) delal v univerzitetni knjižnici v Gradcu. V ljubljanski študijski knjižnici je v obdelavo knjižničnega gradiva začel uvajati t.i. pruske instrukcije za izdelavo knjižničnih katalogov (iz 1899 z naknadnimi dopolnitvami) in postavitev knjižničnega gradiva po tekoči signaturni številki (numerus currens) ter sestavil signaturni katalog rokopisov. Objavljal je strokovne razprave o knjižnem fondu stiške samostanske knjižnice in o zgodovinskem razvoju, pomenu in nalogah slovenske univerzitetne knjižnice. Zbiral je gradivo za nacionalno retrospektivno bibliografijo in napisal pomemben prispevek o slovenikah v letih 1914-1940, dva enciklopedična pregleda o bibliografiji na Slovenskem in članek o slovenskih knjigah po nemških knjižnicah. Že zelo zgodaj je pisal o uporabi javnih znanstvenih knjižnic in o splošnih javnih knjižnicah, o največjih svetovnih knjižnicah ter o lepi knjigi, bibliofilstvu, ekslibrisih in knjigarstvu. Ocenjeval je bibliotekarske strokovne publikacije in sodeloval pri pripravi Pirjevčevega knjižničarskega priročnika. Kot leksikograf je objavil prvi slovenski splošni poučni slovar, slovarja slovenskega jezika in tujk, nemško-slovenski slovar in sodeloval kot urednik oziroma avtor v Slovenskem biografskem leksikonu in v tujih enciklopedijah. Pripravil je komentirane izdaje literarnih del Jenka, Levstika in Prešerna (s Pirjevcem), izdaje Štrekljevih in lastnih zbirk slovenskih narodnih pesmi ter objavil številne kritične ocene, članke in razprave s področij slovstvene zgodovine, etnologije in jezikoslovja.

Literarni in politični zgodovinar *August Pirjevec* je po študiju tehnike in slavistike (z doktoratom) služboval kot gimnazijski profesor (Trst, Ljubljana). Kot bibliotekar Državne biblioteke (1921-1943) je postal vodilni slovenski knjižničarski teoretik in praktik ter napisal prvi slovenski knjižničarski strokovni priročnik (Knjižnice in knjižničarsko delo, Celje 1940), v katerem je na ravni sočasnih mednarodnih bibliotekarskih dognanj obravnaval zgodovinski razvoj knjižnic, sodobno zasnovo bibliotekarske stroke in napredno organiziranost knjižničarstva ter nove strokovne postopke pri delu s knjižničnim gradivom in njegovimi uporabniki. Kot strokovnemu izvedencu mu je bila zaupana ureditev in katalogizacija fondov knjižnice Narodnega muzeja (1925-1927), v svoji matični knjižnici pa je predvsem skrbel za posebno zbirko rokopisnega gradiva. Zbiral in objavil je gradivo za dopolnitev slovenske retrospektivne bibliografije, pisal o aktualnih vprašanjih bibliografske in bibliotekarske stroke, o knjižničarskem zakonu, o funkciji sodobnih knjižnic v družbenem okolju, o organiziranju knjižničarskega delovanja in o javnih knjižnicah v tujini. Kot literarni in politični zgodovinar je predvsem obravnaval Prešerna, Čopa in Levstika, prirejal miniaturne izdaje slovenskih klasikov, objavil zbirko biografij slovenskih kulturnih in strokovnih delavcev, leksikalno obdelal biobiblio-

grafije številnih avtorjev in javnih delavcev ter pisal razprave, članke in ocene iz slovenske kulturne, politične in gospodarske zgodovine.

Po zaključenem študiju splošne in gospodarske zgodovine (z dvojnim doktoratom) se je *Melita Pivec-Stele* odločila, da bo bibliotekarka v ljubljanski študijski knjižnici (1920-1950). Vključila se je v skupinico strokovnjakov, ki so dobili nalogo, da staro licejko usposobijo za potrebe nastajajoče slovenske univerze, ter nato sooblikovala njen razvoj preko osrednje univerzitetne do slovenske nacionalne knjižnice. Sodelovala je tako pri izpopolnjevanju knjižničnih fondov po prvi svetovni vojni in pri nadomeščanju med drugo svetovno vojno pogorelih fondov, zlasti pa pri pridobivanju in strokovni obdelavi časnikov in časopisov in kot vodja katalogizacije knjižnega gradiva, kakor tudi pri načrtovanju nove zgradbe za univerzitetno knjžnico in pri obnovi med vojno poškodovanje knjižnične čitalnice. Že med vojnama je pisala o dvojni funkciji svoje knjižnice, univerzitetni in narodni. Kot bibliograf je spremljala in analizirala slovensko založniško in tiskarsko produkcijo, kritično vrednotila in zbirala gradivo za slovensko tekočo in retrospektivno zgodovinsko bibliografijo in sodelovala pri mednarodni bibliografiji tiskov 16.stoletja. Kot knjižničarska zgodovinarka je pisala o samostanskih in drugih srednjeveških knjižnicah na Slovenskem, o razvoju stare licejske knjižnice in knjižnice Kmetijske družbe ter o zgodovini knjižničarstva, knjigarstva in tiskarstva v Sloveniji in o razvoju slovenske knjižničarske strokovne organizacije. Med prvimi je pisala o potrebni strokovni usposobljenosti za knjižničarsko delo, sodelovala kot predavateljica na strokovnih knjižničarskih tečajih in pripravila skripta o zgodovinskem razvoju slovanskih in slovenskih knjižnic. Kot splošna in gospodarska zgodovinarka pa je predvsem raziskovala obdobje francoskih Ilirskih provinc.

V tem obdobju so v knjižnici delali kot bibliotekarji tudi: zgodovinar *Milko Kos* (1919-1924), avtor paleografske in vsebinske obdelave srednjeveških rokopisnih kodeksov v licejski knjižnici in v drugih hraniliščih po Sloveniji; slavist in pisatelj *Janko Bratina* (1919-1920) in klasični filolog *Josip Puntar* (1920-1937), kulturni in politični zgodovinar, literarni teoretik in kritik, zlasti raziskovalec Prešernovih pesmi v luči oblikovnih, umetnostnih in duhovnih vprašanj. Ob njih pa še pomožni bibliotekar Ludvik Plevelj (1920-1929) in služitelj oziroma dolgoletni oskrbnik knjižničnega skladišča Jakob Dolenec (1919-1962).

Konec leta 1925 je bil Državni biblioteki kot namestnik upokojenega vodje dodeljen slavist (z doktoratom) in germanist *Janko Šlebinger*, dotedanji srednješolski profesor (Ljubljana, Novo mesto), ki pa je že kot študent načrtoval, da se bo zaposlil v dunajski Dvorni knjižnici. Že doslej se je bil uveljavil (prim. spredaj!) kot sestavljalec slovenske tekoče splošne bibliografije in sodelavec pri Simoničevi slovenski splošni retrospektivni bibliografiji ter kot avtor osebnih (V.Oblak, I.Cankar) in številnih strokovnih bib-

liografij (jezikoslovje, literarna zgodovina, splošna zgodovina, narodopisje, zemljepis, prirodoznanstvo), objavljenih v slovenskih in tujih (Praga, Petrograd, Dunaj, Krakov, Beograd) znanstvenih časopisih. Kot ravnatelj knjižnice (1927-1946) se je posvečal dopolnjevanju njenih fondov z manjkajočimi starejšimi slovenskimi tiski in s temeljno tujo znanstveno (posebej humanistično) literaturo za potrebe slovenske univerze in znanosti, pridobivanju pomembnih privatnih knjižnic in bibliotekarske strokovne literature. Kot bibliograf je nadaljeval svoje (in Simoničevo) delo za tekočo in retrospektivno splošno slovensko bibliografijo za čas 1913-1945. Iz zbranega gradiva je objavil tekočo bibliografijo za leti 1929 in 1930 (delno), retrospektivno bibliografijo slovenskih časnikov in časopisov za čas 1797-1936, pregled publikacij Slovenske matice (1964-1930), bibliografijo slovenske kmetijske literature (1919-1938) ter nekaj strokovnih in osebnih bibliografij (Župančič, Prešeren nedokončano). Analiziral je stanje in predstavil naloge in program dela za slovensko bibliografijo (1943), v razmnoženih zapiskih svojih predavanj na bibliotekarskem strokovnem tečaju pa podal prvi temeljitejši pregled slovenskih bibliografij od začetkov do leta 1947. Kot leksikograf je bil sourednik in avtor številnih biobibliografskih prispevkov pri v Slovenskem biografskem leksikonu in v drugih domačih in tujih publikacijah. Kot literarni zgodovinar pa je objavljal razprave iz zapuščin slovenskih pesnikov in pisateljev, urejal izbore in izdaje njihovih literarnih del ter pripravil biobibliografski in slikovni album slovenskih književnikov.

V tem času je bila knjižnica na osnovi novih predpisov o univerzah (1930, 1931) preimenovana v **Univerzitetno biblioteko** (1938) z glavno nalogo, "da kot samostojna univerzna naprava pospešuje gojenje znanosti v vseh njenih panogah in smereh, kot narodna (nacionalna) knjižnica pa, da olajšuje širjenje višje narodne izobrazbe in zbira vse knjige o narodu in o državi". Ob tem je potekala tudi akcija za novo knjižnično zgradbo, njeno načrtovanje in izgradnja (1936-1941), preselitev knjižničnih fondov (1941-1942), požar in poškodbe ob padcu vojaškega letala na čitalniški del zgradbe (1944), obnova velike čitalnice in fakultetnih delovnih prostorov nad njo ter nadomeščanje zgorelega knjižnega fonda (ok. 60.000 zvezkov).

Medtem se je število knjižničnih uslužbencev povečalo na 6 bibliotekarjev, 2 do 4 pomožne bibliotekarje in 2 služitelja. Med bibliotekarji se je dotedanjim najprej pridružil geograf in zgodovinar (z doktoratom) *Jože Rus* (1924-1945), prej gimnazijski profesor in strokovni referent pri vladi SHS, zdaj kot vodja in organizator knjižnične kartografske zbirke ter avtor člankov o problematiki univerzitetne knjižnice, o delu bibliografa J.Šlebingerja in biobibliografskih prispevkov v Slovenskem biografskem leksikonu, sicer pa strokovni in znanstveni publicist na svojem ožjem strokovnem področju. Slavist *Cene Kranjc* se je zaposlil v knjižnici neposredno po končanem študiju in kot bibliotekar (1937-1946) delal pri akcesiji in

izposoji gradiva (v veliki čitalnici in zunanjim interesentom) ter pisal analitične preglede o tiskarstvu, knjigah in knjižnicah v letih 1918-1938, informativne članke o knjigah in knjižnicah in pričevanje o ilegalnem odporniškem delovanju v knjižnici med okupacijo. Kot bibliotekarji so tik pred vojno ali med njo začeli delati geograf *Valter Bohinec* (od 1939) in literarni zgodovinar *Dušan Ludvik* (od 1944), vendar sta se bibliotekarsko strokovno uveljavila po vojni, in krajši čas tudi romanistka *Vida Šturm* (1946). Pomožni bibliotekarji so v tem obdobju bili Vida Gaspari (od 1937), Štefka Bulovec (od 1941) in Vinko Zorman (od 1942), med služitelji pa se je J.Dolencu pridružil dolgoletni oskrbnik časopisne zbirke Ivan Pintarič (od 1927).

Narodna in univerzitetna knjižnica

Po končani drugi svetovni vojni je nastopil čas dokončnega oblikovanja in razvoja slovenske nacionalne knjižnice. Na podlagi državnih predpisov se je leta 1945 takratna Univerzitetna biblioteka začela preobražati v **Narodno in univerzitetno knjižnico**. Dobila je vse naloge običajne nacionalne, osrednje slovenske in univerzne knjižnice, vključno z nadaljnjim prejemanjem obveznih izvodov vseh tiskov iz Slovenije (in Jugoslavije) in s sestavljanjem splošne bibliografije vsega slovenskega tiska ter z dodatnim strokovnim funkcijam ustrezno organizacijsko strukturo kot samostojna kulturna ustanova. Leta 1957 je po zakonu o univerzi v Ljubljani postala njen zavod, z uveljavljanjem prvega slovenskega zakona o knjižnicah (1961) pa se je znova osamosvojila. Okrog leta 1950, ko je knjižnica svojo novo organiziranost postopno dopolnila z osnovno kadrovsko zasedbo, je imela okrog 40 uslužbencev, od tega 6 znanstvenih delavcev, 10 bibliotekarjev in 12 knjižničarjev oziroma knjižničarskih manipulantov (skupaj 70% strokovnih delavcev) ter 13 upravnih in tehničnih delavcev (30%).

Prvi ravnatelj knjižnice (1946-1963) je bil literarni zgodovinar in jezikoslovec, znanstveni svetnik *Mirko Rupel*, slavist z doktoratom in romanist, ki je dotlej bil srednješolski profesor, pozneje pa tudi honorarni visokošolski predavatelj za odrski jezik oziroma za starejše slovensko slovstvo. Kot štipendist UNESCO (1952/53) je preučeval knjižničarstvo zahodne Evrope (Francija, Švica, Belgija), se zatem redno udeleževal mednarodnih bibliotekarskih strokovnih srečanj in aktivno sodeloval na simpoziju evropskih nacionalnih knjižnic (1958). Po sodobnih strokovnih načelih je organiziral dotedanje (nabava, akcesija, katalogizacija, bibliografija, periodični tisk, informacije in izposoja ter rokopisna in kartografska zbirka) in nove delovne enote (glasbena in francoska zbirka, centralni katalog, republiška matična služba) ter uvedel mednarodno dogovorjene postopke za strokovno obdelavo, hranjenje in izposojo knjižničnega gradiva. Poskrbel je za organizirano pripravo in za izhajanje splošne letne slovenske bibliografije, delo za sloven-

sko retrospektivno bibliografijo in slovensko književnost pa obogatil z novimi najdbami slovenskih protestantik iz 16.stoletja. Kot bibliotekar je pisal o razvoju knjižnice, o posebnih nalogah in bibliografski dejavnosti nacionalnih knjižnic, o problematiki znanstvenih in strokovnih knjižnic, o centralnih katalogih, o knjižničarski matični dejavnosti in o knjižničarskem strokovnem organiziranju. Organiziral in vodil je prve večmesečne knjižničarske strokovne tečaje in občasno enoletno strokovno šolo. Predvsem pa je raziskoval starejše slovensko slovstvo (Trubar, Valvasor, Svetokriški), literarnozgodovinsko obdelal reformacijo, protireformacijo in barok ter oskrbel objave in nove izdaje klasičnih literarnih del (Prešeren, Jurčič, Gregorčič), kot jezikoslovec pa obravnaval slovenski pravopis; pravorečje in slovnico; pisal je tudi ocene literarnozgodovinskih in jezikoslovnih del.

Za njim je postal ravnatelj knjižnice (1964-1976) slavist in književnik, bibliotekarski svetovalec *Jaro Dolar*, ki je (po novinarski, dramaturški in gledališki upravni dejavnosti) dotlej delal kot bibliotekar in ravnatelj v mariborski Študijski knjižnici (1957-1964). V tem času je nadaljeval organizacijski razvoj knjižnice (arhiviranje starejših slovenskih tiskov, postavitev starejšega knjižnega fonda po tekoči signaturi, preoblikovanje akcesije in inventarnega kataloga, posebna zbirka drobnega tiska, zunanji skladiščni depo, posodobitev javne informacijske in posojevalne službe, utrditev dejavnosti republiške matične službe, mednarodna knjižnica za sodobno glasbo) in posodabljanje strokovne obdelave (pariška načela za abecedne imenske kataloge, centralna katalogizacija slovenskega tiska). Predaval je na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani, kjer so takratni vodilni knjižnični delavci prevzeli večino strokovnih predmetov, ter na drugih visokošolskih ustanovah v Mariboru in v Ljubljani (kulturna zgodovina, novejša slovenska in svetovna književnost, zgodovina knjige in knjižnic, sociologija knjige). Izdal je knjigo o razvoju knjižnic kot hranilišč spomina človeštva ter pisal o knjižni in knjižnični propagandi, o sociooloških vidikih knjižničarskega dela, o dvestoletnem razvoju slovenske nacionalne knjižnice in o konceptu njenega prihodnega razvoja, o gradnji univerznega knjižničnega centra, o vlogi visokošolskih knjižnic in posebej o njih položaju v Mariboru, o šolanju in vzgoji knjižničarskih delavcev ter o omembah branja, knjig in knjižnic v slovenskem slovstvu. Kot književnik pa je objavljal leposlovne prispevke, kritike, članke o dramatiki in gledališču, prevajal gledališka dela in urejal izdaje literarnih del (slovenska moderna, A.Ingolič, J.Glazer).

Pri vodenju knjižnice je kot pomočnik ravnatelja (od 1974) sodeloval literarni zgodovinar (z doktoratom) in bibliotekarski svetovalec *Branko Berčič*, ki je prej bil (od 1951) bibliotekar in vodja v rokopisni zbirki ter postal naslednji ravnatelj knjižnice (1976-1980), ob njem pa pomočnik ravnatelja romanist in bibliotekarski svetovalec *Maks Veselko*, dotlej vodja abecednega imenskega kataloga. V tem času je bila narejena analiza razvoja

in stanja slovenske nacionalne knjižnice in na mednarodnih smernicah (UNESCO, IFLA, ISO) temelječ program za njen sodobni razvoj, sanacijski program za opravljanje knjižničnih temeljnih dejavnosti in elaborat o njeni prostorski problematiki (adaptacija, novogradnja) ter predložen in dosežen sporazum o sofinancerji knjižničnega sanacijskega programa (nakup tuje znanstvene literature, kadrovsko dopolnjevanje, osebni dohodki, funkcionalni in režijski stroški, adaptacija in modernizacija skladišč). S tem v zvezi je bila dejavnost knjižnice delno reorganizirana (vključitev inventarnega kataloga v oddelek za dopolnjevanje knjižničnega gradiva, razširitev zbirke drobnega tiska na vse posebno gradivo, prostorska razvrstitev delovnih enot, preureditev knjižničnih skladišč, ukinitev mednarodne knjižnice za sodobno glasbo) oziroma izpopolnjena (novi bibliotekarski strokovni in raziskovalni center, povezan z matično organizacijsko in inštruktorsko službo v oddelek za pospeševanje knjižničarstva v Sloveniji), strokovno delo pa usmerjeno v problematiko slovenske nacionalne bibliografije in katalogizacije slovenik ob uvajanju mednarodnih standardov za univerzalno bibliografsko kontrolo, v uveljavljanje načel o splošni dostopnosti publikacij ter v pripravo programov za računalniško obdelavo knjižničnega gradiva. Poleg sodelovanja pri pripravi knjižničarske zakonodaje, zlasti za upoštevanje sodobnih mednarodnih načel o funkcijah posameznih vrst knjižnic, o nalogah nacionalnih knjižnic in o medsebojnem povezovanju knjižnic, je kot bibliotekar s strokovnimi članki in razpravami analiziral učinke posameznih knjižnice zadevajočih predpisov (organiziranost, financiranje, upravljanje) in povojni razvoj slovenskega knjižničarstva, nacionalne knjižnice in bibliotekarskega društva. Obravnaval je problematiko raziskovalnega dela na področju bibliotekarstva, ga koordiniral v okviru knjižnice (zborniki NUK o slovenskem knjižničarstvu in o zakladih NUK) in raziskovalne skupnosti ter raziskoval razvoj tiskarstva, knjige, knjižnic in bibliotekarske stroke na Slovenskem in pisal o tem leksikografske preglede. Analiziral je stanje in razpravljal o potrebi po rednem bibliotekarskem visokošolskem strokovnem izobraževanju in se pozneje vključil vanj kot honorarni oziroma izredni profesor in prvi predstojnik oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti v Ljubljani in kot soavtor priročnika o osnovah knjižničarstva. Kot literarni zgodovinar je obravnaval avtorje in njih dela iz obdobja slovenske protestantske reformacije (Trubar, Bohorič, Dalmatin, faksimilirane izdaje del) in realizma (Tavčar, Jurčič).

Naslednji ravnatelj knjižnice (1980-1992) je bil diplomirani novinar in komunikolog *Tomo Martelanc*, predtem višji predavatelj na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Na eni strani je aktivno deloval pri oblikovanju in sprejetju novega knjižničarskega zakona, predvsem pri uveljavljanju določil o sodobnih funkcijah nacionalne

knjižnice, o organiziranju strokovno in delovno povezovalnega slovenskega knjižničnega informacijskega sistema in pri uvedbi medinteresno povezovalnega (kultura, izobraževanje, znanost), usklajevalnega in usmerjevalnega strokovnega sveta za knjižničarstvo v Sloveniji. Na drugi strani je razvijal sodelovanje slovenske nacionalne knjižnice in knjižničarske slovenske strokovne organizacije s knjižničarsko razvitimi državami in z mednarodnimi strokovnimi organizacijami. Na podlagi teh spoznanj je razvijal delovanje bibliotekarskega razvojnega centra in knjižničarske informacijske dejavnosti, vnašal v izvajanje zakonskih določil o poslovanju nacionalne in drugih knjižnic sodobne strokovne usmeritve in standarde ter pospeševal njihovo računalniško in komunikacijsko strojno in programsko opremljanje, uvedbo univerzalne strojno čitljive bibliotekarske obdelave knjižničnega gradiva (katalogi, bibliografija) po mednarodnem sistemu (UNIMARC) in uvedbo sistema vzajemne katalogizacije slovenskih tiskov (COBISS), opremljanje slovenskih publikacij z mednarodnim kataložnim zapisom (CIP) in oblikovanje slovenskega nacionalnega centra v mednarodnem sistemu podatkov o monografskih in serijskih publikacijah (ISBN, ISSN), razvijanje mednarodne medknjižnične izposoje in izmenjave znanstvenih informacij in literature ter knjižnično razstavno in propagandno dejavnost. V bibliotekarski publicistiki je pisal o slovenski knjižničarski zakonodaji, o načrtovanju knjižničnega informacijskega sistema, o moderni delovni in komunikacijski tehnologiji za poslovanje knjižnic in o elementih za pridobivanje splošnega ugodnega mnenje o knjižnici. Kot komunikolog pa se je posvečal problematiki množičnega komuniciranja in sodeloval v številnih domačih in mednarodnih raziskavah in strokovnih organizacijah (UNESCO). - Bibliotekarsko strokovno vodenje knjižnice je bilo zaupano pomočnici ravnatelja (1980-1992), literarni komparativistki in bibliotekarski svetovalki *Martini Šircelj*, ki je prej bila sodelavka v bibliotekarskem strokovnem in raziskovalnem centru (od 1979), predtem pa dolgoletna organizacijska in strokovna voditeljica Pionirske knjižnice v Ljubljani. Ob zgoraj navedenem posodabljanju strokovnega poslovanja se je posebej posvečala izdelavi programske zasnove za novo knjižnično zgradbo, prostorskih in arhitekturnih načrtov in drugim postopkom v zvezi s programiranjem novogradnje. V strokovni publicistiki se je ukvarjala s problematiko uvoza tuje znanstvene literature in splošne dostopnosti do publikacij in informacij v knjižnicah ter z družbenim statusom, profesionalizacijo in etičnim kodeksom na področju bibliotekarstva, predvsem pa z vprašanji sodobnega mladinskega in šolskega knjižničarstva (funkcija, organizacija, strokovni standardi, stanje, razvoj), z bibliopedagoškim delom in s knjigami za mladino.

Od začetnega strokovnega delokroga in notranje organiziranosti po določilih ustanovitvene uredbe iz leta 1945 se je poslovanje slovenske nacionalne knjižnice skozi naslednja desetletja postopoma strokovno

razčlenjevalo in dopolnjevalo in se izoblikovalo v zaokrožena delovna področja (oddelke, enote), katerih vodilni delavci so postali usmerjevalci razvoja na posameznih strokovnih delovnih področjih in bibliotekarske stroke na Slovenskem.

Med prvimi je bil slavist, romanist in višji znanstveni sodelavec *Pavle Kalan*, dolgoletni vodja **katalognega oddelka** (1946-1969), prej srednješolski profesor in bibliotekar v ljubljanski Mestni knjižnici. Bil je vodilni slovenski in priznan mednarodni strokovnjak, ki je uvajal v nacionalno in druge slovenske knjižnice sodobne strokovne postopke za katalogizacijo in delno tudi za klasifikacijo knjižničnega gradiva. O tem je predaval na vseh povojnih krajših ali daljših knjižničarskih strokovnih tečajih in kot honorarni sodelavec na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani ter tako postal glavni vzgojitelj vseh povojnih slovenskih knjižničarskih generacij. Pisal je o vprašanjih katalogizacije in bibliotekarske strokovne terminologije ter pripravil dve izdaji temeljnega bibliotekarskega strokovnega priročnika o abecednem imenskem katalogu.

Po reorganizaciji katalognega oddelka je vodstvo **abecednega imenskega kataloga** prevzel romanist in bibliotekarski svetovalec *Maks Veselko* (1960-1963 in 1966-1976), takratni bibliotekar v oddelku za katalogizacijo (od 1955) in prej srednješolski profesor. Izoblikoval se je v vodilnega bibliotekarskega strokovnjaka za katalogizacijo in izpeljal več pomembnih strokovnih izboljšav in poenotenj pri katalogizaciji knjižničnega gradiva v slovenskem knjižničarstvu: mednarodni format in vsebinske spremembe katalognih listkov, centralizirana katalogizacija slovenskega gradiva, obdelava gradiva po mednarodnih standardih za bibliografski opis in skrb za njihove prevode in dopolnitve s slovenskimi primeri za posamezne vrste knjižničnega gradiva. Vodil je specialne tečaje ter sodeloval pri uvedbi enotnega bibliografskega opisa in medsebojne izmenjave katalognih listkov med nacionalnimi knjižnicami v Jugoslaviji kot temeljev za enotni (republiški, državni) knjižnični informacijski sistem in za njegovo vključitev v mednarodni pretok informacij. O tem je objavljal teoretične strokovne prispevke, organizacijska navodila in praktične primere za obdelavo določenih vrst publikacij. Kot strokovni predavatelj je sodeloval na številnih knjižničarskih tečajih, bil honorarni oziroma redni višji predavatelj na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije in na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani ter objavil strokovni priročnik o osnovah bibliologije in bibliografije in kot soavtor sodeloval v priročniku o osnovah knjižničarstva. Določen čas je bil tudi vodja republiške matične službe, pomočnik ravnatelja in vodja oddelka za periodični tisk. Ob tem pa se je uveljavil tudi kot leposlovni in strokovni prevajalec (francoščina, italijanščina) in jezikovni lektor. – Za njim je vodstvo oddelka prevzela slavistka in bibliotekarska svetovalka *Majda Armeni* (1976-1990), dotlej bibliotekarka katalogizatorka v oddelku (od 1962).

V knjižničnem **stvarnem katalogu** je po vojni delal literarni zgodovinar, germanist (doktorat) in v Pragi diplomirani bibliotekar *Dušan Ludvik* (do 1959), ki je po predavanjih na knjižničarskem tečaju pripravil prva navodila o obdelavi gradiva za abecedni stvarni katalog in sodeloval pri opremljanju prve knjige Slovenske bibliografije (1948) z vrstilci decimalne klasifikacije. V letih 1949-1962 je oddelek vodil pravnik (doktorat), politični zgodovinar in znanstveni svetnik *Dušan Kermavner*, predtem znanstveni sodelavec v inštitutu za mednarodno gospodarstvo in politiko v Beogradu. Kot široko razgledan raziskovalec je preučil problematiko bibliotekarske vsebinske obdelave knjižničnega gradiva ter s sodelavci izoblikoval geslovnik za abecedni stvarni katalog in za nacionalno knjižnico praktično uporabni sistematski katalog po mednarodni univerzalni decimalni klasifikaciji, s katerim je ovrgel posebno jugoslovansko varianto UDK. O teh strokovnih vprašanjih je predaval na strokovnih posvetovanjih in sodeloval pri prvi slovenski skrajšani izdaji mednarodnega priročnika o UDK. Ob tem je aktivno sodeloval pri dopolnjevanju knjižnih fondov s sodobno tujo znanstveno literaturo ter z urejanjem in izbiranjem iz fonda knjig povojnega federalnega zbirnega centra. Obsežne, sistematične in poglobljene zgodovinske raziskave pa ga uvrščajo med najboljše poznavalce slovenske družbenopolitične zgodovine, zlasti 19. in 20.stoletja. – Za njim je vodstvo stvarnega in sistematskega kataloga prevzel (1962-1983) pravnik, zgodovinar in bibliotekarski svetovalec *Miloš Rybař*, dotlej oddelčni bibliotekar klasifikator (od 1959). Ob spremljanju novosti o UDK je po sklepih mednarodne organizacije za dokumentacijo sproti izpopolnjeval sistematiko in klasifikacijo v nacionalki, ki je postala vzor za druge slovenske knjižnice. O teh strokovnih vprašanjih je predaval na knjižničarskih strokovnih tečajih in kot honorarni sodelavec na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije in pozneje kot docent na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani ter kot vodilni slovenski strokovnjak na tem področju sodeloval pri vseh slovenskih izdajah mednarodnih tablic UDK. Ob tem je pisal o spomeniškovarstveni zakonodaji, ki zadeva stare knjižne fonde in knjižnice in o strokovnem bibliotekarskem izobraževanju v Sloveniji ter objavljal strokovne bibliografije in biografije bibliotekarjev. Kot zgodovinar je obravnaval razvoj slovenskih srednjeveških samostanov (Jurklošter, Pleterje) in pomen Mohorjeve družbe v slovenski kulturi, kot pravnik pa honorarno sodeloval na ljubljanski pravni fakulteti. – V vodstvu oddelka ga je nasledila anglistka in bibliotekarska svetovalka *Tatjana Banič* (od 1983), dotlej klasifikatorka (od 1962), sicer pa predavateljica na strokovnih tečajih in soavtorica strokovnega priročnika o osnovah knjižničarstva.

Nekdanji knjižnični časopisni odsek je po vojni nadalje vodil njegov dolgoletni oskrbnik *Ivan Pintarič* (starejši, do 1955). Za njim je vodenje **oddelka za obdelavo periodičnega tiska** prevzel (1955-1965) nekdanji

generalštabni častnik in bibliotekarski svetovalec *Josip Rijavec*, dotlej (od 1948) klasifikator za UDK v stvarnem katalogu. Zaradi povečanega dotoka domačega, izseljenskega in jugoslovanskega periodičnega tiska in prevzema njegove celotne strokovne obdelave, je bilo delo v oddelku ustrezno reorganizirano, pri čemer je vodja skrbel za tuje revije, sodelavci pa za slovenski periodični tisk, za jugoslovanske revije, za časnike, za biltene in za skladišče časnikov in časopisov. Pisal je članke in razprave o problematiki dotoka, obdelave in hranjenja periodičnega tiska, o teoriji in praksi UDK, o stanovskem položaju slovenskih knjižničarskih delavcev, o aktualnih vprašanjih slovenskega in jugoslovanskega knjižničarstva ter poročila o domači in tuji strokovni literaturi. Sestavil je skripta o decimalni klasifikaciji v ljudskih knjižnicah in bil soavtor statističnih publikacij o slovenskih in jugoslovanskih knjižnicah in kataloga knjig v srbskem in hrvaškem jeziku v Delavski knjižnici v Ljubljani. – Nasledila ga je v Pragi diplomirana bibliotekarka in višja bibliotekarka *Jelica Jugovec* (1965-1980), dotlej katalogizatorka v abecednem imenskem katalogu (od 1948) in klasifikatorka v stvarnem katalogu. V tem času je oddelek dobil dodatne delovne in nov čitalniški prostor ter povečal in sodobno opremil tedanje in pridobil novo depojsko skladišče. Pisala je o centralni katalogizaciji slovenskega tiska in o slovenski tekoči bibliografiji, oskrbnik slovenskih periodik knjižničar Jože Bajec (1959-1982) pa je poleg drugih sestavil bibliografiji slovenskih časnikov in časopisov (1937-1945) in slovenskega izseljeniškega časopisja (1891-1945). – Za njo je kratek čas oddelek vodil (1980-1981) bibliotekarski svetovalec *Maks Veselko*, dotlej pomočnik ravnatelja. Nasledila ga je slavistka in bibliotekarka *Jelka Gazvoda* (od 1981), katere strokovno delo se je usmerilo na novosti pri mednarodnem bibliografskem opisu serijskih publikacij in v vprašanja hranjenja in mikrofilmanja zlasti starejšega fonda časnikov ter v problematiko bibliotekarske referalne dejavnosti in dvojne, nacionalne in univerzitetne funkcije slovenske osrednje knjižnice v prihodnje.

Oddelek za dopolnjevanje knjižničnega gradiva se je organizacijsko izoblikoval iz prvotnega nabavnega odseka in akcesije oziroma inventarnega kataloga. Prvi njegov vodja (1948-1976) in organizator je bil nekdanji knjigarnar in založnik *Jože Žužek*, ki je uvedel učinkovite strokovne postopke za spremljanje, izbor in nakup tuje znanstvene literature, pri njeni medknjižnični zamenjavi za oblikovanje fondov temeljnih slovenskih znanstvenih del v velikih tujih znanstvenih knjižnicah, pri pridobivanju obveznih izvodov slovenskega tiska ter pri ocenjevanju in prevzemanju starejših tiskov in zapuščin slovenskih kulturnih delavcev. O svojih izkušnjah je napisal nekaj praktičnih strokovnih prispevkov. – Za njim sta oddelek vodila slavist in novinar *France Vurnik* (1976-1979), dotlej ravnatelj Slovanske knjižnice v Ljubljani, in slavistka in bibliotekarka *Slavka Lokar* (1979-1987), predtem vodja knjižnice in dokumentacije na Akademiji za gledališče, radio,

film in televizijo v Ljubljani. Njo je nasledila bibliotekarka *Eva Kodrič-Dačić* (od 1987), dotlej sodelavka v oddelku (od 1984).

V povojnem knjižničnem **bibliografskem odseku** je dotedanje Šlebingerjevo delo nadaljevala njegova učenka bibliotekarka *Štefka Bulovec* (do 1965), ki je ob sodelovanju bibliotekarjev Dušana Ludvika, Valterja Bohinca in Janeza Logarja sestavila prve knjige tekoče Slovenske bibliografije (za 1945-1950), pozneje pa objavila številne osebne (Prešeren, Cankar) in druge bibliografije, med njimi bibliografijo slovenskih bibliografij (1951-1973). **Oddelek za bibliografsko obdelavo slovenskega tiska** je celovito razvil literarni zgodovinar in višji znanstveni sodelavec *Janez Logar*, njegov dolgoletni vodja (1950-1969), ki je prej bil srednješolski profesor in visok državni uradnik na ministrstvu za prosveto. Tekočo letno slovensko bibliografijo je dopolnil s popisom člankov in leposlovnih prispevkov v časopisju in zbornikih ter z oddelčnimi sodelavkami redigiral manjkajočo bibliografijo člankov (1945-1950) in nadaljnje letnike tekoče slovenske bibliografije knjig, časopisja in člankov (1951-1966). Objavljal je strokovne članke in razprave o problematiki dela za slovensko retrospektivno bibliografijo, o bibliografskem delu v specialni znanstveni knjižnici, o bibliografskem raziskovanju Prešernovih del in o razvoju bibliografije pri Slovecih. Predaval je na knjižničarskih strokovnih tečajih, bil honorarni profesor na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani ter objavil skripta in strokovni priročnik o teoretičnih osnovah in razvoju bibliografije. Bil je sourednik jugoslovanske bibliografije razprav, člankov in literarnih del ter avtor več leksikografskih pregledov o bibliografiji in biobibliografskih prispevkov. Kot literarni zgodovinar je pisal kritike, članke in razprave, zlasti o realizmu, ter pripravil več komentiranih izdaj zbranih in izbranih del slovenskih klasikov (Trdina, Mencinger, Jurčič). - V vodenju oddelka ga je nasledil (1969-1979) literarni zgodovinar in biblioterkarski svetovalec *Jože Munda*, dotlej član slovenske redakcije bibliografije razprav, člankov in književnih del Jugoslovanskega leksikografskega zavoda iz Zagreba. Nadaljeval je z delom za tekočo slovensko bibliografijo (1967-1975) in ob tem opredelil bibliografijo kot znanstevno delo, analiziral njene dosežke, sodobno problematiko in prihodnji razvoj v smislu dokumentiranja nacionalne publicistične produkcije in informiranja o njej ter njene vloge doma in po svetu za razvoj strok in znanosti. Začel je objavljati letne preglede slovenskih bibliografij, sestavil je več strokovnih, osebnih in založniških bibliografij ter objavil leksikalni priročnik o knjigi, knjižnicah in bibliografiji in številne enciklopedične tematske in biobibliografske prispevke. Bil je honorarni predavatelj na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani in urednik Slovenskega biografskega leksikona. Kot literarni zgodovinar je urednik v zbirki zbranih del slovenskih klasikov (Cankar, J.Kozak, Prijatelj). - Za njim je bibliografski oddelek vodi-

la (1979-1983) biologinja in višja bibliotekarka specialistka *Majda Ujčič*, dotlej bibliografinja v oddelku (od 1972) in predtem bibliotekarka v mariborski Univerzitetni knjižnici. Ob redakcijskem delu za tekočo slovensko bibliografijo (1970-1976) je teoretično analizirala funkcijo nacionalnih bibliografij v smislu načel mednarodne univerzalne bibliografske kontrole in v luči sodobnih mednarodnih standardov za bibliografski opis različnega knjižničnega gradiva ter v odnosu do njegove obdelave za abecedni imenski katalog. Primerjalno je analizirala slovenska in jugoslovanska strokovna pravila za izdelavo abecednega imenskega kataloga. Začela je objavljati tekočo mesečno bibliografijo slovenskih tiskov, sestavljala je preglede slovenskih tematskih bibliografij, bila glavna strokovna redaktorica bibliografije strokovnih in znanstvenih objav slovenskih raziskovalcev (1975-1977) in pisala strokovne ocene in poročila. - V oddelku sta poleg drugih sodelovali bibliografinji Ančka Posavec (od 1950) in Boža Pleničar (od 1963), ki sta objavili vrsto strokovnih, osebnih in založniških bibliografij in bibliografskih kazal za časopise in zbornike, slednja tudi prvo slovensko bibliotekarsko bibliografijo (monografije in serijske publikacije do 1984, članki do 1980), ter kemičarka in bibliotekarka specialistka *Lidija Wagner*, naslednja voditeljica oddelka (od 1983). Zaradi vedno obsežnejšega gradiva je tekoča letna bibliografija začela izhajati najprej v dveh delih (za 1972: I.Monografske, serijske in druge samostojne publikacije, II. Članki in leposlovni prispevki v serijskih publikacijah in zbornikih), nato pa od leta 1985 dalje (za 1978 isl.) v štirih delih (A.Serijske publikacije, B.Knjige, C.Članki in leposlovni prispevki, D.Ostalo in neknjižno gradivo) in z bibliografskim opisom po mednarodnem standardu (ISBD), pri čemer bibliografija knjig (za 1985 isl.) v trimesičnih snopičih z letnim registrom. Predmet strokovne obravnave so bile predvsem mednarodne novosti pri bibliografskem opisu člankov in prehod na računalniško obdelavo bibliografije.

Delo z obiskovalci knjižnice je sprva potekalo v **odseku za informacije in izposojo**, ki so ga vodili bibliotekar *Vinko Zorman* (do 1956), bibliotekarski svetovalec *Ivan Pintarič* (mlajši, 1956-1961), ki je bil kot pravnik pozneje tudi tajnik knjižnice (1967-1973) in avtor številnih strokovnih prispevkov o upravnem in strokovnem poslovanju splošnih javnih knjižnic in specialnih knjižnic in o knjižničarskem strokovnem usposabljanju, ter bibliotekarska svetovalka *Boža Pleničar* (1961-1963), ki se je pozneje uveljavila kot pomembna bibliografinja. V samostojen **oddelek za delo z obiskovalci** je bila enota preoblikovana pod vodstvom (1963-1981) bibliotekarske svetovalke *Radojke Vrančič*, ki je dotlej vodila francosko zbirko (od 1948). V smislu mednarodnih načel o splošni dostopnosti publikacij in funkcij nacionalnega referalnega centra je posodobila informiranje in svetovanje o razpoložljivem gradivu in razvijala usposabljanje obiskovalcev za uporabljanje knjižničnih katalogov in drugih informa-

cijskih virov, izvedla ločitev zunanje in interne (čitalniške) izposoje gradiva, razvila medknjižnično izposojo z domačimi in tujimi knjižnicami ter dostop v domače in tuje informacijske stisteme. O tem je pisala strokovne članke, predavala na knjižničarskih strokovnih tečajih in pripravila skripta o uporabi knjižničnega gradiva in informacijski službi v knjižnicah. - Z vključitvijo v ta oddelek se je bolj uveljavila tudi vloga **centralnih katalogov** starejših domačih in tujih monografskih in serijskih publikacij v knjižnicah Slovenije (in delno Jugoslavije), ki jih je najprej vodil bibliotekar *Anton Bajt* (1955-1976) in za njim informatik (magisterij) in bibliotekarski svetovalec *Jože Kokole* (od 1976), prej bibliotekar v Centralni tehniški knjižnici v Ljubljani. Kot specialist za visokošolske knjižnice in za specialne knjižnice je razvijal centralne kataloge v sodobna sredstva informacijsko-dokumentacijske in referalne dejavnosti v knjižnicah ter teoretično in praktično oblikoval programe za računalniško obdelavo knjižničnih katalogov, bibliografij in drugih informacijskih baz podatkov in za uvajanje avtomatizacije v poslovanje knjižnic, knjižničnih mrež in knjižničnega informacijskega sistema. O tem je predaval na knjižničarskih strokovnih tečajih in kot zunanji sodelavec na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Objavil je bibliografijo doktorskih disertacij in sodeloval pri redigiranju bibliografij učiteljev in sodelavcev ljubljanske univerze. - V letu 1981 je vodstvo oddelka prevzela literarna komparativistka in romanistka, višja bibliotekarka *Vilenka Jakac Bizjak*, dotlej v oddelku za dopolnjevanje knjižničnega gradiva (od 1979), ki je razvijala predvsem referalno dejavnost s poudarkom na večji zbirki in uporabi referalne literature in na uvajanju avtomatizacije v informacijsko poslovanje nacionalne knjižnice, v strokovni publicistiki pa se zavzemala za oblikovanje boljših pogojev za prihodnji sodobni razvoj slovenskega knjižničarstva.

Najstarejšo, **rokopisno zbirko** nacionalne knjižnice je po vojni vodil (1946-1962) literarni zgodovinar in znanstveni svetnik *Alfonz Gspan*, predtem srednješolski profesor. Po vzoru organizatorja zbirke in obdelovalca njenega gradiva Avgusta Pirjevca je smiselno razvil sistem katalogiziranja in hranjenja avtografov in literarnih zapuščin. Sistematično je iskal, odkrival in pridobival za zbirko novo rokopisno in tiskano gradivo ter vodil spomeniškovarstveno službo za zakonsko zaščito kulturnozgodovinsko pomembnih knjižnic (samostanskih, privatnih) oziroma njihovih fondov in prizadevanja za organiziranje strokovne službe za konserviranje in restavriranje starega knjižničnega in arhivskega gradiva. O tem je objavljal strokovne prispevke, predaval kot zunanji sodelavec na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani in napisal strokovni priročnik. Izdal je (kot soavtor) kulturnozgodovinsko pomembno znanstveno in bibliografsko monografijo o inkunabulah v Sloveniji ter urejal zbirko reprintov tiskov in rokopisov iz nacionalne kulturne zakladnice.

Kot literarni in kulturni zgodovinar je raziskoval predvsem starejšo slovensko književnost (razsvetljenstvo, A.T.Linhart) in urejal Slovenski biografski leksikon. – Njegovo delo v zbirki je nadaljeval bibliotekarski svetovalec *Branko Berčič* (1962-1969, 1972-1974), dotlej njen bibliotekar (od 1951), in v tem času objavil pregledne razprave o knjižničnih fondih srednjeveških rokopisov in inkunabul, izčrpno bibliografijo slovenskih tiskov 16.stoletja in začetne zvezke kataloga rokopisne zbirke. – Za njim sta zbirko vodila znanstven svetnik *Janez Logar* (1969-1972, 1974-1976), upokojeni vodja bibliografskega oddelka, in literarni zgodovinar in višji strokovni sodelavec *Jože Šifrer* (1976-1982), prej ravnatelj osrednje javne knjižnice v Kranju in srednješolski profesor. Od 1982 dalje je vodja zbirke slavist in bibliotekar *Mihael Glavan*, ki se ob sistematičnem pridobivanju in strokovni obdelavi gradiva ter nadaljnjem objavljanju katalogov rokopisov (tudi z uporabo računalniške tehnologije) posebej ukvarja s problematiko hranjenja in zaščite pisne kulturne dediščine in sodobnega informacijskega predstavljanja posebnega knjižničnega gradiva.

Vodenje **kartografske zbirke** je po vojni prevzel geograf (z doktoratom), zgodovinar in višji znanstveni sodelavec *Valter Bohinec* (do 1965), ki je prej služboval kot srednješolski profesor, sodelavec geografskega inštituta in ob delu v univerzitetni knjižnici (od 1939) tudi kot privatni docent na ljubljanski univerzi. Strokovno področje zbirke je razširil na tiskarsko reproducirano grafiko in slikovno dokumentacijsko gradivo. Ob urejanju kartografskega gradiva je pripravil strokovna navodila za katalogizacijo zemljevidov in atlantov in še posebej pisal o strokovni obdelavi tega gradiva. Na knjižničarskih strokovnih tečajih, v občasni enoletni šoli in na katedri za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani je predaval o zgodovini knjige, tiska, knjižnic in knjižničarstva ter o tem pripravil pregledna skripta. Kot geograf je napisal številne znanstvene in poljudne strokovne raziskave in prispevke in bil eden vodilnih slovenskih kartografov in speleologov. – Za njim je vodenje zbirke prevzela geografinja in višja bibliotekarka specialistka *Marjeta Avsenak-Vobovnik* (od 1966), ki je strokovno raziskovala knjižnične kartografske fonde, opisala razvoj zbirke in njene posebnosti, posebej prikaze slovenskega ozemlja na kartah 16. in 18. stoletja.

Glasbeno zbirko je zasnoval in organiziral njen prvi vodja (1948-1967) pravnik in glasbenik *Ludvik Zepič*, predtem uradnik v finančni in zavarovalniški službi, zbiralec ljudskih napevov in zborovski skladatelj. Ob oblikovanju in strokovnem urejanju fondov glasbene zbirke so nastala prva navodila za katalogizacijo muzikalij in bibliografija slovenske glasbe s planinsko tematiko. Posvečal se je študiju starejših slovenskih komponistov in transkripciji njihovih skladb (Gallus, Plavec, Dolar) v sodobno notacijo. – Nasledil ga je muzikolog (doktorat) in bibliotekarski svetovalec *Ivan Klemenčič* (1967-1987), dotedanji bibliotekar v zbirki (od 1966). Razvijal je

bibliotekarsko in muzikološko dokumentacijo na področju glasbenih del in bil soavtor kataloga glasbenih rokopisov in tiskov na Slovenskem do 1800. Raziskoval je knjižnične glasbene fonde, predstavil razvoj in vsebino glasbene zbirke, zlasti njene posebnosti in dragocenosti (Beethoven). Kot muzikolog se je posvečal evropskemu in slovenskemu glasbenemu ekspresionizmu (M.Kogoj) in slovenski glasbeni zgodovini. – Za njim je vodstvo zbirke prevzel muzikolog (doktorat) in bibliotekar *Borut Loparnik* (od 1987), prej radijski glasbeni urednik in honorarni predavatelj glasbene zgodovine na Pedagoški akademiji v Ljubljani. – V povezavi z glasbeno zbirko je kot njeno posebno enoto skladatelj *Božidar Kantušer* nekaj let (1974-1979) vodil podružnico svoje pariške **Mednarodne knjižnice za sodobno glasbo**.

Francosko zbirko, ki je nastala z vključitvijo knjižnice predvojnega francoskega inštituta v Ljubljani v sestav NUK, je organizirala in prva vodila (1948-1969) romanistka in bibliotekarka *Radojka Vrančič*, prej knjižničarka v omenjenem inštitutu, sicer pa priznana prevajalka leposlovnih in strokovnih del iz francoščine v slovenščino in obratno. Zbirko je razvila v kvaliteten knjižnični dokumentacijski in informacijski center za študij francoske literature in kulture. – Nasledila jo je romanistka in višja bibliotekarka *Jožica Pirc* (1969-1979), bibliotekarka v tej zbirki in po njeni ukinitvi sodelavka v informacijsko-izposojevalni službi oddelka za delo z obiskovalci.

Ob reorganizaciji oddelka za dopolnjevanje knjižničnega gradiva in inventarnega kataloga je bila ustanovljena posebna **zbirka drobnega tiska** oziroma posebnega gradiva, katere vodenje je prevzel (od 1977) klasični filolog in višji bibliotekar *Janez Sešek*, prej bibliotekar in vodja inventarnega kataloga (od 1961).

Ko je po zakonu o knjižnicah Narodna in univerzitetna knjižnica postala tudi republiška matična knjižnica, je bila ustanovljena **republiška matična služba**. Njen prvi vodja je bil (1963-1966) bibliotekar *Maks Veselko*, dotakratni vodja abecednega imenskega kataloga. Izoblikoval je zasnove za delo te knjižničarske (strokovne in organizacijske) inštruktorske in posvetovalne dejavnosti, poskrbel za razvid knjižnic v Sloveniji, kot inštruktor za visokošolske knjižnice pa se posebej ukvarjal s problematiko knjižnic v okviru ljubljanske univerze. Med drugim je objavil strokovne članke o matičnih knjižnicah kot centrih za razvoj knjižničarstva v občini in o medsebojnem povezovanju visokošolskih knjižnic. – Nasledila ga je učiteljica in bibliotekarska svetovalka *Ančka Korže-Strajnar* (1966-1977), dotlej inštruktorica za splošnoizobraževalne knjižnice (od 1963) in prej knjižničarka v Delavski knjižnici v Ljubljani. Strokovno se je izpopolnjevala v tujini (Angliji, Češkoslovaška) in se kot inštruktorica analitično, operativno in usmerjevalno ter v strokovni publicistiki posvečala predvsem sodobnemu strokovnemu razvoju in družbenemu uveljavljanju splošnih javnih knjižnic (organizacija, poslovanje, standardi, načrtovanje, razvoj). Specializirala se je tudi za

vprašanja prostorskega programiranja in urejanja knjižnic ter sodelovala pri izdelavi strokovne programske zasnove in načrtov za gradnjo nove osrednje univerzitetne knjižnice v Ljubljani. – Za njo je vodstvo republiške matične službe (1977-1981) prevzela primerjalna literarna zgodovinarka in bibliotekarska svetovalka *Mihaela Sepe*, dotlej inštruktorica v oddelku (od 1969), prej pa bibliotekarka v Delavski knjižnici in v Pionirski knjižnici v Ljubljani. Svojo strokovno dejavnost in publicistiko je usmerjala predvsem v utrjevanje, posodabljanje, standardizacijo poslovanja in povezovanje visokošolskih knjižnic oziroma splošnih javnih knjižnic, v delo z mladimi in odraslimi bralci in v strokovno usposabljanje knjižničarjev. Bila je tudi zunanja sodelavka oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Zadnji je bil ustanovljen **bibliotekarski strokovni in raziskovalni center**, ki se je nato z republiško matično organizacijsko in inštruktorsko službo povezal v **oddelek za pospeševanje knjižničarstva** v Sloveniji. Prvi organizator, programski usmerjevalec in vodja centra (1977-1981) je bil literarni zgodovinar in bibliotekarski svetovalec *Ignac Kamenik*, ki je predtem med drugim delal kot bibliotekar v Univerzitetni knjižnici in ravnatelj osrednje splošne javne knjižnice v Mariboru. Programsko usmeritev centra je razvijal v vzpodbujanje in usklajevanje teoretičnih, aplikativnih in razvojnih bibliotekarskih raziskav, ki naj bi utemeljevale strokovno delovanje knjižničnega informacijskega sistema in pospeševale sodobni razvoj nacionalne in vseh drugih vrst knjižnic na Slovenskem. Kot strokovno bazo za raziskovalno delo, za razvoj bibliotekarske strokovne in znanstvene dejavnosti in za bibliotekarsko strokovno usposabljanje in izobraževanje je začel oblikovati specializiran knjižnični dokumentacijski in informacijski center za bibliotekarstvo. Objavil je vrsto člankov in razprav o bibliotekarski stroki, o liku, profilu in strokovnem izobraževanju knjižničarskih delavcev, o vlogi knjižničarstva v srednješolskih izobraževalnih programih, o programiranju knjižnične organiziranosti in dejavnosti, o razvoju in poslovnem omreževanju srednješolskih knjižnic, o obveznem izvodu na Slovenskem in o zasluženih slovenskih bibliotekarjih. Ob tem se je uveljavljal tudi kot slovenski dramatik, kulturni pedagog in organizator. – Za njim je za krajši čas vodstvo centra prevzel (1981-1983) bibliotekarski svetovalec *Branko Berčič*, dotedanji ravnatelj knjižnice. Strokovno delovanje centra je bilo usmerjeno predvsem v koordiniranje bibliotekarskega raziskovalnega dela, v razvijanje specializiranega bibliotekarskega informacijskega centra ter v pripravo predlogov za bibliotekarsko strokovno izobraževanje na srednji, višji in visokošolski stopnji in v sodelovanje pri oblikovanju bibliotekarskih strokovnih vsebin, zlasti o knjižničnem informacijskem sistemu in o nacionalni knjižnici, ob redigiranju novega zakona o knjižničarstvu. – Nasledil ga je raziskovalnoanalitični sociolog *Mirko Popovič* (od 1983 strokovni sodelavec, od 1990 vodja cen-

tra), ki se je v bibliotekarstvu in informatiki podiplomsko izpopolnjeval, magistriral in doktoriral v Angliji. Ob analizi dotedanjega razvoja slovenske bibliotekarske stroke in znanosti se je usmeril v celovito organiziranje referalne dejavnosti na področju bibliotekarstva, v programsko dopolnitev in kadrovsko utrditev razvojnega centra in v raziskavo izhodišč za vrednotenje in opredelitev ciljev pri dejavnosti Narodne in univerzitetne knjižnice kot slovenske nacionalne in osrednje univerzne knjižnice. Objavljal je študije in raziskave o uporabnikih knjižnic, o razvoju knjižničnega informacijskega sistema, o novih sistemih za iskanje informacij po bibliografskih podatkovnih zbirkah, o umetni inteligenci in ekspertskih sistemih in o visokošolskem študiju bibliotekarstva. Bil je kot zunanji sodelavec predavatelj oz. docent na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Leta 1992 je postal najprej pomočnik ravnatelja in nato ravnatelj slovenske nacionalne knjižnice, vendar mu ni bilo usojeno, da bi, poln bibliotekarskega znanja in mladostne ustvarjalnosti, nadaljeval svojo strokovno obetavno življenjsko pot.

V tem času (stanje 1991) je bilo v knjižnici zaposlenih 114 uslužbencev (indeks 285 v primerjavi z letom 1950), od tega 2 znanstvena delavca, 6 bibliotekarskih svetovalcev, višjih bibliotekarjev specialistov in bibliotekarjev specialistov, 36 višjih bibliotekarjev in bibliotekarjev (t.j. 44 ali 39% z visoko izobrazbo), 21 višjih knjižničarjev in 10 knjižničarjev (t.j. 31 ali 27% z višjo in srednjo izobrazbo), skupaj 81 uslužbencev ali 71% z bibliotekarsko strokovno oziroma raziskovalno kvalifikacijo; ob njih pa 15 upravnih uslužbencev (13%) in 18 tehničnih delavcev (16%), skupaj 33 udeležencev ali 29% z drugimi strokovnimi kvalifikacijami. Njim in vsem novim sodelavcem je zaupan nadaljnji strokovni razvoj slovenske nacionalne knjižnice in preko nje vsega slovenskega knjižničarstva, bibliotekarske stroke in znanosti v nastopajočem obdobju, ki z novimi spoznanji o ciljih in delovanju knjižnic postavlja pred knjižničarje nove strokovne izzive, zahteve po novih strokovnih znanjih in nove delovne napore. Oprti na tradicijo prejšnjih generacij in na lastnega ustvarjalnega duha bodo uspešni sooblikovalci slovenske knjižničarske prihodnosti, saj, če uporabimo in prilagodimo misel pesnika Otona Župančiča: Iz veka v vek gre stroke tek, iz roda v rod duh išče pot.

BIBLIOTEKARSKA STROKA IN NJENO UVELJAVLJANJE PRI SLOVENCIH

Praknjižničarstvo

Zametki poznejše bibliotekarske stroke so nastajali že v najstarejših pisnih civilizacijah, ki so bile že v najstarejši dobi človeške zgodovine spoznale potrebo po trajnejši ohranitvi kakršnihkoli že zapisov o svojih duhovnih spoznanjih in o družbenem dogajanju. Gre za prastare, prvotne in začetne razvojne oblike knjižničnega gradiva in knjižničarskih postopkov z njim, ki so se ohranile in se neprekinjeno nadaljevale do sedanjega časa. Zato govorimo o praknjižničnem gradivu in o praknjižničarstvu ter o začetkih bibliotekarske stroke in vede oziroma o arheobibliotekarstvu.

Prvi postopki in naprave v zvezi s takšnim praknjižničnim gradivom so že v 4. tisočletju pr.n.št. izpričani za ljudstvo *Sumercev* na Bližnjem vzhodu. Glinene tablice z zapisi so hranili v okrilju svetišč ali kraljevskih palač in v posebnih, proti vlagi zaščitenih prostorih, kjer so bile na policah stenskih niš zložene po vsebinskih skupinah, na prvih tablicah v skupinah enake vsebine so bili zapisani kratki naslovi, vsi pa so bili po vsebinskih skupinah, popisani na posebni tablici.

Podoben odnos do pisnega gradiva je izpričan tudi za mlajšo civilizacijo *Hetitov* v Mali Aziji iz 14. oziroma 13. stoletja pr.n.št.. Tu se ob že znanih osnovnih oblikah hranjenja pojavi medsebojna povezava glinenih tablic določenega besedila s kustosom ali numeracijo in na koncu njega etiketa in kolofon s podatki o naslovu, vsebini in prepisovalcu dela. Izpričani so tudi nekakšni popisi z navedbami naslova in števila tablic vsakega dela (tablični avtorski oziroma stvarni katalog) ter zapiski o uporabljanju gradiva (naročilo, evidenca o trenutnem nahajališču gradiva).

Vsa tisočletna bližnjevzhodna praknjižničarska tradicija pa je razvidna in izpopolnjena v knjižnici *asirskega* vladarja Asurbanipala v Mezopotamiji iz 7.stoletja pr.n.št., eni največjih in najpomembnejših svojega časa. Njen fond so oblikovali predvsem s prepisovanjem starejših zapisov besedil na glinenih tablicah, ki so se bile ohranile v drugih nahajališčih, ali pa so to gradivo kot vojni plen prinašali iz drugih krajev (Babilon, Borsipa, Kalah), o čemer na primer priča kraljevo navodilo svojemu uradniku: "Poiščite in prinesite mi dragocene tablice, katerih prepisa v Asiriji še nimamo! Prav zdaj sem pisal predstojniku svetišča in načelniku mesta v Borsipi, da moraš ti Šadan hraniti tablice v svojem skladišču in nihče ti jih ne sme odvzeti. Kjerkoli najdete kako tablico ali kak obredni tekst, ki bi spadal v mojo palačo, jih zahtevajte, vzemite in pošljite sem!"

Prostori, njihova oprema in razvrstitev gradiva je enaka kot v starejših in drugih sočasnih hraniliščih pisnega gradiva. Vsaka glinena tablica istega besedila pa ima tudi številko, ki ji določa mesto v oštevilčeni seriji tablic (delu, knjigi) in je opremljena s kustosom; v kolofonu je ob naslovu (prva vrsta besedila) naveden tudi vir prepisa, številka serije tablic in število tablic in vrstic besedila v seriji. Našli so tudi tablice s popisi začetkov besedil vseh tablic in številom vrstic iste serije (tablični katalog) in tablice s popisom naslovov različnih serij (serijski katalog) ter pričevanja o uporabi razvejenega klasifikacijskega sistema, po katerem so bile razvrščene serije tablic določene vsebine. Prvič je dokumentirano opremljanje gradiva z lastniško oznako kraljeve palače: "Palača Asurbanipala, velikega kralja, mogočnega kralja, kralja sveta, kralja Asurjeve dežele."

Antično knjižničarstvo

Jonski Grki, ki so od 11.stoletja pr.n.št. dalje imeli na zahodni obali Male Azije bogate mestne naselbine, so prenesli strokovne dosežke večstoletnega razvoja knjižničarstva na Bližnjem in Srednjem vzhodu v vzhodno Sredozemlje. V 6. do 4. stoletju pr.n.št. so jih prevzemali in uporabljali v sicer številnih, a majhnih knjižnicah vladarjev grških plemenskih in mestnih državic, učenjakov in njihovih filozofskih šol. Do novih strokovnih dosežkov pa je prišlo šele v velikih *helenističnih knjižnicah*, ki so predvsem v 3.stoletju pr.n.št. nastajale v Aleksandriji, Pelli, Pergamu in Antiohiji.

Najpomembnejša med njimi je bila Velika knjižnica v Aleksandriji (ustanovljena leta 290 pr.n.št. je združevala dejavnosti znanstvene akademije, univerze in arhiva), katere duhovni in organizacijski vodja je bil politični in kulturni svetovalec njenega ustanovitelja Ptolomeja I., državnik in pisatelj Demetrij iz Falerona in je delovala v dveh zgradbah: Muzeionu, razkošni palači v grški četrti mesta, z vsemi literarnimi in znanstvenimi deli starejših kultur Bližnjega in Srednjega vzhoda in sodobne helenske grške kulture, in v Serapeionu, ob templju v egipčanski mestni četrti, predvsem s tempeljskimi bogoslužnimi deli. Načrtno so zbirali (kupovali, plenili) in prepisovali vsa dosegljiva dela od Male Azije in Grčije do zahodnega Sredozemlja. Prepise izvirnikov so strogo kontrolirali, primerjali, kritično presojali, vsebinsko dopolnjevali in po potrebi rekonstruirali.

Knjižnično gradivo, ki so ga sestavljale glinene tablice, papirusovi oziroma pergamentni listi in zvitki, je bilo shranjeno na policah stenskih niš, pa tudi v lesenih omarah. Posamezne enote (zapisi del) so bile po tradiciji opremljene z naslovom, kustosi, kolofonom in etiketo, razvrščene pa so bile verjetno tako, kot jih je pesnik in bibliograf *Kalimah* iz Kirene popisal v *Pinakes* (podobe na vseh področjih znanja proslavljenih in kar so napisali), ki so nekakšen knjižnični katalog oziroma retrospektivna biobib-

liografija). Vsa dela je razdelil v 3 skupine in 10 podskupin: v 1.skupini pesništvo z oddelki (1) epika, elegija, poezija in melos ter (2) tragedija in komedija, v 2.skupini proza z oddelki (3-7) zgodovina, pravo, filozofija, govorništvo in medicina, v 3.skupini razno z oddelki (8-10) matematika, prirodne znanosti in vse drugo, kar ne sodi v prvi dve skupini. V vsaki skupini so bila dela razvrščena po alfabetu avtorjev, označenih s kratkimi biografskimi in bibliografskimi podatki, vsako delo pa opisano z naslovom (splošna oznaka vsebine), z začetkom besedila (prva vrstica), s številom zvitkov (tablic, listov) in vrstic besedila.

V aleksandrijskem hramu učenosti so v 3. in 2.stoletju pr.n.št. med drugimi poleg Kalimaha delovali tudi grški učenjaki matematik in astronom Aristarh iz Samotrake, gramatik in literarni zgodovinar Zenodot iz Efeza, pesnik Apolonij z Rodosa, pesnik in gramatik Likofron iz Halkisa, astronom in geograf Eratosten iz Kirene in gramatik Aristarh s Samosa.

V 2.stoletju pr.n.št. je nastal tudi katalog velike helenske knjižnice v Pergamu, ki ga je kot *Anagrafai* (popis) sestavil njen vodja, gramatik Krates iz Mallosa. Podobno kot velike so bile organizirane in urejene tudi manjše helenske knjižnice kot npr. v Atenah, Smirni, Delfih, Korintu ali na otokih Kosu in Rodosu; iz slednje je za čas okrog leta 100 pr.n.št. znan prej omenjenima podoben katalog njenega fonda. Že v tem času so na osnovi poznavanja fondov helenskih knjižnic nastajali tudi splošni seznami v njih zbranih del, kot je npr. pregled gramatika Artemona iz Kasandrije, ali popisi (bibliografije, biobibliografije) kot so npr. Herenija Philona iz Biblosa popis po strokovnih skupinah zbranih del najbolj znanih sodobnikov, Teleba iz Pergama kritični popis del sodobnih avtorjev in življenjepisov dramskih piscev ali pozneje (konec 2.stoletja pr.n.št.) Damofila iz Bitinije delo Philobiblios z napotki bibliofilom, kaj velja kupiti in kako oblikovati dobro privatno knjižnico.

Helenske knjižnice so na vojnih pohodih proti vzhodu začeli spoznavati Rimljani in jih kot vojni plen (knjižnica v Pelli 168 pr.n.št., v Pontu 1.stoletje pr.n.št.) prenašati na svoje območje. Vojskovodje, državniki in vladarji, pozneje tudi učenjaki so ustanavljali svoje osebne knjižnice, tako da je *Vitruvij Pollio* v svojem delu o arhitekturi (1.stoletje pr.n.št.) predvideval v vilah bogatih in uglednih Rimljanov tudi prostor za knjižnico.

V nasprotju z grškimi so rimski klasični pisci pogosteje pisali o knjigah, njih izdelavi, prodaji in razširjanju. Tako je *Mark Terencij Varro*, ki mu je konzul Cezar zaupal organiziranje prve *javne knjižnice v Rimu*, v pripravi na to dejanje v 1.stoletju pr.n.št. napisal delo *De bibliothecis*, prvo teoretično razpravo o knjižnicah. Ker velja za izgubljeno, o njeni vsebini ni nobenih neposrednih podatkov, razen pričevanja o stavbi med leti 39 do 33 pr.n.št. zgrajene knjižnice. Ta je menda bila razkošno urejena kot grške helenske knjižnice in je imela ločena oddelka za grške in za latinske knjige ter poseben prostor, imenovan Aula Libertatis (avla svobode), kjer so pes-

niki in pisatelji brali svoja dela. Med številnimi razkošnimi in bogatimi javnimi knjižnicami, si so jih zgradili drugi rimski konzuli in cesarji, je bila tudi Avgustova Oktaviana, kamor so pisci oddajali svoja dela, ki so s tem veljala za izdana in javno dostopna (obvezni dokazilni izvod).

O strokovnem organiziranju in delovanju tedanjih knjižnic, ki so konec 4.stoletja z razkrajanjem rimskega imerija vse po vrsti propadle, je malo pričevanj. Sodobnik *Mark Tulij Cicero* je v enem svojih pisem založniku Pomponiju Atiku med osnovna knjižničarska opravila uvrstil: comparare (primerjanje, nabavljanje), supplere (dopolnjevanje), commutare (zamenjavanje slabših izvodov z boljšimi), designare (označevanje vsebine, klasificiranje), disponare (razvrščanje) in publicare (dajanje v uporabo). Iz nekaj poznejšega časa se je ohranil tudi del v zid vklesanih navodil za uporabo ene izmed atenskih javnih knjižnic: Da je knjižnica odprta od prve do šeste ure in da se nobene knjige ne sme odnesti iz knjižnice.

Vloga in pomen knjižnic pa odsevata iz pomembnih referalnih publikacij tistega časa, kot je na primer bilo delo Gaja Tankvita Svetonija iz začetka 2.stoletja De viris illustribus z življenjepisi in bibliografskimi informacijami o pomembnih ljudeh na različnih strokovnih področjih, ali delo Hieronima iz konca 4.stoletja z enakim naslovom in z biografijami 135 cerkvenih očetov in nekaj poganskih piscev, oziroma eno prvih encipedičnih del Gaja Plinija starejšega Naturalis historia (naravoznanstvo z ok. 40.000 pojmi s področja kozmografije, geografije, etnografije, biologije, medicine, mineralogije, umetnosti in književnosti), ki so vsa postala vzor podobnim delom v srednjem veku.

Civilizacija Rimljanov je vrsto stoletij tudi vzhodnoalpsko območje, kamor so se pozneje naseljevali slovenski predniki, obvladovala s svojimi vojaškimi, državnimi, verskimi in gospodarskimi dejavnostmi, kar je zapustilo številne sledove njihove materialne in duhovne kulture, vendar za področje knjižničarstva in bibliotekarske stroke ni na voljo nobenih dokumentiranih podatkov.

Benediktinsko samostansko knjižničarstvo

V obdobju od 3. do 5.stoletja so v vzhodnem rimskem cesarstvu delovale bogate knjižnice krščanskih cerkvenih ustanov, samostanov, bogoslovnih šol in cesarskega dvora (Bizanc, Aleksandrija, Jeruzalem, Cezareja, Atos). Leta 320 pa je v eni prvih puščavniških meniških naselbin v Tebennisiju pri Tebah iguman *Pahomij* določil, da je za menihe obvezno vsakodnevno branje, ker pa besedil ni veliko na voljo, si jih morajo sami prepisovati, s knjigami pa spoštljivo ravnati, sicer bodo strogo kaznovani. Ta načela sta v prvi

polovici 6.stoletja v zahodnem rimskem cesarstvu prevzela Benedikt iz Nursije in Flavij Avrelij Kasiodor, ustanovitelja samostanov v Monte Cassinu (529) oziroma v Vivariumu (555).

Kasiodor je v svojem delu *Institutiones divinarum et saecularium artium* (postave o božjih in posvetnih umetnostih), poleg navodil o dolžnostih menihov, opisal vsa dela grških in rimskih pisateljev, ki jih hrani samostanska knjižnica, tej pa prisodil pomembno mesto v samostanu in podrobno določil njeno ureditev: Dela (knjige) so nameščena v oštevilčenih omarah (armarium) in so razvrščena na božja dela (teološka: biblija, cerkveni očetje, drugi krščanski in tudi poganski avtorji) in na posvetna dela sedmih svobodnih umetnosti (septem artes liberales), ki so razdeljena v dve skupini: trivium (trojček z gramatiko, dialektiko oz. filozofijo in retoriko) in quadrivium (četvorček z glasbo, aritmetiko, geometrijo in astronomijo).

Bededikt je že v pravilih o delovanju menihov svojega samostana (Regula monachorum) poleg molitve in fizičnega dela terjal, da zlasti ob nedeljah in ob določenih drugih priložnostih nadzorovano berejo sveto pismo in druge verske knjige. Tako naj bi ob začetku postnega časa vsakemu menihu dali iz samostanske knjižnice po eno knjigo, da bi jo prebral. Pozneje so njegovi učenci, menihi *benediktinci*, prevzeli Kasiodorjeva načela o funkciji in ureditvi samostanske knjižnice, se po njih ravnali ter jih dopoljevali in jih z rastjo števila benediktinskih samostanov (Galija, Anglija, Nemčija, Švica, Italija) razširjali po Evropi; bili so tudi strokovni organizatorji palatinske akademije in knjižnice Karla Velikega in drugih dvornih knjižnic v njegovem cesarstvu (8.-9. stoletje).

V benediktinskih samostanskih knjižnicah so v 9.stoletju nastajali najstarejši stvarni katalogi (Reichenau, St.Riquier, St.Gallen, Bobbio, Lorsch). Glede na funkcionalne potrebe so izvedli delitev knjižničnega fonda na zbirke za uporabo pri liturgiji, za samostansko študijsko knjižnico in pozneje tudi za potrebe samostanske šole. V njihovih skriptorijih so prepisovali dela antičnih avtorjev in pisali nova izvirna dela, največkrat učene razprave posvetne vsebine. Tako je npr. že v začetku 7.stoletja Izidor Seviljski sestavil prvo srednjeveško krščansko enciklopedijo (Etymologiae), ki jo je sredi 9.stoletja dopolnil opat iz Fulde Hraban Murus (De rerum naturis, v prepisih tudi De universo); v 8.stoletju je Pavel Diakon napisal znamenito zgodovino Langobardov (Historia Langobardorum); opat Bertarij je napisal več astronomskih in medicinskih del, menih Hilderik o gramatiki.

Z vso svojo dejavnostjo so benediktinci dajali organizacijske osnove in strokovno usmeritev knjižničarstvu od zgodnjega srednjega veka naprej. Od njih so razvoj knjižničarstva v obdobju zrelega srednjega veka (od 12.stoletja dalje) prevzemali in ga izpopolnjevali menihi kartuzijanskih in cistercijanskih samostanov in drugih mlajših meniških redov.

Med Slovenci

Benediktinci so bili tudi začetniki knjižničarske dejavnosti na slovenskih tleh. Od sredine 8.stoletja so delovali njihovi misijonski priorati severno od Drave (Gospa Sveta, Sv.Peter v Lesu, Ad Udrimas), že v 6.stoletju in obnovljen v 9.stoletju pa prvi benediktinski samostan v Štivanu ob Timavi. Od 11.stoletja so obstajali njihovi samostani v več krajih na obrobju Furlanije (Rožac), v Reziji (Možac), po Koroškem (Millstatt, Št.Jurij ob Jezeru, Krka, Osoje, Št.Pavel) in na Štajerskem (Admont), od 12.stoletja pa v Podkloštru na Koroškem in v Gornjem Gradu in Monoštru na Štajerskem. Z ureditvijo vsakega samostana je v njem obstajala tudi zbirka osnovnih bogoslužnih del kot so misal, psalterij, himnarij, kolektarij, antifonar, gradual in regula sv. Benedikta. Tako se je od začetnega manjšega armarija izoblikovala običajna samostanska knjižnica, strokovno urejena in delujoča po ustreznih določilih redovnih pravil.

Srednjeveško knjižničarstvo

Organiziranost in strokovno delo v knjižnicah so v srednjem veku nadalje razvijali in prilagajali svojim potrebam zlasti v samostanih kartuzijanov in cistercijanov (od 11.stoletja dalje) ter dominikancev, frančiškanov in minoritov (od 13.stoletja dalje).

Kartuzijani in *cistercijani* so ob drugih rodovnih obveznostih začeli bolj poudarjati študij in poznavanje klasičnih, orientalskih in sodobnih literatur in strokovnih spoznanj ter samostojno znanstveno delo, zato je tudi zanimanje za samostansko knjižnico in njen pomen postajal vse večji (statuti 1127 oz. 1134). Zbirali so cerkvena obredna in druga teološka dela pa tudi sočasno posvetno literaturo (filozofija, pravo, medicina, naravoslovje). Prvotno število rokopisnih knjig (kodeksov) je bilo majhno, zato spočetka niso potrebovali posebnega prostora za samostansko knjižnico, ampak šele ko se je fond povečal.

Zgodnja oblika hranjenja kodeksov je bila zaprta omara (armarium claustri) s knjižnimi policami in dvojnimi vrati, ki je bila vdelana v zidno vdolbino v neposredni bližini kapiteljske dvorane oziroma meniškega vhoda v cerkev. Ob povečanih potrebah se je vdolbina armarija povečala, poglobila v poseben obokan prostor brez oken; ti knjižni depoji še niso bili namenjeni študiju, za kar so prvotno uporabljali skriptorij, križni hodnik ali kak drug prostor v samostanu. S številčno in strokovno širitvijo fonda rokopisnih del je prišlo do ureditve posebnega prostora za hranjenje in študij kodeksov (biblioteca), zaradi njihovega zavarovanja pred vlago pa so knjižnico iz pritličja prenesli v nadstropje, in sicer v prostor nad zakristijo ob prezbiteriju ali nad križni hodnik, ter uredili dostop do nje po polžastih

stopnicah. Opremili so jo s knjižnimi policami, pozneje tudi s knjižnimi pulti, na katerih so bile knjige razvrščene po starem benediktinskem načelu strokovnih skupin za teološka dela in za dela sedmih svobodnih umetnosti. Dragoceni kodeksi so bili pogosto privezani na svoje mesto z verižicami (libri catenati); v obdobju baroka pa je bil prostor samostanske knjižnice stilno likovno okrašen in opremeljen. Poleg splošne študijske sta obstajali tudi posebni zbirki del za potrebe oficirja (verskega opravila) v neposredni bližini samostanske cerkve in za samostansko knjižnico v učilnici ali njeni bližini ter opatova knjižnica, po odpravi skupne spalnice pa so bile knjige tudi v celicah posameznih menihov.

Za knjižnico je skrbel pater kantor, ki je bil odgovoren tudi za delo skriptorija, ali pater zakristan ter izdajal knjige menihom, ki so morali nanje paziti in jih varovati pred dimom, prahom in drugo nesnago. Samostani so si tudi med seboj posojali knjige, spore zaradi nevračanja pa je reševalo celo vodstvo reda, večkrat z grožnjo po izobčenju. Po določilih tridentinskega koncila (16.stoletje) so vizitatorji pregledovali samostanske knjižnice in kontrolirali, če morda ne hranijo knjig, ki so pisane v "ljudskih" in ne v latinskem jeziku oziroma niso potrjene od cerkvenih oblasti, da bi jih kot nezaželjene ali prepovedane izločili iz samostanske knjižnice.

Veliko pozornost so knjižnicam posvečali tudi *dominikanci*, ki so v svojih redovnih statutih (1263, 1277) zapisali natančnejša navodila za njihovo ureditev in delovanje. Knjižnica mora biti nameščena v prostoru, ki je zaradi zaščite knjig dobro zavarovan pred dežjem in slabim vremenom in dobro prezračevan. Knjige morajo biti nameščene v omarah po strokah. Knjižničar mora imeti prostor poleg knjižnice, da je vedno na voljo bralcem. Voditi mora katalog vseh knjig, ki jih knjižnica hrani ter skrbeti za nabavo novih knjig, ki so potrebne redovnikom, in da se nevezane knjige vežejo. Določeno je bilo, katere knjige so na voljo v tako imenovani priročni zbirki in so z verižicami privezane h pultom, da jih menihi ne bi mogli odnesti iz knjižničnega prostora. Knjige se smejo posojati redovnikom in določeni del fonda tudi uporabnikom zunaj samostana. Dvakrat letno so morali uporabniki vse posojene knjige vrniti zaradi kontrole. – Podoben odnos do delovanja samostanske knjižnice so imeli tako imenovani uboštveni meniški redovi, Frančiškovi manjši bratje *frančiškani* in *minoriti* (od 13.stoletja). Vendar se je red asketskih frančiškanov sprva omejeval zgolj na potrebe po knjigah za opravljanje molitvenega bogoslužja (pravila 1221) in pomembnejše samostanske knjižnice izoblikoval šele v 14. in 15.stoletju. Več pozornosti knjigi in samostanski knjižnici so namenjali njihovi v apostolat in povezanost med kontemplacijo in bogoslužno dejavnost usmerjeni zmernejši sobratje minoriti s svojimi skromnejšimi ali bogatejšimi samostanskimi knjižnicami.

Pomemben razvojni premik za knjižničarstvo je bil sredi 13.stoletja storjen na srednjeveški univerzi v Parizu. Leta 1253 je *Robert de Sorbon* pri

teološkem študiju ustanovil prvi kolegij za bivanje študentov in ob njem prvo (visokošolsko, univerzno) knjižnico; postopoma so nastale takšne knjižnice pri vsakem od skupno 60 univerznih kolegijev. Zato se je že v 13.stoletju pojavila potreba po popisu (centralnem katalogu) vseh knjig v vseh visokošolskih kolegijih in pozneje preobrazba njihovih knjižnic v skupno osrednjo knjižnico za univerzo (Sorbona).

Prva kolegijska univerzna knjižnica je bila razdeljena na dva oddelka: Libraria magna (velika knjižnica) za študente in Libraria parva (mala knjižnica) za profesorje. V prvi je bilo študijsko gradivo za posamezne učne programe: po sredini dvorane je bilo postavljenih 26 pultov oziroma miz s knjigami, ki so bile z verižicami priklenjene na poseben drog (libri catenati), da so jih uporabljali samo na pultu oziroma na mizi, ob pultu pa je bil na voljo seznam tu razvrščenih knjig. V drugi so bila na enak način na voljo znanstvena dela za raziskovalne potrebe profesorjev in drugih učenjakov, ki so si smeli knjige izposojati tudi na dom, vendar proti zastavnini v višini njihove vrednosti. V knjižnici so vodili seznam darovalcev knjig, seznam (katalog) knjig na posameznem pultu z oznako vsebine, začetkom besedila na drugem in tretjem listu in s podatkom o vrednosti vsake knjige ter seznam izposojenih del. Knjižničarja je volil profesorski zbor za leto dni, celotno poslovanje knjižnice pa je potekalo po natančnih predpisih. Stene knjižničnih dvoran so bile okrašene z umetniškimi slikami, okenska stekla pa so bila poslikana z alegoričnimi prikazi svobodnih umetnosti (posvetna znanstvena področja). - Organizacija in strokovno poslovanje knjižnice na Sorboni v Parizu sta postala zgled za urejanje univerznih knjižnic v Angliji (npr. Oxford, Cambridge), Španiji (Madrid), na Češkem (Praga), v Avstriji (Dunaj) in v Nemčiji (Heidelberg).

V 14. in 15.stoletju so si začeli plemiči, učenjaki in imoviti meščani omišljati osebne oziroma družinske knjižnice (Italija, nemške dežele), v 15.stoletju pa so začele nastajati prve kraljevske knjižnice (Pariz, London, Budim). Strokovna organiziranost teh knjižnic se je ravnala po tradiciji in spoznanjih v srednjeveških samostanskih knjižnicah, vendar s tendenco, da njihovi fondi postopoma postajajo dostopni tudi določenemu krogu zainteresiranih zunanjih učenjakov.

Naraščajoče zanimanje redovnikov in posvetnih izobražencev, katere knjige hranijo določene knjižnice in kako priti do njih, je botrovalo, da so se v poznem srednjem veku začeli pojavljati katalogi s podatki o knjigah v več knjižnicah (centralni katalogi). Takšen popis je bil že v 13.stoletju sestavljen za knjige univerznih kolegijev na Sorboni v Parizu; v 14.stoletju je popis knjig v Angliji zajel dela 94 avtorjev v 183 samostanskih knjižnicah, opat Albert iz samostana St.Emmeran pa je sestavil katalog vseh samostanskih knjižnic v Regensburgu; v 15.stoletju so s podobnimi katalogi popisovali knjige v Belgiji.

Vzporedno z razvojem srednjeveškega knjižničarstva in ob poznavanju knjižničnih fondov so učenjaki, ki so pogosto bili tudi knjižničarji, sestavljali nova informacijska in referalna dela, ki so antična spoznanja dopolnjevala z novejšimi znanstvenimi dognanji. Tako je v 13.stoletju v največje sočasno bibliografsko delo De scriptoribus ecclesiasticus (o cerkvenih piscih) Henrik de Gandavo vključil 9.000 del raznih cerkvenih avtorjev, v 14.stoletju pa so nastajali takšni leksikoni tudi o laičnih avtorjih. Sredi 13.stoletja je v bibliografiji z naslovom Biblionomia Rihard iz Fournivala opisal okrog 300 knjig iz lastne knjižnice. Eno bibliotekarsko najbolj znamenitih del 14.stoletja pa je Philobiblion Richarda De Buryja, ki je mnogo potoval po Evropi, obiskoval številne samostanske in kapiteljske knjižnice in tako zbral pomemben fond antičnih in srednjeveških del, sedaj pa popisal način zbiranja knjig, jih knjižničarsko opisal ter dodal navodila o njih čuvanju in izposojanju (delo je doživelo številne prepise in natis že leta 1473).

Med Slovenci

Na slovenskem ozemlju so tudi v tem obdobju srednjega veka bile pomembne nosilke knjižničarskega razvoja in delovanja samostanske knjižnice. Poleg starih benediktinskih so v 12. in 13. stoletju ustanovili nove samostanske naselbine menihi iz cistercijanskega reda v Stični, Vetrinju in Kostanjevici, menihi iz kartuzijanskega reda v Žičah, Jurkloštru, Bistri in nekaj pozneje v Pleterjah (15.stoletje). V vseh teh postojankah so se sčasoma razvile po obsegu in vsebini fonda dovolj bogate samostanske knjižnice (zlasti v Žičah, Stični, Kostanjevici, Bistri in Vetrinju), ki so organizacijsko (prostor, oprema) in strokovno (vsebina, strokovna razdelitev, obdelava, hranjenje in uporaba del) delovale po ustreznih določilih svojih redovnih pravil. Za nekatere med njimi je znanih nekaj konkretnejših podatkov o njihovem strokovnem organiziranju in delovanju.

V *cistercijanskem* samostanu v Stični (ustanovljen 1136) je že sredi 12.stoletja menih Maroldus opravljal naloge armariusa. Prvotni armarij je bil v križnem hodniku južne prečne samostanske ladje. Bila je to stenska vdolbina s policami, na katerih so rokopisne knjige verjetno ležale. Zaradi povečanega fonda so to vdolbino poglobili v poseben obokan prostor brez oken, skrit pod ravnimi stopnicami, ki so iz prečne ladje vodile v meniški dormitorij v nadstropju kapiteljskega trakta. V drugi polovici 16.stoletja so knjige hranili v splošni samostanski knjižnici, v kapiteljski dvorani in v samostanski šoli, poleg tega pa so bile knjige še v prostoru ob opatovi sobi in poleg učilnice, v sobah menihov, v prelaturi, konventni sobi in zakristiji. Proti koncu 17.stoletja so začeli samostanska poslopja prezidavati in srednjeveški armarij je bil odpravljen. Od baroka dalje je bila knjižnica

nameščena v nadstropju (nad obokanim reflektorijem v pritličju) in v prostoru z ravnim ometanim stropom, ki je bil okrašen z gladkim štukiranim okvirom, ostenja osmero velikih oken in vrat pa pozneje poslikama z motivi iz grške in latinske antike.

Leta 1576 je bilo v knjižnici 418 knjig z več kot 650 besedili. Glede na vsebino so bile knjige razvrščene v šest strokovnih skupin, označenih s signaturami A-G, in postavljene na police po formatih. Ob vizitaciji leta 1630 je bilo zahtevano, naj določijo sposobnega bibliotekarja, ki bo skrbel za knjižnični katalog, da bodo menihi mogli iz knjižnice dobivati knjige in da jih bo knjižničar vedel postaviti na pravo mesto. Katalog je dokumentiran po vpisih signatur v knjigah, a ni ohranjen; ohranili so se samo delni inventarni popisi knjig po prostorih zunaj knjižnice. V njenem fondu so bile tudi prepovedane luteranske knjige, ki pa so jih ob vizitaciji leta 1582 spravili na skrivno mesto, vendar so bile pozneje (1593) odkrite in sežgane. Zadnji katalog iz leta 1784 obsega popis knjig po abecedi avtorjev in popis rokopisov z navedbami sistematičnih signatur po njihovi postavitvi na policah (skupaj 2.663 zvezkov) ter popis vseh del po desetih strokovnih skupinah, označenih z rimskimi številkami I do X: biblija in interpreti (113 del), asketi (295), zgodovina (179), filozofija, medicina in klasiki (263), pridige (232), teologija (141), cerkveni očetje in drugi cerkveni pisatelji (103), pravo (248), kanonski in koncilni spisi (180) in razni spisi (73), skupaj 1.827 del. Poleg armariusa Maroldusa (12.stoletje) so v Stični kot knjižničarji delovali vsaj še Maksimilijan Mottoch, Janez Kočevar, Frančišek Plehan (vsi 17.stoletje), Placid Peternel, Evgenij Wernegkh, Robert Kuralt in Bernard Schluderbach (vsi 18.stoletje).

V cistercijanskem samostanu v Kostanjevici (ustanovljen 1234) omenjajo viri rokopise in knjige od 16.stoletja dalje, ni pa nobenih zgodnejših podatkov o knjižnici. Obredne knjige so bile shranjene nekje v bližini samostanske cerkve, kasneje v zakristiji, nekaj pa so jih imeli opat in menihi v svojih sobah. Ob vizitaciji leta 1597 je bilo opatu Janezu naloženo, naj bolje poskrbi za rokopise in knjige v samostanski knjižnici. Tako je bilo v inventarju iz leta 1577 popisanih samo 33 knjig (misal, psalter, gradual, biblija), inventar iz leta 1621 pa navaja 142 knjig. Več o knjižnici je v inventarnem popisu ob ukinitvi samostana (1786).

Knjižnica je bila v prvem nadstropju in v prostoru z oblazinjenimi vrati iz trdega lesa in z dvema velikima oknoma, s štukaturnim okrasom in z oljno pobarvanimi stenami ter opremljenem s šestimi lesenimi policami, dvema stopničastima lestvama, z veliko marmorno mizo in stolom. Katalog iz tega časa, ki ga je kot knjižničar sestavil opat Aleksander Hallerstein, deli knjige na temelje (fundirane) in druge (nefundirane) in jih popisuje po strokah in znotraj njih po formatih. Knjige so bile razdeljene v 18 strokovnih skupin: pismouki, biblije, sv.očetje, moralisti, kanonisti, cerkve-

na zgodovina, komentarji, splošna zgodovina, pravo in politika, profana literatura, kemija, filozofija, pridige, asketiki, krščanski nauk, slovnica, rubricistika (liturgični obredi in predpisi), od tega 1.305 temeljnih in 595 drugih del, skupaj 1.900 knjig v 2.436 zvezkih.

Od *kartuzijanskih* knjižnic je bila najpomembnejša tista v samostanu v Žičah (ustanovljen 1160). Že leta 1391 je imela prostor v nadstropju samostana. Vizitator Paolo Santonino je zapisal (1487), da se vanjo pride po skrivnih stopnicah in da je tam videl nad 2.000 zvezkov s področja vseh vej znanosti, večinoma pisanih na pergamentu. V drugi polovici 16.stoletja je bilo precej knjig odtujenih (k jezuitom v Gradec, v Ljubljano), v obdobju turških vpadov, reformacije in prekinitve redovnega življenja (konec 15. in v 16.stoletju) in tudi ob kmečkem puntu (1635) pa je samostan utrpel veliko škodo. Knjižnica je bila v glavnem uničena, zato so njen fond postopoma obnavljali. Po letu 1600 je prišlo do preureditve knjižnice, knjige in rokopisi so bili na običajni samostanski način razvrščeni po policah in označeni z rdečimi signaturami; takrat je menda bil samostanski bibliotekar profes K.A.Fischer. Izpričan je tudi obstoj knjižničnega kataloga (1730, 1762). Vendar ga ob razpustitvi samostana (1782) niso našli, inventarni popis pa je zabeležil samo 221 obrednih knjig, ki so bile razmeščene po samostanu, prelaturi, kapelah in po celicah menihov, kar je bil odraz velike neurejenosti. Zato so uradno odredili prevoz vseh ohranjenih knjig v Gradec, kjer je pisar Dvorne knjižnice z Dunaja v inventarni popis (1783) zajel 2.366 naslovov oziroma 2.974 del v 3.774 zvezkih, od tega vsaj 110 srednjeveških rokopisnih kodeksov in 30 inkunabul.

Za samostan v Jurkloštru (ustanovljen 1173) zapis iz leta 1593 govori o knjižnici, ki je zgoraj v stolpu t.j. v nadstropju, in sicer v enem izmed prostorov ob prezbiteriju (v zgornji zakristiji). Obredne knjige so bile shranjene v cerkvi in v zakristiji, nekaj knjig pa je bilo zaklenjenih kar v neki kamri oskrbnikovega poslopja. Knjige niso bile urejene, z njimi so malomarno ravnali, spravljene so bile v škatlah in veliko je bilo poškodovanih. Inventarni popis iz 1593 je zajel samo 19 del, vse preostale knjige pa niti niso bile evidentirane. Nekaj knjig so že prej raznesli (v Pleterje, Žiče, Ljubljano), najbolj vredne pa so si izposodili in ne več vrnili jezuiti iz Gradca, ki so končno prevzeli vse imetje kartuzije (1595).

V samostanu v Bistri (ustanovljen 1255) je že od 14.stoletja dalje potekalo živahno duhovno in kulturno delovanje, v čemer pričajo tukaj nastali in drugi ohranjeni srednjeveški kodeksi ter z njimi povezan skriptorij in samostanska knjižnica, ki je po poznejših podatkih (1782) bila nameščena v obokanem prostoru nad kapitljem. Vendar so pogosti požari (1364,1382,1463,1773), turški vpadi in potres večkrat močno prizadeli samostan in njegovo knjižnico, tako da se je ohranilo razmeroma malo srednjeveškega knjižnega fonda. Pri vzdrževanju stavbe in knjižnice so si v

kriznih gospodarskih časih pomagali tudi s podeljevanjem odpustkov in z mašnimi daritvami (1499). Zaradi skromnega števila menihov se je samostan leta 1745 celo odrekel zapuščinsko darovani osebni knjižnici teologa dr. Leopolda Maksimiljana Raspa in jo prepustil močnejšemu samostanu v Kostanjevici. Po popisu knjig iz 1782 ob ukinitvi samostana so bila v njegovi knjižnici poleg kartuzijanske literature (kontemlacija, asketika) tudi dela iz cerkvenega in civilnega prava, farmacije, geografije, zgodovine, glasbe ter učbeniki in slovarji tujih jezikov, vsega skupaj 1.153 zvezkov, med njimi 11 srednjeveških kodeksov in 58 inkunabul.

Za samostan v Pleterjah (ustanovljen 1403) je znano, da so že leta 1438 v listini o podeljevanju odpustkov vzpodbujali k prispevkom za nabavo knjig. O samostanski knjižnici pa je komaj kaj podatkov. Iz inventarnih popisov (1593, 1595) izhaja, da so leta 1593 imeli okrog 30 liturgičnih in drugih del, ki so bila večinoma odnesena v Ljubljano in v Žiče, tako da je bilo leta 1595 (ob ukinitvi samostana) v zakristiji shranjenih samo še enajst obrednih knjig.

O sedmih *dominikanskih* samostanih oziroma njihovih knjižnicah v Brežah, Ptuju, Studenicah, Velesovem, Radljah (vsi iz 13.stoletja), Kopru in Novem Kloštru (15.stoletje) ostajamo brez vsakršnega podatka. Podobno velja za *minoritske* samostane v Gorici, Trstu, Celju, Ljubljani, Beljaku, Volšperku, Piranu in Kopru (vsi iz 13.stoletja). Za samostan minoritov na Ptuju (ustanovljen 1239) je na primer prva omemba samostanske knjižnice znana šele iz leta 1685. v njenem najstarejšem ohranjenem katalogu iz ok. 1774 je bilo vpisanih 932 knjig in urejenih v osem z rimskimi številkami označenih strokovnih skupin: I biblija in teologija, II cerkvena zgodovina in pravo, III civilno in državno pravo, IV filozofija in prirodne vede, V medicina in asketika, VI pridige in kateheze, VII svetovna zgodovina in drugo, VIII razno. V katalog iz 1833 je prvi znani samostanski bibliotekar Ludvik Pečko, po takrat veljavni državni bibliotekarski inštrukciji, vpisal že 1.637 knjig in jih razvrstil v 45 strokovnih skupin. Knjižnični fond se je do 1858 povečal na 4.000 zvezkov, bil 1900 delno prenesen v knjižnico Joanneuma v Gradcu, tako da je po uvedbi spomeniškovarstvene zaščite in sodobni preureditvi leta 1952 obsegal 4.884 knjig. - Za minoritski samostan v Mariboru (ustanovljen 1250) pa je po inventarnem popisu ob njegovi ukinitvi (1814) znano samo, da je imel skromno samostansko knjižnico z nekaj nad 250 knjigami, večinoma dela s področja asketike, teologije in pridigarstva ter nekaj pravnih in zgodovinskih del.

O knjižnicah najstarejših *frančiškanskih* samostanov v Kopru, Metliki, Novem mestu, Ljubljani in Ormožu (vsi iz druge polovice 15.stoletja) v njih skromni literaturi ni podatkov. Tudi za samostansko knjižnico v Kamniku (ustanovljen 1493) je najstarejši podatek vpis iz leta 1604 o lastništvu neke knjige. Leta 1724 so v samostanu zbirali denar za prenovitev knjižnice, ki se je dobro založena s tiski 15. in 18.stoletja nahajala v prvem

nadstropju samostana (1770). Po stvarnem katalogu iz 1760 so bile knjige opremljene s signaturo (rimska številka in začetna črka avtorjevega imena) in razvrščene v 14 strokovnih skupin: I biblija in interpreti, II sveti očetje, III teologi, sholastiki, spekulativci in moralisti, IV pridigarji in kateheti, V polemiki in dogmatiki, VI mistiki in asketi, VII življenje Jezusa, svetnikov, svetnic in blaženih, VIII pravo, koncili, listine, obredniki in predpisi, IX zgodovina, politika, kozmografija, topografija, kronologija in kritika, X filozofija, matematika, meteorologija, aritmetika, XI retorika, poetika, himnistika, slovarji, XII medicina, kirurgija, anatomija, botanika, XIII življenjepisi, pravila, privilegiji, asketski in krepostni predpisi, XIV razno. V spomeniško zaščiteni in obnovljeni samostanski knjižnici je njen starejši fond (do 1799) urejen po historično dokumentiranem sistemu.

Tem samostanom so se od 13.stoletja dalje v večjih mestnih naselbinah postopoma pridruževali še samostani drugih meniških redov (npr. premostratenci, avguštinci, križniki, dominikanke) in druge cerkvene ustanove (škofija v Št.Andražu in njene enote) s svojimi, podobno urejenimi in delujočimi, manjšimi ali večjimi samostanskimi oziroma cerkvenimi knjižnicami. Po enakih strokovnih načelih so se v tem obdobju oblikovale tudi prve grajske knjižnice tukajšnjih plemiških družin (Turjačani, Celjani).

Javno knjižničarstvo in uveljavljanje bibliotekarske stroke

Pojav tiskane knjige v drugi polovici 15.stoletja in njen razcvet v naslednjem obdobju, rastoče število znanstvenih in leposlovnih del, prežetih s humanistično miselnostjo ter reformacijsko versko in kulturno gibanje so v 16.stoletju, zlasti v nemških deželah, sprožili ustanavljanje novih knjižnic (mestnih, knežjih, univerznih) in podpirali zamisel o javnih knjižnicah, ki so se v prvi polovici 17.stoletja pojavile v Angliji, Italiji in Nemčiji. Te naj bodo splošno dostopne, odprte ob določenem času in brezplačno uporabne. Takšne javne znanstvene knjižnice so postale na primer Bodleiana v Oxfordu (1602), Ambrosiana v Milanu (1607), Angelica v Rimu (1614), Mazarina (1645) in Kraljevska knjižnica (1735) v Parizu, knjižnica Britanskega muzeja v Londonu (1759) in druge. Na Škotskem in po Angleškem so ustanavljali župnijske knjižnice za preprosto ljudstvo, po nemških in francoskih deželah so nastajala bralna društva z izposojevalnimi knjižnicami in javne mestne knjižnice, v Liverpoolu so ustanovili prvo angleško javno knjižnico za splošne uporabnike (public library).

Ob tem ko so postajale javnosti odprte in dostopne širšemu krogu strokovnjakov, so morale zlasti tedanje velike znanstvene knjižnice (kraljevske, knežje, univerzne) prilagoditi tudi svoje prostore in poslovanje.

Začela se je uveljavljati nova dvoranska in baročno oblikovana knjižnica kot na primer Escorila pri Madridu, Ambrosiana v Milanu, Angelica v Rimu, Bodleiana v Oxfordu, Dvorna knjižnica na Dunaju, knjižnica na Strachovu v Pragi in druge (Wolfenbüttel, Melk, Klosterneuburg, Admont, St.Gallen). Novo javno funkcijo knjižnic in njihovih bogatih fondov so omogočala in spremljala tudi nova strokovna teoretična razmišljanja prvih teoretikov in utemeljiteljev bibliotekarske stroke.

Francoski bibliotekar *Gabriel Naudé*, ki je vodil ureditev Mazarine v Parizu, je že v letu 1627 objavil prvo novoveško teoretično delo o knjižničarstvu *Advis pour dresser une bibilothèque* (nasvet za ureditev knjižnice) in z njim postavil temelje njegovemu sodobnemu razvoju. Knjižnica mora biti odprta za vsakogar, vsakomur mora omogočati lahek dostop do knjig in nikomur, ki bi jo potreboval, ne sme ovirati uporabe. Njena osnovna naloga je, da čim bolje služi znanosti (in ne bibliofilom), zato mora sistematično zbirati knjige z vseh področij ljudskega znanja in imeti na voljo vse važnejše priročnike, slovarje, enciklopedije in druga splošna referalna dela. Knjige morajo biti strokovno smiselno in enostavno urejene in razvrščene po strokovnih področjih, kakor veljajo na sočasnih fakultetah. O svojem knjižnem fondu vodi knjižnica abecedni imenski katalog in stvarni katalog.

Njegove misli o javni knjižnici je v drugi polovici 17.stoletja dopolnil nemški bibliotekar *Gottfried Wilhelm Leibniz* z načelnim spisom *Meditation über die Best Art das Buchwesen zu reformieren* (1668, razmišljanje o najboljšem načinu za reformiranje knjižničarstva) in s temeljnim strokovnim delom *Consilium de Ordinanda* (nasvet o ureditvi knjižnice), kjer ugotavlja: Svobodno uporabljanje knjižnic in knjig kot vira znanstvenih informacij daje knjižnicam pomemben položaj v družbi. Kakovost knjižnega fonda je važnejša od njegove količine. Nabava knjig mora biti usklajena, pri čemer se ne smejo zapostavljati prirodne vede. Ureditev knjižnice in knjig se naslaja na strokovna področja fakultet in univerz in na dobre kataloge (abecedni imenski katalog, stvarni katalog, lastna klasifikacija). Knjižnica mora biti odprta in dostopna za vsakogar. Na voljo mora imeti stalen in trden letni proračun za nabavo literature, ker izpopolnjevanje fonda ne sme biti odvisno od trenutne dobre volje njenega financerja oziroma mecena.

Širšo dostopnost do knjižničnih fondov in organiziranje javnih knjižnic so pospeševale tudi prosvetljenske reforme v posameznih državah, francoska meščanska revolucija, sekularizacija fevdalnih, samostanskih in cerkvenih posesti ter prebujanje nacionalne zavesti med narodi in nastopajoča družbena socialna preobrazba. V strokovno poslovanje knjižnic pa je s svojimi ukrepi prvič posegla tudi država. V Franciji je na podržavljenih knjižnih fondih nastala prva nacionalna knjižnica (1789) kot javna državna knjižnica, ki zbira vse duhovne stvaritve svojega naroda in kar je sprožilo takšno preobrazbo knjižničarstva širom po evropskih deželah. Francoska

revolucijska oblast je v letih 1790-1798 sprejela tudi več *navodil o sestavljanju inventarnih popisov knjig in knjižničnih katalogov*, o prvih *bibliografskih strokovnih tečajih* ter o knjigah in knjižnicah kot sestavnemu delu državne izobraževalne politike. V Avstriji pa so proti koncu 18.stoletja podržavljene samostanske knjižnice prepuščali knjižnicam univerz in licejev in novo ustanovljenim javnim študijskim knjižnicam. Leta 1778 so z dvornim dekretom objavili še *instrukcijo za vse univerzne in licejske knjižnice*, ki obsega navodila o razvrščanju knjig, njihovi postavitvi in signiranju, o izdelavi katalogov (temeljni avtorski, akcesijski, sistematični, stvarni in posebni) ter o dostopnosti in uporabljanju knjižnice.

K uveljavljanju in razvoju bibliotekarske stroke so ob Naudéju in Leibnizu prispevala še nekatera druga sočasna dela o javnih knjižnicah kot npr. P.L.Jacob z razpravo o najlepših javnih knjižnicah (Traicté de plus belles bibliothèques publiques, 1644), J.Dury z delom o reformiranem knjižničarju (The Reformed Library Keeper, 1650) in J.H.Hottinger s spisom na enako temo (Bibliothecarius quadripartitus, 1665). Objavljene so bile številne bibliografske publikacije, od temeljne splošne bibliografije K.Gesnerja (Bibliotheca Universalis, 1545) in prvega popisa inkunabul (Van Beughem 1688), preko bibliografij cerkvenih oziroma znamenitih nemških (J.Trittheim 1494,1495) in angleških (J.Pits 1619) avtorjev in vrste strokovnih bibliografij (politika, kemija, pravo, medicina in fizika) do znamenite Panzerjeve bibliografije inkunabul in tiskov do leta 1536 (Annales typographici, 1793-1803). Objavljena je bila tudi vrsta referalnih publikacij, med njimi splošni enciklopediji o sakralni in profani znanosti vsega sveta (P.Skalić 1559, M.Vlačić 1567), specialna zgodovinska leksikona (L.Moreri 1674, P.Bayle 1697), pomembna biografska leksikona B.J.P.Nicerona (1727-1743) in C.J.Jöcherja (1750-1751 in 1784-1819) ter znamenita Encyclopédie francoskih enciklopedistov (D.Diderot in J.L.R d´Alembert, od 1751 dalje) in Encyclopedia Britannica (1768-1771).

Na Slovenskem

Tudi na Slovenskem je v razdobju, ki ga označujejo pojav in razmah tiskane besede, reformacijsko in humanistično duhovno gibanje, ki je dalo tudi prve slovenske knjige, ter prosvetljensko in socialno družbeno presnavljanje, knjižničarstvo doživelo nekaj razvojnih premikov. Tako je pri organiziranosti in strokovnemu poslovanju nekaterih srednjeveških samostanskih knjižnic prihajalo do baročne prenove njihovih prostorov (Stična, Kostanjevica) in do izdelave katalogov (Stična, Žiče), njihovo tradicijo pa so začenjali nadaljevati nekateri mlajši meniški redovi, med njimi pomembneje zlasti jezuiti (Ljubljana, Celovec, Trst) in kapucini. Kvalitetni razvoj pri dopolnjevanju in strokovnem urejanju svojih fondov so dosegale tudi starejše in

nove *plemiške grajske knjižnice* (Turjačani, Valvasor, Raigersfeldi, Erbergi, Barbo, Zois), ki so postopoma postajale dostopne tudi drugim izobražencem. Tako se je knjižnica Turjačanov preselila v prostore novo zgrajenega knežjega dvorca v Ljubljani (1642), zgodovinar *Janez Ludvik Schönleben* pa je sestavil prvi katalog njenega bogatega fonda (3.257 del v 6.000-7.000 zvezkih), ki je po sočasni delitvi znanosti razvrščal knjige v devet strokovnih skupin: teologija, filozofija, medicina, matematika in mehanika, humanistika (retorika in poezija). Za popis oziroma za katalog o fondu družinske knjižice je poskrbel tudi *Jožef Kalasanc Erberg* (1798, 1800).

Izrazit namen služiti širši javnosti svojih verskih somišljenikov in šolskemu izobraževanju sta v drugi polovici 16.stoletja imeli knjižnici protestantskih deželnih stanov v Celovcu in v Ljubljani, vendar se v razmerah časa strokovno nista mogli razviti. V boljših pogojih je nastajala javna znanstvena knjižnica, ki jo je v začetku 18.stoletja v Ljubljani zasnovala združba cerkvenih in posvetnih učenjakov *Academia operosorum*. Zanjo je bila zgrajena baročna knjižnična dvorana (1721) in opremljena s stilnimi knjižnimi omarami (1725), zbran je bil bogat knjižni fond, o katerem je prvi knjižničar *Franc Jožef Thallmainer* sestavil abecedni (avtorski) katalog in stvarni katalog, v katerem je knjige razvrstil po 79 strokovnih geslih – vendar tudi ta javna knjižnica v kratkem času svojega delovanja ni mogla prav zaživeti. Enako usodo je v drugi polovici 18.stoletja doživela, sicer široko in strokovno ambiciozno zasnovana, javna študijska knjižnica v organizaciji Društva za poljedelstvo in koristne umetnosti za Kranjsko v Ljubljani.

Zamisel o javni študijski knjižnici se je začela uresničevati šele, ko je avstrijska šolska oblast pri liceju v Ljubljani (kot pozneje tudi v Celovcu in v Gorici) ustanovila *licejsko knjižnico*, ki je postala prva profesionalna in javna splošna znanstvena knjižnica na Slovenskem. Zanjo so uredili prostore v nekdanji zgradbi frančiškanskega samostana in ji s prevzetimi knjižnicami ob sekularizaciji ukinjenih samostanov na Kranjskem in razpuščenega poljedeljskega društva ter z darovi iz pomembnih grajskih in osebnih knjižnic zbrali bogat osnovni knjižni fond.

Prvi njen kustos, licejski profesor *Franz Wilde*, je do leta 1790 sestavil prvi popis zbranega gradiva, v katerem pa se ni ravnal po določilih državne instrukcije iz leta 1778 o strokovnem urejanju licejskih knjižnic, ampak je knjige v popisu razvrstil po njihovi provenienci (po prejšnjih lastnikih) in v tem okviru po glavnih strokovnih skupinah, po formatu in po abecedi (avtorjev ali naslovov del). Ob vselitvi v pripravljene prostore (1791) so bile knjige na police postavljene po vsebinskih strokovnih skupinah (teološka in kanonska dela, filozofija, pravo, starejša zgodovina, latinski in grški klasiki, geografija, naravoslovje, botanika, kemija, poljedelstvo, gradbeništvo, kirurgija, medicina), po formatu in po abecedi kot v leto dni starem popisu. Knjižnica je sprva služila internim potrebam liceja (pro-

fesorji, višješolci), od leta 1794 pa je bila odprta tudi za javnost, sprva dnevno po dve uri skozi šolsko leto.

Ker pa knjižnica ni imela nobenega pravega kataloga niti ne ustreznih strokovnih delavcev, je v njej vladal precejšen nered. O tem priča tudi nestrokovno sestavljeni seznam knjižničnih dvojnic in njihova javna dražba v letu 1794. Za ravnanje po strokovnih napotkih prvih knjižničarskih teoretikov o organiziranju in strokovnem poslovanju razvijajočega se javnega knjižničarstva, ali vsaj po avstrijskem uradnem predpisu, pa za knjižnice na Slovenskem v tem času še ni bilo pogojev.

Uveljavljanje bibliotekarske znanosti

Leta 1808 je nekdanji benediktinski samostanski knjižničar in tedaj kustos v münchenski Zentralbibliothek *Martin Schrettinger* v svojem delu *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft* (München 1808-1829) prvi poskušal utemeljiti pojem bibliotekarska znanost. Trdil je, da za bibliotekarja ni dovolj, če je učen in da pozna knjige, saj se takšno splošno znanje o knjigah za delo v knjižnici že predpostavlja in ne sodi v ožje področje bibliotekarske znanosti, ampak mu je potrebno posebno znanje, kako bo iz zbranih knjig na najboljši način izoblikoval uporabno knjižnico. Ker pa se dela v knjižnicah razlikujejo od del v drugih ustanovah, mora bibliotekar nujno imeti strokovno znanje in usposobljenost, ki je svojstvena samo zanj in kar terja samostojnost bibliotekarskega poklica. Takšno strokovno znanje vsebuje *znanost o knjižnicah*, ki združuje celoto vseh pravil in strokovnih postopkov, potrebnih za namenu ustrezno ureditev knjižnice, ter je sistematično zgrajena na trdnih strokovnih in tehnoloških osnovah in izvedena po enotni usmeritvi. Znanstvenemu delovanju koristi samo urejena knjižnica, zato je jedro bibliotekarske znanosti *veda o ureditvi knjižnice* (Bibliothekseinrichtungslehre). Z namenom, da izdela celovit sistem in navodila za ureditev knjižnice, je obsežno obdelal vsa temeljna pravila za katalogizacijo knjig, zahteval ločitev med knjižničnim katalogom (avtorski, geselski) in postavitvijo knjig, ki naj bo na principu tekoče številke (numerus currens) in ne po sistematiki strok. Kot zagovornik samostojnosti bibliotekarskega poklica se je zavzemal tudi za razvoj posebnih bibliotekarskih izobraževalnih inštitucij.

Bibliotekar *Friedrich Adolf Ebert* iz Kraljevske knjižnice v Dresdenu je podpiral Schrettingerjevo idejo o samostojnosti bibliotekarskega poklica in izoblikoval njegovo podobo na podlagi meščanske prosvetljenske ideje o splošni in javni uporabnosti knjižnic (Über öffentliche Bibliotheken, Freiburg 1811). Strinja se, da je bibliotekar prenehal biti samo zbiralec knjig, vendar meni, da vsebine bibliotekarske znanosti ni mogoče omejiti samo na urejanje knjig v knjižnici, temveč je temu treba dodati tudi *vedo o uprav-*

ljanju knjižnice (Bibliotheksverwaltungslehre). Po njegovem mnenju znanost o knjižnicah obsega celoto znanj o ureditvi in o upravljanju knjižnice (1823 v Allgemeine Enzyklopedie der Wissenschaften und Künste, X.zvezek). Ob tem je izoblikoval prvo *metodiko bibliotekarskega izobraževanja* (Die Bildung des Bibliothekars, Leipzig 1821) in za knjižničarske pripravnike organiziral prve strokovne preizkušnje. Kot eden najpomembnejših bibliografov svojega časa je razvijal tudi *vedo o bibliografiji* (Allgemeines bibliographisches Lexikon, Leipzig 1821-1830) in *vedo o srednjeveških rokopisnih kodeksih* (Zur Handschriftenkunde, Leipzig 1825-1827).

Na takšni vsebinski zasnovi se je v 19.stoletju bibliotekarska stroka v Evropi teoretično bogatila in se nadalje razvijala. Med najpomembnejšimi avtorji sočasnih knjižničarskih strokovnih publikacij so bili Th.H.Horne (An introduction to the Study of Bibliography, 1814), Ch.Molbech (Om offentlige bibliotheker, bibliothekarer, og det, man har kaldet bibliotheksvidenskab, 1829, nemški prevod 1833), M.D.Namur (Manuel du bibliothécaire, 1834), P.A. Budik (Vorbereitungsstudien für den angehenden Bibliothekar, 1834; Vorschule für bibliothekarisches Geschäftsleben, 1848), J.A.F. Schmidt (Handbuch der Bibliotheks-Wissenschaft, 1840) H. Ludwig (Zur Bibliothekonomie, 1840), E. Zoller (Die Biblioteks-Wissenschaft im Umrisse, 1846), J.G. Seizinger (Bibliothekstechnik, 1855; Theorie und Praxis der Bibliotheks-Wissenschaft, 1863), J.Petzholdt (Katechismus der Bibliothekenlehre, 1856), E.Edwards (Memoirs of Libraries, 1859), E. Förstemann (Über Einrichtung und Verwaltung von Schulbibliotheken, 1865), A.Jeittels (Grundzüge einer Reform der österreichischen Staatsbiblotheken, 1872), F. Rullmann (Die Bibliotheks-Einrichtungskunde, 1874), F.Boll (Zur Vorbildung der Bibliothekare, 1904) ter A.Klette (1871) in J.D. Brown (1894) s članki v strokovnih publikacijah.

V osnovi je ostala veljavna opredelitev, da je temeljno področje proučevanja bibliotekarske znanosti urejanje in upravljanje knjižnic. Mišljenja pa so se razhajala ob vprašanju, ali ima bibliotekarska znanost enotno področje, cilje in metode delovanja, ali pa gre za skupino med seboj bolj ali manj povezanih znanstvenih disciplin, ki raziskujejo in zagotavljajo uspešno delovanje knjižnice. V razpravah so zlasti izstopala nekatera nova strokovna področja: razvoj knjige in tiskarstva, organiziranost knjižničarstva, vrste knjižnic in njihove znanstvene, izobraževalne in prosvetne funkcije, klasifikacija knjig, specialne naloge knjižnic, uporabniki in javna dostopnost knjižnic, prosti pristop do knjižničnega gradiva, knjižničarsko strokovno izobraževanje. Kot rezultat slednjih prizadevanj je leta 1886 na univerzi v Göttingenu začela delovati prva *stolica za bibliotekarstvo* (vodja K.Dziatzko) in naslednje leto prva knjižničarska šola na Kolumbijski univerzi v New Yorku (vodja M.Dewey) z naslednjim študijskim programom:

bibliografija, izbor knjig in oblikovanje fondov, knjigoznanstvo, bibliotekarska obdelava (ureditev, katalogi, klasifikacija, indeksiranje) in literarna metodologija. S tem dosežkom je bila bibliotekarska znanost dokončno družbeno uveljavljena kot samostojno znanstvenoraziskovalno področje in akademska študijska disciplina.

Bibliotekarsko strokovno delo pa se je v velikih knjižnicah bolj kot prej usmerjalo v nacionalno bibliografijo (Nemčija 1797, Francija 1811), v tekočo bibliografijo in katalogizacijo novih pridobitev in v izdelavo centralnih katalogov. Zaradi poenotenja strokovnih postopkov pri obdelavi gradiva za bibliografije in za centralne kataloge, so bile uveljavljene *pruske instrukcije za abecedne kataloge* (1899) in pozneje *angloameriška katalogizacijska pravila* (1908). V problematiko urejanja knjižničnega prostora pa je v tem času revolucionarno posegla rešitev A.Panizzija, ki je v novi stavbi za Knjižnico Britanskega muzeja v Londonu (1857) zgradil znamenito krožno čitalnično dvorano ter jo ločil od skladišča, oboje pa od delovnih prostorov za knjižnično osebje.

V sočasni referalni literaturi se nadaljuje tradicija bibliografskih in biografskih leksikonov (Allgemeine deutsche Bibliographie 1875-1912, Bibliographie universelle ancienne et moderne 1811-1862, prvi Who`s who 1849, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 1856-1923) ter konverzacijskih leksikonov (Brockhaus od 1808, Meyer od 1848, Herder od 1853) in enciklopedij (Encyclopedia Americana od 1829, Laroussov Grand Dictionaire universel du XIX siècle od 1866). Pojavijo se prve mednarodne strokovne bibliografije, ki zajemajo podatke tako iz monografskih publikacij (knjig) kot tudi iz vse večjega števila periodičnih strokovnih in znanstvenih publikacij (od 1823 za tehniko, od 1830 za farmacijo, od 1848 za filologijo, od 1853 za zgodovino in geografijo). Od sredine 19.stoletja objavljajo popise najboljših knjig za posamezne kategorije bralcev, konec stoletja pa brata La Fontaine zasnujeta *mednarodni bibliografski inštitut*, ki naj bi koordiniral izdelovanje retrospektivne bibliografije vseh tiskanih knjig od 15.stoletja dalje.

V 19.stoletju je v evropskih deželah razvoj knjižničarstva potekal na osnovi njegove večstoletne tradicije in po doseženih strokovnih spoznanjih bibliotekarske stroke. Ob tem so se glede na svoje delovanje knjižnice začele profilirati: v znanstvene knjižnice, in sicer splošne znanstvene knjižnice za vsa področja znanosti (nacionalne knjižnice, glavne knjižnice univerz in znanstvenih akademij, osrednje študijske knjižnice dežel, pokrajin) ali specialne znanstvene knjižnice za širše ali ožje znanstveno področje (humanistika, naravoslovje, posamezne specialne vede, fakultetne in oddelčne knjižnice); v strokovne knjižnice (pri uradih in drugih neznanstvenih ustanovah, v gospodarstvu), v šolske knjižnice (srednje šole, osnovne šole) in v javne ljudske knjižnice. Prav razvoj slednjih je ena izmed značilnosti tega

obdobja: poleg angleških javnih knjižnic za splošno uporabo in nemških javnih mestnih knjižnic so začele v okviru delavskih in narodnopolitičnih gibanj in splošnih prosvetnih organizacij nastajati delavske knjižnice, bralna društva, narodne čitalnice in društvene knjižnice. V Angliji je bil leta 1850 uveljavljen prvi *zakon o javnih knjižnicah*, v Avstriji pa so z državnimi predpisi urejali obvezno dostavljanje tiskov določenim knjižnicam (1807) ter ustanavljanje in delovanje knjižnic na področju šolstva (1825,1849,1869). Knjižničarji so se začeli deliti na volonterske in na profesionalne nižjega ali višjega ranga. Ustanavljali so prva nacionalna bibliotekarska združenja (npr.Anglija 1877, Avstrija in Italija 1896, Nemčija 1900).

Na Slovenskem

Za knjižničarstvo na Slovenskem je bila *avstrijska državna bibliotečna instrukcija za univerzne in licejske knjižnice* iz leta 1778 prvo obvezno strokovno navodilo o organiziranju in strokovnem poslovanju v knjižnicah. Določala je: razvrstitev knjig na sedem glavnih znanstvenih disciplin (teologija, filozofija, pravo, medicina, matematika, zgodovina, filologija) in na njihove podskupine; v vsaki skupini so knjige postavljene od splošnejših do specialnih del, razvrščene so po formatih in imajo lokalno postavitveno oznako (signaturo); knjižničar vodi osnovni abecedni katalog (avtorskih in anonimnih del) v knjižni obliki s podatki o avtorju, naslovu, kraju in letu izida, vezavi in mestu postavitve knjige ter z možnostjo za dopisovanje novo pridobljenih del, tako da služi tudi kot akcesijski katalog; poleg tega vodi še sistematski katalog s popisom knjig po glavnih znanstvenih disciplinah in njihovih podskupinah in po abecednem redu del, stvarni katalog z razvrstitvijo del po abecedi njihove vsebinske oznake ter po možnosti razne specialne kataloge (kronološki, geografski, jezikovni, topografski, tipografski, za redkosti, za posamezne specialne vrste literature in druge); določen je bil tudi čas odprtosti knjižnice in način uporabe oziroma izposojanja knjig ter poslovanja z obiskovalci, ker da je koristna uporabnost glavni namen vsake knjižnice. Instrukciji so občasno sledila dodatna navodila, ki so zadevala nabavo, oblikovanje in ureditev knjižnega fonda (1784,1785,1786), obvezne izvode tiskov (1807,1823), financiranje (1785), poročila o stanju (1814) in izposojanje knjižničnega gradiva (1816,1818).

Po tej instrukciji naj bi se ravnale tudi v tistem času oziroma pozneje ustanovljene licejske knjižnice v Ljubljani, Celovcu in Gorici. Vendar so bila njena določila samo delno upoštevana pri sestavljanju popisov knjižnic razpuščenih samostanov, ki so se po državnih dekretih od leta 1782 dalje vključevale v deželne študijske ali licejske knjižnice in v dunajsko dvorno knjižnico, in pri občasnih popisih zbranega knjižničnega gradiva, v ljubljanski licejski knjižnici na primer v letih 1790 in 1803. Slednjega je kustos

Wilde kot tako imenovani znanstveni katalog začel sestavljati že leta 1800 in v njem, po takratnem stanju v knjižnih omarah, razvrstil knjige v štiri glavne skupina: teologija, cerkvena zgodovina in pravo, zemljepis in zgodovina s pomožnimi vedami ter druga dela. Vsaka skupina je bila razdeljena na strokovne oddelke, knjige pa znotraj njih razvrščene najprej po formatu in nato po abecedi avtorjev oziroma stvarnih značnic. Knjižnica je še naprej ostajala brez kakega drugega kataloga in knjige brez svojih lokalnih signatur; takoj pa so morali za vpisovanje po letu 1800 pridobljenih knjig nastaviti dodatek h katalogu, ki pa se ni več ujemal s postavitvijo knjig na policah in kar je povzročalo težave pri izposojanju in pri vračanju gradiva.

Bolj učinkovit je bil državni dekret (1807) o obveznem in brezplačnem dostavljanju vseh tiskov z območja določene dežele njeni osrednji knjižnici: s Kranjskega, Koroškega in Štajerskega licejskim knjižnicam v Ljubljani, Celovcu in Gradcu, za območje Trsta pa tamkajšnji javni mestni knjižnici. V času francoske uprave med leti 1809 in 1813 je Licejska knjižnica v Ljubljani prejemala obvezne izvode tiskov s celotnega upravnega območja Ilirskih provinc; po vrnitvi avstrijske oblasti pa je tudi licejska knjižnica v Gorici dobila pravico do tiskov s tamkajšnjega območja.

Najpomembnejša za strokovni razvoj slovenskega knjižničarstva je bila dopolnjena avstrijska državna *instrukcija za delovanje univerznih in licejskih knjižnic* iz leta 1825, ki podrobneje ureja njih organiziranost in strokovno poslovanje, njena osnovna določila pa so, v skladu s sočasnimi stališči utemeljiteljev bibliotekarske znanosti, usmerjena v pripravo knjižničnih fondov za uporabo, v postopke in ukrepe pri javni uporabi knjižničnega gradiva ter v njegovo dopolnjevanje s sodobnimi deli in izločanje zastarelih. Predpisuje postavitev knjig po glavnih znanstvenih skupinah in podskupinah, ločitev rokopisnih knjig od tiskanih, lokalno signaturo in lokalni repetorij (pregled) nad gradivom, vodenje osnovnega kataloga (v knjižni obliki), kartotečno izdelanega in urejenega splošnega abecednega kataloga in splošnega znanstvenega (sistematičnega) kataloga ter dodatnih specialnih stvarnih katalogov glede na vrste, vsebino ali provenienco knjižničnega gradiva; posebej določa pogoje za hranjenje in ukrepe za zaščito gradiva; na koncu navaja vrste, položaj in zahtevana strokovna znanja za knjižničarske in druge delavce ter predpisuje oblike upravnega poslovanja knjižnice.

Zaradi skromnih materialnih in kadrovskih pogojev je uvajanje in uveljavljanje teh strokovnih navodil potekalo zelo počasi in postopno. V ljubljanski Licejski knjižnici so šele pod vodstvom kustosa *Matije Čopa* do leta 1835 dokončno izvedli sodobno postavitev fonda po sistemu znanstvenih disciplin, uvedli lokalno signaturo in začeli s katalogizacijo vsega fonda; po vodstvom naslednjih kustosov (J.K.Likavec, M.Kastelic) so do leta 1838 dokončali listovni in v letu 1840 vezani abecedni katalog in 1844 vezani sistematični katalog, zatem do leta 1849 izdelali lokalni katalog

in katalog inkunabul in opravili žigosanje knjig, do leta 1852 knjige opremili s signaturnimi etiketami, leta 1853 dokončnali inventarni katalog in delo zaključili s popisom rokopisov leta 1858.

Z državnimi predpisi so bile uvedene in strokovno usmerjane tudi knjižnice na vseh drugih stopnjah izobraževanja in za vse vrste šol: najprej knjižnice v gimnazijah in realkah (1825, 1849), pozneje učiteljske knjižnice za šolske okraje (1869) in knjižnice v osnovnih šolah (1870, 1871) in nazadnje šolske knjižnice na učiteljiščih (1874). Od leta 1821 je v Ljubljani obstajala muzejska strokovna knjižnica, pozneje tudi v Celju, Ptuju in Mariboru, pri mestnem arhivu v Ljubljani in nekaterih strokovnih oziroma znanstvenih združenjih (Kmetijska družba, Slovenska matica) pa so nastajale interne strokovne knjižnice. V prvi polovici 19.stoletja so bile na podeželju organizirane prve bralnice oziroma bralna društva, po letu 1853 farne knjižnice in bralnice, v trških in mestnih okoljih pa od leta 1848 narodnopolitične društvene knjižnice, katerih dejavnost so od leta 1861 nadaljevale Narodne čitalnice, v večjih delavskih središčih pa so bila izobraževalna društva z delavskimi knjižnicami. Še naprej so v svojem ožjem krogu delovale starejše samostanske, grajske in zasebne knjižnice, kolikor niso bile vključene v katero izmed javnih knjižnic (licejska oziroma študijska, muzejska), ter nastajale številne nove zasebne oziroma družinske knjižnice.

Bibliotekarsko stroko so v slovensko knjižničarstvo uvajali predvsem maloštevilni *poklicni knjižničarski delavci*, ki so sprva bili predvsem srednješolski in visokošolski profesorji z znanjem tujih jezikov, po letu 1874 pa so morali imeti strokovno spričevalo šole za arhivarje, bibliotekarje in muzealce pri zgodovinskem inštitutu dunajske univerze. Med njimi so bili vsi vodilni bibliotekarji (kustosi) v ljubljanski licejski (pozneje deželni študijski) knjižnici Franz Wilde, Michael Lieb, Hieronim Agapito, Charles Nodier, Matija Kalister, Matija Čop, Miha Kastelic, Jožef Kalasanc Likavec, Gottfried Muys, Konrad Stefan, Luka Pintar in Avgust Žigon; na tujih knjižnicah pa so v tem času delovali nekateri pomembni bibliotekarji slovenskega rodu kot npr. Jernej Kopitar, Franc Miklošič, Ivan Prijatelj in France Kidrič v Dvorni biblioteki na Dunaju, Franc Simonič v Deželni knjižnici v Gradcu in v Univerzitetni knjižnici na Dunaju in Jože Glonar v Univerzitetni knjižnici v Gradcu. V drugih knjižnicah razen licejske (ljudske, šolske, muzejske in druge strokovne knjižnice) so delali bolj ali manj strokovno usposobljeni oziroma izobraženi ljubitelji knjig. Pri delu so si pomagali s sočasnimi nemškimi strokovnimi priročniki, kot so npr. bili J.G.Seizingerja o knjižničarski tehniki (1855) in o teoriji in praksi bibliotekarstva (1863), J.Petzholdta bibliotekarski katekizem (1865) in E.Förstemanna o šolskih knjižnicah (1865), oziroma z državnimi predpisi in strokovnimi navodili za vse vrste knjižnic ter s splošnim knjižničarskim priročnikom F.Grassauerja (Handbuch für Volks-, Mittelschul- und Bezirks-Lehrerbibliotheken in Öster-

reich, Wien 1899). Ob njih pa so na nekaterih področjih knjižničarske dejavnosti že nastajala slovenska knjižničarska strokovna dela in tudi praktična navodila za delo v knjižnicah.

Kljub skromnim pogojem tega začetnega razvoja bibliotekarske stroke so sicer redki bibliotekarski strokovnjaki in drugi s kulturo, izobraževanjem in znanostjo povezani slovenski izobraženci postopoma začeli objavljati različne poljudne, raziskovalne in tudi *strokovne publikacije* oziroma članke, ki so obravnavali preteklo in sočasno knjižničarstvo na Slovenskem. Že leta 1803 je v okviru bibliografskega kataloga knjižnice Terezijanske akademije na Dunaju izšla M.Pohlina Bibliotheca Carnioliae, prvi prispevek za *slovensko retrospektivno bibliografijo*, leta 1831 pa je M.Čop sestavil bibliografski popis Slowenische Literatur (obj. 1864 v P.J.Šafařika Geschichte der südslawischen Literatur); prva retrospektivna splošna bibliografija v slovenskem jeziku, Franca Simoniča *Slovenska bibliografija* (knjige 1550-1900), je v knjižni obliki izhajala v letih 1903-1905. Sprva so splošni letni bibliografski popisi slovenskega slovstva za čas od 1848 dalje izhajali v okviru nemških bibliografskih izdaj (J.E.Smoler, Jahrbücher für slawische Literatur oziroma K.Wurzbach, Allgemeine Bibliographie für Kaiserthum Österreich), za prvo slovensko objavo pa je poskrbel A.Kos-Cestnikov (Novice 1860-1866). *Tekoča letna slovenska bibliografija* je začela izhajati od 1869 dalje (Letopis Matice slovenske), sestavljali pa so jo E.H.Costa, I.Tomšič, R.Perušek, K.Glaser in J.Šlebinger; slednji je v samostojni knjigi objavil bibliografijo za leta 1907-1912. Posebno *bibliografijo slovenskega časopisja* sta obdelala J.Jesenko (1884) in I.Vrhovnik (1897). Th.Elze je objavil *strokovno bibliografijo* slovenskih protestantskih tiskov 16.stoletja (1896), Fr.Ahn pa je popisal tiske Mandelčeve tiskarne v Ljubljani iz istega obdobja (1896). J.Šlebinger je napisal *bibliografski nekrolog* o skriptorju ljubljanske licejke Luki Pintarju (1916), dve *biobibliografsko* zasnovani zgodovini slovenskega slovstva sta objavila J.Marn (1873-1892) in K.Glaser (1894-1898), O.Gratzy pa je sestavil *vsebinski kazali* k nemškim zgodovinopisnim periodikam na Kranjskem (1895) in k Valvasorjevi knjigi o deželi Kranjski (1901). Izdanih je bilo tudi več *katalogov knjig* v večjih javnih knjižnicah v Ljubljani (Šentjakobska, Gregorčičeva) in drugje.

Ob tem so se v časopisih in časnikih pojavljali *članki in razprave* o zgodovini in o sočasni problematiki knjižnic na Slovenskem. Zgodovinar P.Radics je pisal o nekdanjih samostanskih knjižnicah v Stični, Kostanjevici, Bistri in Pleterjah (1865,1903), o knjižnici plemiške družine Auersperg (1863) in o Valvasorjevi knjižnici (1861,1863), Fr.Ušeničnik o starih krščanskih knjižnicah (1903), V.Steska o knjižnici Academiae operosorum (1900) in Iv.Prijatelj o ljubljanski licejski knjižnici (1908). O tekočem dogajanju v slednji so od leta 1844 dalje med drugimi pisali J.Kosmač (1850, 1857, 1863), P.Radics (1864), J.Marn (1867) in J.Gruden (1906), zgodovinski pre-

gled o njenem nastanku in delovanju pa je v posebni publikaciji objavil njen kustos K.Stefan (1907). Splošni oziroma statistični pregled o slovenskih knjižnicah sta objavila A.Einspieler (1849) in E.H.Costa (1869), J.Tominšek pa je pisal o knjižnični opremi (1902) in o oblikovanju zasebne knjižnice (1908/09). O uporabi javnih znanstvenih knjižnic je razpravljal J.Glonar (1912), o slovenski semeniški knjižnici P.Bohinjec (1902), o strokovni knjižnici Matice slovenske pa so v njenem letopisu sproti poročali Iv.Vavru, Fr.Orošec in E.Lah (1867-1906). Od leta 1848 dalje se vrstijo številni prispevki o splošnih javnih (farnih, občinskih, društvenih, čitalniških, ljudskih idr.) knjižnicah (med drugimi P.Javornik 1848, A.Praprotnik 1853, L.Toman 1862, J.Vošnjak, G.Višecki in J.Gomilšek 1864, A.Aškerc 1901, Z.Kveder 1904, J.Breznik 1905, Fr.Kotnik 1906, Š.Klavs 1912), osnovna navodila o organiziranju in o poslovanju manjših in večjih ljudskih knjižnic in seznam zanje primernih knjig pa sta pripravila A.Pleško in akademsko ferialno društvo Prosveta (1908, 1910). Pisali so tudi o potrebi po knjigah (J.Kobe 1952), o izobraževalni vlogi knjižnic (A.Dimitz 1868), o odnosu do knjig in o branju (E.Dolinar, J.Goestl, Fr.Govekar, M.Bartol-Nadlišek, vsi 1897 in 1898, J.Vidic 1906) ter posebej o pomenu in delovanju otroške knjižnice (L.Jelenc 1893) in o mladinskih knjigah za učence ljudskih šol (A.Kržič 1907). Objavljena so bila pravila za knjižnice ljudskih šol (1872) in navodila za izdelavo katalogov v knjižnicah srednjih šol (C.Melzer 1864), pisali so o pomenu, ureditvi in uporabi šolskih knjižnic (T.Brezovnik 1880, 1888, J.Ravnikar 1884, H.Podkrajšek 1887, J.Freuensfeld 1889, F.Fink 1907, J.Benedičič 1908, J.Kessler 1908, P.Flere 1911, R.Gobec 1916 idr.) in o problematiki učiteljskih knjižnic (A.Praprotnik 1865, A.Gradišnik 1880, A.Lapajne 1887). Veliko je informacij o knjižnicah v drugih deželah po Evropi in po svetu (Atene, Carigrad, Dunaj, Gradec, Kopenhagen, Praga, Zürich oziroma Anglija, Argentina, Črna gora, Finska, Francija, Hrvaška, Nemčija, Rusija, Združene države Amerike), posebej o njihovih ljudskih knjižnicah, potujočih knjižnicah (A.Toman 1895), jetniških knjižnicah in o knjižnicah za slepe. Pišejo tudi o razvoju tiskarstva (J.Godina 1870, A.Arko 1875, Fr.Podgornik 1891, 1893, Fr.Gerdenc 1909) in o slovenskih tiskarjih Kleinmayrju (1879) in Mandelcu (K.Ullepitsch 1839, P.Radics 1906), o založništvu in knjigotrštvu (L.Žvab 1886, L.Schwentner 1900, Fr.Kotnik 1905), o exlibrisih (J.Anderle 1908) in o obveznih izvodih izdelanih tiskov (1897, 1906). Številne so objave katalogov javnih knjižnic, privatnih izposojevalnih knjižnic (Paternoli, Giontini, Radics), strokovnih društvenih knjižnic, učiteljskih knjižnic v gimnazijah in realkah in okrajnih učiteljskih knjižnic, jubilejnih publikacij posameznih knjižnic (npr.Idrija, Kranj, Ljubljana, Nabrežina, Ptuj, Spodnja Šiška) ter že od leta 1848 naprej imenikov članov in poročil o delu javnih in šolskih knjižnic v številnih večjih in manjših krajih širom po Slovenskem.

Sodobni razvoj bibliotekarske stroke in znanosti

Razpravljanja in utemeljevanja o znanstvenosti na področju bibliotekarske stroke so se nadaljevala v 20.stoletje. Ugotavljali so, da sodobna bibliotekarska znanost ne more več temeljiti samo na vedah o urejanju, upravljanju in uporabljanju knjižnic, o rokopisih in paleografiji, o zgodovini knjige in kulturni dediščini (A.Harnack, Erforschtes und Erlebtes, 1923), oziroma na tem, da povezuje v svoj znanstveni sistem tradicionalne oblike bibliotekarske dejavnosti znanstvenih knjižnic (E.Leipprand, Fragen der Ausbildung für den wissenschaftlichen Bibliotheksdienst, 1936) kot so bibliografija (R.Fick, Die bibliographische Schulung des Bibliothekars, 1928; G.Leyh, Bibliographisches, 1954) ali strokovni katalog (F.Knorr, Der Beruf des wissenschaftlichen Bibliothekars in unserer Zeit, 1936). Poleg vse knjižničarske tehnologije mora zaobseči tudi vse vede, ki so povezane s knjigo (F.Milkau, Bibliothekswissenschaft als Universitätslehrfach, 1926), časopisi in časniki, od produkcije, založništva, razširjanja in statistike knjig (Harnack 1923) do bibliologije in literarne zgodovine, vedo o poznavanju preteklega in sodobnega knjižničarstva (G.Leidinger, Was ist Bibliothekswissenschaft, 1928) in vedo o vsebinskem vrednotenju knjig in o njihovem vplivanju na javnost (F.Eichler, Bibliothekswissenschaft als Weltwissenschaft, Bibliothekspolitik als Weltpolitik, 1923), tja do trditve, da je težišče bibliotekarske znanosti celo v preučevanju zgodovine znanosti (Fick 1928; W.Herse, Literärgeschichte (Gelehrtengeschichte) als Wissenzweig des Bibliothekars, 1933). Glede na to so bile postavljene trditve, da gre za znanost o vrednotah knjige oziroma za znanost o znanosti (Eichler 1923), da je kot seštevek bibliotekarskih strokovnih izkušenj izkustvena znanost (Leidinger 1928) in da je zaradi obravnavanja splošne vloge knjig, tako iz znanstvenega, kulturnega, pedagoškega kot tudi tehničnega in ekonomskega gledišča, disciplina nacionalne ekonomije (Harnack 1923). Opredeljevanje je motilo tudi poudarjanje različnosti med znanosti služečimi znanstvenimi knjižnicami in prosvetno-izobraževalnimi funkcijami ljudskih knjižnic, ki imajo vsaka svoje lastne naloge in delovno področje (A.Waas, Volkstümliche und wissenschaftliche Bibliothek, 1926), dokler niso ugotovili, da posredniška vloga knjižnic med ljudmi in duhovnimi dosežki ni nikoli samo znanstvena oziroma samo ljudska (S.Frankfurter, Einige Grundlagen des bibliothekarischen Berufes, 1926; W.Kindervater, Wissenschaftliche Bibliothek und Volksbücherei, 1929). Iskanje lastnega duhovnega jedra in notranje enotnosti bibliotekarske znanosti, ki ni samo v povezanosti strokovnih disciplin okrog knjige (G.Leyh, Handbuch der Bibliothekswissenschaft, Band 3, 1940), je vodilo do spoznanja, da jo je treba od humanistike preusmeriti v družboslovje (tako ameriški bibliotekarji, prim. J.H.Shera, Introduction to library science, 1976)), v sociologijo knjige in sociologijo knjižnic

(A.Predeek, Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-Lehrfach, 1950) in da je enotnost bibliotekarske znanosti v bibliotekarskem strokovnem obravnavanju literature skozi zgodovinski razvoj knjižnic in v celovitosti knjižničarskega delovanja (J.Vortius, Die neuen Aufgaben unseres Fachblattes, 1947; isti, Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft, 1949), njeno jedro pa knjižnica kot sestavni del vsega razvoja znanosti in kulture, ki temelji na kulturni vlogi knjižnic (Predeek 1950) in na povezavi med knjigo in knjižnico kot mestom zbiranja in hranjenja duhovnih dosežkov (J.Kirchner, Bibliothekswissenschaft, 1951).

Mednarodna federacija bibliotekarskih združenj (IFLA, ustanovila so jo nacionalna bibliotekarska združenja 1927), ki vodi in usklajuje sodobni razvoj knjižničarstva po svetu, je na *mednarodnem kolokviju o bibliotekarski znanosti* (1969) prišla do naslednjih ugotovitev: Bibliotekarska znanost je interdisciplinirana in povezujoča znanost; predmet raziskovanj so knjižnice kot organizmi organizirane knjižničarske strokovne poslovnosti in kot informacijski centri oziroma komunikacijske mreže; enotnost bibliotekarske znanosti je v knjižnici kot predmetu njenega raziskovanja oziroma v praktičnem cilju, h kateremu stremi; spoznanja in metode, ki jih prevzema iz drugih znanosti, se morajo preoblikovati in po potrebi dopolniti v odnosu do knjižnice kot predmeta raziskovanja in v okviru tokov informiranja in komuniciranja (prim. Bibliothekswissenschaft, Köln 1970; Comparative and International Librarianship, Köln 1970). Važnejša področja bibliotekarskega raziskovanja so: knjižnica in družba; bibliotekarska informatika, uporabnik, uporaba; nosilci informacij, pridobivanje; knjižničarstvo kot splošna javna dejavnost, medknjižnično sodelovanje; knjižnična organiziranost (strokovna ureditev, poslovanje); osebje (strokovnost kadrov) in delovna sredstva (pogoji za delo). Ti vsebinski sklopi so sistematično razvrščeni v med seboj povezane temeljne vede: bibliologija, bibliografija, bibliotekologija, splošna in strokovna bibliotekonomija, bibliografija, dokumentalistika, informatika in biblioterapija. Interdisciplinarno se povezujejo predvsem z znanostjo o znanosti, literarno zgodovino, umetnostno zgodovino, paleografijo, sociologijo, pedagogiko, psihologijo, komunikologijo, organizacijo dela in z drugimi znanstvenimi disciplinami, ki se stikajo s posameznimi elementi knjižničarske dejavnosti (prim. E.Sauppe, Bibliothekswissenschaft und Bibliotheksforschung, 1976).

Za opravljanje bibliotekarskega raziskovalnega in strokovnega dela so bili uveljavljeni mednarodni standardi in smernice za *bibliotekarske izobraževalne programe*: za raziskovalno delo podiplomski (specialistični, magistrski, doktorski) študij, za opravljanje strokovnih in tehnoloških del visokošolski, višješolski bibliotekarski ali interdisciplinirani dodiplomski in srednješolski oziroma pomaturitetni študijski programi. V letu 1985 je bilo redno bibliotekarsko strokovno izobraževanje organizirano že v 99 državah

po vseh celinah sveta, in sicer v 526 izobraževalnih ustanovah, ki so delovale v 446 kulturnih središčih in se pri vsebini izobraževalnih programov ravnale po ustreznih mednarodnih smernicah (standardi IFLA za bibliotekarske šole iz 1976, smernice UNESCO iz 1978). Bibliotekarske strokovne oziroma raziskovalne kvalifikacije verificirajo tudi knjižničarske strokovne organizacije (npr.Velika Britanija).

Nezadržna rast proizvodnje knjig, avdiovizualnih in elektronskih zapisov strokovnih in znanstvenih informacij in kulturnih potreb so v 20.stoletju vse bolj utrjevali pomen knjižnic za normalno družbeno delovanje in razvoj. Zato se je sodobna knjižničarska dejavnost organizirala kot javna družbena služba za oskrbovanje s splošnimi, strokovnimi in znanstvenimi informacijami, knjigami in drugim knjižničnim gradivom za zadovoljevanje teh potreb. Po *mednarodnih smernicah* (UNESCO 1970) in *standardih* (ISO 1974) so bile knjižnice razvrščene v nacionalne knjižnice, knjižnice visokošolskih ustanov, druge večje nespecializirane (splošne znanstvene) knjižnice, šolske knjižnice (v osnovnih in v srednjih šolah), specialne knjižnice (za posamezna strokovna področja, raziskovalne ustanove, javne službe, podjetja isl.) in splošne (javne) knjižnice. Sodobni razvoj je nacionalne knjižnice izoblikoval v osrednje nacionalne kulturne in znanstvene ustanove, ki vodijo nacionalne knjižnične informacijske sisteme za pretok znanstvenih informacij in za dostopnost do knjižničnega gradiva. Univerzitetne in druge visokošolske knjižnice so se močno razrasle, se vsebinsko obogatile ter se povezujejo v kooperativne univerzne knjižnične sisteme in postajajo odprte tudi za raziskovalce zunaj univerze. Za specialne knjižnice je značilen razvoj velikih (osrednjih, nacionalnih) knjižnic za posamezna strokovna področja (npr. Nemčija, Sovjetska zveza, Združene države Amerike) kot njihovih kompjuteriziranih podatkovnih in informacijskih baz. Šolske knjižnice vse bolj postajajo bibliopedagoška sestavina osnovnošolskih oziroma srednješolskih izobraževalnih programov in ustanov. Splošne (ljudske) knjižnice se uveljavljajo v vseh družbenih sredinah, razvijajo specializirane oblike delovanja (potujoče knjižnice oz. za določene skupine bralcev) in vključujejo vedno širše kroge prebivalstva.

Njihovo strokovno usklajenost in najširšo dostopnost zagotavljajo mednarodne smernice in standardi za organiziranje in poslovanje vseh vrst knjižnic in za strokovno delo (bibliotekarsko, bibliografsko, dokumentacijsko, informacijsko, komunikacijsko idr.) s knjižničnim gradivom in njegovimi uporabniki. Pojem knjižničnega gradiva je razširjen tudi na vse avdiovizualne zapise strokovnih in znanstvenih informacij. Za čim večjo skladnost pri bibliotkarski strokovni obdelavi knjižničnega gradiva so bili preko IFLA in v sodelovanju z drugimi mednarodnimi organizacijami (za izobraževanje, znanost in kulturo UNESCO, za standardizacijo ISO, za dokumentacijo FID) pripravljeni mednarodni usklajevalni programi in aktivnos-

ti za uveljavljanje: pariških načel za sestavljanje abecednega imenskega kataloga (1961), splošne (mednarodne) bibliografske kontrole (UBC 1973) in mednarodnega standarda za bibliografski opis (ISBD 1974) vseh vrst publikacij (splošni ali generalni, za knjige ali zaključene oz. monografske publikacije, za tekoče ali serijske publikacije, za kartografsko gradivo, za neknjižno gradivo, za tiskane muzikalije, za starejše oz. antikvarne zaključene publikacije, za članke in leposlovne prispevke v časopisju in zbornikih), univerzalne decimalne klasifikacije (UDK 1958), mednarodnega programa za računalniško obdelavo knjižničnega gradiva (UNIMARC 1974), splošne dostopnosti publikacij (UAP 1978), mednarodne standardne številke knjig (ISBN 1969), mednarodne standardne številke serije oziroma serijske publikacije (ISSN 1969) in standarda za mednarodno knjižnično statistiko (UNESCO 1970, ISO 1974). Za čim hitrejši in kvalitetnejši pretok informacij in knjižničnega gradiva so izoblikovane strokovne oziroma teritorialne knjižnične mreže in nacionalni knjižnični sistemi (NATIS 1974), ki so vključeni v računalniško podprte domače, tuje in mednarodne splošne (UNISIST 1972, GIP 1976) in specialne znanstvene informacijske sisteme.

V Sloveniji po prvi svetovni vojni

V Sloveniji je po prvi svetovni vojni dotakratna Študijska knjižnica za Kranjsko postala Državna študijska knjižnica (1919), pozneje Univerzitetna biblioteka (1938) in je odtlej delovala kot javna univerzitetna in splošna znanstvena knjižnica z nekaterimi nalogami narodne knjižnice; imela je pravico do brezplačnega prejemanja obveznih izvodov vseh vrst tiskov v Sloveniji (1918) oziroma iz cele Jugoslavije (1919), kar je nekaj let (1919-1925) uživala tudi Študijska knjižnica v Mariboru. V teh letih so na fakultetah nove univerze v Ljubljani (1919) začele nastajati prve visokošolske knjižnice. Po predpisih o ljudskih, srednjih in učiteljskih šolah (1929) so se organizirale učiteljske (profesorske) in šolarske (dijaške) knjižnice, v večjih mestih pa tudi profesorske strokovne knjižnice. Že leta 1920 je država izdala pravila za ljudske knjižnice in čitalnice, ki so opredeljevala njihovo kulturnoprosvetno funkcijo, upravno vodenje in možnosti finančnega vzdrževanja ter določila učitelja za odgovornega knjižničarja. Knjižnica mariborskega zgodovinskega društva je prerasla v mestno Študijsko knjižnico (1922), ljubljanska Mestna knjižnica se je razvijala v specializirano študijsko knjižnico, nova Akademija znanosti in umetnoti v Ljubljani (1938) je začela organizirati osrednjo akademijsko knjižnico, pri novih splošnih in specializiranih muzejih pa so nastajale nove strokovne knjižnice. Vse starejše knjižnice so se organizacijsko prilagajale družbenim spremembam ter se skladno s svojo namembnostjo vsebinsko in strokovno razvijale.

Strokovno poslovanje v slovenskih knjižnicah je še naprej potekalo po starih avstrijskih smernicah, saj so novi državni predpisi bili predvsem pravne organizacijske narave, jugoslovanski zakon o knjižnicah pa je ostal zgolj v pripravi. V takratni Državni študijski knjižnici je leta 1919 bibliotekar *Jože Glonar* uvedel po *pruskih instrukcijah* (iz 1899 s poznejšimi dopolnitvami) prirejeno abecedno katalogizacijo in vodenje abecednega kataloga, izdelavo listkovnega stvarnega kataloga in pri razvrščanju knjig tekočo številčno signaturo (numerus currrens) namesto dotedanje lokalne. Prakso te osrednje slovenske knjižnice so prevzemale vse poklicne in delno tudi druge knjižnice.

Za poklicno opravljanje bibliotekarskih strokovnih del je po letu 1918 bibliotekar v znanstveni knjižnici moral imeti doktorat znanosti oziroma fakultetno diplomo in podiplomski tečaj iz bibliotekarstva ali profesorski, pozneje bibliotekarski strokovni izpit (poleg dotedanjih slovenskih bibliotekarjev tudi Jožа Glonar, Milko Kos, Janko Bratina, Avgust Pirjevec, Melita Pivec-Stele, Josip Puntar, Ivan Žibert, Jože Rus, Janko Šlebinger, Ferdo Kozak, Rajko Ložar, Cene Kranjc, Valter Bohinec, Janko Glazer, Pavle Kalan, Joka Žigon in morda še kdo), za tehnično knjižničarsko delo pa srednjo šolo; sicer pa so se maloštevilni knjižničarski strokovni delavci oblikovali predvsem ob praktičnem delu v knjižnici. Poklicni bibliotekarji so se strokovno organizirali v ljubljanski sekciji Društva jugoslovanskih bibliotekarjev (1931) in bili predvsem aktivni v prizadevanjih za knjižničarsko zakonodajo.

O postopnem razvoju bibliotekarske stroke in javnem uveljavljanju knjižnic pričajo številne *objave v strokovni in dnevni publicistiki*, med njimi ob splošnejših in informativnih člankih tudi tehtne strokovne in znanstvene razprave o razvoju in o sočasni problematiki slovenskega knjižničarstva. Javni *družbeni odnos do knjižničarstva* odražajo prispevki ob statističnih popisih (npr. leta 1930) in analizah o stanju knjižnic (M.Pivec-Stele 1932), o reformi in centraliziranju državnih knjižnic (Iv.Žibert 1925), o organiziranju zveze slovenskih knjižnic (V.Košak 1925/26) in zlasti strokovna razprava A.Pirjevca o bibliotečnem zakonu (1936). Splošna *strokovna vprašanja* pa zadevajo pravila o inventariziranju v knjižnicah srednjih, učiteljskih in meščanskih šol (1939), članki o vlogi in strokovni usposobljenosti knjižničarjev (M.Pivec-Stele 1935), o decimalni klasifikaciji (I.Porad 1942) in o knjižnični higieni (M.Rus 1939), za uveljavljanje bibliotekarske stroke in znanosti pa je bil predvsem pomemben prvi slovenski bibliotekarski strokovni priročnik *Avgusta Pirjevca*, bibliotekarja v Univerzitetni biblioteki, *Knjižnice in knjižničarsko delo* (Celje 1940). V njem je na ravni teoretičnih in praktičnih dosežkov v vodilnih evropskih bibliotekarskih deželah celovito obravnavan razvoj knjižničarstva in sodobna spoznanja o knjižničarski organiziranosti in strokovnem delu: zgodovinski razvoj knjižnic, znanstvena razčlenjenost in socialna funkcija modernih knjižnic,

delo v znanstveni in v javni ljudski knjižnici, tipologija bralcev, razvoj knjižnic na Slovenskem, obsežna in izčrpna navodila o strokovnem poslovanju v knjižnicah (nabava knjig, ureditev knjižnice, inventariziranje, signiranje, imenski katalog in katalogizacija, stvarni sistematski in geselski katalogi, tehnika izposojanja), knjižnična stavba, prostori in oprema, statistika v knjižnicah, posebne skupine knjižnic (podeželske, potujoče, stalne, osrednje, šolske, mladinske) in bibliotekarska zakonodaja.

O *bibliografskem delu* v tem času so okvirno pisali: Fr.Kidrič v članku o bibliografskem inštitutu v Pragi (1920), J.Glonar v dveh enciklopedičnih pregledih bibliografije pri Slovencih (1926,1941), ob jubileju vodilnega sočasnega bibliografa J.Šlebingerja (Fr.Kidrič, J.Rus 1926) in on sam s programskim orisom stanja in nalog slovenske bibliografije (1943). V *slovensko retrospektivno bibliografijo* sta prispevala predvsem Fr.Kidrič s številnimi in podrobnimi faktografskimi obdelavami slovenske reformacijske in protireformacijske književnosti (1922/23,1927,1930) in J.Šlebinger z delom *Slovenski časniki in časopisi* 1797-1936 (1937). Objavljene so bile *pokrajinske bibliografije* s pregledi slovenskih tiskov v Slovenskem primorju (1923-1940 A.Res, Fr.Bevk, F.Kleinmayr, L.Čermelj, A.Budal, A.Karin, P.Plesničar idr.), literature o Beli Krajini (M.Malnerič 1925), o Kočevskem (Iv.Simonič 1929) in o Prekmurju (V.Novak 1935). Biobibliografski prispevki so bili objavljeni v Slovenskem biografskem leksikonu (od 1925 dalje), v Albumu slovenskih književnikov (1928), v Zgodovini slovenske univerze (1938), v Spominskem zborniku slovenskih strokovnih pisateljev, publicistov in projektantov (1939) in v letopisu Akademije znanosti in umetnosti (1943), v *osebnih bibliografijah* pa so bili obravnavani France Prešeren (A.Žigon 1922), Fran Levstik (S.Bunc 1933), Anton Aškerc (M.Boršnik 1936), slovenske pisateljice (Z.Pirnat 1936) in Emil Adamič (S.Koželj 1937). V *strokovnih bibliografijah* so bili obdelani slovenski socialistični tiski (C.Kristan 1927), kmetijski listi (J.Šlebinger in J.Marentič 1939), obrtniški listi in knjige (A.Prebil 1940) in šolske knjige (Fr.Planina 1944). Objavljena so bila *vsebinska kazala* za periodične publikacije Časopis za znanost in narodopisje (J.Glazer in K.Prijatelj 1926), Cerkveni glasnik (J.Mantuani 1927), Dom in svet (A.Dokler 1938), za publikacije Muzejskega društva Slovenije (M.Pivec-Stele 1939), Planinski vestnik (J.Wester 1940) in za Gruden-Malovo zgodovino slovenskega naroda (L.Mlaker 1941). *Založniške kataloge* svojih izdaj so objavile založbe Tiskovna zadruga (1920), Nova založba (1927), Jugoslovanska knjigarna (1929), v katalogu Slovenska knjiga (1932) je bilo popisano stanje v prodaji knjig in Ljudska knjigarna (1944), *knjižnične kataloge* pa so izdajali Šentjakobska knjižnica (1914-1941), Ljudska knjižnica Prosvetne zveze (1926), Prosvetni odsek Delavske zbornice (1927) in učiteljska knjižnica za ljubljanski okraj (1922).

Iz *zgodovinskega razvoja knjižnic in knjižničarstva* je M.Kos obdelal srednjeveške rokopise v Sloveniji (1931), J.Glonar je pisal o knjižničnem fondu stare stiške knjižnice (1937), Iv.Vrhovnik o usodi Valvasorjeve knjižnice (1928), M.Pivec-Stele o illyrici v državni (licejski) knjižnici (1926/27, 1941) in o zgodovini knjižnic v Sloveniji (1933), A.Žigon o Čopovi knjižnici (1916, 1917), Fr.Ilešič o Vrazovi družbi za zbiranje slovenskih knjig (1927), J. Glonar o zgodovini Univerzitetne knjižnice v Ljubljani (1933), J.Glazer o družbi slovenskega branja A.Laha (1928), o nastanku študijske knjižnice v Mariboru (1928) in o njenih stritarianah (1939) in C.Kranjc o slovenskih knjigah in knjižnicah v letih 1918-1938 (1939). Veliko strokovnih prispevkov je obravnavalo aktualno *problematiko Univerzitetne biblioteke v Ljubljani*. Fr.Kidrič je ob pregledu znanstvenih knjižnic v Ljubljani opozarjal na knjižničarske potrebe in stanje v okviru univerze (1929), medtem ko je J.Glonar predstavil naloge in pomen slovenske univerzitetne knjižnice (1927,1934,1938,1939) in J.Rus opozoril na njene neprilike (1929); potem ko sta objavila svoja projekta za novo knjižnično palačo J.Plečnik (s sodelovanjem Fr.Steleta, 1933) in Iv.Vurnik (1934), pa se je o tem problemu razvnela široka splošna novinarska in strokovna razprava (med drugimi B.Borko 1933, J.Regali 1933,1935, M.Pivec-Stele 1933/34, K.Dobida 1934, Fr.Mesesnel 1935, T.Debeljak 1936,1941). Podobno se je dogajalo v zvezi s pogoji za delo *Študijske knjižnice v Mariboru*: razprava je na eni strani tekla o njenem nastanku, razvoju, nalogah in delu (med drugimi J.Stabej 1920, K.Capuder 1922, D.Žunkovič 1923,1925, J.Glazer 1925-1939), na drugi strani pa o njenih prostorskih pogojih in selitvi (med drugimi Fr.Kovačič 1919, P.Strmšek 1921, 1929, B.Borko 1923, Fr.Baš 1931, 1934/35, T.Debeljak 1938).

Na področju *javnih ljudskih knjižnic* so bila objavljena navodila za njihovo ustanavljanje, vodenje in upravljanje (Zveza kulturnih društev 1924, V.Mlekuš 1930) ter številni članski o javnih, občinskih, delavskih, nameščenskih pa tudi o enotnih knjižnicah, o njihovem kulturnem značaju in pomenu za narodno prosveto in emancipacijo, o knjižnicah Prosvete, Delavske zbornice in na Koroškem (med drugimi R.Golouh 1925, J.Kramer 1926, C.Štukelj 1929-1935, B.Pregelj 1931, Fr.Baš 1933, S.Škerl 1934, Iv.Dolenec 1935, A.Dokler 1936, R.Rehar 1940), med številnimi poročili o delovanju knjižnic v posameznih krajih pa posebej o knjižnicah v Trstu (L.Čermelj 1918), Gorici (J.Bratina 1919), Idriji (Iv.Lapajne 1924), Celju (V.Levstik 1931, P.Strmšek 1937, M.Gerlanc 1939), Mariboru (H.Druzovič 1932), Ljubljani (Fr.Vodnik 1932, J.Glonar 1935, T.Debeljak 1939), o Pomurski knjižnici (V.Novak 1933) in ob jubilejih posameznih knjižnic. Poleg pravil o inventarizaciji v *šolskih knjižnicah* (1939) ter o njihovem poslovanju (A.Skulj 1930) in o uporabi (R.Gobec 1916) ter člankov o potrebi po njihovem ustanavljanju in o pomenu za mladino (T.Gaspari 1919, 1931/32, B.Medvešček 1921) so bila objavljena novinarska poročila o njihovem delu in problemih. Med *strokov-*

nimi knjižnicami so bile obravnavane knjižnice za slepe (M.Skaberne 1918), pedagoške knjižnice (A.Osterc 1927/28, V.Kus 1933), semeniška in frančiškanska knjižnica, centralna knjižnica na sodišču, muzejska knjižnica (J.Mal 1931), knjižnica higienskega zavoda (M.Pivec-Stele 1943) in sokolska strokovna knjižnica ter potreba po ustanovitvi glasbene (S.Cerut 1931/32), gospodarske (J.Lajovic 1933) in rudarsko-plavžarske knjižnice. Nekaj strokovnih zapisov je bilo tudi o domačih *zasebnih knjižnicah* (Valvasor, R.Maister) in o tujih (Tolstoj, Ivan Grozni).

Pojavijo se prva poročila in ocene o *tuji bibliotekarski literaturi* (B.Borko 1935, O.Berkopec 1937, A.Pirjevec 1939, M.Pivec-Stele 1940, 1941) in o redkih *domačih samostojnih knjižničarskih publikacijah* (J.Glonar 1919, M.Pivec-Stele 1933, L.Čermelj 1936), med njimi predvsem o knjigi A.Pirjevca (J.Mravljak 1940, M.Pivec-Stele 1940, A.Slodnjak 1940, J.Glonar 1941, T.Potokar 1941). Veliko pa je informacij o *knjižničarstvu in knjižnicah na tujem* (Anglija, Argentina, Bolgarija, Češkoslovaška, Italija, Nemčija, Poljska, Združene države Amerike oziroma Beograd, Bern, Bratislava, Brno, Chicago, Cleveland, Dunaj, Gradec, Leipzig, Pariz, Praga, Varšava, Vatikan, Zagreb), zlasti o nacionalnih, univerzitetnih, ljudskih, mladinskih, delavskih in o slavističnih knjižnicah. Pišejo o *odnosu med knjigo, knjižnico in bralcem* (M.Jarc 1929, P.Pajk 1931/31, M.Grafenauer 1931, Fr.Artnak 1935), o vrednotah in poslanstvu knjige (J.Šolar 1929/30, 1934, 1935, L.Golobič 1934, S.Bračič 1937), o lepi knjigi (J.Glonar 1923, O.Župančič 1938), o slovenski znanstveni knjigi v letih 1918-1938 (Fr.Koblar 1938), o knjižnih redkostih, bibliofilstvu in exlibrisih (J.Glonar 1923, B.Borko 1932-1934, 1936, B.Kranjc 1939/40), o najbolj branih knjigah (M.Kmet 1925, C.Štukelj 1929, R.Bednařik 1940) in o krizi slovenske knjige (V.Levstik 1926) ter o *tiskarstvu* (J.Krmpotič 1926, S.Detela 1938, J.Glazer od 1930 dalje, Fr.Hrastelj 1935, Iv.Matičič 1938/39, O.Mihalek 1938), o *opremi knjige* (S.Šantel 1931, Čoro Škodlar 1931) in o *založništvu in knjigotrštvu* (med drugimi J.Glonar 1925, 1926, R.Rehar 1930, 1933, 1939, 1941, L.Mrzel 1931, 1935, M.Pivec-Stele 1935/36, B.Borko 1935-1937, J.Šolar 1940).

V Sloveniji po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni so v slovenskem knjižničarstvu nastopile pomembne spremembe. Organizacijsko so ga urejali predvsem državni predpisi, pri strokovnem poslovanju pa je vse bolj prevladovala razvijajoča se bibliotekarska stroka.

Jugoslovanska zvezna zakonodaja je najprej uredila nadaljnje dostavljanje obveznih izvodov vseh tiskov v federaciji (1945, izpopolnjeno s samostojnimi slovenskimi republiškimi predpisi 1960 in 1972), s slovensko zakonodajo iz 1945 in 1946 pa je bila dotakratna Univerzitetna biblioteka v

Ljubljani reorganizirana v Narodno in univerzitetno knjižnico t.j. v slovensko nacionalno in osrednjo knjižnico univerze v Ljubljani, vzpostavljene so bile pokrajinske študijske knjižnice (ustanovljene 1945-1956 poleg že obstoječe v Mariboru še v Celju, Novem mestu, Ptuju, Novi Gorici, Ravnah, Kranju, Kopru, Murski Soboti, Postojni in v Slovansko knjižnico preimenovana Mestna knjižnica v Ljubljani) ter določene naloge in organiziranost ljudskih knjižnic. V okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani se je začela razvijati osrednja akademijska knjižnica in inštitutske knjižnice (1948). Z razvojnim izpopolnjevanjem univerze v Ljubljani so nastajale nove visokošolske knjižnice in Centralna tehniška knjižnica (1949), v Mariboru pa se je razvijalo drugo slovensko univerzitetno središče (1956-1975) z novimi visokošolskimi knjižnicami in z osrednjo Univerzitetno knjižnico (nekdanja Študijska knjižnica). Šolske in strokovne knjižnice so do nove zakonske ureditve na področjih izobraževanja in raziskovalne dejavnosti delovale po ustaljeni organizacijski in delovni praksi; enako velja za starejše samostanske in zasebne knjižnice, nekatere med njimi po zakonu iz leta 1948 zaščitene kot kulturni spomenik.

Leta 1961 je prvi slovenski splošni *zakon o knjižnicah* določil naloge vseh knjižnic kot javnih kulturnoprosvetnih ustanov, osnovne splošne in strokovne pogoje za njihovo delovanje ter vodenje registra knjižnic v Sloveniji (1962). Koncepcija nadaljnjega razvoja knjižničarstva v Sloveniji iz leta 1971 pa je sprožila predvsem preobrazbo splošnih javnih knjižnic, a načelno tudi vseh drugih knjižnic, v smislu sodobnih mednarodnih organizacijskih in strokovnih smernic in standardov; sodobna funkcija šolskih, visokošolskih in specialnih knjižnic je bila postopno uvedena s spremembami zakonskih predpisov na področju izobraževanja (1974, 1975, zlasti 1980) in raziskovalne dejavnosti (1978, 1979). Te smernice je dokončno uveljavil novi *zakon o knjižničarstvu* (1982), ki je opredelil sodobne poglede na funkcijo in organiziranost knjižničarske dejavnosti, na vrste in delokrog knjižnic, po čemer jih je razdelil na splošnoizobraževalne, šolske, visokošolske oziroma univerzitetne, specialne in narodno knjižnico Slovenije, njihovo sodelovanje in povezovanje v strokovne oziroma teritorialne mreže knjižnic in v nacionalni knjižnični sistem Slovenije.

Takšno preobrazbo slovenskega knjižničarstva v zadnjih desetletjih sta spremljala in omogočila sočasni razvoj in družbena *uveljavitev bibliotekarske stroke* in končno tudi blibliotekarske znanosti na Slovenskem.

Na podlagi predvojnih spoznanj (Pirjevec 1940) so bile temeljne nove strokovne opredelitve vključene že v prve povojne knjižničarske predpise (1845, 1946). Za ljudske knjižnice je bilo določeno, da morajo imeti čitalnice in posebne mladinske oddelke, kako naj oblikujejo svoje knjižne fonde, pri strokovnem poslovanju pa vodijo inventarno knjigo, abecedni

imenski katalog in druge sezname knjig, ki so opremljene s knjižnimi listki, katalog izposojevalcev, bralčev konto in redno knjižnično statistiko, nepoklicni ali poklicni knjižničarji pa morajo biti primerno strokovno usposobljeni. Za študijske knjižnice je bila predpisana popolna profesionalizacija knjižničarskega strokovnega dela ter da poleg strokovnih postopkov v ljudskih knjižnicah vodijo še strokovni katalog in posebne kataloge knjižničnega prirastka, časnikov in revij, dvojnic in knjig v drugih knjižnicah na svojem območju. Pri Narodni in univerzitetni knjižnici pa je bila predpisana njena organiziranost, naloge in dejavnosti, ki jih po bibliotekarskih strokovnih načelih opravlja kot splošna znanstvena, osrednja univerzna in slovenska nacionalna knjižnica ter pri strokovnem vodenju vseh knjižnic v Sloveniji; poleg tega je od 1945 izdelovala tekočo slovensko nacionalno bibliografijo in od 1952 sodelovala pri jugoslovanskem centralnem katalogu tujih knjig in časopisov. S predpisi o obveznem pošiljanju vseh tiskov določenim knjižnicam so se fondi Narodne in univerzitetne knjižnice tekoče dopolnjevali z vsemi jugoslovanskimi publikacijami, z vsemi ali z delom slovenskih tiskov pa tudi pokrajinske študijske knjižnice (oziroma njihove naslednice) in slovenski zamejski študijski knjižnici v Trstu in v Celovcu. Za uveljavitev enakopravnega družbenega položaja bibliotekarske stroke in njenih strokovnih delavcev z drugimi strokami in med javnimi službami pa je bil pomemben zvezni jugoslovanski predpis o javnih uslužbencih (1957).

Za utrjevanje strokovnosti je prvi slovenski knjižničarski zakon (1961) uvedel inštitucijo slovenske republiške in občinskih matičnih knjižnic, ki naj organizirano vodijo in strokovno pospešujejo knjižničarstvo in razvoj bibliotekarske stroke, vzpostavil je sistem za izposojanje knjižničnega gradiva med knjižnicami v Sloveniji (1962) ter zahteval za knjižničarsko delo ustrezno strokovno usposobljenost. Narodna in univerzitetna knjižnica je kot nacionalna in republiška matična knjižnica od 1961 organizirala poseben slovenski centralni katalog, od 1968 opravljala centralno katalogizacijo in klasifikacijo slovenskih tiskov ter izdajala strokovna navodila in pomagala pri organizacijskem in strokovnem urejanju vseh vrst knjižnic, posebej občinskih matičnih knjižnic. Pri bibliotekarski strokovni obdelavi je postopno uveljavila t.i. pariška načela (1967), mednarodne standarde za bibliografski opis publikacij ISBD (1975), univerzalno strojno čitljivo katalogizacijo po mendarodnem sistemu UNIMARC (1987) in od 1992 slovenski sistem vzajemne katalogizacije COBISS, ki je dopolnila klasični centralni katalog; od 1986 opremlja slovensko založniško produkcijo z mednarodnim kataložnim zapisom o publikaciji (CIP) in jo od 1992 kot slovenski nacionalni center vključuje v mednarodni sistem podatkov o monografskih (ISBN) in serijskih (ISSN) publikacijah.

Nadaljnje strokovne premike v slovenskem knjižničarstvu je sprožila razvojna koncepcija iz leta 1971, ki je uvedla enovite javne splošnoizobra-

ževalne knjižnice (namesto ločenih študijskih in ljudskih knjižnic), osnovne bibliotekarske strokovne normative za njih poslovanje in njihovo povezovanje v občinski, regionalni in slovenski knjižnični sistem, dala smernice za reorganizacijo šolskih in visokošolskih knjižnic ter zahtevala popolno strokovnost pri opravljanju knjižničarskih del in koordinacijo poslovanja med knjižnicami. Na podlagi mednarodnih smernic in standardov (1970,1974) so bili v 70. letih uveljavljeni sprva minimalni jugoslovanski in zatem zahtevnejši slovenski bibliotekarski standardi za prostore, opremo, strokovno poslovanje in osebje v vseh vrstah knjižnic, ki so bili najprej uvedeni v splošnoizobraževalne knjižnice in postopno tudi v šolske, visokošolske in specialne knjižnice; za slednje so bili sprejeti tudi posebni strokovni dogovori o procesiranju (obdelavi) znanstvenih in tehniških informacij in o organizaciji referalne dejavnosti. Sodobna funkcija bibliotekarske stroke je bila dokončno in celovito opredeljena v novem slovenskem zakonu o knjižničarstvu (1982), ki je poleg uvedbe sodobno organizirane knjižničarske dejavnosti razširil njen strokovni delokrog na vse nove vrste knjižničnega gradiva (avdiovizualno gradivo) in na vse načine njegovega strokovnega in tehnološkega obdelovanja in posredovanja (poleg bibliotekarskega in bibliografskega tudi dokumentacijsko, informacijsko in komunikacijsko), dopolnil strokovne naloge matične dejavnosti z analitičnim delom, na novo opredelil posebne naloge slovenske narodne knjižnice, vključno z razvijanjem knjižničarske stroke, spodbujanjem raziskovalnega dela na področju bibliotekarske stroke in znanosti in organiziranjem strokovnega izobraževanja in izpopolnjevanja knjižničarskih delavcev, ter vzpostavil vrhovni strokovni organ (svet) za spremljanje, usmerjanje in razvoj knjižničarske dejavnosti in bibliotekarske stroke v Sloveniji.

Od generacije starejših vodilnih slovenskih bibliotekarjev so v povojni čas nadaljevali svoje knjižničarsko delovanje samo V.Bohinec, J.Glazer, P.Kalan, M.Pivec-Stele in J.Žigon. Pri opravljanju novih organizacijskih in strokovnih nalog za razvoj slovenskega knjižničarstva so se jim v prvi povojni vodilni generaciji postopoma pridružili Dušan Ludvik, Mirko Rupel, Alfonz Gspan, France Dobrovoljc, Josip Rijavec, Janez Logar in Dušan Kermauner. Zahtevam po *strokovni usposobljenosti* vse večjega števila slovenskih knjižničarskih delavcev so sprva služili večmesečni pomaturitetni knjižničarski tečaji (1947, 1949), knjižničarski strokovni izpiti (od 1951 za strokovne kvalifikacije knjižničarski manipulant, knjižničar, višji knjižničar, bibliotekar in višji bibliotekar) in enoletna pomaturitetna knjižničarska šola (1957/58, 1963/64). Poleg krajših splošnih in specialnih so v tem času potekali tudi redni enomesečni izpopolnjevalni tečaji in tečaji za pripravo na strokovne izpite. Redno strokovno izobraževanje se je začelo šele v šolskem letu 1964/65 z višješolskim študijem knjižničarstva na Pedagoški akademiji v Ljubljani. Dve desetletji na pol po uvedbi bibliotekarskih

strokovnih izpitov so dosežki na področju teorije in prakse knjižničarskega dela izoblikovali pogoje in potrebo po priznavanju bibliotekarskih specialističnih in raziskovalnih strokovnih nazivov (od 1975: bibliotekar specialist, višji bibliotekar specialist, bibliotekarski svetovalec). Do sredine leta 1985 je bilo strokovno kvalificiranih 254 bibliotekarjev in med njimi 7 višjih bibliotekarjev, 5 bibliotekarjev specialistov, 3 višji bibliotekarji specialisti in 12 bibliotekarskih svetovalcev, nadalje 422 višjih knjižničarjev, 167 knjižničarjev in 128 knjižničarskih manipulatov. Od študijskega leta 1987/88 se redno bibliotekarsko izobraževanje nadaljuje z visokošolskim študijem na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ker bibliotekarski podiplomski študij v Sloveniji še ni bil uveden, so se knjižničarski delavci ustrezno kvalificirali na sorodnih domačih študijskih področjih ali z magistrskim in doktorskim študijem bibliotekarstva in informatike v tujini (Hrvaška, Anglija, ZDA). Slovenski knjižničarji so leta 1947 organizirali strokovno Društvo bibliotekarjev Slovenije (sedaj Zveza bibliotekarskih društev Slovenije) ter delovali v strokovnih sekcijah, komisijah in pokrajinskih podružnicah (od 1969 samostojna društva), bili povezani v Zvezi bibliotekarskih društev Jugoslavije (od 1949) in se leta 1976 z društvom oziroma z največjimi knjižnicami včlanili v Mednarodno federacijo bibliotekarskih združenj in ustanov.

Vzporedno z raznimi oblikami bibliotekarskega strokovnega izobraževanja se je v povojnem obdobju začela pojavljati tudi slovenska *bibliotekarska strokovna literatura.* Najprej so to bila temeljna *strokovna navodila in pravila* za abecedni imenski katalog (P.Kalan 1947), za abecedni stvarni katalog (D.Ludvik 1947, L.Šmalc idr. 1954) oziroma *skripta* po predavanjih o bibliografiji (J.Šlebinger 1947, Fr.Dobrovoljc 1950), o zgodovinskem razvoju knjižnic (M.Pivec-Stele 1947, V.Bohinec 1947, 1950), o paleografiji (M.Kos 1947, G.Čremošnik 1950) in o organizaciji in delu ljudskih knjižnic (B.Pregelj 1950); njim so sledila specialna navodila za obdelavo muzikalij (L.Zepič 1952) in za katalogizacijo zemljevidov in atlantov (V.Bohinec 1952, 1966) in pravila za katalogizacijo v grafičnih zbirkah (B.Pregelj 1953), zahtevnejša skripta o bibliografiji (J.Logar 1955, 1965), o zgodovini knjige, knjižnic in tiska (V.Bohinec 1957), o konserviranju in restavriranju knjižničnega gradiva (A.Gspan 1958, 1966), o decimalni klasifikaciji v ljudskih knjižnicah (J.Rijavec idr. 1961), o strokovnih knjižnicah (Iv. Pintarič 1968, 1970) in o informacijski službi v knjižnicah (R.Vrančič 1969) ter gradiva oziroma publikacije s strokovnimi prispevki na jugoslovanskih (od 1949) in slovenskih (od 1971) knjižničarskih strokovnih posvetovanjih, s posvetovanj o tehniških knjižnicah (od 1963), o tehniški in znanstveni dokumentaciji in informaciji (1962, 1963), o uporabi računalnikov v knjižnicah (od 1974) in o razvoju INDOK omrežja v Sloveniji (od 1976).

Ob tej začetni strokovni literaturi so nastajali prvi slovenski knjižničarski *strokovni priročniki* za obdelavo knjižničnega gradiva in za delo v posameznih vrstah knjižnic. Med pravili za katalogizacijo v znanstvenih knjižnicah je bil Pavla Kalana *Abecedni imenski katalog* (Ljubljana 1947 po slovenski praksi prilagojenih pruskih instrukcijah in 1967 po pariških načelih). Skupina sodelavcev (M.Veselko idr.) je prevedla in s slovenskimi primeri dopolnila *ISBD – Mednarodni standardni bibliografski opis* (Ljubljana 1975-) vseh vrst publikacij (zaključene, serijske, antikvarne, tiskane muzikalije, kartografsko gradivo, neknjižno gradivo, članki in leposlovni prispevki v časopisju in zbornikih), druga skupina (S.Ludvik idr.) pa je pripravila slovensko skrajšano in srednjo izdajo *Univerzalne decimalne klasifikacije* (Ljubljana 1967-1971, 1982, 1991). Janez Logar je objavil *Uvod v bibliografijo* (Ljubljana 1970), ki obsega teoretične temelje bibliografije, pregled zgodovine bibliografije in pregled bibliografij. Učbenik *Osnovne bibliologije in bibliografije* (Ljubljana 1984) je pripravil Maks Veselko, učbenik *Informatika z dokumentalistiko* (Ljubljana 1984) pa Ivana Melihar. Zgodovinski pregled o razvoju in pomenu knjige in knjižnic *Spomin človeštva* (Ljubljana 1982) je napisal Jaro Dolar, Jože Munda pa v priročniku *Knjiga* (Ljubljana 1983) objavil leksikalne študije o pisani in tiskani knjigi, knjižnicah in bibliografiji.

Za potrebe ljudskih knjižnic je Bogo Pregelj v brošuri *Delo knjižničarja v ljudski knjižnici* (Ljubljana 1950) dopolnil navodila o njihovem vodenju (Ljubljana 1945), Mara Šlajpah pa je objavila izčrpno strokovno delo *Ljudske knjižnice* (Ljubljana 1961), priročnik o njihovih nalogah in organizaciji, knjižni zalogi in njeni strokovni obdelavi, sistemu poslovanja, knjižničnih prostorih in o bralcih. Prvotno *Navodilo o poslovanju strokovnih knjižnic* (Ljubljana 1962), ki obsega strokovno poslovanje (V.Novak, M.Šlajpah) in prirejeno decimalno klasifikacijo (J.Podpac, Z.Koprivnik, S.Ludvik), ter Ivana Pintariča navodilo za *Strokovne knjižnice delovnih organizacij* (Ljubljana 1968, 1970) je kvalitetno dopolnil *Priročnik za poslovanje specialnih knjižnic* (Ljubljana 1969), ki obravnava organizacijo in poslovanje knjižnic, strokovno obdelavo knjig, periodik in neknjižnega gradiva in informacijsko delovanje (M.Šlajpah, S.Ludvik, V.Levovnik, D.Lončar). Kot priročnik za delovanje mladinskih in šolskih knjižnic je služilo delo Martine Šircelj *O knjigah in knjižnicah za mladino* (Ljubljana 1977), pozneje dopolnjeno z gradivom strokovne delovne skupine *Šolska knjižnica na osnovni šoli* (Ljubljana 1982) in navodilom Ignaca Kamenika in Martine Šircelj o *Šolski knjižnici-medioteki v srednjem usmerjenem izobraževanju* (Ljubljana 1980, 1986). Ta priročniška pomagala so bila dopolnjevana z objavami mednarodnih, prirejenih minimalnih jugoslovanskih in zahtevnejših slovenskih strokovnih standardov za splošne javne t.j. splošnoizobraževalne knjižnice (1971, 1973, 1975, 1983), za šolske knjižnice (1971,

1973, 1980, 1986), za visokošolske knjižnice (1975, 1980, 1987, 1989) in za specialne knjižnice (1975) ter za knjižnične prostore in opremo (1977). Na podlagi pridobljenih teoretičnih spoznanj in dolgoletnih praktičnih izkušenj je skupina avtorjev sestavila splošni strokovni priročnik *Osnove knjižničarstva* (Ljubljana 1987), ki obsega poglavja: o knjižničarstvu kot vedi in strokovni dejavnosti, o zgodovinskem razvoju knjižnic, o družbenih in strokovnih osnovah sodobnega slovenskega knjižničarstva, o vrstah knjižnic, njih nalogah in delovanju in o strukturi knjižnično informacijskega sistema v Sloveniji (B.Berčič), o strokovni obdelavi knjižničnega gradiva in abecednem imenskem katalogu (M.Veselko), o stvarnih katalogih (T.Banič) in o uprabnikih knjižnice (B.Filo). Kot pripomoček pri uvajanju računalniške obdelave knjižničnega gradiva je bil preveden mednarodni priročnik *UNIMARC* (Ljubljana 1989).

Obljavljene so bile nekatere *statistične in analitične publikacije* o stanju in problematiki slovenskih knjižnic. Celotno knjižničarstvo v letu 1950 sta prestavila Josip Rijavec in Marija Zidar v pregledu ob 400 letnici slovenske knjige *Slovenske knjižnice* (Ljubljana 1951), slovenski delež je prisoten v pregledu knjižnic v Jugoslaviji (Beograd 1962), za tujino je obdelan tudi v publikaciji skupine avtorjev (B.Berčič, J.Dolar, B.Hartman, A.Korže-Strajnar, J.Logar, P.Ramovš, B.Reisp, M.Rybař, M.Šlajpah, M.Smolik) *Das slowenische Bibliothekswesen* (Wien 1976), stanje v letu 1985 pa je zbrala Irena Marinko v *Razvidu knjižnic SR Slovenije* (Ljubljana 1987). Problematiko splošnih javnih knjižnic je obdelala Ančka Korže Strajnar v analizah *Razvitost matičnih knjižnic v Sloveniji* (Ljubljana 1973) in *Splošnoizobraževalno knjižničarstvo v Sloveniji* 1970-1980 (Ljubljana 1982); slednje so bile statistično vključene tudi v vodič po ljudskih knjižnicah Jugoslavije (Beograd 1979). Izšli so *vodniki* po INDOK centrih in specialnih knjižnicah v Sloveniji (1967, 1975, 1978) in po knjižnicah slovenskih univerz (1976).

Več samostojnih *publikacij in raziskovalnih del* je obravnavalo posamezna knjižničarska razvojna in strokovna vprašanja. *Zgodovinske prestavitve* so prispevali: B.Gerlanc, Slovenske ljudske knjižnice (Ljubljana 1955), P.Ramovš in M.Klemenčič, Biblioteka in publikacije SAZU (Ljubljana 1952, 1973), M.Smolik, Semeniška knjižnica v Ljubljani (Maribor 1975), B.Reisp, Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani (Maribor 1976), B.Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor (Maribor 1978) in študije Zgodovina mariborskih knjižnic (Maribor-Ljubljana 1980,1982). O dragocenih nacionalnih knjižničnih fondih govori delo skupine avtorjev (T.Martelanc, B.Berčič, J.Šifrer, I.Klemenčič, M.Vobovnik-Avsenak) Zakladi Narodne in univerzitetne knjižnice (Ljubljana 1982). Organiziranost *splošnih javnih knjižnic* obravnavata deli Vzajemna knjižnica (Ljubljana 1981) in I.Marinko Problem nesamostojnih splošnoizobraževalnih knjižnic

(Ljubljana 1984), njihovo poslovanje pa analiza A.Korže-Strajnar Delovni postopki in obdelava podatkov v poslovanju knjižnice (Ljubljana 1985). Problematiko *mladih bralcev in študentov* obravnavata Fr.Bohanec v Knjižne police za otroke (Ljubljana 1958) in J.Urbanija v Karakteristike uporabnikov biblioteke Visoke šole za organizacijo dela v Kranju (Kranj 1984), odnose med *knjigo in bralci* pa G.Baukart v Otrok in knjiga (Maribor 1954), G.Kocijan idr. v Knjiga in bralci I-III (Ljubljana 1974-1985) in D.Podmenik v Branje in kupovanje knjig v Sloveniji (Ljubljana 1983). *Informacijsko in dokumentacijsko dejavnost* v knjižnicah zadevajo raziskave: B.Filo, Problemi informacij družbenih ved v knjižnicah in NATIS v Sloveniji (Maribor 1968), V.Levovnik-Mirt, Sistem za obravnavo dokumentacijskih informacij različnih baz podatkov (Ljubljana 1973, 1975), skupinsko delo Informatika v biomedicini (Ljubljana 1975) ter D.Krnel-Umek in B.Rajh, Domoznanska dejavnost v slovenskem knjižničnoinformacijskem sistemu (Maribor-Koper 1985); uporabo računalnika v knjižnicah pa: Fr.Majcen idr., Uporaba elektronskega računalnika v knjižnični informatiki (Maribor 1972), J.Kokole, Računalniško oblikovani centralni katalog knjig (Ljubljana 1977) in I.Sapač, Računalniško podprti sistem izposoje v knjižnicah (Maribor 1985). O knjižnični *zgradbi in opremi* govorita A.Korže-Strajnar in I.Skulj v publikaciji Prostorsko oblikovanje splošnoizobraževalnih knjižnic (Ljubljana 1984) in v katalogu Knjižnična oprema MODUL 75 (Ljubljana 1985). *Proizvodnjo in izdajanje knjig* v kulturnozgodovinskem odnosu obravnava B.Berčič v knjigi Tiskarstvo na Slovenskem (Ljubljana 1968), v zbirateljsko lastninskem J.Logar z Exlibris pri Slovencih (Ljubljana 1972), v založniškem in knjigotrškem pa M.Žnideršič v delih Propaganda za knjigo (Ljubljana 1969), Ekonomski problemi slovenske knjige (Ljubljana 1972), Knjiga in založništvo (Ljubljana 1977) in Knjiga in trg (Ljubljana 1982) ter D.Podmenik v analizi Knjižne zaloge in knjižna proizvodnja (Ljubljana 1983-1984).

Bolje strokovno organizirano in obsežnejše je postalo tudi sestavljanje in objavljanje *bibliografskih del*. Tekoče izhajanje slovenskih tiskov so po vojni sprva mesečno beležila knjigotrška glasila (Slovenski tisk oz. Naš tisk 1946-1947, Slovenski knjižni trg 1948-1951 in Knjiga od 1953 dalje) in od leta 1948 tudi redna letna Slovenska bibliografija (časopisi, knjige, članki in leposlovni prispevki v časopisju in zbornikih), ki jo pripravljajo v bibliografskem oddelku slovenske nacionalne knjižnice (vodje delovne skupine so bili Š.Bulovec, J.Logar, J.Munda, M.Ujčič, L.Wagner). K raziskovanju *slovenske retrospektivne bibliografije* je prispevala Š.Bulovčeve Bibliografija slovenskih bibliografij 1561-1973 (Ljubljana 1976), popisi starejših slovenskih tiskov 16.-17.stoletja kot so M.Rupla Nove najdbe naših protestantik 16.stoletja (Ljubljana 1954), B.Reispa Ljubljanski tiski 16. in 17.stoletja v knjižnici Narodnega muzeja (Ljubljana 1962) in B.Berčiča najprej nemška

objava Das slowenische Wort in den Drucken des 16.Jahrhunderts (München 1968) in dopolnjena slovenska obdelava Slovenska beseda in slovenski reformacijski avtorji v tiskih 16.stoletja (Ljubljana 1984) ter J.Bajca Slovenski časniki in časopisi 1937-1945 (Ljubljana 1973) in Slovensko izseljeniško časopisje 1891-1945 (Ljubljana 1980).

Objavljene *pokrajinske bibliografije* se nanašajo predvsem na Primorsko, kjer je poleg letnih pregledov primorskega tiska (A.Budal 1947-1949, R.Rauber 1961-1969) izhajala Tržaška bibliografija (Trst 1948-1951) in so bile objavljene bibliografije M.Šalamunove Slovensko primorsko časopisje (Koper 1961), A.Kolerič in M.Pertota Bibliografija slovenskega tiska v Italiji 1918-1964 (Trst 1955,1966,1969,1970) in Bibliografija šolskih knjig in skript za slovenske šole v Italiji 1945-1966 (Trst 1968). Poleg njih so bile objavljene še Z.A.Bizjaka Bibliografija o Beneški Sloveniji in Reziji (1946), M.Kokolja Prekmurje in Prekmurci v slovenskem periodičnem tisku 1846-1945 (Murska Sobota 1974), Iv.Škafarja Bibliografija prekmurskih tiskov 1715-1919 (Ljubljana 1978) ter V.Sterleta in B.Rajha Bibliografija o Mariboru (Maribor 1975, 1979). Med *posebnimi bibliografijami* je Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska (Ljubljana 1945), Fr.Škerla 15 let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945-1959 (Ljubljana 1962), B.Žolnirja Partizanski tiski ob Meži, Dravi in Mislinji (Maribor 1962), M.Breclja Bibliografija NOB tiska na Goriškem (Nova Gorica 1963, 1965), A.Posavčeve in M.Sepetove Narodnoosvobodilni boj Slovencev, bibliografija knjig 1945-1970 (Ljubljana 1970) in S.Reispove idr. Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem 1917-1941 (Ljubljana 1974). Med številnimi *strokovnimi bibliografijami* pa si sledijo: I.Pirca Bibliografija slovenskega slovstva iz zdravstva, zdravilstva in socialnega skrbstva do konca 1940 (Ljubljana 1945), M.Boršnikove Kratek bibliografski pregled slovenskega slovstva (Ljubljana 1955), Š.Bulovčeve in J.Modra Bibliografija prevodov v slovenščino 1945-1960 (Ljubljana 1960), M.Breclja in Fr.Dobrovoljca Bibliografija prevodov iz slovenskega leposlovja (Ljubljana 1971, 1973), M.Žorge idr. Bibliografija tehniških knjig in periodik Slovenije 1945-1960 (Ljubljana 1960), V.Smoleja Slovenski dramski leksikon (Ljubljana 1961-1962), J.Munde Bibliografija slovenskega socialističnega (in marksističnega) tiska na Slovenskem 1868-1941 (Ljubljana 1963,1969), J.Munde idr. Gore v besedi, podobi in glasbi, slovenska planinska bibliografija (Ljubljana 1965), I.Železnikarjeve Slovenska urbanistična bibliografija za 1965 (Ljubljana 1966), M.Lojkove in T.Šifrerjeve Slovenska geografska bibliografija 1960-1965 (Ljubljana 1966), D.Moravca idr. Repertoar slovenskih narodnih gledališč 1867-1967 (Ljubljana 1967), J.Kokoleta Bibliografija doktorskih disertacij univerze in drugih visokošolskih in znanstvenih ustanov v Ljubljani 1920-1968 (Ljubljana 1969), Fr.Verbinca in A.Posavčeve Slovenska filozofska bibliografija 1800-1970

(Ljubljana 1970, 1974), P.Simonitija Bibliografija filozofskih tekstov (rokopisi in tiski) na Slovenskem do 1800 (Ljubljana 1971) in Opera scriptorum latinorum Sloveniae usque ad annum 1848 typis edita (Zagreb-Ljubljana 1972), B.Faturja in M.Ujčičeve idr. Bibliografija znanstvenih in strokovnih objav 1973- (Ljubljana 1974-) slovenskih znanstvenikov doma in v tujini, J.Munde in M.Žnideršiča bibliografski pregled Miniaturna knjiga (Ljubljana 1983), B.Pleničarjeve Slovenska bibliotekarska bibliografija (serijskih publikacij in monografij do 1984, člankov v časopisju in zbornikih do 1980, Ljubljana 1983, 1989) in M.Strgarjeve Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji 1945-1948 (Ljubljana 1984).

Med *knjižničnimi katalogi*, ki popisujejo starejše knjižnične fonde, so: A.Gspana in J.Badalića Inkunabule v Sloveniji (Ljubljana 1957), P.Simonitija Filozofski rokopisi 16.-18. stoletja v Narodni in univerzitetni knjižnici (Ljubljana 1964) in Poznosholastični rokopisi v nekaterih slovenskih samostanskih in javnih knjižnicah (Ljubljana 1967), B.Berčiča Mittelalterliche Handschriften der National- und Unversitätsbibliothek in Ljubljana (München 1965), J.Höflerja in I.Klemenčiča Glasbeni rokopisi in tiski na Slovenskem do 1800 (Ljubljana 1967), V.Mošina Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Ljubljana 1971), B.Berčiča idr. Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Ljubljana 1975-), J.Glazerja in S.Kosa Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice v Mariboru (Maribor 1978, 1983), V.Novaka Katalog rokopisov Knjižnice E.Kardelja v Celju (Celje 1987), A.Koblar-Horetzkyjeve Zapuščina Ivana Jagra (zv. 1-4, Ljubljana 1977-1982) in trijezični katalog mednarodne razstave (slovenski del prispevali B.Berčič, J.Logar, J.Šifrer) Tiski od 15. do konca 18.stoletja, pričevanja o kulturi v Furlaniji-Julijski krajini, Koroški in Sloveniji (Ljubljana 1978); popisujejo pa tudi novejše fonde, kot so npr. Centralni katalog serijskih publikacij v knjižnicah Slovenije (Ljubljana 1974, 1975, 1979), seznami tujih knjig in periodik, ki jih prejemajo določene knjižnice v Sloveniji, ter izposojevalni fond v javnih knjižnicah (npr. Delavska knjižnica v Ljubljani 1956, Mestna ljudska knjižnica v Ljubljani 1958).

Vse v tem času delujoče knjižne založbe so izdajale *založniške bibliografije* svojih publikacij kot npr. Slovenska akademija znanosti in umetnosti (P.Ramovš 1957, M.Klemenčič 1973), Mohorjeva družba (J.Moder 1957), Slovenska matica (J.Munda 1964, 1984), Državna založba Slovenije (J.Munda 1965 isl.), Mladinska knjiga (N.Prašelj in B.Gerlanc 1967 isl.), Obzorja (S.Kos 1970), Cankarjeva založba (J.Munda 1975 isl.). Objavljena so bila *bibliografska kazala* za številne strokovne časopise kot npr. za: Ciciban, Časopis za zgodovino in narodopisje, Ilustrovani narodni koledar, Ljubljanski zvon, Lovec, Obzornik za matematiko in fiziko, Planinski vestnik, Pionir-Slovenski pionir, Popotnik-Sodobna pedagogika, Priroda, človek in

zdravje, Proteus in za druge; med njimi je tudi bibliografsko kazalo bibliotekarske strokovne revije Knjižnica za leta 1957-1986 (M.Grum 1987).

V samostojnih publikacijah so bile objavljene tudi številne *osebne bibliografije* (ali gradivo zanje). Med drugimi so bili na ta način dokumentirani: France Prešeren (Fr.Kidrič 1946, O.Berkopec 1964, Š.Bulovec 1975), Janko Glazer (I.Žmavc-Baranova 1954), Ivan Cankar (Fr.Dobrovoljc 1960), France Bevk (M.Brecelj 1960), Alojz Gradnik (M.Brecelj 1964), Franc Močnik (I.Povšič 1966), Stanko Bunc (1967) in Jurij Vega (I.Povšič 1974). Poleg teh so izhajale posebne publikacije z biografijami oziroma biobibliografijami za člane Slovenske akademije znanosti in umetnosti in za sodelavce njenega znanstvenoraziskovalnega centra, za učitelje in sodelavce obeh univerz, posameznih visokošolskih zavodov in znanstvenih inštitutov ter v Slovenskem biografskem leksikonu, v leksikonu Slovenska književnost, v Enciklopediji Slovenije, v jugoslovanski enciklopediji in leksikonu pisateljev, v zgodovinah slovenske književnosti in v zbranih in izbranih delih slovenskih pisateljev.

Že od leta 1957 izhaja slovenski *strokovni časopis* za področje knjižničarstva *Knjižnica* (1957-), ki je usmerjen v obravnavanje tekočih vprašanj bibliotekarske teorije in knjižničarske prakse v Sloveniji in v spremljanje razvoja bibliotekarske stroke in znanosti in razvoja knjižničarstva po svetu. Tekoča organizacijska in strokovna vprašanja obravnavajo *Obvestila republiške matične službe (knjižnice)* (1968-), za informiranje med slovenskimi knjižničarji skrbijo *Knjižničarske novice* (1991-), medtem ko *Signalne informacije iz bibliotekarstva* (1983-) obveščajo o novostih v tuji strokovni publicistiki. Revija za mladinsko književnost in knjižno vzgojo *Otrok in knjiga* (1972-) obravnava tudi organizacijska in strokovna bibliotekarska, pedagoška in psihološka vprašanja mladinskega knjižničarstva, informiranju in svetovanju pri knjižničarskem delu na področju izobraževanja in šolstva pa je namenjeno strokovno glasilo *Šolska knjižnica* (1991-). V nekaterih knjižnicah so občasno izdajali *strokovne zbornike*, kot so npr. Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice (1974-) in jubilejni oziroma priložnostni zborniki osrednjih univerzitetnih knjižnic (Univerzitetna knjižnica Maribor 1978, Centralna tehniška knjižnica 1989) in osrednjih pokrajinskih knjižnic (Koper 1961,1979,1985, Murska Sobota 1966, Novo mesto 1976, Ptuj 1978, Nova Gorica 1979, Celje 1986) ter interni bilteni in informacijska gradiva (Celje, Koper, Kranj, Ljubljana, Nova Gorica, Novo mesto, Maribor, Ravne).

V teh bibliotekarskih in nekaterih drugih strokovnih in znanstvenih periodičnih publikacijah so knjižničarji in tudi drugi strokovnjaki objavili številne *strokovne, raziskovalne in znanstvene prispevke* s področja bibliotekarstva in knjižničarske dejavnosti na Slovenskem. Tako so *družbeni položaj knjižnic* zadevali članki o knjižnicah in kulturni politiki (S.Bohanec 1961, B.Zupančič 1961, Z.Jan 1977), o knjižničarski zakonodaji (B.Berčič

1962, M.Rybař 1964, B.Hartman 1975, 1984, A.Grad 1980), o soupravljanju (M.Šlajpah 1958, A.Korže-Strajnar 1972, B.Berčič 1973) in o financiranju (B.Berčič in A.Vižintin 1963, J.Logar 1966, A.Korže-Strajnar 1966) knjižnic. Pretresali so *družbeni položaj in strokovni profil knjižničarskih delavcev* (I.Pintarič 1962, J.Rijavec 1962, Ig.Kamenik 1972) in njihovo strokovno izobraževanje in usposabljanje (M.Šlajpah 1957, 1964, M.Rupel 1958, B.Berčič 1961, B.Pregelj 1966, I.Pintarič 1969, 1979, 1980, J.Dolar 1972, 1975, Ig.Kamenik 1972, 1978, M.Sepe 1972, 1975, M.Rybař 1976, I.Kernel 1981, M.Popovič 1982, M. Veselko 1982), objavili pravilnik in program za pridobivanje bibliotekarskih strokovnih kvalifikacij (1969, 1980), sezname literature za strokovne izpite (1962,1969) in sezname knjižničarjev s pridobljenimi strokovnimi kvalifikacijami (od 1951 dalje) ter poskus šematizma uslužbencev v slovenskih knjižnicah (1959,1960) in za številne med njimi jubilejne oziroma posmrtne biografije in bibliografije.

Obravnavali so *znanstveno delo* v knjižnicah (L.Šmalc 1958, M.Rupel 1959) in pisali o bibliotekarski stroki in znanosti na Slovenskem (Ig.Kamenik 1979, Z.Jan 1981, B.Berčič 1982, 1983, M.Sepe 1982, T.Kobe 1986), o bibliotekarski strokovni terminologiji (S.Suhadolnik 1959, J.Munda 1959, P.Kalan 1965) in o bibliotekarskih strokovnih standardih (B.Filo 1970, 1986, A.Korže-Strajnar 1971, M.Sepe 1971, M.Šircelj 1971, M.Šlajpah 1972, 1978). Iz *zgodovinskega razvoja* slovenskega knjižničarstva so bile objavljene razprave o samostanskih in drugih srednjeveških knjižnicah (M.Pivec-Stele 1971, J.Mlinarič 1982), o knjižnicah liceja in kmetijske družbe v Ljubljani (M.Pivec-Stele 1966, 1974), o strokovno pomembnih slovenskih bibliotekarjih (Fr.Ks.Lukman 1959, B.Hartman 1971,1973, B.Reisp 1976), o razvoju Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (M.Rupel 1949, M.Pivec-Stele 1953, J.Dolar 1974-1976, V.Gaspari-Tausig 1974, J.Glazer 1974, A.Gspan 1974), o študijski in drugih knjižnicah v Mariboru (J.Glazer 1953, I.Žmavc-Baranova 1975, B.Hartman 1968-1970, 1979, 1981, 1983), o knjižničarstvu v Novem mestu (B.Komelj 1965), o mestni ljudski knjižnici v Ljubljani (I.Pintarič 1977), o razvoju in strokovnem delovanju slovenske knjižničarske stanovske organizacije 1931-1967 (M.Pivec-Stele, B.Berčič, A.Korže-Strajnar 1967) ter v slovenskih in jugoslovanskih enciklopedijah objavljeni zgodovinski pregledi slovenskega knjižničarstva (M.Pivec-Stele 1955, B.Berčič 1983,1991) in članki o osrednjih teritorialnih in strokovnih knjižnicah in o najpomembnejših slovenskih knjižničarjih.

Sodobno problematiko slovenskega knjižničarstva obravnavajo prispevki o njegovem povojnem razvoju (B.Berčič 1965, 1975, T.Martelanc 1986), o oblikovanju skupnosti knjižnic (B.Hartman 1969, 1975, I.Pintarič 1981), o sodelovanju med knjižnicami (A.Vižintin 1965, 1966, B.Berčič 1975, M.Muzica 1985), o povezovanju v knjižnične mreže in sistem (B.Filo 1971,1973, M.Šlajpah 1967, Ig.Kamenik 1979,1981, Z.Kert 1981, J.Kokole

1984, I.Sapač 1986), o knjižničarski razvojni koncepciji (A.Korže-Strajnar 1972, B.Hartman 1982, M.Popovič 1984), o programiranju in racionalizaciji poslovanja (Z.Kert 1978, Ig.Kamenik 1979), o matični dejavnosti med knjižnicami (A.Korže-Strajnar 1961, 1963, 1970, 1971, M.Veselko 1964, M.Sepe 1986, S.Tovornik 1986, D.Verbič 1986), o spomeniški zaščiti knjižnic (A.Gspan 1951/52) in o javnem informiranju o knjižničarstvu (B.Hartman 1977). V razpravah o delovanju *slovenske nacionalne knjižnice* so poudarki na njenem sodobnem razvoju, republiški matičnosti in referalni dejavnosti na področju knjižničarstva (M.Rupel 1962, B.Berčič 1974, 1978, M.Veselko 1978, M.Strgar 1982, J.Gazvoda in M.Popovič 1984). Med splošnimi problemi *visokošolskih in univerzitetnih knjižnic* so obravnavane njihove naloge in vloga (J.Dolar 1971, B.Hartman 1974, B.Filo 1979, M.Sepe 1979), medsebojno povezovanje (B.Hartman 1974, 1986, M.Sepe 1975, A.Martelanc 1986), preučevanje potreb njihovih uporabnikov (Z.Kert 1974, 1978, J.Urbanija 1985) in lik bibliotekarja v moderni univerzitetni knjižnici (J.Urbanija 1986); pri ljubljanskem visokem šolstvu je posebej obravnavano njegovo stanje (M.Veselko 1965) ter delovanje osrednje biotehniške (J.Pavlica 1968), osrednje medicinske (S.Gorec 1969) in osrednje tehniške (S.Ludvik 1970, M.Šlajpah 1972, 1974, 1976 in s S.Tovornik 1984) knjižnice; pri mariborskem visokem šolstvu pa oblikovanje visokošolskih in osrednje univerzitetne knjižnice (J.Dolar 1960, B.Hartman 1974, 1976, 1978), stanje knjižnice na visoki ekonomsko-komercialni šoli (B.Medvešek 1981) in pobuda za organiziranje posebne študentske knjižnice (B.Filo 1977). Pri *specialnih knjižnicah* je bila poleg strokovnih posvetovanj aktualna predvsem obravnava njihove funkcije in organiziranosti (B.Berčič 1959, S.Kos 1962, M.Šlajpah 1984) in njihov razvoj na tehniškem področju (K.Kavčič 1960, 1963, 1964, Z.Gašperšič 1968, S.Tovornik 1971). Med prispevki o *šolskih knjižnicah* izstopajo splošne organizacijske in funkcionalne smernice (S.Bunc 1958, M.Šlajpah 1963, M.Kobe 1971, 1978, 1980, M.Šircelj 1976, 1978, 1983, 1984, S.Novljan 1986), njihova vzgojna usmeritev do uporabnika (N.Pahor 1984, D.Avbar 1985, G.Jukič idr.1985, S.Novljan 1985, V.Gorički 1986), vloga in delo šolskega knjižničarja (L.Brus 1963, B.Vodopivec 1976, Ig.Kamenik 1979, E.Novak 1984) ter ob splošnem navodilu (1974) nekaj problemskih vprašanj o ureditvi in uporabi šolske knjižnice (A.Žnidar 1979, D.Pirman 1985). Veliko je prispevkov o *splošnih javnih knjižnicah* (ljudskih in študijskih). Ob pravilniku za ljudske knjižnice (1957) in mednarodnem manifestu o ljudskih knjižnicah (1972), poročilih o delu društvenih, sindikalnih, krajevnih, občinskih matičnih in mladinskih knjižnic, o njihovi pomanjkljivi materialni osnovi in temeljnih fondih, o odnosih med ljudskimi in študijskimi knjižnicami, o načrtovanih in uresničenih delovnih programih in poleg problemov, obravnavanih na strokovnih posvetovanjih, še posebej izstopajo naslednja vprašanja: delo in naloge ljudskih knjižnic

(M.Košir 1946, V.Melik 1947, R.Mencin 1950, M.Šlajpah 1950, 1956), stanje, problematika in razvoj splošnih javnih knjižnic (M.Šlajpah 1956, 1959, V.Novak 1956, A.Vižintin 1960, B.Filo in A.Korže-Strajnar 1973, A.Korže-Strajnar 1975, 1976, Ig.Kamenik 1978), problematika in domoznanska dejavnost pokrajinskih (študijskih) knjižnic (V.Novak 1958 in z drugimi 1960), J.Glazer 1963, V.Krapež 1981), organizacija mreže splošnoizobraževalnih knjižnic v občini (Ig.Kamenik 1979), bralna in izobraževalna funkcija knjižnic (A.Vižintin 1960, M.Dolanc 1978, I.Kernel 1979), delovni postopki in obdelava podatkov (A.Korže-Strajnar 1985), tujejezični oddelki (M.Gedrih 1979), problematika in gradnja delovnih prostorov (R.Šubic 1982, M.Mohar 1985), vzajemna knjižnica (M.Emeršič 1981), knjižnice v turističnih krajih (J.Krek 1969, S.Vilhar 1969), knjižnice za slepe (M.Vrtačnik 1953, 1969), organiziranje in delovanje potujočih knjižnic (A.Vižintin 1958,1974, Z.Kert 1971, A.Jelačin 1974, Ig.Kamenik 1975, Z.Jan 1978, N.Pugelj 1979, 1985), knjižnice med zamejskimi Slovenci (M.Bolčič 1966, N.Brumen 1975, G.Budal 1976, M.Valtrič 1979, M.Brecelj 1981) in knjižnice za pripadnike narodnih manjšin (Š.Sedonja 1971, M.Šlajpah 1971, S.Vilhar 1971); še posebej pa mladinske knjižnice, njihova organizacijska (M.Šircelj 1963, M.Kobe 1978), strokovna (M.Sepe 1959, A.Žnidar 1961) in bibliopedagoška problematika (M.Sepe 1963, Z.Dolenc 1967, M.Kobe 1968, 1974,1976, M.Divjak 1972, M.Šircelj 1974, D.Kramberger 1978, I.Šketa 1980, V.Konc 1981, S.Novljan 1981, T.Pogačar 1981, 1983).

Veliko število prispevkov obravnava *strokovno delo* v knjižnicah. Na področju *dopolnjevanja knjižničnih fondov* izstopajo vprašanja oblikovanja temeljne zaloge (M.Šlajpah 1958, Fr.Drolc 1986), vseh načinov nabave knjižničnega gradiva (B.Pregelj 1958, M.Rupel 1958, J.Žužek 1958, 1959, 1962, D.Debič 1986) in njegovega uvoza iz tujine (M.Šircelj 1984), vodenja inventarne knjige (navodilo 1978), knjižnicam namenjenih obveznih izvodov slovenskega tiska (Ig.Kamenik 1979) in o periodičnem tisku, njegovem fondu, namembnosti in izrabi (J.Rijavec 1959, 1967, M.Kranjc 1977, A.Korže-Strajnar 1982) in o njegovem mikrofilmanju (Z.Jan 1982, J.Gazvoda 1986, B.Hartman 1986). V okviru *katalogizacije* knjižničnega gradiva prispevki obravnavajo sistem katalogov v knjižnici (P.Kalan 1959, A.Korže-Strajnar 1972, I.Sapač 1984), bibliografski opis gradiva v ljudskih knjižnicah (M.Šlajpah 1960), mednarodna prizadevanja za poenotenje obdelave v abecedni imenski katalogizaciji (P.Kalan 1960, 1961, 1968, S.Ludvik 1974, M.Veselko 1975, 1978), uvedbo centralizirane katalogizacije slovenskih tiskov (J.Jugovec 1964, M.Sepe 1972, M.Veselko 1968, 1979) in izbor gradiva za njene sete (1978, 1979), obdelavo zvočnega gradiva (M.Fili 1979) in drobnih tiskov (B.Filo 1973) ter centralne kataloge knjižničnega gradiva (M.Rupel 1961); pri vsebinski obdelavi knjižničnega gradiva pa stvarni katalog v različnih vrstah knjižnic (J.Rijavec 1958, 1966, J.Podpac 1959), prob-

lematiko univerzalnega decimalnega kataloga (J.Podpac 1960, J.Rijavec 1962, 1965, S.Kos 1964, 1968, 1972, V.Sterle 1975) in prvo seznanjanje z njim na Slovenskem (Fr.Dobrovoljc 1959). S področja *informacijske in dokumentacijske dejavnosti* so prispevki o njeni sistemski organiziranosti (S.Kos 1972, B.Hartman 1977), o dokumentaciji (S.Ludvik 1961, J.Podpac 1963, Fr.Drolc 1981), o informacijski službi v knjižnicah (B.Pleničar 1962, R.Vrančič 1970, B.Filo 1976) ter o referalni literaturi in mikrofilmu v informatiki (V.Jakac-Bizjak 1985, N.Majcen-Čučnik 1985); poleg tega pa tudi o specialni tehniški (J.Podpac 1960) in domoznanski (S.Kos 1978, B.Filo 1982, Fr.Drolc 1985, B.Rajh 1986) dokumentaciji oziroma o informatiki v družboslovju (P.Južnič 1983) in v industriji (A.Repič 1985) ter o vprašanju cen in standardizacije v informatiki (P.Južnič 1986). Nanje se navezuje problematika o uvajanju *avtomatske obdelave podatkov* in računalnika v INDOK dejavnosti na splošno (V.Levovnik 1973) in konkretno v knjižnicah (Fr.Majcen 1972, J.Kokole 1977, 1982, I.Kanič 1985, M.Popovič 1985) ter pri modernizaciji centralnih katalogov (J.Kokole in V.Levovnik 1978), pri organiziranju specialnih baz podatkov (T.Kobe 1984, M.Musek 1986) in pri posodabljanju drugega knjižničnega poslovanja (I.Sapač 1984, B.Filo 1985, I.Kanič 1986). V prispevkih o *uporabi knjižnic* in njihovega gradiva je opozorjeno na preučevanje potreb uporabnikov (Z.Jan 1980) in na sociološke in psihološke vidike tega knjižničarjevega dela (L.Žlebnik 1955, J.Dolar 1975) ter obravnavan prosti pristop do gradiva v splošnih javnih knjižnicah (Z.Naprudnik 1957, 1961, B.Pregelj 1959, A.Korže-Strajnar 1969) in vprašanja v zvezi z mednarodno akcijo o univerzalni dostopnosti publikacij (J.Kokole 1978, J.Pirc 1978, B.Berčič 1979, S.Marič 1979, M.Šircelj 1984). Čeprav je bilo objavljenih veliko statističnih poročil o delovanju vseh vrst knjižnic, pa je člankov o *knjižničarski statistiki* malo (M.Gajšek 1964, M.Grgič 1964). Zato pa je nakaj več prispevkov o *gradnji in opremi* knjižničnih prostorov, ki obravnavajo odnos med prostorskim načrtovanjem in gradnjo knjižnice (A.Korže-Strajnar 1985), razvoj, tipologijo, tehnične in druge vidike njihovega načrtovanja (T.Mihelič 1983, A.Mlakar 1985), problematiko gradnje in opreme v posameznih vrstah knjižnic (B.Pregelj 1957, 1958, A.Korže-Strajnar 1964, K.Kavčič 1964, M.Cankar 1985, M.Fili 1985, D.Pirman 1985), mehanizacijo knjižnične opreme (I.Pintarič 1982) ter koncepte in rešitve za nacionalno in za osrednje univerzitetne knjižnice (J.Dolar 1972, B.Hartman 1981, N.Čučnik-Majcen 1985, T.Kobe 1985) in za splošne javne knjižnice (V.Novak 1967, M.Fili 1976, Z.Jan 1979).

Ob že obravnavanih samostojnih bibliografskih publikacijah je bila v strokovnem periodičem tisku objavljena vrsta prispevkov o *bibliografskem delu* in bibliografji. Med njimi o bibliografiji kot znanstvenem raziskovalnem delu (J.Munda 1963), o organizaciji bibliografskega dela (M.Rupel 1958, 1963, J.Logar 1960, Fr.Drolc 1976), o slovenski retrospektivni (J.Logar

1962, J.Bajec 1968, 1969) in o tekoči nacionalni bibliografiji (J.Logar 1968,1976, J.Munda 1977, M.Ujčič 1977, 1983, L.Wagner 1984, J.Zeni 1984) ter v jugoslovanskih in slovenski enciklopediji o bibliografski stroki in njenem razvoju na Slovenskem (J.Logar 1955, 1983, 1987). S *tekočimi bibliografskimi popisi* je bila spremljana letna slovenska bibliografska produkcija (od 1964 J.Munda, M.Ujčič, L.Wagner), objavljene so bile *pokrajinske bibliografije* o Prekmurju (N.Brumen 1963, 1968) in o Primorski (M.Brecelj 1968), *strokovne bibliografije* o slovenskih prevodih Leninovih (Š.Bulovec 1962) in Marxovih in Engelsovih (J.Munda 1967) del, o slovenskem izseljeniškem tisku (J.Bajec 1966), o delavskem gibanju na Slovenskem (S.Reisp in A.Vidovič 1961-1971) in o slovenskem knjižničarstvu (I.Pintarič 1974, 1977, 1979, B.Reisp 1974, J.Emeršič 1978); v dolgi vrsti *osebnih bibliografij* pa so bili obravnavani Franjo Baš (I.Žmavc-Baranova 1969), Ivan Cankar (Š.Bulovec 1946), Cvetko Golar (J.Munda 1963), Ivo Grahor (J.Munda 1968), Anton Ingolič (avtobibliografija 1967), Marij Kogoj (M.Brecelj 1967), Miško Kranjec (J.Liška 1954), Bratko Kreft (J.Munda 1961), Vladimir Levstik (E.Bauman 1967), Bogomil Magajna (M.Brecelj 1965), Stanko Majcen (M.Boršnik 1967), Ana Matko (B.Pleničar 1976), Janko Orožen (M.Rybař 1971), Prežihov Voranc (J.Pogačnik 1957), Karel Prušnik (M.Suhodolčeva 1982), Tone Seliškar (J.Munda 1964), Anton Slodnjak (J.Pogačnik 1966, 1969), Leopold Suhodolčan (M.Suhodolčan 1980), Franc Sušnik (M.Suhodolčan 1980), France Vodnik (M.Dvořak 1964) in še kdo.

Objavljeni so bili tudi prispevki o *rokopisnem gradivu in redkih tiskih*, ki jih hranijo knjižnice. Tako o srednjeveških rokopisnih in prvih tiskanih knjigah. (J.Höfler 1965, P.Simoniti 1974), o starih slovenskih in drugih tiskih (S.Bunc 1960, J.Glazer 1961, B.Reisp 1963, 1969, 1982, B.Berčič 1967, 1978, M.Avsenak-Vobovnik 1978, P.Simoniti 1978, Fr.Küzmič 1984) in o njhovih faksimiliranih izdajah (B.Reisp 1970), o sodobnih rokopisnih zbirkah (Fr.Dobrovoljc 1958, B.Komelj 1966, J.Logar 1967, V.Novak 1976, I.Klemenčič 1978, A.Slodnjak 1978, M.Glavan 1985) pa tudi o konserviranju in restavriranju takšnega knjižničnega gradiva (A.Gspan 1958,1959) in o mednarodni akciji za njegovo zaščito (1986). Nekaj je tudi zapisov o *knjigi in branju* (J.Dolar 1976, 1979, 1982, R.Pavlovec 1978, Z.Jan 1983, L.Kunič 1985, M.Osojnik 1986) ter o knjižničarski *knjižni propagandi* oziroma razstavah (J.Dolar 1963, B.Hartman 1966, B.Reisp 1970, 1971).

Močno se je razmahnilo ocenjevanje oziroma poročanje o domači in tuji *bibliotekarski strokovni literaturi*. O slovenski bibliotekarski literaturi je v objavljenih bibliografijah popisanih 154 bibliografskih enot, ki jih je prispevalo 61 avtorjev; 15 avtorjev je prispevalo 35 bibliografskih enot o jugoslovanski bibliotekarski literaturi (Bosna in Hercegovina, Črna gora, Hrvaška, Makedonija, Srbija); 37 avtorjev pa je prispevalo 98 bibliografskih enot o bibliotekarski strokovni literaturi v 13 drugih tujih deželah oziroma

dveh mednarodnih organizacijah (Anglija, Avstrija, Bolgarija, Češkoslovaška, Francija, Italija, Madžarska, Nemčija, Poljska, Skandinavija, Sovjetska zveza, Švica, Združene države Amerike ter IFLA in UNESCO). Številni so informativni prispevki o *knjižničarstvu* v bivših jugoslovanskih republikah, zlasti o njihovih splošnih javnih in nacionalnih knjižnicah in o skupnosti jugoslovanski nacionalnih knjižnic, še več pa je prispevkov o knjižnicah in knjižničarstvu širom po svetu (poleg prej navedenih še Grčija, Južna Afrika, Romunija, Švedska, Turčija). Veliko je poročil in ocen o delovanju slovenske *bibliotekarske strokovne organizacije* (organi, delovna telesa, strokovna posvetovanja) in zveze jugoslovanskih bibliotekarskih društev ter o mednarodni federaciji bibliotekarskih združenj in ustanov, o sodelovanju slovenskih knjižničarjev v njeni strokovnih telesih in o udeležbi na mednarodnih strokovnih seminarjih, posvetovanjih in kongresih.

Od leta 1964 deluje Kalanov sklad, ki z javnimi razpisi spodbuja *raziskovalno delo* na področju bibliotekarstva, leta 1975 pa je bilo bibliotekarsko znanstveno raziskovanje vključeno v programe Raziskovalne skupnosti Slovenije za humanistične in zgodovinske vede oziroma za družbene dejavnosti. Temeljni *bibliotekarski raziskovalni enoti* sta postala oddelek za razvoj knjižničarstva Narodne in univerzitetne knjižnice in oddelek za bibliotekarstvo Filozofske fakultete. Temeljne teoretične in zgodovinske raziskave so bile vključene v program *Slovensko bibliotekarstvo in njegov razvoj* (nosilec FF), aplikativne in razvojne raziskave v program *Razvoj knjižničnega informacijskega sistema v Sloveniji* (nosilec NUK), oba pa je koordiniral programski svet za raziskovalno delo na področju bibliotekarstva; v zadnjih letih je raziskovanje vključeno v programe državnih upravnih organov za znanost in kulturo. Doslej so bile obravnavane naslednje raziskovalne teme: rokopisno gradivo v knjižnicah, slovenska bibliotekarska bibliografija, zgodovina mariborskega knjižničarstva, delovni postopki in obdelava podatkov o poslovanju knjižnic, sistem univerznih knjižnic in specializiranih INDOK centrov, razvoj sistemsko povezovalne in bibliografsko informacijske osnove knjižničnega informacijskega sistema Slovenije, analize o problematiki splošnega javnega knjižničarstva, knjižnični informacijski sistem univerze v Ljubljani, izdelava slovenske narodne bibliografije v sodobni avtomatizirani obliki, medbibliotečna izposoja, mnenje uporabnikov o delovanju knjižnic, implementacija sistema za iskanje informacij po prostem tekstu v slovenskem jeziku, mikrofilmanje periodičnih publikacij ter druge strokovne raziskave. V povezavi obeh bibliotekarskih raziskovalnih enot s Sekcijo za terminološke slovarje v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti poteka raziskovalni projekt za slovenski razlagalni in za večjezični primerjalni terminološki slovar s področja bibliotekarstva, informatike in dokumentalistike.

Sledeč mednarodnim smernicam in razvoju knjižničarstva po svetu in upoštevaje domače družbene pogoje in potrebe, je sodobno slovensko knjižničarstvo vzpostavilo omrežje osnovnih nosilcev knjižničarske dejavnosti, jih povezalo v knjižnične mreže in v nacionalni knjižnični informacijski sistem ter v mednarodne sisteme za pretok znanja. Delo v knjižnicah s knjižničnim gradivom in z njegovimi uporabniki se je izoblikovalo v posebno bibliotekarsko stroko in se s strokovnim raziskovalnim delom uveljavilo kot samostojna bibliotekarska znanost in visokošolska študijska disciplina. Z organiziranim nacionalnim knjižničnim sistemom in z razvito bibliotekarsko stroko in znanostjo je knjižničarstvo v Sloveniji zaokrožilo svojo večstoletno razvojno pot.

OPOMBE

Uveljavljanje knjige in tiskarstva na Slovenskem. - Usklajena priredba objav: *Začetki uveljavljanja knjige na Slovenskem*. XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana 1984, str. 21-42 (z lit.) in *Uveljavljanje tiskane knjige in tiskarstva* na Slovenskem. 18. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modici, Celje 1968: Vpliv in učinki tiskarstva in tiskov v panonskem prostoru do jožefinskih reform. Maribor 1988, str. 47-57 (z lit.) in 58-72 (prevod v nemški in povzetka v madžarskem in hrvaškem jeziku).

Srednjeveške rokopisne knjige v slovenski nacionalni knjižnici. - Objavljeno: *Srednjeveški rokopisi*. Zakladi Narodne in univerzitetne knjižnice. Ljubljana 1982, str. 11-22 (s sl. in lit.). Prvotna izdaja v nemškem jeziku: Mittelalterliche Handschriften der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana. München, Dr.Dr. Rudolf Trofenik 1965, 27 str. (s sl. in lit.).

Inkunabule v slovenski nacionalni knjižnici. - Objavljeno: *Inkunabule*. Zakladi Narodne in univerzitetne knjižnice. Ljubljana 1982, str. 23-38 (s sl. in lit.).

Nekatere značilnosti fonda inkunabul v Sloveniji. - Priredba prispevka na mednarodnem znanstvenem zboru Črnogorske akademije znanosti in umetnosti in Centralne narodne biblioteke Djurdje Crnojević, Cetinje 11. in 12. maja 1989, objavljenega v zborniku: Crnojevića štamparija i staro štamparstvo. Podgorica 1994, str. 207-214 (z lit. in angleškim povzetkom).

V sledi za prvimi slovenskimi knjigami. - Objavljeno v strokovni reviji Jezik in slovstvo II, Ljubljana 1956/57, str. 111-117.

O nastajanju Dalmatinove Biblije. - Objavljeno kot spremna beseda v hkratnih faksimiliranih izdajah: Biblia, tu je, vse svetu pismu, stariga inu noviga testamenta, slovenski, tolmačena skuzi Jurja Dalmatina. Wittemberg. Anno M.D.LXXXIIII. Ljubljana, Mladinska knjiga 1968. (Monumenta litterarum slovenicarum. Izredna izdaja.); Jurij Dalmatin, Biblia 1584. I.Teil: Text. München, Dr. Dr. Rudolf Trofenik 1968 (z nemško varianto spremne besede).

Slovenska beseda in slovenski reformacijski avtorji v tiskih 16. stoletja. Dopolnjena priredba objave v: Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice III: 16. stoletje burno obdobje slovenske prebuje. (Ob razstavi

izbranega knjižničnega gradiva.) Ljubljana 1984, str. 13-41 (s sl. in lit. in nemškim povzetkom). Ponatis z italijanskim prevodom v dvojezičnem katalogu razstave: Parola e libro - Beseda in knjiga. Riforma protestante slovena del XVI secolo - Slovenska protestantska reforma XVI. stoletja. Trieste - Trst 1985, str. 23-65 (s. sl. in lit.).

Zgodovinski razvoj knjižnic. (Informativni pregled.) - Razširjena in dopolnjena priredba objave: *Knjižnica.* Enciklopedija Slovenije 5, Ljubljana 1991, str. 153-158 (s sl. in lit.); prim. tudi Osnove knjižničarstva, Ljubljana 1987, str. 14-39 (poglavje *Zgodovinski razvoj knjižnic*).

Leto dni prvega slovenskega zakona o knjižnicah. - Priredba prispevka na strokovnem posvetovanju slovenskih knjižničarjev v Kranju 16.-18. novembra 1962 z naslovom *Letno dni zakona o knjižnicah*, objavljenega v strokovni reviji Knjižnica VI, Ljubljana 1962, str. 162-174.

Slovensko knjižničarstvo 1945-1975. - Dopolnjena priredba objave: *Povojnih trideset let knjižničarstva v Sloveniji*. Knjižnica 19, Ljubljana 1975, str. 1-10.

Slovensko knjižničarstvo 1985. - Analiza stanja knjižničarske dejavnosti za načrtovano, a ne realizirano publikacijo Kulturne skupnosti Slovenije in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Ocena kulturne dejavnosti na področju Slovenije v letu 1985. Podatki so bili delno uporabljeni v strokovnem priročniku Osnove knjižničarstva, Ljubljana 1987, str. 71-97 (poglavje *Struktura knjižničnoinformacijskega sistema v Sloveniji*). Pri obdelavi so bili poleg citiranih družbenih dokumentov in bibliotekarskih strokovnih usmeritev in standardov uporabljeni še: prispevki Ane Martelanc - Ščepanović (visokošolske knjižnice), Miše Sepe (splošnoizobraževalne knjižnice), Martine Šircelj (šolske knjižnice) in Mare Šlajpah (specialne knjižnice) v publikaciji Deseta skupština Saveza društava bibliotekara Jugoslavije (Zagreb 1985) ter poročilo Narodne in univerzitetne knjižnice o delu v letu 1985, zapisniki Strokovnega sveta za knjižničarstvo Slovenije in arhiv republiške matične službe (vse v NUK). Statistično gradivo za leto 1985 še ni bilo v celoti obdelano, zato so bili uporabljeni zadnji dosegljivi oziroma objavljeni statistični podatki o slovenskih knjižnicah.

Sodobni razvoj slovenske nacionalne knjižnice. - Priredba prispevka na strokovnem posvetovanju slovenskih knjižničarjev v Moravcih 7. - 9. oktobra 1976 z naslovom *Sedanji položaj in razvoj slovenske nacionalne knjižnice*, s spremenjenim naslovom objavljenega v: Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice II, Ljubljana 1978, str. 23-34 (z lit. in francoskim povzetkom); prirejene objave v: Naši razgledi 1977, št. 3, str. 65 in 76 in Godišnjak Biblioteke Matice srbske, Novi Sad 1977, str. 86-95.

Sooblikovali so slovensko nacionalno knjižnico (1784-1992). - Objavljeno v jubilejni publikaciji: Petdeset let Narodne in univerzitetne

knjižnice. Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice V. Ljubljana 1996, str. 19-40 (s sl. in lit.).

Bibliotekarska stroka in njeno uveljavljanje pri Slovencih. - Spremenjena, razširjena in dopolnjena priredba objave: *Bibliotekarska stroka in ustanove in njihov razvoj na Slovenskem.* Informativni kulturološki zbornik. Ljubljana 1995, str. 99-117 (z lit.). Prim. tudi avtorjeve prispevke v Enciklopediji Slovenije: Knjižnica, Knjižničarstvo, Narodna in univerzitetna knjižnica, Samostanska knjižnica in tam navedeno literaturo. Pri izboru citirane slovenske bibliotekarske literature sta bili uporabljeni temeljni bibliografski deli: Boža Pleničar, Slovenska bibliotekarska bibliografija. Ljubljana 1989 in 1983; Martin Grum, Bibliografsko kazalo Knjižnice I-XXX, 1957-1986. Knjižnica 31, Ljubljana 1987, št. 4.

Kratice. - V besedilu uporabljene uradne oznake za bibliotekarske strokovne ustanove, organizacije, sisteme, programe in standarde z njihovo pomensko razlago:

CIP	- kataložni zapis o publikaciji, v kateri je natisnjen
COBISS	- kooperativni bibliografski sistem in servisi
FID	- mednarodna federacija za informatiko in dokumentalistiko
GIP	- generalni (splošni) informacijski program
IFLA	- mednarodna federacija bibliotekarskih društev in ustanov
ISBD	- mednarodni standardni bibliografski opis
ISBN	- mednarodna standardna številka knjige
ISO	- mednarodna organizacija za standardizacijo
ISSN	- mednarodna standardna številka serijske publikacije
MARC	- strojno čitljiva (računalniška) katalogizacija
NATIS	- Nacionalni informacijski sistem
SDI	- selektivna diseminacija informacij
UAP	- univerzalna (splošna) dostopnost publikacij
UBC	- univerzalna bibliografska kontrola
UDK	- univerzalna decimalna klasifikacija
UNESCO	- organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo
UNIMARC	- univerzalna (mednarodna) strojno čitljiva katalogizacija
UNISIST	- univerzalni (splošni) informacijski sistem

KAZALO VSEBINE

O KNJIGAH **5**

Uveljavljanje knjige in tiskarstva na Slovenskem 7
Srednjeveške rokopisne knjige v slovenski nacionalni knjižnici 26
Inkunabule v slovenski nacionalni knjižnici 33
Nekatere značilnosti fonda inkunabul v Sloveniji 45
V sledi za prvimi slovenskimi knjigami 53
O nastajanju Dalmatinove Biblije 60
Slovenska beseda in slovenski reformacijski avtorji v tiskih 16. stoletja 65

O KNJIŽNIČARSTVU **93**

Zgodovinski razvoj knjižnic. (Informativni pregled.) 95
Leto dni prvega slovenskega zakona o knjižnicah 114
Slovensko knjižničarstvo 1945-1975 129
Slovensko knjižničarstvo 1985 137
Sodobni razvoj slovenske nacionalne knjižnice 157
Sooblikovali so slovensko nacionalno knjižnico (1784-1992) 169
Bibliotekarska stroka in njeno uveljavljanje pri Slovencih 190

OPOMBE **239**

A 8

ISBN 961-227-074-0
9 789612 270742

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA BIBLIOTEKARSTVO